

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Н. Н. ПОЙДА-НОСИК

**ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ
АСПЕКТИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ**

МОНОГРАФІЯ

Чернігів – 2020

УДК 336.1:334.772.8-049.5(477)

П48

Рекомендовано до друку
Вченою радою Чернігівського національного технологічного
університету (протокол № 2 від 24.02.2020 р.)

Рецензенти:

Варцаба В. І., д.е.н., проф., завідувач кафедри фінансів та банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Худолій Л. М., д.е.н., проф., завідувач кафедри банківської справи та страхування Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Бачо Р. Й., д.е.н., проф., завідувач кафедри обліку і аудиту Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II;

Томілін О. О., д.е.н., доц., професор кафедри фінансів і кредиту Полтавської державної аграрної академії.

Пойда-Носик Н. Н.

П48 Фінансова безпека акціонерних товариств: теоретико-методологічний та практичний аспекти системного підходу : монографія / Н. Н. Пойда-Носик. – Чернігів: ЧНТУ, 2020. – 304 с.

ISBN 978-617-7571-80-2

Монографія присвячена дослідженню проблем забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання в Україні в умовах впливу сучасних економічних викликів і загроз. У монографії розкрито теоретико-методологічні засади фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, систематизовано специфічні особливості фінансової безпеки акціонерної форми господарювання, розглянуто її місце і роль у системі національної економічної безпеки. Розкрито теоретичні основи застосування системного підходу у моделюванні системи забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств. Систематизовано детермінанти фінансової безпеки акціонерних товариств. Побудовано авторську методику оцінки рівня фінансової безпеки акціонерних товариств та здійснено аналіз рівня фінансової безпеки вітчизняних акціонерних товариств. Представлено систему й механізми забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств в умовах сучасного стану державного регулювання корпоративних відносин та з урахуванням вимог міжнародних стандартів.

Монографія розрахована на студентів економічних спеціальностей, аспірантів, викладачів, науковців, працівників державних та комерційних структур і широке коло читачів, які поглиблено цікавляться проблемами фінансової безпеки на макро- та мікрорівні.

ISBN 978-617-7571-80-2

© Н. Н. Пойда-Носик, 2020

© Чернігівський національний технологічний університет, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА	11
1.1. Сутність фінансової безпеки суб'єктів підприємництва.....	11
1.2. Специфічні особливості фінансової безпеки суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання	43
1.3. Місце і роль фінансової безпеки акціонерних товариств у системі національної економічної безпеки	64
Розділ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ	81
2.1. Об'єктивні основи застосування системного підходу до фінансової безпеки суб'єктів підприємництва	81
2.2. Системний підхід у моделюванні фінансової безпеки суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання	91
2.3. Механізм забезпечення фінансової безпеки як визначальний елемент системи фінансової безпеки акціонерних товариств	108
Розділ 3. ДЕТЕРМІНАНТИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ	122
3.1. Визначення чинників впливу на фінансову безпеку акціонерних товариств.....	122
3.2. Виклики, ризики і загрози фінансовій безпеці акціонерних товариств в Україні.....	129
3.3. Особливості функціонування акціонерних товариств в Україні	141
3.4. Вплив євроінтеграційних процесів на макросередовище фінансової безпеки акціонерних товариств.....	152
Розділ 4. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	159
4.1. Методичне забезпечення оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва.....	159
4.2. Обґрунтування вибору індикаторів і критеріїв оцінювання фінансової безпеки акціонерних товариств.....	167
4.3. Оцінка рівня фінансової безпеки акціонерних товариств на основі розробленої методики	176

Розділ 5. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	190
5.1. Вплив державного контролю та регулювання корпоративних відносин на фінансову безпеку акціонерних товариств	190
5.2. Врахування міжнародних стандартів у процесі забезпечення фінансової безпеки та управління ризиками акціонерних товариств.....	204
5.3. Створення комплексної системи забезпечення фінансової безпеки та управління ризиками акціонерних товариств	209
ВИСНОВКИ	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	223
ДОДАТКИ	252

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРІФРУ	Державна установа «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України»
АТ	Акціонерне товариство
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВЗБ	Валовий зовнішній борг
ЕБП	Економічна безпека підприємства
ЕСКРІН	Електронна система комплексного розкриття інформації емітентами цінних паперів
ЄДРПУО	Єдиний Державний реєстр підприємств, установ та організацій
КВЕД	Класифікація видів економічної діяльності
МСФЗ	Міжнародні стандарти фінансової звітності
Нацкомфінпослуг	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг
НБУ	Національний Банк України
НКЦПФР	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ПАТ	Публічне акціонерне товариство
ПрАТ	Приватне акціонерне товариство
РНБОУ	Рада національної безпеки і оборони України
СТФ	Стейкхолдерська теорія фірми
СФЗ	Системи фінансової звітності
ФБ АТ	Фінансова безпека акціонерного товариства
ФБП	Фінансова безпека підприємства
ФБСП	Фінансова безпека суб'єкта підприємництва
ISO	Міжнародна організація зі стандартизації (International Organization for Standardization)
XBRL	eXtensible Business Reporting Language (англ.) – «розширювана мова ділової звітності»

ВСТУП

В сучасних умовах розвитку економіки України, які характеризуються загостренням кризових явищ, високим рівнем фінансових ризиків, зростанням кількості загроз, зокрема, внаслідок нестабільності у світовій економічній системі (нестабільність фінансових ринків, аномальні коливання цін на енергоносії і т.д.), і держава, і регіони, і підприємства стикнулися з необхідністю принципово нових підходів до забезпечення безпеки, у першу чергу, фінансової. Зміна зовнішніх умов функціонування підприємств, як основної ланки національної економіки, спричинила появу абсолютно нових проблем, які вимагають теоретичного осмислення і розробку практичних рекомендацій по їх розв'язанню. До таких проблем належить проблема створення ефективної системи фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Фінансова безпека суб'єктів підприємництва – багатопланове складне поняття, яке не має поки що однозначного трактування. Однак, практика показує, що об'єктивне існування ймовірності кризових явищ в будь-якій економічній системі викликає потребу застосування системного підходу до вирішення проблеми забезпечення фінансової безпеки не тільки на рівні держави, але й на рівні окремих господарюючих суб'єктів. Особливо відчутними є наслідки фінансових криз для акціонерних товариств у силу специфіки їх організаційно-правової форми господарської діяльності. Забезпечення необхідного рівня фінансової безпеки акціонерних товариств потребує виявлення зв'язків і взаємозалежностей, що виступають об'єктом цілеспрямованого впливу, з метою надання цим процесам системного характеру, а отже, викликає необхідність дослідження цього явища з позицій системного підходу.

Відповідно до Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері проблемою, яка потребує розв'язання, є недостатньо ефективне застосування механізмів, спрямованих на нейтралізацію, мінімізацію впливу та усунення явищ і чинників що призводить до створення зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері. Одним із шляхів розв'язання визначеної проблеми є проведення структурних реформ у національній економіці, забезпечення цінової і фінансової стабільності та покращення умов ведення бізнесу. Сприятливі умови для розвитку бізнесу є необхідною передумовою для досягнення Україною більш високого рівня економічного розвитку та інтеграції до спільного ринку ЄС, що відображено у середньостроковому плані пріоритетних дій уряду до

2020 року, який затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. № 275-р.

Фінансова безпека суб'єктів підприємництва є основною ланкою фінансової безпеки держави. На рівні держави питання забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання повинні розглядатися як один із найважливіших національних пріоритетів. У той же час недостатня увага до проблем фінансової безпеки самих суб'єктів підприємництва може призвести навіть при високій рентабельності бізнесу до того, що компанія стане метою ворожого поглинання. Крім того, зростання темпів виробничої діяльності може викликати більш високу залежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування і, як наслідок, втрату фінансової стійкості та самостійності у прийнятті управлінських рішень. Для акціонерної форми господарювання в силу її специфіки характерною є особливо велика кількість загроз та ризиків, які впливають на фінансову стабільність і безпеку підприємств.

Саме тому важливим є всебічне наукове обґрунтування формування системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, і зокрема акціонерної форми господарювання, виявлення загроз і небезпек, що негативно позначаються на рівні їх фінансової безпеки, з метою вибору та обґрунтування заходів, які будуть протидіяти його зниженню, а також визначення оптимальної фінансової стратегії підприємства, спрямованої на досягнення його стійкості в коротко- і довгостроковому періодах.

Головна мета наукової праці полягає у науковому обґрунтуванні та розробленні теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо вдосконалення існуючих підходів до побудови ефективної системи фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні. Реалізація поставленої мети зумовила відповідну структуру монографії, що складається з п'яти розділів.

У першому розділі розглянуто наукові підходи до визначення категорій «безпека суб'єкта підприємництва», «фінансова безпека суб'єкта підприємництва», «фінансова безпека акціонерного товариства». Здійснено компонентний аналіз понять та виділено спільні ознаки, характерні для фінансової безпеки. Досліджено взаємозв'язок категорій фінансової безпеки, фінансової стійкості, фінансової рівноваги та фінансового потенціалу. Це дозволило уточнити поняття «фінансова безпека суб'єкта підприємництва», під яким розуміється інтегроване вираження сукупності умов і факторів, які забезпечують фінансову рівновагу суб'єкта підприємництва, його стійкість до негативних впливів фінансового середовища, здатність до збереження та нарощення фінансового потенціалу з метою стабільного розвитку у

майбутньому. На основі дослідження структурного складу категорії уточнено перелік функціональних складових фінансової безпеки суб'єкта підприємництва, а саме виділено податкову, грошову, валютну, боргову, страхову, фондову і банківську складові елементи.

Досліджено специфічні особливості фінансової безпеки суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання, що дозволило виділити переваги та недоліки, притаманні акціонерній формі, які генерують ризики та загрози фінансовій безпеці конкретного АТ. У розрізі ідентифікаційних ознак виділено перелік переваг, які створюють сприятливі умови забезпечення ФБ АТ та недоліків, які генерують ризики і загрози. Здійснено класифікацію фінансових інтересів учасників фінансових відносин в АТ, на основі якої уточнено ризики та загрози фінансовим інтересам учасників корпоративних відносин у розрізі типів акціонерних товариств. За цією класифікацією можна розподілити види АТ залежно від стійкості до зовнішніх загроз та рівня фінансової безпеки на чотири групи з різними центрами контролю. Розглянуто форми прояву загроз фінансовій безпеці ПАТ і ПрАТ у розрізі груп учасників.

Досліджено місце і роль фінансової безпеки акціонерних товариств у системі національної економічної безпеки. Систематизовано основні фінансові інтереси на різних рівнях управління з урахуванням виділених функціональних складових ФБ.

У другому розділі монографії досліджено теоретичні основи формування системи забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств. Обґрунтовано доцільність застосування системного підходу до процесів забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва. Розглянуто проблему безпеки через призму теорії фірми, зокрема доведено, що безпека корпорацій значно залежить від узгодженості інтересів різних груп зацікавлених осіб. Досліджено розвиток системної парадигми у теорії фірми, що дало можливість окреслити методологічні контури «системного» напрямку в дослідженні фінансової безпеки.

Досліджуючи різні підходи до розуміння системи безпеки сформульовано авторське бачення поняття «система забезпечення фінансової безпеки АТ» з урахуванням наукових постулатів класичної версії теорії систем та нової системної парадигми. Здійснено систематизацію принципів системи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва.

Здійснено побудову структурно-логічної моделі системи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання.

Особливу увагу акцентовано на механізмі забезпечення фінансової безпеки як визначального елементу системи фінансової безпеки акціонерних товариств. Здійснено порівняння компонентів механізму державної та корпоративної систем управління фінансовою безпекою, що дало можливість трактувати механізм забезпечення ФБСП як сукупність чітко визначених дій суб'єктів забезпечення фінансової безпеки по створенню надійних умов гарантування захисту об'єкту фінансової безпеки від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Виділено зовнішній механізм забезпечення фінансової безпеки та внутрікорпоративний механізм, розкрито їх основні компоненти.

У третьому розділі систематизовано зовнішні та внутрішні чинники впливу на фінансову безпеку акціонерних товариств з позиції виділення рівнів безпеки – мега-, макро-, мезо- та мікрорівень. Також досліджено виклики, ризики і загрози фінансовій безпеці акціонерних товариств в Україні. Проведено критичний аналіз умов їх функціонування в Україні, базуючись на статистичних даних Держстату, зокрема досліджено динаміку кількості та основні фінансові показники акціонерних товариств по групі великих і середніх та по групі малих акціонерних товариств, а також у розрізі секцій КВЕД та регіонів.

Окрема увага приділена впливу євроінтеграційних процесів на макросередовище фінансової безпеки акціонерних товариств. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбувалося у період, коли Україна перебувала у фінансово-економічній та політичній кризі, що доведено на основі динаміки ВВП та індексів інфляції.

На основі даних Міністерства фінансів України, що знаходяться у відкритому доступі, розраховано індикатори бюджетної та боргової безпеки України. Аналіз дефіциту державного бюджету, співвідношення валового зовнішнього боргу до ВВП та відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу вказав на те, що проблема захисту національних інтересів держави у фінансовій сфері та забезпечення фінансової безпеки держави стає надзвичайно актуальною.

Четвертий розділ присвячений методичним аспектам оцінки рівня фінансової безпеки акціонерних товариств та ефективності системи її забезпечення. Розглянуто існуючі методичні підходи до оцінки фінансової безпеки підприємств, на основі чого виділено важливість застосування стратегічно-цільового підходу, який повинен базуватися на оцінці рівня досягнення стратегічно важливих фінансових цілей (максимізація чистого грошового потоку, ринкової вартості підприємства, узгодженість основних фінансових інтересів учасників)

та передбачає коригування фінансової стратегії розвитку відповідно до рівня фінансової безпеки.

Обґрунтовано вибір індикаторів для оцінки фінансової безпеки акціонерних товариств. Система індикаторів будувалася у трьох проєкціях: індикатори фінансового стану, індикатори, які відображають узгодженість фінансових інтересів учасників та індикатори ринкової вартості підприємства. На основі сформованих вимог до індикаторів відібрано чотири групи показників – відносні, вартісні, ринкові та якісні. На основі розробленої авторської методики визначено рівень фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні, яке показало, що однією з основних причин прояву та системної дії кризових явищ в Україні є зміна військово-політичних умов на сході України та в Криму. Проведені розрахунки підтверджують, що розрив торговельних зв'язків з Росією, втрата активів у Криму та зоні військових дій негативно вплинули на рівень фінансової безпеки акціонерних товариств. Розроблена методика оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва може стати основою формування пріоритетних напрямків державної та регіональної політики у сфері розвитку суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання

У заключному, п'ятому розділі розкрито напрями забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні в умовах європейської інтеграції. Розкрито вплив державного контролю та регулювання корпоративних відносин на фінансову безпеку акціонерних товариств. Розкрито важливість врахування при створенні системи фінансової безпеки вимог міжнародних стандартів у сфері розкриття фінансової інформації та управління ризиками. Запропоновано технологію формування системи фінансової безпеки акціонерних товариств через впровадження ефективних процесів управління та засобів автоматизації.

Монографія розрахована на студентів економічних спеціальностей, аспірантів, викладачів, науковців, працівників державних та фінансових установ і широке коло читачів, які поглиблено цікавляться проблемами фінансової безпеки на макро- та мікрорівні.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

1.1. Сутність фінансової безпеки суб'єктів підприємництва

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин, в умовах посилення кризових явищ у світовій та національній економіках, досить часто виникають ситуації, коли суб'єкти господарювання не здатні вчасно і якісно виконати взяті на себе економічні та фінансові зобов'язання, засвідчують свою повну неплатоспроможність, що неминуче приводить до банкрутства. Практика останніх десятиліть свідчить, що однією з найбільш поширених причин виникнення фінансової кризи і банкрутства суб'єктів господарювання є відсутність ефективної системи їх фінансової безпеки. Сучасні підприємства, навіть й ті з них, які не залучають безпосередньо фінансові ресурси на фінансових ринках, також відчувають наслідки фінансових криз у своїй діяльності.

Поняття «фінансова безпека» як самостійний об'єкт управління введене у науковий обіг у кінці 1990-х на початку 2000-х років. Воно комплексно і достатньо детально розглядається сучасними дослідниками на макрорівні в системі більш загальних категорій – «національній безпеці» або «економічній безпеці країни», та мезорівні – «економічна безпека регіону». Проте на рівні суб'єктів підприємництва комплексні теоретико-методологічні дослідження фінансової безпеки як самостійного об'єкту управління у вітчизняній економічній літературі недостатньо відпрацьовані. Це пов'язано з тим, що підприємництво в Україні почало розвиватися лише в 1990-х роках і тільки з появою приватного бізнесу проблеми забезпечення його захисту (перш за все силами самих підприємців) стали актуальні.

Проблема безпеки, як і будь-яка інша проблема, перш за все, потребує усвідомлення, яке виражається у суспільному визнанні факту її існування [54, с.11]. Гносеологія безпеки будь-якого матеріального чи духовного об'єкту передбачає виділення обов'язкових етапів у процесі пізнання проблеми. Так, Л.М.Гнилицька, О.І.Захаров та П.Я.Пригунов [54, с.11-12] виділяють п'ять етапів пізнання проблеми безпеки: 1) отримання системного знання про те, що являє собою об'єкт захисту; 2) усвідомлення факту загрози; 3) усвідомлення необхідності побудови захисту; 4) створення концепції безпеки та 5) створення теорії безпеки.

Відомо, що будь-яка теорія тільки тоді отримує право називатися науковою, якщо вона володіє широкою методологією і несуперечливим понятійним апаратом [54, с.12]. Слід зауважити, що в різних джерелах

існують певні протиріччя щодо трактування категорії «методологія». Так, у більшості випадків у вітчизняних джерелах [27,168,348] під методологією розуміють концептуальне викладення мети, змісту, методів та прийомів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної систематизованої інформації про процеси та явища. Зарубіжні джерела, зокрема [178], під цим терміном розуміють опис логіки процесу пізнання і критеріїв науковості та обґрунтованості репрезентативної теорії. Вважаємо за доцільне застосувати вітчизняний підхід до розуміння методології з поєднанням опису логіки процесу пізнання для обґрунтування теоретичних підходів до формування системи фінансової безпеки акціонерних товариств.

Якщо керуватися виділеними у [54] етапами пізнання проблеми безпеки, то на першому етапі необхідно усвідомити, що є об'єктом захисту в системі фінансової безпеки суб'єктів підприємництва. Слід зауважити, що об'єкт захисту змінювався, починаючи з 1990-х років. Спочатку усвідомлення безпеки суб'єктів підприємництва (фірм та дрібних підприємців) здійснювалося через сприйняття її як фізичної безпеки керівників та їх сімей, і вирішувалася дана проблема по принципу: чим більше охоронців-силовиків, тим вища безпека.

Пізніше безпека фірми стала розглядатися через призму створення умов збереження комерційної таємниці та інших секретів підприємницьких структур. У публікаціях 90-х років минулого століття [274, 342, 358] це було не випадково, тому що на перших етапах ринкових перетворень в економіці України питання збереження комерційної таємниці набуло особливої ваги. Деякі підприємства, особливо середні і великі, намагалися захистити свої комерційні таємниці, інтелектуальну власність і свою інформацію як цінний товар. Власне тому забезпечення економічної безпеки підприємства розглядалося передусім як захист інформації. Однак вирішення цієї проблеми тільки шляхом захисту комерційної таємниці насправді є спрощеним варіантом, оскільки не враховує всього спектра негативного впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємств.

На сьогоднішній день в наукових колах склалася думка, що об'єктом захисту в системі фінансової безпеки є фінансові інтереси держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян. Таке твердження знаходить своє відображення і в документах державних органів влади. Так, у концепції економічної безпеки України, розробленій Інститутом економічного прогнозування при Національній академії наук України, під фінансовою безпекою розуміють захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин [153].

У проєкті Концепції фінансової безпеки України, розробленому за дорученням Міжвідомчої комісії з питань фінансової безпеки при РНБОУ, дається таке визначення: „Фінансова безпека – складова економічної безпеки, яка характеризує стан захищеності життєво важливих (ключових) інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу широкого кола негативних чинників (загроз). Основними критеріями фінансової безпеки є достатність фінансових ресурсів, їх збалансованість та ліквідність, які уможливають нормальне існування та розвиток зазначених суб'єктів економічного життя” [156].

Отже, об'єктом захисту в системі фінансової безпеки виступають фінансові інтереси на всіх рівнях фінансових відносин. Однак сучасні умови розвитку корпоративного управління та ризик-орієнтованого регулювання і контролю зумовлюють посилення уваги в першу чергу до проблем забезпечення фінансової безпеки на рівні суб'єктів підприємництва, а саме підприємств і корпорацій. Ці проблеми потребують більш глибокого вивчення, особливо, якщо врахувати, що цей рівень безпеки методологічно найменше вивчений порівняно з макро- та мезорівнями.

Як зазначає відомий український вчений О.І.Барановський, «поняття фінансової безпеки настільки широке, як власне і тлумачення фінансів як системи економічних відносин, що виникають в процесі створення та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів» [17, с.5]. Посилення ролі фінансових відносин в економіці країни призводить до зростання значимості забезпечення фінансової безпеки не тільки на рівні держави, але й на рівні господарюючих суб'єктів. Це обумовлює підвищену увагу до проблем розробки системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва.

Необхідно відмітити, що проблеми забезпечення економічної, і зокрема фінансової, безпеки суб'єктів підприємництва за умов адміністративно-планової економіки не існувало. Держава жорсткими, централізованими заходами регулювала основні економічні процеси. Такі загрози економічній безпеці підприємства, як недобросовісна конкуренція, промисловий шпіднаж, захист прав власності, рекет, корупція, організована економічна злочинність, тіньова економіка були незначними. Це пояснюється наявністю вертикальної ієрархії в структурі адміністративно-командного управління успадкованої від СРСР економічної системи, яка не вимагала самостійного ухвалення економічних рішень стратегічного управління. Оскільки радянську економіку державні управлінці визнавали найефективнішою в світі, формально проблеми економічної безпеки підприємництва в радянській економіці не існувало. Це істотно відбивалося на ефективності роботи цієї системи [149].

Важливе місце в системі економічної безпеки займала саме економічна безпека держави, тому не дивно, що саме цьому виду безпеки приділяється багато уваги в працях вітчизняних науковців. У підприємств не було потреби приділяти значної уваги своїй безпеці, оскільки існувала державна система забезпечення ресурсами та збуту продукції, збиткові підприємства штучно підтримувалися за допомогою системи дотацій, пільг, субсидій і т.д. Проблеми добросовісності контрагентів також вирішувалися на рівні держави. В умовах всезагальної державної власності не було таких явищ, як ворожі злиття і поглинання, не було потреби у захисті від них і т.д. Таким чином, в умовах соціалістичної власності проблеми економічної безпеки не стояли так гостро, як в сучасних умовах.

На початку 2000-х років економічна ситуація докорінно змінилася. Головні проблеми безпеки вітчизняних суб'єктів підприємництва в сучасних умовах були зумовлені, зокрема, такими факторами [93]:

- ненормована приватизація, що призвела до привласнення значних ресурсів без значних витрат, а також до спроб перерозподілу власності, в т.ч. й кримінальним шляхом;

- загибель слабких, неефективних підприємств, які не витримують ринкової конкуренції;

- відсутність чіткої системи правового захисту приватного підприємництва;

- «недобросовісна» конкуренція, тощо.

В умовах економічних перетворень як на окремо взятому підприємстві, так і в промисловості регіону, з позицій економічної безпеки, чимало підприємств виявилися не готовими до нових умов господарювання. А втрата економічних зв'язків лише посилила занепокоєння, збільшивши негативну складову економічного стану підприємств, які просто змушені були тепер зважати на поняття економічної та фінансової безпеки в управлінні [125].

У ст.13 Конституції України наголошується, що держава повинна дбати як про власну економічну безпеку, так, до речі, і про захист прав усіх суб'єктів, зокрема й тих, що провадять підприємницьку діяльність. Водночас підприємство, згідно з Основним Законом, не має прав на самозахист. Об'єктивно виходить, що інтереси суб'єктів підприємницької діяльності є вторинними, і їх захист є справою самих суб'єктів. Відсутність чітко визначеного права підприємців на гарантування власної безпеки змушує їх вдаватися до чисто суб'єктивних, тобто емпіричних рішень питання безпеки свого бізнесу, що в свою чергу спричиняє порушення «Кримінального кодексу України», Закону України «Про оперативну-розшукову діяльність» та інших законодавчих документів.

Проблеми забезпечення безпеки суб'єктів підприємництва, і зокрема фінансової безпеки, потребують поглибленого дослідження сутності понять з метою усунення неоднозначності в цій сфері. Для уточнення змісту поняття фінансової безпеки суб'єктів підприємництва необхідно провести аналіз його складових частин, тобто виділити і дослідити окремі складові поняття, зокрема дослідити сутність безпеки в цілому, підприємництва та фінансової безпеки суб'єктів підприємництва як однієї з найбільш важливих підсистем економічної безпеки. Алгоритм визначення досліджуваного поняття наведений на рис. 1.1.

Поняття фінансової безпеки, як справедливо зазначає Гривківська О.В. [62], повинно кореспондуватись з загальним поняттям безпеки, як на рівні національної безпеки, так і на рівні підприємств; також воно повинно виступати складовою частиною поняття "економічна безпека господарюючого суб'єкта"; з іншого боку, воно повинно мати власний зміст, який відрізняє проблематику фінансової безпеки від інших видів безпеки.

Слід зазначити, що сам термін «безпека» почав використовуватися у XII ст. [63] й означав спокійний стан суб'єкту, який вважав себе захищеним від будь-якої небезпеки. Під безпекою у багатьох енциклопедіях та словниках [290, 291] розуміють стан, коли кому-небудь, чому-небудь ніщо не загрожує. Тому, виходячи з цього, зниження рівня загроз або їх відсутність можна розуміти як певний стан безпеки будь-якого суб'єкта. Аналітики Військової академії США у Вест-Пойнті слушно зазначають: «Безпека в об'єктивному плані відображає відсутність загроз базовим цінностям суспільства, у суб'єктивному плані – відсутність страху, що ці цінності можуть бути піддані руйнації» [363]. Хоча, на думку деяких дослідників, неможливо знайти ситуацію, коли стосовно будь-якого суб'єкта відсутня всяка небезпека і тим більше загроза [204, с.13]. Навпаки, безпека є реакцією на небезпеку і потреба в ній виникає тоді, коли є небезпека [160, с.51]. Проте, слід погодитися з думкою, що безпечний стан організації існує тоді, коли відсутня небезпека. Загрози функціонуванню організації є завжди і це об'єктивно. Якщо втрати внаслідок реалізації загроз не дестабілізують діяльність організації, то можна вважати, що її стан безпечний і надзвичайних заходів вживати не потрібно.

Тому доцільним є виділення рядом науковців [137, с. 37-51; 152, с. 39] двох типів безпеки:

– гіпотетична відсутність небезпеки, тобто наявності навіть самої можливості яких-небудь потрясінь, катаклізмів, будь-яких загроз для окремої людини, соціуму чи держави в цілому;

– реальна захищеність від небезпек, здатність надійно протистояти їм у разі їх виникнення.

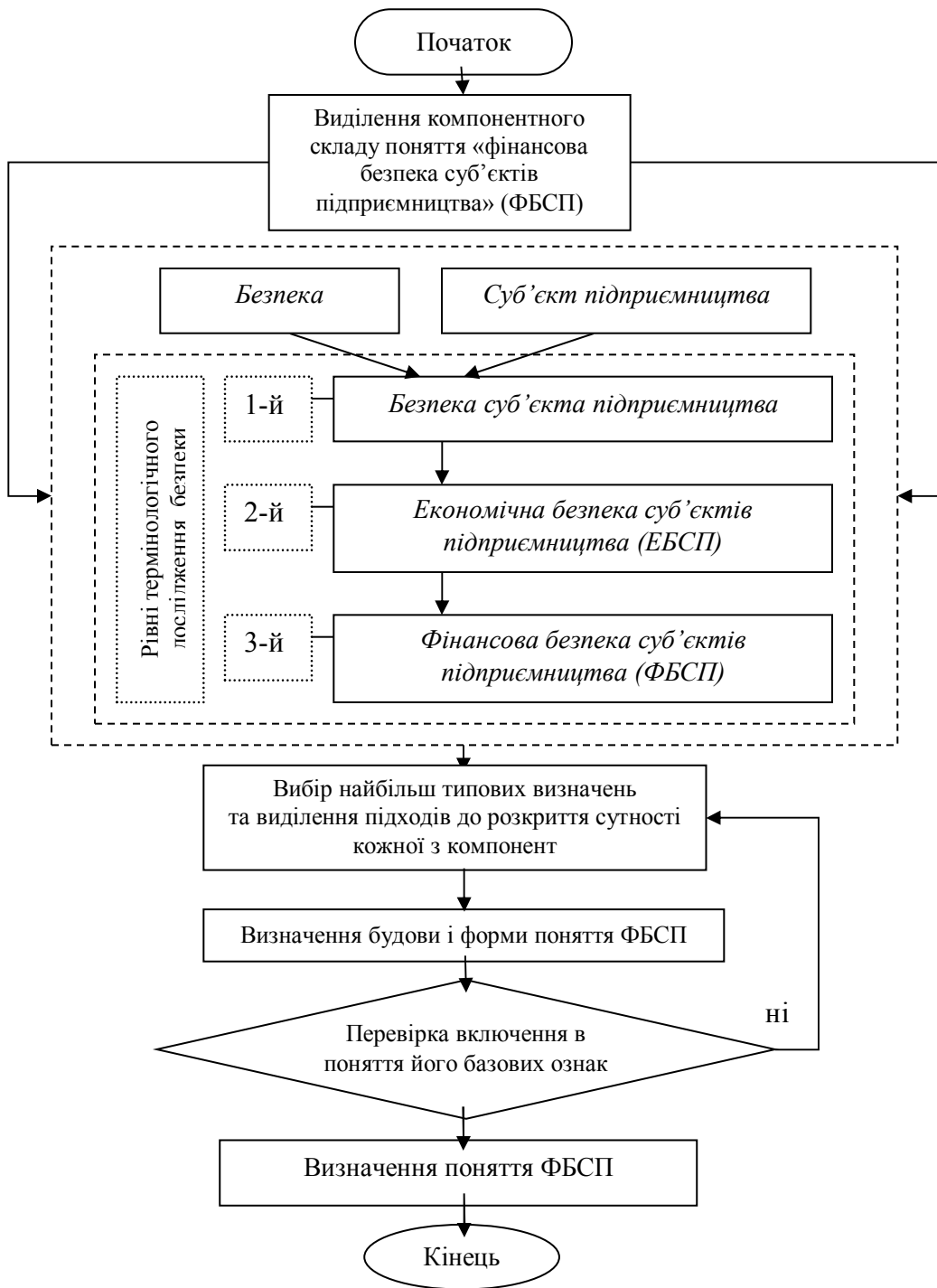

Рис. 1.1. Алгоритм визначення поняття «фінансова безпека суб'єктів підприємництва» (власний авторський підхід)

У сучасній економічній літературі розглядаються різноманітні погляди фахівців щодо сутності поняття «безпека» [110, 94, 102, 148, 175, 193, 151], серед яких, на нашу думку, доцільно виділити чотири підходи. Перший підхід базується на визначенні безпеки як стану, другий – як певної характеристики системи (або її складових), третій – як сукупності умов існування суб'єкта, четвертий - як специфічної діяльності (виявлення, попередження, послаблення, усунення небезпеки і загроз, здатних нанести суттєві збитки, зруйнувати прогресивний розвиток).

Заслуговує на увагу точка зору Л. Коженювського [148], згідно якої всі визначення сутності поняття «безпека» можна розглядати у розрізі двох концепцій. Згідно першої концепції безпека – це така форма існування, яка забезпечує тривалість, стабілізацію, вдосконалення та розвиток, тобто це певний стан, що характеризується ознаками захищеності. У другій концепції безпека тлумачиться через загрози, що походять з оточення або існують у самій організації та в інформації, як елемента системи взаємодії підприємницької одиниці із зовнішнім середовищем. Отже, безпека сприймається як здатність до захисту та система заходів протидії. На думку автора, ці концепції не доцільно розглядати окремо, бо вони є взаємопов'язаними та одна витікає з іншої. Це значить, що безпечний стан, як вважає Л. Коженювський, може бути досягнутий лише за умов реалізації певної сукупності дій, результатом яких є формування здатності суб'єкта захищати свої інтереси. Тобто, підприємство або любий інший суб'єкт знаходиться у безпеці не стільки за умови відсутності загроз, скільки за умови спроможності протистояти їм.

На думку вченого Г.Іващенка [117], використання при тлумаченні сутності безпеки терміну „стан захищеності” є неприпустимим, оскільки це просто невдала спроба віднайти потрібний синонім для поняття безпеки, щоб позбутись тавтології при тлумаченні її змісту. Він вважає, що безпека є сукупністю умов існування суб'єкта, якими він володів у процесі самореалізації і які, таким чином, може контролювати.

Виходячи з викладеного, з точки зору системного підходу, безпеку можна представити як сукупність взаємозв'язаних понять (стан системи, її властивість і специфічна діяльність структурних елементів), які утворюють єдине ціле. На думку Франчука В.І. [334], безпечний стан системи і безпека як її властивість (якість) є результатом специфічної діяльності: охорони, встановлення і виконання режимних заходів, проведення конкурентної розвідки та контррозвідки [334, с.163]. Ефективність цієї діяльності залежить від якості самої системи

безпеки (рівня підготовленості фахівців, технічного, нормативно-правового та іншого забезпечення) та стану економічної системи.

На думку автора, безпека повинна розглядатися не тільки як стан захищеності, але й як здатність зберігати рівновагу (рівноважний стан) при високому рівні динамічності і мінливості умов функціонування та здатність забезпечувати стабільний розвиток. Виходячи з цього, під поняттям «безпека» будемо розуміти таку характеристику системи, яка відображає здатність захистити об'єкт від будь-яких загроз та зберігати рівновагу в умовах впливу негативних чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, а також забезпечувати стабільний розвиток у перспективному періоді.

Отже, з'ясувавши сутність поняття «безпека», логічно перейти до розгляду семантики поняття «безпека суб'єкта підприємництва».

Законодавче визначення поняття «підприємництво» сформульовано у ст. 42 Господарського кодексу України (ГКУ), згідно з якою підприємництво — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [59]. Суб'єктами підприємництва можуть бути громадяни України, інших держав, не обмежені законом у правоздатності, та юридичні особи всіх форм власності.

Господарський кодекс України також чітко відокремлює підприємництво від будь-якої іншої діяльності, виділяючи комерційну господарську діяльність (підприємництво) та некомерційну господарську діяльність. У ст.3 ГКУ зазначається, що господарська діяльність, яка здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва - підприємцями. Якщо господарська діяльність не ставить за мету одержання прибутку, то вона трактується як некомерційна господарська діяльність. Згідно цього основоположного у сфері господарської діяльності вітчизняного нормативно-правового акту робимо висновок, що коли йдеться про сукупність підприємств, які здійснюють діяльність з метою отримання прибутку, їх доцільно характеризувати як підприємницький сектор економіки. Коли ж надається характеристика стану та діяльності підприємств і організацій, які функціонують без мети отримання прибутку, доцільно стверджувати, що йдеться про некомерційний (непідприємницький) сектор економіки.

Проте, на думку Т.Г.Васильціва [38, с.23], такий висновок є недостатньо обґрунтованим, не до кінця відповідає напрацьованим

століттями у світовій економічній думці концептуальним засадам поняття підприємництва і тому повинен бути уточненим. Йдеться про те, що порівняно з іншими підприємствами саме суб'єктам підприємницької діяльності притаманний так званий “дух підприємництва”, який полягає у:

- поєднанні ресурсів землі, капіталу і праці в єдиний процес виробництва товарів і послуг;

- постійній реалізації новаторської функції (запровадження на комерційній основі нових товарів, виробничих технологій, форм організації бізнесу);

- вищому рівні економічної відособленості та господарської самостійності, проте залежності від ринкової кон'юнктури, інформації, зовнішнього середовища.

Таким чином, Васильців Т.Г. вважає, що «підприємництво як об'єкт дослідження в системі економічної безпеки держави, необхідно розглядати як сектор національної економіки, що функціонує з метою отримання прибутку, на засадах організаційно-господарського новаторства для створення продукції (послуг) новими методами, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту, є джерелом інноваційного розвитку економіки та за рахунок ефективного поєднання факторів виробництва в єдиний процес виробничо-господарської і фінансової діяльності дозволяє підвищити економічний потенціал і конкурентоспроможність держави, покращити її участь в міжнародному поділі праці» [38, с.23]. У такому підході відображена важливість забезпечення економічної безпеки підприємництва у системі економічної безпеки держави, оскільки визначальними характеристиками останньої власне і є: 1) конкурентоспроможність економіки; 2) здатність протистояти істотним загрозам в економічній сфері; 3) використання конкурентних переваг в міжнародному поділі праці.

Відповідно, автор поділяє думку Т.Г.Васильціва про недоцільність віднесення до категорії “підприємництво” (як об'єкта захисту в системі економічної безпеки держави) комерційної господарської діяльності, яка спрямована на отримання прибутку шляхом виробництва товарів (послуг), проте без дотримання бізнесової етики та без соціальної відповідальності перед суспільством. До такої комерційної діяльності науковець відносить діяльність, пов'язану з власною «наживою», використанням для власної вигоди недосконалостей ринкового середовища, високого рівня монополізації, недостатньої соціальної захищеності споживачів, недобросовісної конкуренції, спекулятивних дій, превалюючого права доступу до ринків та господарських ресурсів, права власності і т. ін., а також яка не має на

меті підвищення рівня конкурентоспроможності суб'єкта господарювання та зміцнення потенціалу вітчизняної економіки, конкурентоспроможності держави [38, с.24].

Якщо розглянути типологію тих сфер діяльності, в яких присутнє підприємництво, то однією з найбільш розгорнутих класифікацій типів підприємництва є класифікація, запропонована В.В. Терешкіним [311]. За колом суб'єктів воно поділяється на індивідуальне (колективне) підприємництво фізичних осіб та підприємництво юридичних осіб. За параметром юридичного статусу носія розрізняють підприємництво, що здійснюється власником, і підприємництво на основі делегованих власником повноважень. За фазами виробничого циклу виділяють виробниче, комерційне та фінансове підприємництво. За критерієм масштабу підприємництва розрізняють такі його різновиди, як мале, середнє та велике. За ступенем новизни, наявності творчого елемента пропонується розрізнати інноваційне (новаторське), імітаційне (як ініціативне запозичення нововведень) та рутинне (репродуктивне) підприємництво. З точки зору суспільного блага підприємництво, на думку В.В. Терешкіна, може мати як конструктивний, так і деструктивний характер. У зв'язку з чинним правовим порядком та практикою виділяють законне та незаконне підприємництво.

Існують також і детальніші класифікації підприємництва. Так, поряд з виробничим, комерційним і фінансовим науковці вказують на посередницьке і страхове підприємництво [249]. Провідний український вчений С. Мочерний виділяє такі сфери та напрями, в яких реалізуються цілі підприємництва: виробнича, наукова, комерційна, фінансова і страхова [209]. Класифікуючи підприємництво з точки зору форм власності, слід мати на увазі, що в Україні виділяють державне, колективне, приватне і змішане підприємництво, а в країнах з ринковою економікою виділяють приватний і державний сектор.

В даній роботі будемо опиратися на постулати сучасної економічної теорії, яка визнає три основні організаційно-правові форми підприємницької діяльності: 1) одноосібне володіння; 2) партнерство (товариство); 3) корпорація (акціонерне товариство). При цьому необхідно зауважити, що акціонерна форма організації бізнесу присутня майже у всіх видах підприємницької діяльності – від реального сектору (промислового виробництва) до фінансових установ та послуг. Тому, не зважаючи на значний доробок вітчизняних науковців з проблем безпеки підприємництва, автор вважає за доцільне в наступних розділах роботи прийняти за основу для порівняння та визначення специфічних особливостей фінансової безпеки акціонерного підприємництва саме вказану ознаку поділу підприємництва на організаційно-правові форми.

Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних науковців показує, що безпека суб'єктів підприємництва найчастіше згадується як безпека підприємств. Так, зокрема, і Васильців Т.Г. вважає, що підприємництво недоцільно розглядати відокремлено від безпосередніх його суб'єктів – підприємств, як сукупності економічних агентів первинної ланки економіки [38, с.24]. Згідно ст.62 ГКУ підприємством є самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб через систематичне здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності. Тому в контексті даного дослідження у якості «суб'єкта підприємництва» будемо розглядати підприємство, як юридичну особу будь-якої форми власності, будь-якої організаційно-правової форми, що здійснює виробничо-господарську діяльність на принципах автономності й господарської самостійності в будь-якій галузі господарської діяльності з метою одержання прибутку.

Підприємництво зазвичай поділяють за видами діяльності (виробнича, торгова, посередницька, консультаційна, фінансова) та організаційно-правовими формами (господарські товариства, виробничі кооперативи, державні і муніципальні підприємства).

На базі дослідження сучасної наукової літератури [28,306, 318, 243], ми прийшли до висновку, що сутність поняття «безпека суб'єкта підприємництва» потрібно розглядати через призму його оточення, і, перш за все, через призму відносин, в які суб'єкт вступає у процесі своєї діяльності. Враховуючи той факт, що саме в середовищі фінансових відносин, як стверджує М.Ю.Погосова [243], виникають зв'язки, що викликають появу загроз фінансовій безпеці, то виникає необхідність дослідження суб'єкту підприємництва як учасника, в першу чергу, фінансових відносин.

Оскільки фінансові відносини є частиною економічних, цілком об'єктивним слід вважати, що фінансова безпека суб'єкта підприємництва є базовою складовою його економічної безпеки. Для розуміння суті фінансової безпеки та її місця в системі економічної безпеки вважаємо за необхідне спочатку визначити, що розуміється під поняттям «економічна безпека».

Теоретичні підвалини вивчення поняття безпеки, як елемента економічних систем, в Україні закладені на початку 90-х років ХХ століття, що певною мірою пов'язано із здобуттям Україною незалежності, формуванням державності, усвідомленням національних економічних інтересів. Теоретичні дослідження поняття безпеки характеризувалися на той час залученням і адаптацією розробок

переважно західних спеціалістів. Тоді і був вироблений теоретико-методологічний підхід, який, з одного боку, визначив парадигму майбутніх наукових досліджень, а з іншого – був реалізований у законодавстві. Відповідно до нього економічна і фінансова безпека трактується як стан захищеності відповідної системи чи інтересів того чи іншого суб'єкта (особи, суспільства, держави), який характеризується відсутністю загроз або стійкістю до їх впливу, здатністю до розвитку та самовідтворення.

Стосовно підприємства деякі учені-економісти під поняттям «економічна безпека» розуміють інтегральну оцінку ресурсного потенціалу і ступеня захищеності підприємства від негативної дії зовнішнього середовища [146, с.49]. У ній знаходять віддзеркалення як елементи діагностики поточного стану, так і прогноз майбутніх ризиків і загроз.

Інші науковці [223] розглядають економічну безпеку підприємства (далі – ЕБП) як такий стан корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки, прав) і підприємницьких можливостей, при якому гарантується найбільш ефективно їх використання для стабільного функціонування і динамічного науково-технічного і соціального розвитку, здатність швидко усунути і запобігти різноваріантним внутрішнім й зовнішнім негативним впливам (наслідкам). Схоже визначення економічної безпеки дається автором Груніним О.А.: «Економічна безпека підприємства - це такий стан господарюючого суб'єкта, у якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає запобігання, послаблення або захисту від існуючих небезпек та загроз або непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарського ризику» [63, с.37-38].

Визначення, які базуються на забезпеченні ефективного використання корпоративних ресурсів, стали основою для вироблення так званого ресурсного підходу до трактування сутності безпеки підприємства та запровадження у науковий обіг поняття «корпоративна безпека». Проте, єдності думок щодо сутності нововведеного терміну серед науковців немає. Одні (Кравчук О.Я. [164, с.23], Скорук О.В. [289, с.297]) розглядають корпоративну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів (чи господарських відносин) підприємства від різноманітних внутрішніх та зовнішніх загроз (чи негативних впливів), який гарантує найбільш ефективно використання корпоративних ресурсів підприємства для забезпечення стабільного функціонування та динамічного розвитку з метою досягнення стратегічних цілей бізнесу. Фактично, таке трактування

майже повторює зміст визначень поняття економічної безпеки підприємства, наведених вище.

Інші автори [74, 207] сутність корпоративної безпеки обмежують наявністю корпоративних відносин в акціонерному товаристві (тобто відносин, які виникають між особами та групами осіб, інтереси яких пов'язані з діяльністю корпорації та які зацікавлені у її результатах) та необхідністю урегулювання корпоративних конфліктів. Так, І.А. Дмитрієв, А.О. Близнюк [74] пояснюють необхідність дослідження зазначеної категорії наявністю та поширенням таких негативних процесів, як недружні злиття та поглинання, процеси рейдерських захоплень підприємств, процеси перерозподілу пакетів акцій між засновниками, які можуть мати негативні наслідки для підприємства, а тому повинні бути контрольованими з боку його власників та менеджменту. Питання безпеки акціонерних товариств будуть розглянуті у наступних параграфах даної роботи.

Більш глибоко підійшов до вивчення зазначеного терміну В.І.Франчук [329, 334329], який розкриває сутність і зміст корпоративної безпеки через системне дослідження корпорації як форми організації підприємництва. Корпоративна безпека розглядається ним як стан системи в межах граничних значень і здатність протидіяти загрозам та забезпечувати реалізацію власних інтересів [334, с.165]. Враховуючи вищезазначене, на думку автора, доцільним є виділення корпоративної безпеки як окремої складової економічної безпеки підприємства.

Більш загальної позиції щодо визначення сутності ЕБП притримуються Кракос Ю.Б., Разгон Р.О. [166], які вважають, що «економічна безпека підприємства (ЕБП) – це стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз і ризиків, дестабілізуючих чинників, при якому забезпечується стабільність реалізації його основних комерційних і соціальних цілей». З визначення чітко не зрозуміло, що є об'єктом захисту, проте наведений більш широкий перелік узагальнюючих факторів негативного впливу (загрози, ризики, дестабілізуючі чинники). Крім того, не зовсім обґрунтованою є позиція, чому акцент робиться тільки на стабільності реалізації комерційних і соціальних цілей.

Слід зауважити, що економічна безпека не характеризує відсутність загроз як таких, що практично неможливо досягнути. Як зазначає Я.А.Жаліло у своїй монографії, “стан захищеності” означає відсутність системоруйнуючих загроз, тобто тих із них, які не можуть бути органічно усунуті в межах економічної стратегії, іманентної даній соціально-економічній системі [99].

Дещо інший акцент зроблений у праці [22]: «Під економічною безпекою підприємства (господарюючого суб'єкта) варто розуміти захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого й кадрового потенціалу від прямих (активних) або непрямих (пасивних) економічних загроз, наприклад, пов'язаних з неефективною науково-промисловою політикою держави або формуванням несприятливого зовнішнього середовища, і здатність до його відтворення». Тобто в цьому визначенні наголошується на захищеності потенціалу підприємства і здатності до його відтворення.

Категорію економічного відтворення в центр визначення економічної безпеки ставить також Я.А.Жаліло [99]. Наголошуючи на загально визнаній думці про те, що економічна безпека трактується як стан захищеності економічних інтересів, він вважає, що головним життєво важливим інтересом в економічній сфері (як для фізичної особи та підприємства, так і для держави) є відтворення свого існування. Це робить тлумачення економічної безпеки співзвучним визначенню економічної стратегії та її мети.

Поєднання понять «стратегії» та «потенціалу» використовується одноразово у визначенні економічної безпеки Гончаровою Н.О. [55]: «економічна безпека може розглядатись як стан, при якому стратегічний потенціал фірми знаходиться поблизу границь адаптивності, а погроза втрати економічної безпеки наростає відповідно до наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони». Тобто економічна безпека розглядається через можливість пристосування стратегічного потенціалу фірми до зростаючої нестабільності зовнішнього середовища. Якщо можливості вичерпані, то можна говорити про наявність загрози економічній безпеці.

Більш узагальненим та доступним є трактування поняття економічної безпеки підприємницької діяльності, яке дає Гладченко Т.М. [52]. Автор розглядає досліджуване поняття як «стан стійкості підприємства і його здатність до розвитку, що досягається діями адміністрації і колективу підприємства шляхом реалізації системи заходів правового, економічного, організаційного, інженерно-технічного і соціально-психологічного характеру при ефективному використанні ресурсів і запобіганні погроз в даний час і в майбутньому». Це визначення достатньо об'єктивне, бо, по-перше, воно акцентує, що стійкість і здатність до розвитку носять динамічний характер; по-друге, стверджує, що система економічної безпеки підприємницької діяльності повинна взаємодіяти на правовій основі з державною системою забезпечення економічної безпеки.

Цю думку також продовжують розвивати автори підручника „Економічна безпека” [83, с.304-309]. Розглядаючи поняття „економічна безпека підприємництва” з точки зору державного регулювання, дають наступне визначення: „це такий стан системи регулювання, а також рівень розвитку підприємництва в державі (регіоні), за якого дотримуються гарантії захищеності життєво важливих інтересів окремо взятих суб’єктів підприємницької діяльності та підприємництва загалом від внутрішніх та зовнішніх загроз” [83, с.304]. При цьому зазначається, що „економічна безпека підприємництва значною мірою визначається ефективністю функціонування окремо взятих суб’єктів господарювання” та „постає необхідність розроблення і вдосконалення механізмів зміцнення безпеки економічної діяльності на мікрорівні, зміни акцентів на забезпечення „життєздатності” первинної ланки економіки (підприємства) як базису національної конкурентоспроможності” [с.309]. Економічна безпека підприємства, на думку науковців „це забезпечення найбільш ефективного використання ресурсів суб’єкта господарювання для запобігання загрозам і створення умов для стабільного функціонування основних його елементів” [с.309]. Таким чином, підприємство розглядається ними, як елемент підприємництва, первинна ланка економіки та базис національної конкурентоспроможності.

Підсилюючи роль підприємництва як важливого сектору національної економіки, Васильців Т.Г. сутність економічної безпеки підприємництва визначає, як сукупність умов, при яких забезпечуються належні передумови (соціально-психологічні, організаційно-професійні, ресурсні, фінансово-економічні) започаткування та здійснення підприємницької діяльності, зберігається високий рівень захищеності підприємницького сектора національної економіки від екзогенних та ендогенних загроз, належною є роль суб’єктів підприємництва в мінімізації економічних загроз безпеки держави, забезпеченні інноваційного типу розвитку економіки та посиленні конкурентоспроможності держави [38, с.29-30].

Теоретичні узагальнення існуючих тлумачень поняття «економічна безпека підприємства» наведено в таблицях А.1-А.2 додатку А. Компонентний аналіз визначень дозволив виділити шість підходів, з позицій яких розглядається сутність терміну:

- 1) ЕБП як стан (*системи* [266, 201, 19, 83], *відносин і ресурсів* [303, 224, 115, 118, 63, 305, 119, 190, 81], *розвитку і діяльності підприємства* [163, 120, 80, 24]);
- 2) ЕБП як сукупність властивостей, умов, характеристик [301, 103, 185, 331, 124];

- 3) ЕБП як захищеність (потенціалу [231], життєво важливих інтересів підприємства та його власників [195, 350, 295, 68], діяльності підприємства [22, 146, 166, 277, 300, 343]);
- 4) ЕБП як комплекс заходів, методів [32, 149, 203, 272, 274];
- 5) ЕБП як процес [23, 82, 150, 187, 256];
- 6) ЕБП як спроможність реалізації стратегії підприємства [10, 37, 55, 320].

Наглядне представлення виділених підходів зображено на рис. 1.2.

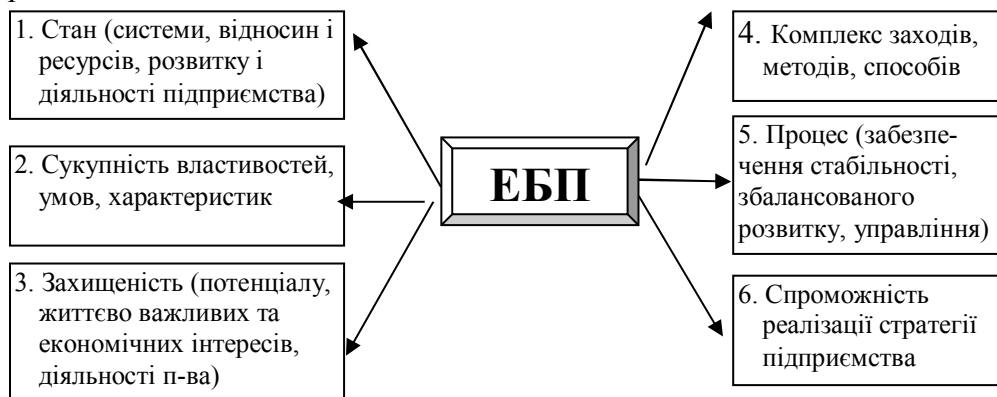

Рис. 1.2. Основні підходи щодо визначення сутності категорії «економічна безпека підприємства» у наукових дослідженнях (сформовано на основі додатків А.1-А.2)

Тут необхідно зробити ремарку щодо необхідності виділення останнього підходу. Ряд авторів [65, 93, 99] економічну безпеку як характеристику системи трактують як здатність, готовність, спроможність певного суб'єкту захищати свою діяльність від негативного впливу зовнішнього середовища, а також усувати різноваріантні прояви загрози.

У зв'язку з цим спроможність реалізації стратегії теж можна розглядати як певну властивість чи характеристику системи. Проте, враховуючи важливість стратегічного управління в сучасних умовах для забезпечення ефективності діяльності підприємства вважаємо за доцільне виділити окремий підхід у дослідженні категорії ЕБП, який вказує на спроможність реалізації стратегії та досягнення стратегічних цілей у перспективі.

Таким чином, узагальнюючи проведений аналіз сутності досліджуваного поняття, доцільно відзначити, що економічна безпека має розглядатися не тільки як стан, що характеризується певними

умовами функціонування, або як система заходів протидії загрозам, а й як спроможність цієї системи забезпечити такий стан або дії, що дозволять реалізовувати власні інтереси суб'єкту кожного економічного рівня окремо та національні інтереси держави у цілому.

Розглядаючи структуру економічної безпеки підприємства різні науковці включають до цієї категорії досить різноманітний перелік функціональних складових. Так, крім загальноприйнятих фінансової, інтелектуальної і кадрової, техніко-технологічної, політико-правової, інформаційної, екологічної, силової складових [223, с.142; 81, с.468] спостерігається як розширення їх кількості, так і звуження. Зокрема, Н.Й.Реверчук [277, с.7] та Папехін Р.С. [226] вищезазначений перелік доповнюють ринковою складовою; І.І.Нагорна пропонує доповнити перелік інноваційною та ретроспективною складовими [212, с.8]; Е.В.Камишникова пропонує до складу ЕБП включати сім складових: фінансова, інтелектуально-кадрова, інвестиційно-технологічна, виробнича, збутова, екологічна та складова матеріально-технічного забезпечення [121, с.88]; І.А.Дмитрієв, А.О.Близнюк вважають за необхідне доповнити існуючий перелік новим елементом – корпоративна складова економічної безпеки підприємства або корпоративна безпека підприємства [74], яка ґрунтовно досліджується також у працях В.І.Франчука [329-334]. До прихильників звуженого переліку функціональних складових ЕБП належать Є.І.Крихтін та М.В.Фоміна, які виділяють фінансову, техніко-технологічну, кадрову (інтелектуальну), екологічну, інформаційну складові [296, с. 164], А.М.Турило та С.В.Капітула – виробничу, фінансову, інвестиційну [315, с. 137]. Група авторів [84, с.25] виділяє внутрішньовиробничі (фінансову, кадрову, технологічну, правову, інформаційну, екологічну та силову безпеку) та позавиробничі складові (ринкова та інтерфейсна безпеки). При цьому майже всі науковці вважають, що саме фінансова складова вважається провідною й вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи.

Таким чином, вищезазначене обумовлює потребу розглядати фінансову безпеку підприємства як окрему складову ЕБП у контексті її ролі серед інших складових та сформулювати особливості авторського варіанту структури ЕБП.

Враховуючи, що фінансова безпека є однією з найважливіших (а за окремими оцінками – найважливішою) складових економічної безпеки, то в сукупності взаємозв'язаних функціональних складових вона повинна виступати як центральний елемент, який контактує з іншими елементами через систему зв'язків (рис. 1.3).

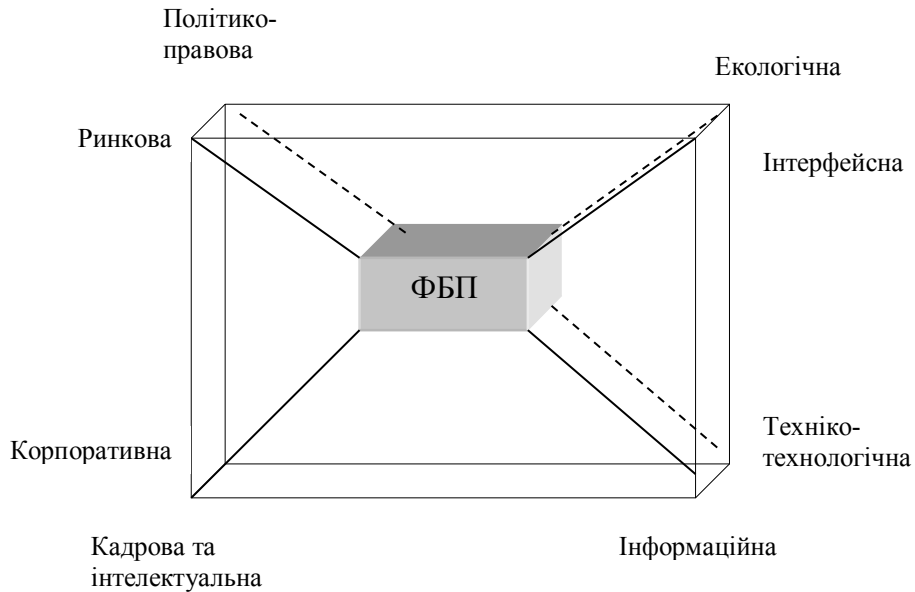

Рис. 1.3. Місце фінансової безпеки підприємства (ФБП) в системі складових економічної безпеки підприємства (ЕБП)
(сформовано автором)

З наведеного рисунку видно, що у модульному представленні системи ЕБП вибрані основні функціональні складові координуються між собою через складову ФБП. Всі складові являють собою окремі підсистеми, що злагоджено працюють – кожна над своїм завданням, але усі на єдину мету. До кожної підсистеми є свої параметричні оцінки-індикатори.

В основі системи ЕБП лежать техніко-технологічна, кадрова, інформаційна та корпоративна складові – свого роду, ресурсна база. Корпоративна безпека тісно пов'язана з політико-правовою безпекою. Враховуючи, що більшість вітчизняних промислових підприємств є акціонерними товариствами і питання захисту прав акціонерів є одними з найважливіших, то як зазначає О.В.Нусінова [216, с.65-66], слабо розвинута система корпоративного управління призводить до погіршення репутації підприємства та зниження його вартості. А це, в свою чергу, відображається на ринковій складовій безпеки. Про ослаблення ринкової безпеки свідчать: зменшення частки ринку, яке займає підприємство; ослаблення конкурентних позицій і спроможності протидіяти конкурентному тиску; зниження адаптаційних можливостей підприємства до змін ситуації на ринку та ін. [84, с. 79].

Інтерфейсна складова (від англ. *Interface* – область взаємодії; працювати злагоджено, координовано) характеризує надійність взаємодії з економічними контрагентами (постачальниками, торговими і збутовими посередниками, інвесторами, споживачами і т.д.), що також відображається на ринковій складовій. Екологічна складова, в свою чергу, пов'язана з техніко-технологічною складовою, адже вплив техногенних чинників і наслідків господарської діяльності підприємства безпосередньо відображається на навколишньому середовищі. У кожній площині поєднання різних видів безпеки та кожному векторі окремих складових можна розглядати інші види безпеки підприємства – інноваційна, силова, збутова та ін.

Отже, всі складові системи ЕБП є взаємопов'язаними та впливають на фінансову безпеку підприємства. Основними показниками прояву їх впливу є формування додаткових грошових потоків (надходження або витрачання коштів), фінансових результатів (прибутку чи збитку) та формування результативного узагальнюючого показника – ринкової вартості підприємства.

В економічній літературі окремо питанням фінансової безпеки суб'єктів підприємництва не приділялося достатньо уваги, оскільки вважалося, що багато цих питань знаходять своє відображення при розробці фінансової політики підприємства та управлінні фінансами підприємства. Однак, як справедливо відмічає Пластун О.Л. [237, 325], фінансові відносини та методи управління фінансовими потоками підприємства набувають все більшого значення. Якщо раніше їх фактично не виділяли окремо, а розглядали як складову економічної діяльності підприємства, то на сьогодні навіть з'являються окремі наукові дисципліни суто фінансового характеру. Тому, підкреслюючи наявність логічного взаємозв'язку між економічною та фінансовою складовою діяльності господарських суб'єктів, автор акцентує увагу на розгляді саме фінансової безпеки як самостійної та необхідної складової їх діяльності. Ця взаємозалежність полягає зокрема в тому, що частина категорій є з одного боку економічними за своєю суттю, а з іншого - фінансовими. Одним з прикладів він наводить категорію прибутку, який є прямим результатом економічної діяльності підприємства і спрямовується на задоволення його поточних та перспективних економічних потреб (інвестиції, соціальні та інші потреби). В той же час прибуток є фінансовим результатом, власним фінансовим ресурсом підприємства.

Серед важливих досліджень проблем забезпечення фінансової безпеки на мікрорівні – на рівні підприємства – можна назвати праці таких вітчизняних науковців, як І.А.Бланк [28] К.С. Горячева [57],

Т.Ю.Загорельська [105], О.Л.Пластун [239], В.В.Орлова [221], Ю.Г.Кім [139], О.В.Приказюк [269], М.Ю.Погосова [243], В.В. Каркавчук [127].

Ґрунтовний підхід, на думку ряду вчених (М.Ю.Погосова, О.Л.Пластун та ін.), до тлумачення поняття «фінансова безпека підприємства» зробив І.А.Бланк. Науковець на основі парадигми системного підходу, інтегруючи поняття «економічна безпека підприємства» та «фінанси підприємства», розкриває сутнісні характеристики досліджуваного поняття [28, с.14-24]. Потім у найбільш загальному вигляді формулює сутність категорії: «фінансова безпека підприємства – це кількісно та якісно детермінований рівень його фінансового стану, що забезпечує стабільну захищеність його фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз внутрішнього і зовнішнього характеру, параметри якого визначаються на основі фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого росту в поточному та перспективному періоді».

Проте, якщо аналізувати існуючі визначення поняття «фінансова безпека підприємств», то можна помітити, що в них знаходять своє відображення підходи, закладені у визначенні поняття «економічна безпека підприємства». Так, зокрема, узагальнення існуючих визначень дало можливість виділити сім ознак, через які висвітлюється сутність досліджуваної категорії (таблиця А.3 додатку А):

- 1) ФБП як рівень фінансового стану [28, 57, 91, 294],
- 2) ФБП як захищеність фінансових інтересів [17, 107, 292];
- 3) ФБП як стан ефективності використання ресурсів [9, 78, 106, 170, 210, 327];
- 4) ФБП як здатність підприємства самостійно реалізовувати фінансову стратегію [66, 166, 226];
- 5) ФБП як стан фінансових ресурсів [139, 291];
- 6) ФБП як комплекс заходів [323]
- 7) ФБП як складова безпеки вищого рівня [177, 302, 239];
- 8) ФБП як комплексна характеристика підприємства [33, 243, 360].

Активізація досліджень з проблем фінансової безпеки підприємств зумовила виокремлення множини підходів (таблиця А.4 додатку А). Зокрема, П.А.Колпаков [152] виокремлює в якості базових нормативно-правовий, системний, функціональний та синергетичний підходи. Інші науковці виділяють: О.Нагірна [211] - інформаційний підхід, Ю.Б.Кракос, Р.О.Разгон [166] – ресурсний та програмно-цільовий підходи, О.Колісник [151] – стаціонарний, динамічний та інституційний підходи. Узагальнення та типологію існуючих підходів

роблять Т.Ю. Загорельська [106], І.В. Журавльова [101], М.В. Кирилів [135], Ю.В. Квятківський [133]. Але в основі дослідження фінансової безпеки суб'єктів підприємництва можна виділити теоретичні концепції, які впливають із сутності поняття «безпека» та «економічна безпека підприємства». Зокрема, всі сутнісні ознаки, виділені у таблиці А.3, можна укрупнити і в такому разі отримаємо:

- 1) ФБП як *стан* (фінансових ресурсів, ефективності використання ресурсів);
- 2) ФБП як *сукупність властивостей, умов, характеристик* (як рівень фінансового стану, комплексна характеристика підприємства);
- 3) ФБП як *захищеність* (фінансових інтересів);
- 4) ФБП як *спроможність реалізувати стратегію* (у нашому випадку - фінансову стратегію).

Якщо порівняти ці ознаки сутності терміну із виділеними підходами у дослідженні сутності ЕБП, то вони відповідають 1-му, 2-му, 3-му і 6-му підходам. Це означає, що ФБП як комплекс заходів та як процес не знайшли відображення у визначеннях науковців. Цей висновок підтверджує і компонентний аналіз визначень ФБП, наведений у таблиці 1.1. У більшості визначеннях фінансова безпека підприємства розглядається з позицій статичного підходу як стан захищеності фінансових інтересів, при цьому кінцевою метою є забезпечення стійкості до загроз та протистояння ризикам.

Проте, фінансова безпека, як справедливо відмічає О.І. Барановський, не є статичною категорією [17, с.35]. Вона може коливатися між фінансовим процвітанням і тяжкою фінансовою кризою, тобто може мати різні рівні залежно від стану фінансової рівноваги підприємства та граничних значень вибраних показників. Тому забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання є, в першу чергу, багаторівневим процесом, який повинен здійснюватися на різних рівнях управління підприємством.

Фінансова безпека суб'єктів підприємництва як економічна категорія часто розглядається паралельно з такими категоріями, як фінансова стійкість, рівновага, гнучкість [152, 226]; стабільність [194]; фінансовий потенціал [28]; сталий (стабільний) розвиток [152, 281].

Таблиця 1.1

Компонентний аналіз визначень поняття «фінансова безпека підприємства»

Автор	Сутнісні ознаки							Спрямованість на результат (кінцева мета)							
	Рівень фінансового стану	Захищеність фінансових інтересів	Стан ефективного використання ресурсів	Здатність п-ва реалізовувати фін. стратегію	Як стан фінансових ресурсів	Як комплекс заходів	Як складова безпеки вищого рівня	Як комплексна характеристика підприємства	Забезпечення стійкого зростання	Збалансованість (оптимальність) фінансових показників	Стійкість до загроз (ризиків)	Забезпеченість фінансовими ресурсами	Фінансова стабільність	Спроможність реалізовувати власні інтереси (досягати поставлені цілі)	Забезпечення ефективного розвитку (дільності)
Барановський О.І.		+										+			
Бланк І.А.	+	+								+					
Горачева К.С.	+									+	+	+		+	+
Єрмошенко А.М.	+										+				+
Сорокіна О.М.	+			+							+				
Завгородній А.Г., Вознюк Г.Л.		+										+			
Сметанюк А.В.		+									+				
Кузенко Т.Б.			+												
Мунтіян В.І.			+												
Фоменко А.В.		+	+												
Донець Л.І., Ващенко Н.В., Арефєва О.В.			+												
Загорельська Т.Ю.			+												
Гукова А.В., Анікіна І.Д., Папєхін Р.С., Кракос Ю.Б., Разгон Р.О.				+											
Кім Ю.Г., Крутов В.В. та ін.		+			+										
Журавльова І.В.						+					+	+		+	
Судакова О.І.		+									+				
Пластун О.Л.							+				+				+
Погосова М.Ю.		+					+	+						+	
Болгар Т.М.											+	+		+	
Г. Шиназі								+			+			+	
<i>Всього</i>	5	8	5	2	1	1	2	2	1	7	8	4	1	4	3

Для кращого розуміння сутності фінансової безпеки важливо усвідомити її зв'язок з поняттями "розвиток" і "стійкість". Розвиток - один з компонентів безпеки. Адже якщо економічна система не розвивається, то різко скорочуються можливості її виживання, а також опірність і пристосовуваність до внутрішніх і зовнішніх загроз. Сійкість і безпека - найважливіші характеристики економічної системи. Їх не варто протиставляти, адже кожна по-своєму характеризує стан системи. Сійкість економічної системи характеризує міцність і надійність її елементів, вертикальних, горизонтальних та інших зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні і зовнішні "навантаження". Безпека - це стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору здатності самовиживання в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних і важко прогнозованих факторів.

Так, з точки зору синергетичного підходу, як підкреслює П.А.Колпаков [152], безпеку господарюючого суб'єкту можна визначити як динамічно сійкий стан по відношенню до несприятливих впливів і діяльність по захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, по забезпеченню таких внутрішніх і зовнішніх умов його існування, які гарантують можливість стабільного розвитку. Тобто сійкість підприємств як економічна категорія, на думку автора, тісно пов'язана з поняттям фінансової безпеки.

Цю думку підтверджує Костирко Л.А., який вважає, що економічні категорії «фінансова сійкість» і «фінансова рівновага» взаємозалежні [162, с.54]. До елементів, що характеризують стан фінансової рівноваги, автор відносить ліквідність, фінансову сійкість, ефективність використання власного капіталу і ризик. При цьому залежно від ситуацій фінансової рівноваги та умов їх реалізації науковцем виділено типи стану фінансової безпеки підприємства (ідеальний, стан статистичної рівноваги, стан назрівання фінансової кризи, фінансова криза першого, другого і третього ступеня) та сформовано зони фінансової безпеки (оптимальна, можлива, допустима, передкризова, неприпустима (кризова)). Результати дослідження підтверджують наявність взаємозв'язку і взаємовпливу таких категорій, як фінансова сійкість, фінансова рівновага та фінансова безпека.

Однак, на думку Погосової М.Ю. [243], сутність поняття «фінансова безпека» є більш широким, ніж поняття «фінансова сійкість», оскільки остання не передбачає визначення причин виникнення загроз реалізації фінансових інтересів, розроблення заходів щодо нейтралізації або попередження впливу загроз, а тільки відбиває через відповідність певним нормативам сійкість фінансової системи

(стабільність та неохильність до ризику втрат) суб'єкта господарювання. Ця теза відображена і в дослідженнях Папехіна Р.С., який вважає, що фінансова стійкість – необхідна, але не достатня умова фінансової безпеки підприємства. Підприємство може мати абсолютну фінансову стійкість, але мати низьку фінансову безпеку. І якщо твердження, що підприємство, яке має фінансову безпеку, має і фінансову стійкість, є правильним, то зворотнє твердження не буде справедливим [226, с.41]. Це пов'язано з тим, що фінансова безпека залежить від більш широкого кола факторів, ніж стійкість підприємства.

Межевов А.Д. [194] взагалі розглядає безпеку, стійкість і рівновагу як окремі функції управління організацією та складові більш широкої категорії «стабільність». При цьому зазначає, що «категорія «стабільність» є більш широкою і включає в себе безпеку, стійкість і рівновагу системи, тому їх слід розглядати як способи досягнення стабільності» [194, с.13]. Автор погоджується з таким трактуванням, однак вважає за доцільне наголосити, що основою забезпечення стабільності, а відповідно і розвитку суб'єкту господарювання як соціально-економічної системи, є формування та ефективне використання фінансового потенціалу. Адже без наявності фінансових ресурсів (а саме з цією категорією асоціюється в переважній більшості наукових джерел поняття фінансового потенціалу) та можливостей ефективного їх використання неможливо забезпечити досягнення основних цілей бізнесу. Тому, на думку автора, при обґрунтуванні змісту категорії «фінансова безпека суб'єкта підприємництва» необхідно враховувати поняття «фінансовий потенціал».

Такий підхід знаходить своє відображення в переліку виділених вище сутнісних ознак розуміння науковцями категорії фінансової безпеки. За однією з ознак ряд науковців (О.І.Барановський, Ю.Г.Кім, А.Г.Завгородній, Г.Л.Вознюк, В.В.Крутов та ін.) розглядають фінансову безпеку як стан фінансових ресурсів або стан забезпеченості підприємства фінансовими ресурсами. На нашу думку, недоцільно обмежувати тлумачення фінансової безпеки тільки наявними фінансовими ресурсами, необхідно враховувати також і фінансові можливості для розвитку. Це вже передбачає розгляд поняття «потенціал».

В більшості джерел потенціал трактується як сукупність наявних можливостей, ресурсів, запасів, засобів, що можуть бути використані для досягнення певної мети [39, с.902; 87, с.13-15; 172, 173; 174]. Виходячи з такого тлумачення, фінансовий потенціал – це сукупність фінансових ресурсів та можливостей, які можуть бути використані для забезпечення розвитку суб'єкта підприємництва. Категорія «фінансовий потенціал» є надзвичайно широкою та глибокою, тому ототожнення її з фінансовими

ресурсами не є коректним. Самі собою ресурси як основа потенціалу не можуть реалізувати певну мету (у нашому випадку – це забезпечення стійкого розвитку суб'єкта підприємництва). Для цього необхідні ефективні механізми формування, оптимального розподілу та раціонального використання таких ресурсів. Усе це означає наявність управлінської складової. А реалізація кінцевої мети залежить від дієвості її функціонування [286, с. 44].

У зв'язку з цим, можна погодитися з визначенням Свірського В., що «фінансовий потенціал – це сукупність наявних та потенційних фінансових ресурсів, що можуть бути мобілізовані та реалізовані фінансовою системою за певних умов для забезпечення сталих темпів економічного зростання у визначений період часу» [286, с.49]. Потребує тільки уточнення мета мобілізації фінансових ресурсів, оскільки вживання терміну «сталі темпи економічного зростання» є некоректним у контексті даного дослідження. Тут слід зауважити, що поняття «зростання» згідно тлумачного словника – це кількісна категорія, яка характеризує збільшення в кількості, розмірах, досягнення вищого рівня розвитку, знаходить свій прояв у кількісному аспекті «збільшення-зменшення». У той же час поняття «розвиток», за дослідженням С.Благодетелевої-Вовк [30], означає процес росту, розквіту, процвітання, зміну якісного стану та передумову зростання, а поняття «зростання» окреслює тільки кількісний, зовнішній аспект прояву розвитку. Таким чином, обидва терміни є спорідненими, взаємозалежними категоріями, однак «розвиток» є більш складним та ширшим поняттям і характеризується, як правило, зростанням показників.

Розвиток пропонується розглядати як безупинний процес, що здійснюється в заданому напрямку і характеризує зміну станів підприємства, кожен з яких є якісно кращим за попередній. Як наслідок, у підприємства виникають, розкриваються та можуть бути реалізовані нові можливості, властивості, які сприяють здатності виконувати нові функції, вирішувати принципово інші завдання, що підвищує конкурентоспроможність і здатність протистояти негативним проявам зовнішнього середовища.

Виходячи з таких міркувань, категорію «фінансовий потенціал» можна уточнити таким чином: *це здатність суб'єкта підприємництва за рахунок наявних та потенційних можливостей формування й ефективного використання фінансових ресурсів забезпечити стабільний економічний розвиток у довгостроковій перспективі*. Тобто формування фінансового потенціалу не може бути самоціллю, а повинно бути спрямоване на забезпечення у майбутньому стійкого розвитку чи досягнення конкретних фінансових цілей (максимізація

вартості капіталу, інвестиційна привабливість, висока кредитоспроможність підприємства тощо).

Дослідження праць вітчизняних та зарубіжних науковців дало можливість зробити висновок про наявність тісного взаємозв'язку категорій фінансової безпеки, фінансової стійкості, рівноваги та фінансового потенціалу, який представлений на рис.1.4.

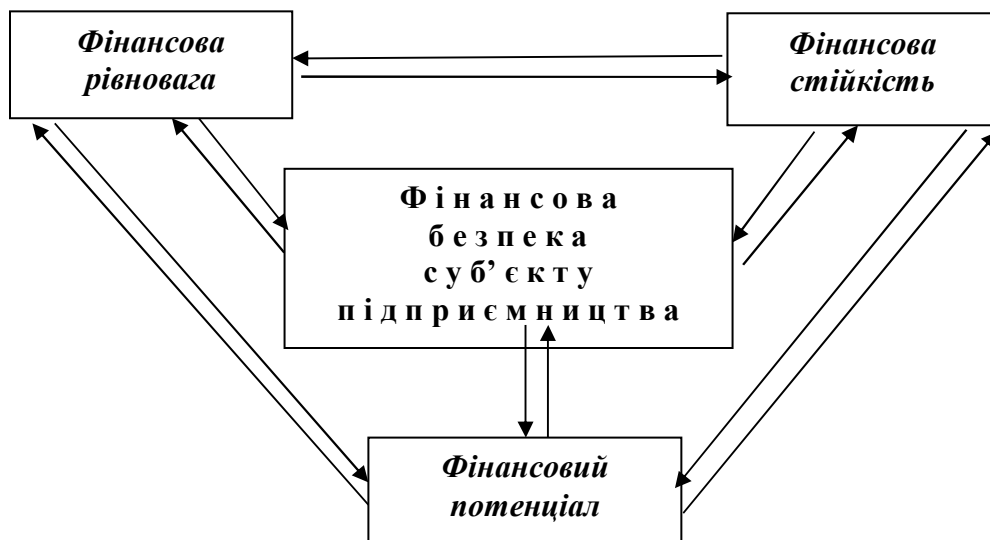

Рис. 1.4. Взаємозв'язок категорій фінансової безпеки, фінансової стійкості, фінансової рівноваги та фінансового потенціалу суб'єкта підприємництва (складено автором)

Наведений на рис. 1.4 взаємозв'язок категорій у своєму поєднанні складає основу та необхідну умову стабільного розвитку будь-якої економічної системи.

Отже, виходячи із сформульованого вище визначення терміну «безпека» та наведених аргументів можемо дати наступне визначення категорії «*фінансова безпека суб'єкта підприємництва*» - це *інтегроване вираження сукупності умов і факторів, які забезпечують фінансову рівновагу суб'єкта підприємництва, його стійкість до негативних впливів фінансового середовища, здатність до збереження та нарощення фінансового потенціалу з метою стабільного розвитку у майбутньому*. Критеріями фінансової безпеки є: *стабільний фінансовий стан, узгодженість фінансових інтересів учасників, зростання ринкової вартості підприємства*.

Забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва у свою чергу представляє собою складний багаторівневий процес, який включає комплекс заходів щодо захисту фінансових інтересів суб'єкта

від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх фінансових загроз та формуванню його фінансової рівноваги в поточній і стратегічній перспективі. Об'єктивною основою забезпечення фінансової безпеки виступають процеси, що відбуваються в економічному базисі. Сукупність таких процесів є результатом дії механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки.

Мета забезпечення ФБСП – це бажаний результат процесу діяльності. Коректно сформульована мета забезпечення ФБСП повинна бути єдиною, досяжною, співвідноситися саме з даним видом діяльності. Враховуючи зазначені вимоги, правомірно під **метою забезпечення ФБСП** розуміти *формування здатності суб'єкта підприємництва протистояти потенційним негативним впливам зовнішніх та внутрішніх фінансових загроз в інтересах забезпечення стабільності його функціонування та економічного розвитку, що в кінцевому результаті відобразиться на зростанні його ринкової вартості.*

Щодо структурного складу досліджуваної категорії з точки зору функціональних складових, то на думку автора, їх перелік доцільно формувати на основі складових елементів ФБ держави, виділених у [199], з відповідним коригуванням. Відповідно до [199] складовими елементами ФБ держави є: бюджетна, грошово-кредитна, валютна, боргова безпеки, безпека страхового ринку, безпека фондового ринку та банківська безпека. *Бюджетну* безпеку у структурі ФБСП доцільно замінити на *податкову*, оскільки взаємовідносини з бюджетом будуються на основі оптимізації податкових платежів. *Грошово-кредитну* безпеку, на нашу думку, недоречно виділяти на рівні підприємства, оскільки це категорія більшою мірою є складовою фінансової безпеки на макрорівні. Якщо мова йде про грошові розрахунки та їх безпеку, то доречно запровадити термін – «грошова безпека», суть якої зводиться до збалансованості та достатності грошових потоків (від всіх видів діяльності). Хоча деякі науковці [80, 118] стосовно відносин, пов'язаних з розрахунками та взаємодією з контрагентами, використовують термін «інтерфейсна» безпека, однак більшою мірою цей термін відноситься до складових ЕБП, що було відмічено вище.

Окремі автори виділяють такі функціональні складові фінансової безпеки, як інвестиційну [134], емісійну [356], які при цьому називають складовими економічної безпеки. На думку автора, інвестиційна безпека є складною категорією, яка охоплює, в першу чергу, питання безпечного вкладання капіталу (капітальні та фінансові інвестиції). Проблема безпечності фінансових інвестицій повною мірою

вирішується при забезпеченні безпеки фондового ринку та банківської безпеки. Проблема безпечності капітальних інвестицій вирішується в передінвестиційній фазі на етапі оцінки ризиковості інвестиційних проектів (без зваженої оцінки ризику проект не буде реалізований), а також при забезпеченні грошової безпеки.

Щодо емісійної безпеки, то виділення її як окремого елементу ФБСП, звісно, є актуальним для акціонерних товариств. Однак, знову ж таки, ці проблеми вирішуються достатньою мірою при вирішенні питання забезпечення безпеки фондового ринку. Виходячи з таких міркувань, функціональний склад ФБСП буде наступний (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Функціональні складові фінансової безпеки суб'єктів підприємництва (ФБСП) (складено автором)

Розгляд поняття фінансової безпеки неможливо відокремити від розкриття та порівняння існуючих наукових підходів до трактування суті категорій «ризик», «небезпека», «загроза», а також виявлення взаємозалежності та суперечності у їх термінології з метою побудови взаємозв'язку цих понять з фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва.

Теорія ризику у сучасному вигляді була започаткована працями Дж.Неймана й О.Моргенштерна та набула свого розвитку в теорії очікуваної корисності Л.Севіджа [87, с.214-215]. У сучасній економічній теорії питанням ризику в підприємницькій діяльності присвячена велика кількість наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених, що вказує на відсутність чіткого розуміння поняття ризику. Так, у словнику С.Ожогова «ризик» визначається як «можливість небезпеки» чи як «дія навмання у сподіванні на щасливий результат» [313]. На думку Л.Донець, категорію «ризик» можна визначити як «небезпеку втрат

ресурсів чи недоодержання доходів порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів» [78, с.7]. Є.Олейніков під ризиком розуміє «можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків діяльності самого суб'єкта» [223, с.10]. В. Ліпкан визначає ризик, як «можливу небезпеку невдачі дій, що вживаються, або самі дії пов'язані із такою небезпекою» [182, с. 90]. І.А.Бланк розглядає фінансовий ризик як імовірність настання несприятливих фінансових наслідків у формі втрати доходу чи капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення фінансової діяльності [28, с.203]. Отже, в працях вітчизняних науковців найчастіше цей термін пов'язується з «небезпекою», «ймовірністю несприятливих подій», «невизначеністю». Проте, ще американський економіст Ф.Найт, який займався проблемами підприємництва, досконалої конкуренції та невизначеності, у своїй монографії «Ризик, невизначеність і прибуток» («Risk, Uncertainty and Profit», 1921) розмежував поняття «ризик» та «невизначеність» з огляду на наявність «вимірюваної» та «невимірюваної» невизначеності. Він використовував термін «ризик» для позначення вимірюваної невизначеності і термін «невизначеність» - для позначення невимірюваної невизначеності.

Колектив науковців на чолі з В.Вітлінським трактує економічний ризик як «об'єктивно-суб'єктивну категорію в діяльності суб'єктів господарювання, яка пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору і відображає міру (ступінь) досягнення сподіваного (чи бажаного) результату, невдачі та відхилення від цілей (у несприятливий бік) з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих і зворотних зв'язків» [167, с.20]. Тобто ризик пов'язується з діяльністю, спрямованою на подолання невизначеності. На нашу думку, ризик не можна трактувати як діяльність. Подібну позицію займають Т.Клебанова та Є.Раєвнева, які під економічним ризиком розуміють можливість відхилення від мети, заради досягнення якої було прийнято управлінське рішення [142, с.20]. Проте М.Клапків відзначає, що ризик – «це ймовірність настання втрат очікуваної (економічної) користі або ж прямих збитків внаслідок появи непевної (випадкової) події» [141, с.62]

Більш чітке визначення ризику дається у Словнику термінів та визначень недержавної системи безпеки України: ризик (risk) — функція ймовірності реалізації певної загрози, виду і величини завданих збитків [291]. Тобто ризик визначається як імовірність настання якоїсь небажаної події у формі загрози.

Узагальнюючи результати досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, доречно погодитися з твердженням Кім Ю.Г., що ризик – це

складне, багатоаспектне явище, пов'язане з різнобічною господарською діяльністю підприємства, із прийняттям різноманітних фінансових рішень при здійсненні управління діяльністю господарського суб'єкта; сутність ризику пов'язана з ухваленням управлінських рішень в умовах невизначеності щодо майбутніх результатів обраного рішення; фінансовий ризик, насамперед, пов'язаний з фінансово-економічною безпекою підприємства [140, с.105]. Проте необхідно доповнити таке твердження тезою, яка проголошується багатьма науковцями, що ризик у сфері фінансової діяльності визначається ймовірністю отримання негативного результату у формі настання збитків чи недоотримання доходів.

Крім означеного вище, заслуговує на увагу думка І.О.Александрова та Т.Ю.Загорельської, які обґрунтовують необхідність введення в науковий обіг категорії «ризик фінансової небезпеки» [4, с.8]. Науковці доводять недоцільність використання терміну «фінансовий ризик», так як він відбиває лише ризики фінансової сфери діяльності підприємства і не враховує, що на стан фінансової безпеки може впливати прямо чи опосередковано небезпека будь-якої спрямованості, зумовлена специфікою фінансово-господарської діяльності, незалежно від джерела виникнення.

Поняття «ризик» тісно пов'язане з поняттям «загроза», яке є близьким за змістом. Окремі дослідники загрозу розуміють як ризик, інші ризики сприймають як загрозу економічної безпеки підприємства. Третя група дослідників поняття ризику й загрози не розмежовує, тобто ризики й загрози сприймаються ними як синоніми.

В економічній літературі з точки зору первинності понять зустрічаються сполучення: «ризики й загрози» і «загрози й ризики». Автори першого сполучення розуміють ризики як можливість, при певному їхньому рівні, перерости в загрозу фінансової безпеки. Автори другого сполучення розглядають загрози як ризики діяльності підприємства [140].

Вітчизняний науковець І.А.Бланк загрози й ризики розглядає як окремі фактори, що впливають на фінансову безпеку підприємства. На його думку: «Загроза фінансовим інтересам являє собою форму вираження їхніх суперечностей із фінансовим середовищем функціонування підприємства, яка відображає реальну або потенційну можливість прояву деструктивного впливу різних факторів і умов на їхню реалізацію в процесі фінансового розвитку, і яка призводить до прямого або непрямого економічного збитку» [28, с.53]. Він пише також: «Фінансовий ризик підприємства являє собою результат вибору його власниками або менеджерами альтернативного фінансового рішення, спрямованого на

досягнення бажаного цільового результату фінансової діяльності при ймовірності економічного збитку (фінансових втрат) у силу невизначеності умов його реалізації» [28, с.567]. У праці В.Ф.Гапоненка, А.А.Беспалька й А.С.Власкова ризик і загроза розглядаються як різні поняття: «ризик – це ведення діяльності в умовах невизначеності, а загроза – це вже цілком певний негативний розвиток подій» [47]. Тут привертає увагу визначення загрози – цілком певний негативний розвиток подій. А.С.Соснін і П.Я.Пригунов розуміють під загрозою потенційно можливі або реальні події, процеси, обставини або дії зловмисників, здатні завдати моральний, фізичний або матеріальний збиток [295].

На думку Є. Олейнікова, загрозу слід розуміти як «найбільш конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку інтересам різних суб'єктів» [223, с.10]. О. Бандурка, В. Духов, К. Петрова та І. Черв'яков [19, с. 10] розглядають економічну загрозу як потенційну можливість завдання шкоди суб'єктам господарюючої діяльності з боку окремих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, тобто поява загрози визначає потенційну можливість економічних втрат для підприємства. Реакція останнього на появу загрози повинна проявлятися у формуванні передумов для відбиття можливої небезпеки. Д.Зеркалов під поняттям «загрози економічній безпеці підприємства» розуміє дію дестабілізуючих природних і/або суб'єктивних факторів, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для організації [113, с.272].

У Словнику термінів та визначень недержавної системи безпеки України термін «загроза» трактується як «розмаїття внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних суперечностей суспільного розвитку у середовищі функціонування об'єкта, які ускладнюють або унеможливають створення сприятливих умов для реалізації його інтересів і створюють небезпеку для його системи безпеки, життєзабезпечення її системостворюючих елементів» [291]. При цьому констатується, що загроза є попередником небезпеки і виділяються стадії розвитку загрози: зародження (початок формування), вияв (знаходження виразних форм), загострення (критична стадія переходу із можливості в дійсність).

Необхідно також уточнити зміст терміну «небезпека», який використовується у визначеннях поняття «загроза». Якщо вибрати найбільш релевантні до нашого дослідження означення, то під безпекою можна розуміти [291]:

1) діяльність, спрямовану на реалізацію загроз, що здатна спричинити дестабілізацію системостворюючих елементів, які самі по

собі загрожують функціонуванню та розвитку об'єкту безпеки у момент їх спричинення або при звичайному своєму протіканні закінчуються або можуть закінчитися його колапсом і відповідної системи безпеки;

2) об'єктивно наявна, але не фатальна можливість нанесення шкоди, майнового (матеріального), фізичного чи морального (духовного) збитку особистості, суспільству, державі. Небезпека — одне з основних понять національної безпеки, що посідає найвище місце у шаблі безпекогенних чинників.

На думку автора, поняття «безпека» та «небезпека» - це дві протилежні сторони однієї медалі. У разі реалізації загрози виникає небезпека, а при її ліквідації або усуненні забезпечується безпечний стан.

Таким чином, між категоріями «ризик», «загроза», «небезпека» та «безпека» існує тісний взаємозв'язок, підпорядкування та послідовність виникнення і розвитку. Якщо узагальнити всі вищенаведені означення, то цей взаємозв'язок можна представити у такому вигляді (рис. 1.6).

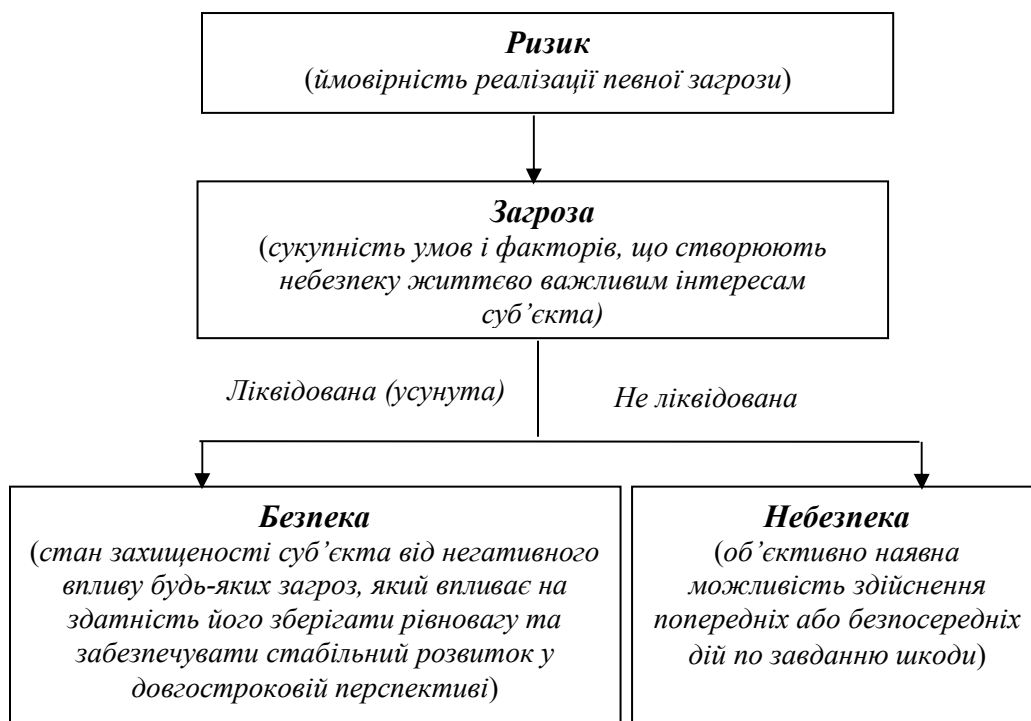

Рис. 1.6. Підпорядкування і взаємозв'язок категорій «ризик», «загроза», «безпека» та «небезпека» (сформовано автором)

З рис. 1.6 можна зробити висновок, що ризики генерують загрози, а загрози генерують небезпеку нанесення шкоди суб'єкту господарювання. По своїй суті, ризики виступають джерелами загроз для фінансової безпеки, так як саме ризики генерують потенційну можливість завдання шкоди, тобто є передумовою створення небезпечної ситуації.

Проаналізувавши існуючі погляди дослідників на визначення сутності ризиків, загроз та небезпек, вважаємо за необхідне уточнити поняття ризиків та загроз для фінансової безпеки суб'єктів підприємництва.

Отже, під *ризиком для фінансової безпеки* будемо розуміти ймовірність реалізації таких загроз, які створюють небезпеку *життєво важливим* фінансовим інтересам суб'єкту підприємництва. Фінансові ризики пов'язані з фінансовими відносинами, фінансовим менеджментом і впливають на фінансову безпеку підприємства, відповідальність за їх наслідки несуть менеджери і керівник підприємства.

Що стосується поняття „*загрози фінансовій безпеці*”, то під ним будемо розуміти потенційні або реальні дії, об'єктивні та суб'єктивні явища в непрогнозованих для підприємства умовах, що порушують стан захищеності фінансових інтересів суб'єкта підприємницької діяльності і здатні привести до припинення його діяльності, або до значних фінансових та інших втрат. Такими загрозами у загальному вигляді для суб'єкта господарювання можуть бути: втрата підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи поява додаткових витрат в результаті здійснення певної виробничої чи фінансової діяльності, значне зростання простроченої дебіторської заборгованості тощо. Якщо на ці загрози своєчасно не зреагувати і не усунути їх, то це може спричинити небезпеку порушення фінансової рівноваги, що призведе до настання фінансової кризи на підприємстві чи навіть до банкрутства.

1.2. Специфічні особливості фінансової безпеки суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання.

Сучасний період розвитку світового господарства характеризується зростанням ролі акціонерних товариств (АТ) в економіці багатьох високо розвинутих країн як найбільш ефективної організаційної форми, яка дозволяє суттєво розширити фінансові можливості бізнесу. Незважаючи на те, що акціонерні товариства не є переважаючою формою організації підприємницької діяльності ні в західних країнах, ні в США, ні в Росії, ні в Україні, уступаючи це місце

індивідуальним приватним підприємцям та товариствам з обмеженою відповідальністю, тим не менше, як підкреслює Галієв І.І. [46, с.13], ці підприємства займають лідируюче положення серед інших організаційно-правових форм за обсягом мобілізованих та інвестованих фінансових ресурсів, а розмір сукупного обсягу продаж перевищує 80%.

Однак саме акціонерні товариства в силу специфіки своєї організаційно-правової форми сьогодні найбільше потерпають від рейдерства, корпоративних конфліктів та різного роду загроз їх фінансовій стабільності. Існуючі проблеми свідчать про актуалізацію завдання пошуку концептуальних варіантів ефективного та безпечного розвитку інституту сучасного акціонерного підприємництва. Особливої актуальності набувають питання захисту фінансових інтересів акціонерів та самих товариств від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз. При цьому однією з основних перешкод на шляху формування ефективної системи фінансової безпеки акціонерних товариств є недостатність відпрацювання підходів та відповідних категорій, причинно-наслідкових механізмів та перспектив забезпечення фінансової безпеки акціонерного товариства як найбільш розвиненої форми приватно-колективної власності. Внаслідок цього виникає необхідність приділити окрему увагу теоретико-методологічним аспектам визначення цієї категорії та конкретизувати зміст поняття «фінансова безпека акціонерних товариств» (ФБ АТ). При цьому конкретизація змісту даного поняття повинна здійснюватися у відповідності до вище розглянутого трактування сутності поняття «фінансова безпека суб'єкта підприємництва», з урахуванням певних особливостей. Адже забезпечення фінансової безпеки акціонерної форми підприємництва обумовлене специфічними особливостями, характерними для цієї форми організації бізнесу, які виділяють її серед інших видів безпеки підприємництва та визначають місце в системі національної економічної безпеки. У зв'язку з цим конкретизація змісту теорії фінансової безпеки по відношенню до АТ передбачає необхідність виділення факторів, які впливають на формування рівня ФБ АТ з урахуванням відмінностей цієї організаційно-правової форми господарювання від інших форм підприємництва.

Виходячи з такого трактування, автор вважає за необхідне розкрити сутність основних складових цього визначення. Методологія дослідження фінансової безпеки АТ повинна будуватися за такими етапами:

- 1) виділення специфічних рис, переваг та недоліків, притаманних акціонерній формі підприємництва, які генерують ризики та загрози фінансовій безпеці конкретного АТ;

- 2) класифікація фінансових інтересів учасників фінансових відносин в АТ;
- 3) уточнення ризиків та загроз фінансовим інтересам учасників корпоративних відносин в АТ;
- 4) конкретизація змісту поняття «фінансова безпека акціонерного товариства» (ФБ АТ).

Спроби узагальнити характерні ознаки підприємництва акціонерної форми господарювання робилися українськими економістами ще в другій половині ХІХ – поч. ХХ ст [13]. Вони акцентували увагу на таких основних рисах АТ, що відрізняють їх від інших суб'єктів господарювання, зокрема: 1) АТ належать до господарських об'єднань; 2) статутний капітал АТ поділяється на частки, що є рівними і називаються акціями; 3) АТ є юридичною особою, а отже, відповідає за своїми зобов'язаннями лише майном, що належить йому по праву власності; 4) акціонери, які повністю сплатили свої акції, додаткової відповідальності за борги товариства не несуть, а лише ризикують втратити можливість повернення вартості своїх акцій. Питання фінансової безпеки акціонерних товариств тоді не розглядалися.

Пізніше питання дослідження специфічних ознак АТ у тому чи іншому ракурсі розкривали в своїх роботах Р.Гільфердинг [51], Х.Окумура [219], Б.Альохін [5], О.Білорус [26], П.Гайдуцький [45], С.Глібко [53], О.Жадан [98], Т.Кашаніна [132], І.Зятковський [116] та інші вчені. Серед останніх досліджень доцільно виділити праці науковців: І.І.Галієва [46], А.Б.Педька [230], Л.Є.Довгань [76], В.А.Євтушевського [90]. Проте переважна більшість праць присвячена проблемам корпоративного управління. Ґрунтовні дослідження особливостей діяльності акціонерних товариств у контексті економічної безпеки здійснені вітчизняними науковцями В.І.Франчуком [333] та І.П.Шульгою [354]. Серед останніх праць, присвячених проблематиці фінансової безпеки акціонерних товариств, можна згадати наукове дослідження Стащук О.В. [298].

Головною особливістю акціонерної форми організації бізнесу, на думку багатьох науковців, яку необхідно враховувати при формуванні системи фінансової безпеки, є те, що вона дозволяє залучити в одне підприємство капітали багатьох осіб, причому навіть тих, які самі не можуть у силу будь-яких причин займатися підприємницькою діяльністю. Як підкреслює І.В.Зятковський, «на відміну від простих і командитних товариств, АТ відійшло від схеми “товариство людей + товариство капіталів” і стало товариством тільки капіталів. Тобто, капітал АТ практично повністю відділений від партнерів або акціонерів і належить йому. У такому випадку повну відповідальність несе

акціонерне товариство, у власності якого перебуває акціонерний капітал, а обмежену, в обсязі майнового внеску чи вартості придбаних акцій, – ті, хто керує товариством та фінансово сприяє його діяльності» [116, с.196]. В особливості формування акціонерного капіталу АТ, як підкреслює В.І.Франчук [332, с.34], закладені умови для виникнення загроз для його фінансової безпеки, а саме: відокремлення працівників від засобів виробництва; ускладнення системи виробничих відносин; посилення монопольних тенденцій в економіці; обмеження конкуренції на ринку; зловживання при розподілі доходів, отриманих від діяльності АТ.

Загалом, аналіз літературних джерел свідчить, що питання виділення специфічних ознак, притаманних АТ, які впливають на формування рівня його фінансової безпеки, залишається недостатньо опрацьованим у літературі навіть на сучасному етапі розвитку наукової думки.

Серед існуючих істотних ознак АТ, які формують умови забезпечення фінансової безпеки АТ, доцільно виділити: поділ статутного капіталу на рівні частини, представлені акціями; свободу відчуження акцій; обмежену відповідальність учасників за зобов'язаннями АТ сумою інвестицій; складну систему управління; публічну звітність [132, с.60-62]. Крім того, доречно прийняти до уваги дослідження інших науковців. Якщо узагальнити велику кількість праць вітчизняних науковців, присвячених проблемам ідентифікації ознак акціонерних товариств, то серед основних варто назвати: поділ акціонерного капіталу на акції; обмежена відповідальність акціонерів; можливість передачі акцій іншим особам; централізоване управління; статус емітента цінних паперів; публічність діяльності; стабільність майнової бази; складна система управління.

Висловлені твердження свідчать про відсутність впорядкованості, завершеності та комплексної оцінки проблеми. Ліквідації цього «вузького» місця в сучасній теорії присвячена праця вітчизняного науковця А.Б.Педька [230]. Автор на основі досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, а також практики роботи національних і закордонних корпорацій систематизував усі ознаки АТ та виділив три рівні фундаментальних ознак: перший рівень – ознаки АТ як юридичної особи, другий рівень – ознаки АТ як господарського товариства, третій рівень – специфічні ознаки АТ [230, с.18]. Крім того, на основі дослідження економічних, фінансових, організаційних і правових особливостей АТ та застосування методу синтезу науковець розробив систематизований реєстр специфічних ознак АТ з виділенням первинних та похідних (побічних) ознак трьох рівнів [230, с.45-51]. До складу первинних ознак віднесено: відсутність в акціонерів статусу

юридичних власників АТ; емісія і розміщення акцій; свобода купівлі-продажу акцій; поділ статутного капіталу АТ на акції рівного номіналу. Залежно від причинно-наслідкового зв'язку кожна первинна ознака розглядається через призму виділеної кількості похідних ознак I-го, II-го та III-го рівнів. Така систематизація дає підґрунтя для наукового пошуку та виділення специфічних особливостей, які створюють умови забезпечення фінансової безпеки АТ.

Авторське бачення специфічних рис, переваг та недоліків, притаманних акціонерній формі підприємництва, які створюють сприятливі умови та генерують ризики й загрози фінансовій безпеці АТ, представлено на рис. 1.7.

На рисунку виділено перелік ідентифікаційних ознак, за якими доречно розрізняти організаційно-правові форми підприємництва, специфічні риси акціонерної форми господарювання, а також переваги та недоліки, які з них випливають. При цьому враховується той факт, що кожна сутнісна характеристика АТ може нести як позитивні, так і негативні аспекти для створення необхідних умов забезпечення ФБ АТ.

Як приклад, можливість обмеження масштабів відповідальності акціонера розміром зробленого внеску в переважній більшості випадків тлумачиться як очевидна перевага. Ця риса дійсно важлива, особливо в умовах нестабільної та кризової економіки, коли непередбачувані зміни виробничої діяльності можуть призвести до величезних збитків, боргів, на погашення яких може не вистачити всього наявного майна. В такому випадку вкладання коштів в акціонерний капітал для акціонера є вигіднішим, ніж займатися індивідуальним підприємництвом. Однак, як зазначає А.Б. Педько [230, с.63], при цьому випускається з уваги те, що обмеження ризиків розмірами інвестицій знижує зацікавленість акціонерів у кінцевих результатах роботи АТ, оскільки вони не ризикують усім своїм майном, як припустимо, власники приватних підприємств і партнерств.

Серед основних позитивних сторін акціонерної форми власності, що роблять її привабливою з точки зору забезпечення вищого рівня фінансової безпеки порівняно з іншими формами підприємницької діяльності (зокрема, одноосібним володінням, партнерствами), можна назвати:

1) *значні можливості фінансування* – є можливість залучення необмежених фінансових ресурсів у вигляді внесків як самих акціонерів для поповнення статутного капіталу і розширення своєї діяльності, так і коштів сторонніх осіб. Ця риса позитивно впливає на створення сприятливих умов формування фінансового потенціалу, забезпечення фінансової стійкості АТ як основних характеристик категорії ФБ АТ.

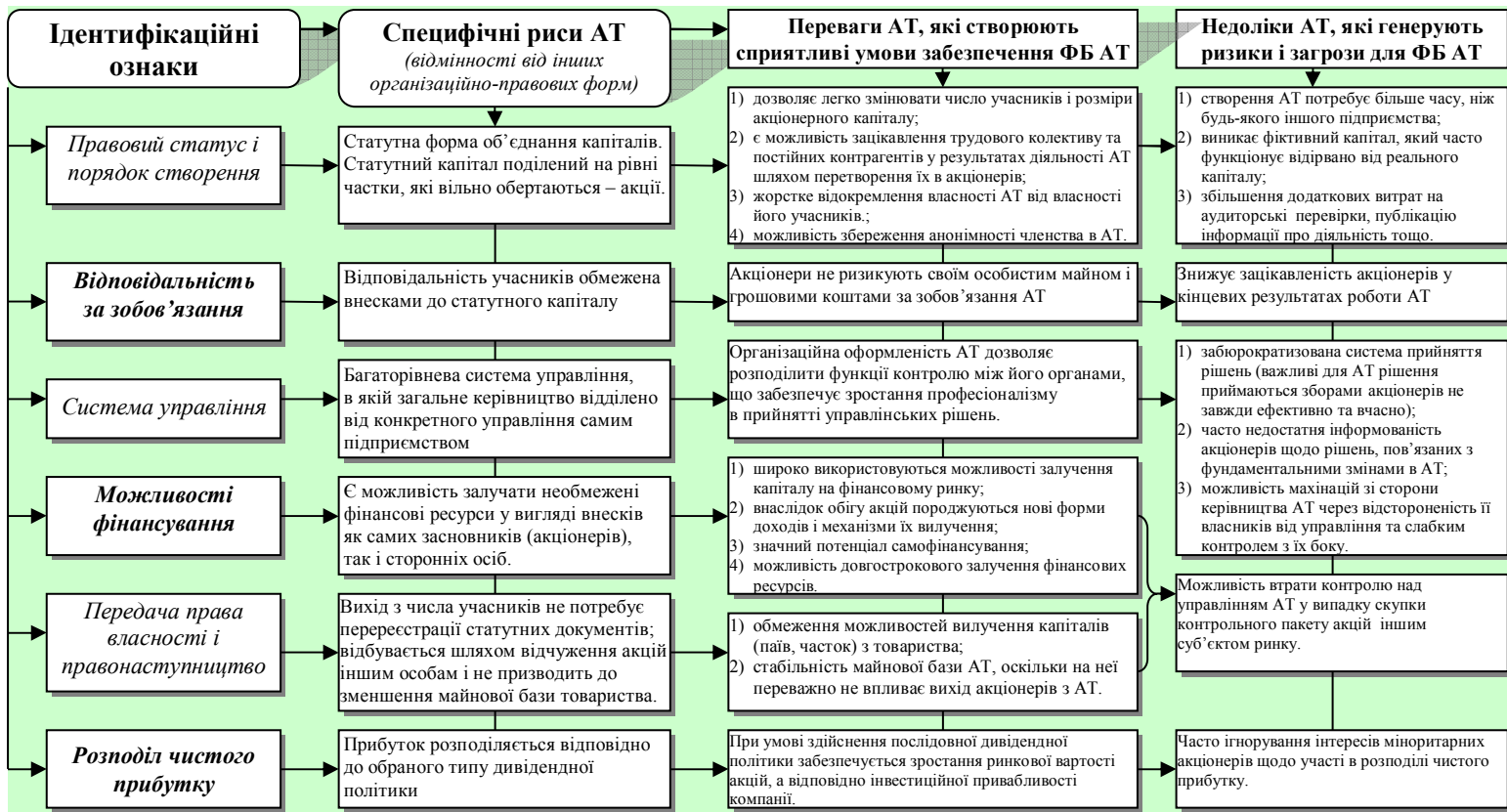

Рис. 1.7. Ідентифікація специфічних рис, переваг та недоліків акціонерної форми підприємництва з позиції фінансової безпеки (узагальнено та інтерпретовано автором на підставі опрацьованих літературних джерел [76,90,128, 189, 230,339])

2) *обмеження можливостей вилучення капіталів (паїв, часток) з товариства* – ці кошти не підлягають поверненню (за винятком повної ліквідації товариства), так як акції товариством не викуповуються, а лише перепродуються іншим акціонерам. Завдяки такій особливості забезпечується стабільність величини акціонерного капіталу.

2) *відокремлення акціонерів від процесу управління та організаційна оформленість АТ* – загальне керівництво діяльністю товариства відділено від конкретного управління, функції контролю розподілені між його органами, що означає зростання професіоналізму в ухваленні рішень і дає додаткові вигоди АТ. Така риса сприяє формуванню ефективного організаційного забезпечення в системі ФБ АТ.

3) *зацікавленість персоналу та контрагентів у результатах діяльності товариства* – є можливість реального перетворення персоналу АТ та постійних контрагентів у власників шляхом придбання ними акцій АТ та за рахунок цього створення загальної зацікавленості у результатах діяльності товариства. Також і саме АТ може придбати цінні папери інших товариств, утворюючи при цьому цілі мережі зацікавлених у роботі одне одного організацій, пов'язаних відносинами власності та правом участі в управлінні. Така риса сприяє гармонізації та збалансуванню фінансових інтересів учасників корпоративних відносин в АТ, що лежить в основі забезпечення ФБ АТ.

5) *обмеження економічного ризику для окремих учасників* величиною внеску в статутний капітал – акціонери не ризикують своїм особистим майном і грошовими коштами за зобов'язаннями товариства. Обмеження ризику потенційно сприяє зменшенню ймовірності загроз фінансовим інтересам акціонерів у разі банкрутства компанії чи фінансових труднощів, пов'язаних з погашенням боргів.

б) *поява нових форм доходів і механізмів їх вилучення* – внаслідок руху цінних паперів породжуються нові можливості отримання доходів як для крупних акціонерів (інсайдерська рента), так і для самого товариства. Наприклад, дивіденд, що залежить від динаміки прибутку, може використовуватися для пом'якшення фінансових труднощів фірми. Курсовий прибуток від продажу нових акцій може використовуватися для збільшення резервного капіталу АТ. Функціонування фіктивного капіталу (у формі акцій та інших фінансових інструментів) збільшує можливості фінансування та сприяє формуванню фінансового потенціалу розвитку АТ.

Таким чином, акціонерне товариство, об'єднуючи на єдиній правовій основі капітали, вміння, знання та ідеї різних учасників, забезпечує унікальну форму реалізації колективної власності, створюючи при цьому зацікавленість в кінцевих результатах роботи,

дозволяє ефективніше використовувати матеріальні та інші ресурси, оптимально поєднувати особисті і суспільні інтереси всіх учасників. Випуск і розповсюдження акцій дає реальну можливість контролю діяльності та управління нею з боку акціонерів.

Проте, акціонерна форма підприємництва не позбавлена також певних недоліків, які в багатьох випадках є наслідком недостатності правового забезпечення й недосконалості чинних законодавчих актів та генерують загрози фінансовій безпеці АТ. До негативних рис АТ можна віднести: наявність фіктивного капіталу, який часто функціонує відірвано від реального капіталу; ігнорування інтересів дрібних власників – акціонерів щодо участі в розподілі чистого прибутку; недостатня поінформованість акціонерів стосовно рішень, пов'язаних з фундаментальними змінами в товаристві; можливість формування виконавчого органу з найманих працівників і необов'язковість персональної участі в них акціонерів, що зумовлює відчуження останніх від управління АТ, знижує можливість контролю за діяльністю АТ з боку дрібних власників акцій; можливість зловживань з боку засновників у зв'язку з легкістю акумулювання коштів; ускладнення управління АТ порівняно з іншими формами підприємств (наявність системи органів, загальні збори акціонерів, правління, спостережна рада, ревізійна комісія); можливість контролю за діяльністю АТ власником контрольного пакета акцій, якщо такий контроль здійснюється не в інтересах АТ і його акціонерів; створення АТ потребує більше часу, ніж будь-яке інше підприємство [128].

Наведені специфічні риси, переваги та недоліки характерні для всіх видів акціонерних товариств. Проте, є свої особливості, які впливають із типу акціонерного товариства. У світовій практиці існують різні види акціонерних товариств, які російський науковець Д.В.Корнеєв [158, с.16-19] класифікує залежно від способів їх утворення, особливостей організаційної структури та системи органів управління, прав учасників тощо. При цьому за основу класифікації автор взяв модель, яка передбачає виділення організаційно-правових, економічних та фінансових аспектів діяльності акціонерних товариств.

У вітчизняній літературі поки відсутня достатньо стійка класифікація акціонерних товариств за різними системними ознаками, які б дозволяли вибирати більш безпечний вид організації акціонерного підприємництва. Разом з тим, така класифікація необхідна для розуміння особливостей їх утворення і функціонування, оцінки ефективності такої організаційно-правової форми та можливостей створення безпечних умов діяльності. Власні дослідження автора дають підстави виділяти

організаційно-правові, владно-контрольні та фінансово-економічні ознаки класифікації акціонерних товариств (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Класифікація акціонерних товариств (сформовано автором на підставі опрацьованих літературних джерел [230, 316,90])

Організаційно-правові ознаки характеризують особливості створення різних видів АТ, владно-контрольні – розкривають види АТ залежно від складу власників та особливостей впливу контролюючих груп, а фінансово-економічні – розрізняють види АТ у залежності від структури власності в акціонерному капіталі, способу розміщення акцій тощо. З точки зору фінансової безпеки найбільш стійкою до зовнішніх загроз і ризиків є форма організації у вигляді приватного АТ з одним акціонером, а найбільш вразливою до зовнішніх загроз – публічне АТ з розпорошеною структурою акціонерного капіталу та центром контролю зовнішніх квазіінвесторів (які встановили контроль над АТ без значних грошових витрат, з використанням «тіньових» схем приватизації, рейдерства, управління державними пакетами акцій тощо, і які надалі не інвестують у підконтрольне підприємство [230, с.123]).

Наглядне представлення розподілу видів АТ залежно від стійкості до зовнішніх загроз та рівня ФБ наведено на рис. 1.9.

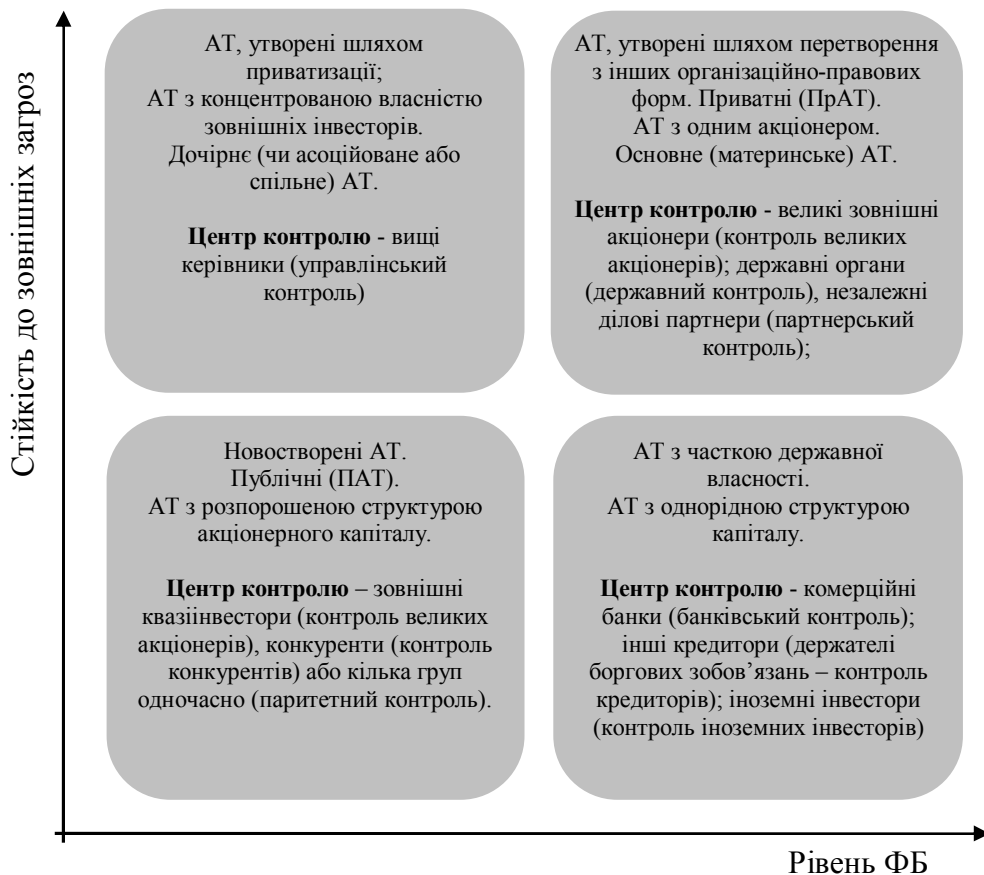

Рис. 1.9. Розподіл видів АТ залежно від стійкості до зовнішніх загроз та рівня фінансової безпеки (розроблено автором)

Найбільш розповсюдженою ознакою поділу АТ є виділення їх типів. В Україні до реформи законодавства про акціонерні товариства (2009-2011 роки) останні поділялись, відповідно до Закону «Про господарські товариства», на два типи - відкриті (ВАТ) і закриті (ЗАТ). При чому кількість акціонерів закритих товариств законодавчо не обмежувалась. Основним критерієм для поділу товариств на ВАТ і ЗАТ була здатність акцій вільно обертатись. Законом України «Про акціонерні товариства» [108], прийнятим у 2008 році, типи акціонерних товариств були змінені на публічні та приватні. При цьому критерій їх поділу залишився той же - здатність акцій вільно обертатися. Проте такий критерій не є єдиною особливістю цих типів товариств. Статус товариства як публічного або приватного відображається на можливості залучення товариством капіталу на фондових ринках, ступені захисту прав міноритарних акціонерів, стабільності відносин власності і контролю у товаристві, гнучкості інструментів корпоративного управління. Акціонери не мають абсолютної свободи при виборі типу товариства, оскільки приватна форма товариств може бути використана лише для тих товариств, число акціонерів в яких не перевищує певну величину. Порівняльний аналіз особливостей функціонування публічних і приватних акціонерних товариств відповідно до діючого в Україні законодавства проведено в таблиці Б.1 додатку Б.

Виходячи з наведеної в таблиці інформації можна дослідити переваги та недоліки окремих типів АТ – публічного (рис. Б.1) та приватного (рис. Б.2). Для виділення специфічних переваг та недоліків ПАТ і ПрАТ були обрані найбільш типові критерії для порівняння, за якими вони відрізняються – кількість акціонерів, можливість розміщення акцій на фондовому ринку, система управління та обов'язковість розкриття інформації. Недоліки організації підприємницької діяльності у формі ПАТ і ПрАТ генерують специфічні загрози їх фінансовій безпеці, форми прояву яких у розрізі виділених критеріїв порівняння наведено в табл. 1.2.

З наведеної в таблиці інформації видно, що більше різноманітних загроз фінансовій безпеці генерується при організації підприємницької діяльності у формі ПАТ, основними серед яких, на думку автора, є висока залежність від фондового ринку, наявність складної системи управління, свобода купівлі-продажу акцій, інформаційна відкритість. Для ПрАТ основними загрозами є: відсутність доступу до залучення капіталу через фондовий ринок, інформаційна закритість. Спільними для обох типів АТ загрозами є: безперервна боротьба за контроль над АТ, ймовірність ворожого захоплення (поглинання), відсутність зацікавленості центру контролю (великих акціонерів) в успішній фінансовій діяльності. Загалом, можна зробити висновок, що вищий рівень фінансової безпеки внаслідок більшого ступеня захищеності від впливу зовнішніх ризиків і загроз може бути забезпечений при організації підприємницької діяльності у формі приватного АТ (ПрАТ).

Форми прояву основних загроз фінансовій безпеці акціонерних товариств*

Критерії порівняння	Форми прояву загроз фінансовій безпеці	
	публічних АТ (ПАТ)	приватних АТ (ПрАТ)
1	2	3
<i>Кількість акціонерів</i>	Велика <i>розпорошена структура акціонерного капіталу</i> , як правило, призводить до різноманітності інтересів учасників корпоративних відносин і об'єктивної наявності конфлікту інтересів між ними; підвищена небезпека порушення прав дрібних акціонерів може призвести до поглинання конкурентами.	<i>Ризик концентрації влади</i> в одних руках (особливо у випадку створення АТ з одним акціонером), що значно впливає на фінансову ефективність АТ.
<i>Система фінансового управління</i>	1. <i>Складність адміністративної структури</i> управління веде до зниження оперативності прийняття управлінських фінансових рішень та росту адміністративних витрат. 2. При відсутності ефективного контролю за діяльністю вищих керівників АТ з боку акціонерів можлива загроза опортуністичної поведінки топ-менеджерів (використання ресурсів корпорації в особистих цілях на шкоду інтересам акціонерів), а також їх прагнення до «легких заробітків» на фондовому ринку на шкоду ефективності фінансової діяльності АТ.	
<i>Розміщення акцій на фондовому ринку</i>	1. <i>Висока залежність від фондового ринку</i> і, як наслідок, небезпека превалювання у топ-менеджерів АТ короткострокових орієнтирів («високий курс – за будь-яку ціну») перед довгостроковими цілями.	1. <i>Відсутність можливості оцінки рівня капіталізації</i> компанії на основі ринкової вартості акцій (у зв'язку з відсутністю доступу до фондової біржі), а отже, й складність оцінки інвестиційної привабливості АТ, що значно звужує джерела фінансування реалізації інвестиційних проектів.

1	2	3
	<p>2. Внаслідок свободи купівлі-продажу акцій виникає ризик недостатнього ступеня захисту від ворожого поглинання.</p>	<p>2. <i>Обмежені можливості фінансування</i> шляхом додаткової емісії акцій за рахунок залучення зовнішніх інвесторів (виняток – випуск облігацій), що обмежує фінансовий потенціал розвитку АТ.</p> <p>3. <i>Відсутність додаткових доходів</i> при розміщенні акцій (зокрема, емісійного доходу), що унеможливорює формування додаткових резервів за рахунок цього джерела.</p>
Розкриття інформації	<p>1. <i>Небезпека витоку інформації</i> до конкурентів і «загарбників» через публікацію фінансової звітності.</p> <p>2. <i>Загострення протиріччя</i> між принципом інформаційної прозорості та анонімністю участі в АТ, яке розв'язується шляхом обов'язкової публікації відомостей про власників певного пакета акцій.</p>	<p>1. <i>Відсутність інформаційної прозорості</i>, що негативно позначається на інвестиційній привабливості АТ.</p> <p>2. <i>Підвищення рівня асиметрії в інформаційному забезпеченні</i> дрібних акціонерів та зовнішніх користувачів звітності АТ, що при маніпулюванні та фальсифікації результатів діяльності АТ з боку топ-менеджерів може призвести до погіршення фінансового іміджу компанії та зниження її кредитного рейтингу (чи недовіри кредиторів).</p>

Примітка: * - сформовано на підставі матеріалів авторських досліджень.

Наступним кроком згідно наведеного вище алгоритму методологічних досліджень є розкриття змісту та класифікації фінансових інтересів учасників корпоративних відносин в АТ та формування переліку основних загроз цим інтересам.

Інтересом, як відомо, зветься причина дій індивідів і їх груп, що визначає їхню економічну поведінку [322, с. 162]. Щоб захищати інтерес, потрібно його знати і сприймати як об'єкт захисту [202, с. 86]. Фінансові інтереси займають найбільш важливе місце в системі економічних інтересів. Останні з енциклопедичної точки зору розглядаються як усвідомлені економічні потреби окремих людей, колективів, об'єктивні спонукальні мотиви їх діяльності [85, с. 475]. Фінансові інтереси по своїй суті є домінуючими, оскільки їх реалізація забезпечує успішне функціонування економічних агентів та реалізацію їх загальних економічних інтересів.

Поняття «фінансовий інтерес» не має конкретного визначення і використовується в різних працях та документах залежно від контексту представленого матеріалу. Загальне трактування поняття фінансових інтересів дано М.М.Єрмошенко, який розглядає їх як сукупність об'єктивних потреб економічного агента, задоволення яких забезпечує його ефективне функціонування та сталий розвиток [93, с. 77]. У розрізі окремих груп трактування фінансових інтересів розглянуто у праці [276]: *фінансові інтереси* держави, регіону, підприємства, домогосподарства, особи – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності, визначальні потреби суспільства, держави, регіону, домогосподарства, особи. Тобто інтереси, в першу чергу, пов'язані з потребами: там, де виникає потреба, виникає інтерес.

Найбільш ґрунтовно до висвітлення сутнісних характеристик поняття «фінансові інтереси підприємства» підійшов І.О.Бланк, який дає наступне визначення: «фінансові інтереси підприємства являють собою форму прояву його об'єктивних потреб у сфері фінансової діяльності, що формуються суб'єктами, які здійснюють фінансовий контроль над підприємством, і збалансовані з іншими суб'єктами його зовнішніх та внутрішніх фінансових відносин, задоволення яких забезпечує реалізацію основних цілей фінансової діяльності на кожному з етапів його фінансового розвитку» [28, с.27-28]. З такого широкого визначення доцільно виділити найбільш важливі характеристики фінансових інтересів: вони є складовою частиною економічних інтересів; формою прояву об'єктивних потреб підприємства у сфері його фінансової діяльності; повинні бути збалансовані з потребами інших суб'єктів фінансових відносин; є динамічними і підлягають уточненню на кожному з етапів розвитку.

На підставі аналізу досліджень вітчизняних науковців [16, 17, 93, 99, 210, 228, 229], можна виділити такі основні риси фінансових інтересів:

1) фінансові інтереси є проявом фінансових відносин і водночас - суперечностей у фінансово-економічній сфері. Інтереси виступають носіями суперечностей і в цьому вигляді вони нерозривні: інтереси, як і суперечності, водночас є джерелами та рушійними силами розвитку економіки країни;

2) фінансові інтереси є відображенням та формою руху потреб, тобто народжені об'єктивною необхідністю задоволення матеріальних і духовних потреб людей;

3) структура фінансового інтересу містить об'єкт (на що спрямований інтерес) і суб'єкт (хто має інтерес). Зв'язок між ними не безпосередній, він переломлюється через свідомість людей;

4) фінансові інтереси виявляються в економічному житті, тобто в функціонуванні економічної сфери, у вигляді сукупності певних економічних форм (інструментів);

5) зміст фінансового інтересу поряд з ціллю включає ще й засіб досягнення її. Поміж цими структурними елементами інтересу існує діалектична єдність.

Поняття «інтерес» знайшло широке застосування у теорії стейкхолдерів. Теорія стейкхолдерів або теорія зацікавлених сторін (англ. *stakeholder concept, stakeholder theory*) – один з теоретичних напрямів у менеджменті, який формує і пояснює стратегію розвитку фірми з точки зору врахування інтересів зацікавлених сторін (стейкхолдерів). При цьому головна увага приділяється конфлікту фінансових інтересів зацікавлених сторін та оптимізації цих інтересів [284]. Конфлікт виникає у зв'язку з тим, що в різного типу стейкхолдерів існують різні інтереси. Наприклад, в акціонерів компанії основний фінансовий інтерес полягає в збільшенні вартості компанії, у менеджерів – у збільшенні рівня заробітної плати тощо. Кожна зацікавлена сторона прагне максимізувати свою корисність.

Наявність конфліктів інтересів в АТ негативно позначається на виробничих і фінансових результатах діяльності та загалом викликає загрози фінансовій безпеці АТ. Першопричини конфліктів мають об'єктивний характер і закладені в самій специфіці акціонерної форми організації бізнесу [230, с.159]. Тому при обґрунтуванні теорії фінансової безпеки АТ виникає необхідність дослідження власне загроз фінансовим інтересам, які є об'єктом захисту. У зв'язку з цим потрібно спочатку здійснити систематизацію та класифікацію учасників корпоративних відносин, а потім визначити перелік їх основних фінансових інтересів щодо АТ. Варто зауважити, що сучасні літературні джерела з питань

корпоративного управління залишають поза увагою цю проблему, обмежуючись простим перерахуванням основних учасників.

За визначенням О.Є. Попова, учасниками корпоративних відносин є особи і групи осіб, інтереси яких пов'язані (або можуть бути пов'язані) з певним процесом корпоративного співробітництва та які зацікавлені в певних результатах діяльності корпорації [265, с. 267]. При цьому науковець поділяє учасників на чотири групи: власники внесків у статутний капітал, зроблених для започаткування діяльності АТ (акціонери); кредитори; «співучасники» корпорації (нефінансові інвестори – персонал та вище керівництво, постачальники; населення регіону, на території якого розташовано АТ; органи державної влади та місцевого самоврядування); представники контактних аудиторій – споживачі та громадськість в цілому. На думку автора, визначення надто узагальнене, а перелік учасників недостатньо повний.

Більш конкретне тлумачення у контексті даного дисертаційного дослідження дає А.Б.Педько, який учасниками корпоративних відносин називає осіб, що роблять внесок у формування джерел фінансування корпорації та/або кінцевих результатів її діяльності [230, с.116]. При цьому зазначаються одночасно форми внеску й суб'єкти, що його здійснюють: фінансовий і майновий внесок *акціонерів* до статутного капіталу АТ; фінансовий внесок *комерційних банків і держателів корпоративних облігацій* у формування позикових ресурсів АТ; трудовий та інтелектуальний внесок *виробничого й управлінського персоналу* компанії; матеріальний внесок, що його роблять *постачальники* сировини, матеріалів, паливно-енергетичних ресурсів; внесок *держави* у вигляді підтримки та розвитку соціальної й екологічної інфраструктури, навчання і перепідготовки кадрів, централізованого фінансування, списання податкової заборгованості; внесок *споживачів* у забезпечення безупинності кругообігу оборотного капіталу АТ, зокрема шляхом авансування майбутніх закупівель [230, с.116]. З такого тлумачення чітко виділяються, правда в односторонньому порядку, часткові фінансові інтереси АТ як юридичної особи стосовно зазначених учасників. Для останніх фінансовим інтересом по відношенню до АТ є отримання доходів у вигляді дивідендів по акціях, відсотків по облігаціях, заробітної плати, податків й обов'язкових платежів та інших фінансових і майнових вигід.

Так, за неокласичною економічною теорією, яка виділяє три основні групи суб'єктів корпоративних відносин (власники капіталу, менеджери та наймані робітники), найвагомим інтересом є інтерес власників підприємства, які зацікавлені в збереженні власності, отриманні гарантованого доходу та приймають кінцеві стратегічні управлінські рішення. Інтереси менеджера пов'язуються з ефективністю

використання капіталу за певний проміжок часу і отриманням у зв'язку із цим максимального прибутку суб'єктом господарювання. Відповідно до цього інтересу, менеджер підприємства отримує власний прибуток у вигляді відсотка за економічними результатами роботи фірми. Інтереси найманих робітників включають насамперед прагнення отримати максимально можливі поточні доходи (заробітну плату).

Досліджуючи категорію безпеки у сфері корпоративного управління В.І.Франчук [330, с.148] відокремлює два види інтересів: загальнокорпоративні та індивідуально-корпоративні. Загальнокорпоративні інтереси – це інтереси товариства, точніше конкретні цілі, виражені в якісній чи кількісній формі, реалізація яких є необхідною умовою функціонування і розвитку акціонерного товариства. Індивідуально-корпоративні інтереси – це інтереси кожного з учасників корпоративних відносин економічного, соціального чи іншого характеру. При цьому науковець вважає, що частина учасників має фінансовий інтерес – акціонери, кредитори, постачальники, персонал, вище керівництво корпорації, інша частина поділяє суспільні цілі – споживачі, держава, громадськість [с.149]. На думку автора, таке твердження є не зовсім вірним. Враховуючи, що відносини учасників у більшості випадків опосередковуються рухом грошових коштів, то всі вищезазначені категорії суб'єктів є учасниками фінансових відносин (держава – при утриманні податків та інших обов'язкових платежів, споживачі – при оплаті товарів і послуг, громадськість – при одержанні благодійної допомоги та інших вигід від суб'єкта господарювання). Інша справа, якщо розглядати учасників з точки зору внеску, який вони здійснюють в АТ. В такому разі їх можна поділити на тих, що роблять фінансовий внесок у створення і розвиток компанії (акціонери та кредитори), та тих, внесок яких виходить за межі фінансової участі.

Учасників корпоративних відносин можна розглядати також з позицій: *приналежності до компанії* – внутрішні (інсайдери) та зовнішні (аутсайдери); *влади та контролю* – контролююча група та неконтролюючі учасники (дрібні акціонери, кредитори) [230, с.117]; *володіння визначеним пакетом акцій* – неакціонери, дрібні акціонери, власники значного пакету акцій (більше 10%), власники контрольного пакету (більше 50%); *участі в управлінні АТ* – активні (ставлять за мету активну участь в управлінні компанією) та пасивні (метою є отримання поточних доходів у вигляді дивідендів та інших вигід). Авторське представлення класифікації учасників корпоративних відносин наведено на рис. Б.3 додатку Б.

Загалом, основних учасників корпоративних відносин в АТ доцільно поділити на такі групи суб'єктів: у внутрішньому середовищі –

акціонери (великі та дрібні), вище керівництво (топ-менеджмент); у зовнішньому середовищі – ділові партнери, фінансові установи, інші кредитори (держателі боргових зобов'язань), конкуренти, держава, іноземні інвестори. Варто зауважити, що фінансові інтереси всіх учасників корпоративних відносин в АТ визначаються принаймні двома чинниками – розміром належного їм акціонерного пакету і характером отриманого зиску. Іншими словами, інтереси не є чітко детермінованими, а змінюються під впливом різних чинників, головним з яких є зміна владного статусу носія цих інтересів [230, с.122]. У зв'язку з цим логічно перейти до дослідження фінансових інтересів учасників корпоративних відносин з точки зору представлення їх як об'єкту захисту в рамках досліджуваної теорії фінансової безпеки АТ.

Враховуючи наявність причинно-наслідкового зв'язку у ланцюжку «потреби-інтереси-цілі-дії», яка є аксіомою і не потребує доказу, та існування загально-корпоративних й індивідуально-корпоративних інтересів, слід погодитися з П.О. Колпаковим щодо наявності концептуального розходження між поняттями «ціль підприємця (власника)», та «ціль підприємства», «ціль бізнесу». Під метою підприємця (або власника) розуміється сукупність його намірів та інтересів як фізичної особи, спроектована на підприємницьку діяльність; мета підприємства - це умовне аналітичне поняття, призначене для компактного опису факторів поведінки підприємства в господарському та адміністративному середовищах [152, с.71]. Таким чином, мета підприємця як власника (акціонера) повинна розглядатися окремо від мети підприємства, оскільки конкретне підприємство в ряді випадків служить лише засобом реалізації особистих інтересів підприємця. Адже, до прикладу, такий захід, як ліквідація підприємства, може відповідати цілям підприємця, але не відповідати цілям підприємства. Априорно АТ не можна ототожнити, взагалі кажучи, ні з його керівництвом (директором), ні з акціонерами, ні з персоналом, ні з конкретною юридичною особою.

У зв'язку з цим доцільно розрізняти інтереси за групами: інтереси АТ як юридичної особи, інтереси акціонерів (великих та дрібних), інтереси топ-менеджерів, інтереси персоналу, інтереси зовнішніх стейкхолдерів (ділових партнерів, фінансових установ, держави). При цьому кожна група учасників може мати основний інтерес та локальні інтереси, які стосуються ключових сфер ведення корпоративного бізнесу. Конкуренти з переліку основних учасників, чії фінансові інтереси підлягають захисту, вилучені у зв'язку з очевидністю основної мети, яку вони можуть переслідувати – усунення конкурента з ринку, що, природно, вписуватися в систему фінансових інтересів підприємства не може. Виходячи з цього, фінансову безпеку АТ слід розглядати через

призму гармонізації у часі та просторі інтересів самого АТ з інтересами складових оточуючого середовища – акціонерів, держави, фінансових установ, ділових партнерів та інших суб'єктів господарювання.

На основі досліджень вітчизняних науковців [28, с.62-63; 57, с.6; 230, с.121-145] автором сформовано перелік фінансових інтересів вибраних груп учасників корпоративних відносин та визначені форми прояву основних загроз цим інтересам (табл. 1.3).

Розглядаючи основний фінансовий інтерес підприємства, І.О.Бланк у праці [28, с.32] відмічає, що цей інтерес нерозривно пов'язаний з головною метою функціонування підприємства в цілому. У той же час Г.Б.Клейнер у [144] стверджує, що поняття інтересу підприємства не обов'язково повинно відповідати поняттю мети підприємства. На його думку, інтерес підприємства у загальному плані пов'язаний зі створенням і використанням соціально-економічного потенціалу підприємства, який забезпечує передумови його стійкого розвитку. Мета, на відміну від інтересу, повинна мати чітке вираження у вимірних показниках, що відображають положення або стан підприємства [144, с.40]. Доречно зауважити, що мета в цілому може виступати як дещо абстраговане, тільки реалізація цієї мети повинна мати кількісне вираження через систему показників.

З розвитком мікроекономічної теорії, а згодом і теорії фірми, змінювалися підходи економістів до визначення головної мети функціонування підприємства. Так, за теоретичними підходами *традиційної неокласичної економічної моделі* будь-яке підприємство існує для того, щоб максимізувати прибуток (як правило, мається на увазі прибуток не разовий, а довгостроковий). Здебільшого наводилися такі аргументи на користь цієї точки зору: максимізація прибутку – це формальна мета, заради якої існує організація; прибуток - це кінцева винагорода за ефективну працю і створення цінностей для споживачів; прибуток є простим і зрозумілим критерієм для оцінки ефективності господарських рішень. Це головний критерій вибору кращих рішень.

Безумовно, прибуток є універсальним індикатором процесів, які проходять всередині і зовні по відношенню до підприємства. Досягнення відповідного рівня прибутку забезпечує матеріальне стимулювання високопродуктивної праці колективу, розвиток підприємства, сприяє вирішенню основних завдань. Крім того, прибуток розглядається як основне внутрішнє джерело формування фінансових ресурсів підприємства. З цього, отже, випливає, що прибуток є локальним показником ефективності діяльності підприємства та «економічним механізмом, що породжує спільність інтересів більшості учасників» [230, с. 162].

Таблиця 1.3

Фінансові інтереси учасників корпоративних відносин в АТ та форми прояву основних загроз*

<i>Групи учасників КВ</i>	<i>Основний фінансовий інтерес</i>	<i>Локальні (часткові) фінансові інтереси</i>	<i>Форма прояву загроз фінансовим інтересам учасників</i>
1. АТ як юридична особа	Максимізація ринкової вартості підприємства	<ul style="list-style-type: none"> - зростання рівня доходності власного капіталу; - максимізація прибутку; - збалансований розвиток на базі власних і позикових джерел фінансування; - високий рівень інвестиційної активності та ефективність інвестицій; - оптимізація податкових платежів. 	Зниження ефективності фінансової діяльності АТ (зростання витрат, зменшення прибутку, погіршення фінансової стійкості тощо) під деструктивним впливом різних факторів та умов, що призводить до зменшення ринкової вартості.
2. Акціонери: 2.1. Великі акціонери	Отримання всіх доходів і вигід від контролю	<ul style="list-style-type: none"> - довгострокова максимізація прибутку; - мінімізація податків. 	Зниження ефективності фінансової діяльності; боротьба за контроль з конкуруючими групами.
2.2. Дрібні акціонери	Максимізація поточних дивідендів	<ul style="list-style-type: none"> - максимізація прибутку та фонду дивідендних виплат. 	Невиплата дивідендів внаслідок збиткової діяльності або здійснення АТ дивідендної політики, спрямованої на мінімізацію дивідендних виплат.
3. Топ-менеджери	Максимізація заробітної плати та отримання зиску від посадового статусу.	<ul style="list-style-type: none"> - стабільний прибутковий розвиток АТ; - прагнення фінансового зиску від суміщення статусу великих акціонерів і керівників АТ. 	Виникнення або поглиблення фінансової кризи на підприємстві, наявність конфлікту інтересів «великі акціонери – наймані менеджери», можливість ворожого поглинання чи банкрутства АТ.
4. Персонал	Максимізація особистого доходу при збереженні зайнятості і незначних трудових зусиллях.	<ul style="list-style-type: none"> - зростання заробітної плати; - збереження соціальних пільг; - пріоритет споживання перед накопиченням. 	Можливість фінансової кризи, наслідком якої може стати зменшення фонду оплати праці шляхом скорочення кількості зайнятих чи зменшення рівня заробітної плати.
5. Зовнішні стейкхолдери (ділові партнери, фінансові установи, держава)	Стабільна робота АТ, своєчасне виконання зобов'язань	<ul style="list-style-type: none"> - отримання АТ фінансових результатів, достатніх для виконання договірних зобов'язань; - пріоритет поточної платоспроможності перед довгостроковою прибутковістю; - зростання обсягів виробництва, продажів і корпоративних податків. 	Зниження рівня фінансової стійкості, недостатній рівень платоспроможності, незбалансованість грошових потоків.

Примітка: * - власна розробка автора та авторська інтерпретація літературних джерел [28, с.62-63; 57, с.6; 230, с.121-145].

Незважаючи на переважне використання показника прибутку для оцінки успіху в бізнесі, для нього характерні певні недоліки. По-перше, на практиці показниками прибутку менеджери можуть досить просто і легко маніпулювати з метою отримання фальсифікованих результатів. Найрізноманітніші, і причому законні, методи амортизаційного обліку, оцінки запасів, обліку затрат, переведення іноземної валюти можуть перетворити збитки по окремих статтях затрат у бухгалтерському обліку у прибуток великого розміру, і навпаки. Таким чином, величина прибутку не завжди пов'язана з результатами роботи підприємницьких структур.

Крім максимізації прибутку, серед моделей основної цільової функції підприємства виділяють: модель максимізації обсягу продажів, модель максимізації темпів росту підприємства, модель забезпечення конкурентних переваг, модель максимізації доданої вартості, модель максимізації ринкової вартості підприємства [28, с.32]. Кожна з них має свої переваги й недоліки. Проте найбільшого поширення отримала теорія максимізації достатку власників підприємства (*Wealth Maximisation Theory*), або модель максимізації ринкової вартості підприємства. Розробляючи цю теорію, її автори виходили з передумови, що жоден з існуючих критеріїв – прибуток, рентабельність, обсяг виробництва і т.д. – не може розглядатися в якості узагальнюючого критерію ефективності. Такий критерій повинен: базуватися на прогнозуванні доходів власників фірми; бути обґрунтованим, ясним і точним; бути прийнятним для всіх аспектів діяльності підприємства.

Ця теорія базується на основній ідеї розвитку суспільства, яку поділяє більшість економічно розвинутих країн Заходу, суть якої полягає в тому, що соціальне та економічне процвітання суспільства досягається через приватну власність. З позиції інвесторів в основі такого підходу лежить передумова, що підвищення достатку власників компанії полягає не стільки у зростанні поточних прибутків, скільки в зростанні ринкової ціни їх власності. Ця концепція отримала пріоритетний розвиток в США, Європі та Японії, її підтримує переважна більшість керівників фірм і компаній у країнах з розвинутою ринковою економікою.

В контексті забезпечення фінансової безпеки АТ така цільова модель приймається в якості основного фінансового інтересу, виходячи з наступних аргументів:

- 1) вона є інтегральним критерієм ефективності фінансово-господарської діяльності АТ;
- 2) гармонізує фінансові інтереси основних учасників корпоративних відносин в АТ;

3) є одним з найефективніших засобів контролю акціонерів за діями менеджерів.

Однак при використанні цієї моделі в якості основного фінансового інтересу, необхідно враховувати також певні обмеження, зокрема:

- цей показник базується на ймовірнісних оцінках майбутніх доходів, витрат, грошових надходжень та ризику, пов'язаного з ними;
- не завжди можна однозначно визначити ринкову вартість АТ, особливо це ускладнюється, якщо мова йде про приватне АТ (ПрАТ), яке не котирує свої акції на біржі;
- цей критерій може не спрацювати, коли власники здійснюють ризикове вкладення капіталу з метою отримання високих доходів у перспективі; їх дії, пов'язані з ризиком, можуть призвести до падіння ринкового курсу акцій;
- цей критерій можна використовувати тільки в тому випадку, якщо на ринку капіталів немає обмежень та дискримінації в установленні цін на цінні папери.

Тим не менше, якщо не брати до уваги вказані застереження, реалізація основного фінансового інтересу у вигляді максимізації ринкової вартості компанії сприятиме зростанню рівня капіталізації не тільки окремого АТ, але й фондового ринку, і в більш глобальному масштабі – економіки держави в цілому.

Таким чином, на основі проведеного дослідження та з урахуванням розглянутого вище поняття фінансової безпеки суб'єкта підприємництва, звужуючи його до поняття «фінансова безпека акціонерного товариства», автор вважає за доцільне охарактеризувати його таким чином: ***фінансова безпека акціонерного товариства** – це складова економічної безпеки корпоративної системи, яка відображає рівень гармонізації та захищеності фінансових інтересів учасників корпоративних відносин в АТ від негативного впливу фінансових загроз, здатність його нароцувати фінансовий потенціал, зберігати фінансову стійкість, рівновагу і забезпечувати стабільне зростання у стратегічній перспективі.*

1.3. Місце і роль фінансової безпеки акціонерних товариств у системі національної економічної безпеки

Поняття національної безпеки міцно увійшло в життя сучасного суспільства і держави в багатьох країнах світу, стало невід'ємною частиною їх внутрішньої і зовнішньої політики. Більше того, багато держав розробляють стратегії своєї національної безпеки.

У політичному лексиконі вперше поняття національна безпека було вжито в 1904 році в посланні президента Т.Рузвельта Конгресу США, де він обґрунтував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки [223]. У наступні роки ця тема стала стрижневою у дослідженнях американських політологів. Джерело поняття «національна безпека» американські автори бачать в теорії національних інтересів. Цей підхід був запропонований соціологом У.Ліппманом. В даний час проблеми національної безпеки є центральними в дослідницькій діяльності школи стратегічного аналізу.

Осмислення проблеми "національна безпека" на території України почало впроваджуватися з початку 1990 року в рамках Комітету Верховної Ради СРСР в питаннях оборони і держбезпеки, внаслідок чого був створений Фонд національної і міжнародної безпеки.

Значний науковий доробок теоретичних засад національної безпеки за часів незалежності України зроблено в працях таких вітчизняних та зарубіжних економістів як, В. Горбуліна [56], О. Данільяна, О. Дзьобань [70], М. Зеленкова [112], В. Картавцева [130], А. Качинського [131], В. Косевцова [161], В. Ліпкана [183], М. Сунгуровського [304] та інших.

На законодавчому рівні становлення поняття національної безпеки у хронологічному порядку прийняття нормативних документів в Україні представлено у табл.В.1 додатку В.

Як видно з таблиці, вперше поняття національної безпеки було визначено у Концепції національної безпеки України [155] та трактувалося як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. У червні 2003 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про основи національної безпеки України» [109], з набранням чинності якого втратила чинність вищезазначена Концепція. Але фактично першим державним офіційним документом стратегічного рівня у галузі національної безпеки, як підкреслив А.Б.Качинський у [213], є Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України 12 лютого 2007 року. Цей документ отримав високу оцінку не тільки всередині країни, а й з боку експертів країн Європи та членів НАТО. Проблема сьогодні полягає у неефективному контролі за її реалізацією з боку уповноважених державних органів, а також у відсутності базового концептуального документа про основні засади зовнішньої політики України з урахуванням сучасних реалій у світі, що, безумовно, деструктивно впливає на реалізацію Стратегії національної безпеки України.

Концептуальне визначення поняття національної безпеки дається у Законі України «Про основи національної безпеки України»: національна безпека - захищеність життєво важливих інтересів людини і

громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, *боротьби з корупцією*, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, *соціальної політики та пенсійного забезпечення*, житлово-комунального господарства, *ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики*, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [109].

Таким чином, національна безпека безпосередньо пов'язана із захистом системи головних національних інтересів країни. Важливою складовою національної безпеки є державна безпека і її модифікації - економічна, фінансова, екологічна, військова і т.п.

Доречно зауважити, що результати досліджень вітчизняних науковців визначають неможливість ототожнення понять «національна безпека» та «безпека держави», обґрунтовуючи це єдністю поставлених завдань щодо захисту відповідних інтересів. Як зазначає Полтораков О.Ю. [260], одна з проблем забезпечення національної безпеки полягає в наявності істотної різниці між об'єктивним станом національної безпеки та її суб'єктивним тлумаченням тими чи іншими правлячими елітами, соціальними або національними угрупованнями. Тобто йдеться про (потенційну) підміну понять «національна безпека» та «державна безпека» (як було в часи СРСР) чи «національна безпека» та «безпека режиму» (що характерно для т. зв. «демократій з прикметниками») [с.36]. Разом з тим, науковець зауважує, що опрацювання концепції національної безпеки неможливе без відповіді на питання: чиєї безпеки? Адже навіть розглядаючи «вертикальну» політичну структуру суспільства можна виділити безпеку держави, безпеку правлячого угруповання (партії, еліти, владного істеблішменту тощо), безпеку «нації» (народу чи населення) та безпеку окремого громадянина країни.

Ці «безпеки» далеко не завжди збігаються й часто суперечать одна одній [260, с.37].

Варто погодитися з думкою М. Зеленкова [112, с.18], який вважає, що сутність поняття «безпека держави» передбачає лише певні відносини щодо забезпечення незалежності державного та суспільного ладу. Справді, змістовне наповнення поняття «національна безпека» ширше за поняття «безпека держави», оскільки втілює захист, окрім таких аспектів, указаних М.Зеленковим [112, с.18], як захист державного та суспільного устрою, недоторканості та незалежності держави – ще й економічних інтересів від дестабілізуючого впливу загроз. Тобто однією із складових національної безпеки є економічна безпека.

Доречно зауважити, що в сучасній науковій літературі немає чіткого визначення поняття «національна економічна безпека». Детюк А. [73] виводить сутність терміну через поняття «стабільність», «стійкість», «надійність», які певною мірою переплітаються з поняттями «розвиток», «відтворення». Так, під національною економічною безпекою він розуміє стійкість національної економічної системи та її здатність до розвитку в умовах дії чинників, викликаних зовнішніми і внутрішніми факторами економічного чи політичного походження.

У монографії В.І.Мунтіяна [210] здійснено системне наукове дослідження проблеми економічної безпеки України як провідної складової національної безпеки з питань, пов'язаних із визначенням її чинників, поточного стану та напрямків забезпечення на усіх рівнях. Шевченко О.Ю. [346] національну економічну безпеку вважає за доцільне розглядати через призму монетарної складової. Таким чином виділяє поняття «фінансова безпека країни», яке, в свою чергу, виокремлює специфічні риси економічної безпеки країни під впливом таких чинників як грошово-кредитна політика, політика запозичень, валютне регулювання, фінансова сфера і податкова політика, інфляційні процеси і відповідно антиінфляційна політика, державне регулювання цін, динаміка платіжного балансу, внутрішнього і зовнішнього державного боргу.

Проблемам дослідження системи забезпечення національної безпеки і економічної безпеки як однієї з головних її складових присвячені праці таких дослідників, як О.І.Барановського [16], В. Геєця [205], В. Горбуліна [56], М.М.Єрмошенка [92-96], В. Захарченка [111], В.А.Ліпкана [182-183], В. Мунтіяна [210], Г.Пастернак-Таранушенко [228] та ін. В них наведені теоретичні основи забезпечення національної безпеки, принципи державного управління національною безпекою, поняття і зміст національних інтересів. Проблема формування регіональної політики в контексті забезпечення економічної безпеки

держави займаються З. Герасимчук [49], Р. Дацків [71], Я. Жаліло [99], М. Кизим, Т. Клебанова [205], Н.Ткачова [312], Л. Шевченко [345] та ін.

Економічна безпека, в тому числі і фінансова безпека, є однією з найбільш важливих складових національної безпеки. Забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки признано в Україні однією з головних стратегічних цілей національної безпеки [299]. І це не випадково. Негативні наслідки реалізації загроз не тільки економічних, але й будь-якого іншого характеру (політичних, військових, екологічних, соціальних і т.д.) завжди оцінюються розміром матеріальних збитків, відшкодування яких лягає додатковим тягарем на економіку країни або окремого суб'єкта і впливають на стан його фінансів. Тому саме фінансова складова відіграє особливо важливу роль у системі економічної безпеки держави. Від її рівня, як справедливо підкреслює Коваленко О.Ю. [147], залежить реалізація національних інтересів та стабільний економічний розвиток. Забезпечення фінансової безпеки набуває особливої актуальності у період фінансово-економічної кризи, оскільки розлад фінансів держави призводить до втрати внутрішньої та зовнішньої платоспроможності, нестабільності національної грошової одиниці, зниженню доходів населення та активів суб'єктів господарювання.

Глобальна фінансово-економічна криза, яка почалася в 2008 році, підтвердила необхідність коаліційного підходу до оцінки національної економічної безпеки. Криза показала, що економіка США і ЄС вже не є базою стійкості світової економіки, а долар і євро – гарантією стабільності світової фінансової системи. Негативні наслідки кризових явищ мають місце на сучасному етапі інтеграції економіки України у світове господарство. Відповідно і масштаби цих наслідків можуть бути глобальними: втрата фінансової самостійності у вирішенні соціально-економічних питань та власної фінансової інфраструктури, обмеження доступу держави до зарубіжних ринків. Нагальність підвищення рівня фінансової безпеки зумовлюється також значним зменшенням прибутку підприємств, доходів державного та місцевих бюджетів, надходжень до цільових фондів в умовах глобальної кризи через пандемію Covid-2019.

З метою усвідомлення місця фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, зокрема акціонерної форми господарювання, у системі національної економічної безпеки доцільно провести декомпонування останньої. Враховуючи, що підприємства здійснюють діяльність в умовах макро-, мезо- та мікросередовища, котрі постійно змінюються, створюючи загрози для їх існування, то доцільно розкрити економічну безпеку з позиції багаторівневості. Так, Я. Жаліло розглядає такі три основних рівні національної економічної безпеки: держави загалом,

суб'єкта господарювання (підприємства) та особи, а критеріальною ознакою поділу інтересів економічної безпеки різних рівнів ієрархії управління економікою вважає зміст відтворювальних процесів [100]. Разом з тим, необхідно дещо ширше розглядати ієрархію рівнів поняття економічної безпеки держави, оскільки за наведеного підходу систему важко досліджувати, наприклад, у галузево-територіальному аспекті. Це потребує виділення таких рівнів економічної безпеки держави, як економічна безпека регіону, галузі тощо.

Поліструктурність категорії економічної безпеки держави доводить О.Власюк, виділяючи при цьому такі її рівні, як: міжнародний (глобальний та регіональний); національний (державний і недержавний); корпоративний (суб'єкта первинної ланки економіки, об'єднання підприємств); особистий (фізичних і юридичних осіб) [43, с. 6].

Дослідження праць вітчизняних авторів дозволило виділити таку ієрархію рівнів економічної безпеки (рис. 1.10).

До мегарівня відносять міжнародну безпеку, а також в комплексному її уявленні глобальну або світову. Особливостями цього рівня є градація країн за ступенем економічного розвитку. Міжнародна економічна безпека є комплексом міжнародних умов співіснування, домовленостей та інституціональних структур, за яких кожній державі – члену світової спільноти забезпечується можливість вільно обирати та здійснювати свою стратегію економічного розвитку, не зазнаючи зовнішнього впливу й розраховуючи на невтручання, розуміння, взаємоприйнятне та взаємовигідне співробітництво з боку інших держав. Із посиленням процесів глобалізації та інтернаціоналізації виробництва зростає тіснота зв'язку міжнародної та державної економічної безпеки [261, с. 24].

До макрорівня відносять безпеку окремої держави, а саме економічну безпеку суспільства, яка може бути забезпечена сталим зростанням всіх макроекономічних показників. До мезорівня відносять безпеку окремого регіону чи галузі, яка може бути забезпечена відповідними показниками регіонального чи галузевого розвитку.

В системі цієї ієрархії мікрорівень, а саме фінансово-економічна безпека суб'єктів господарювання, як основного структурного елементу суб'єктів підприємництва та первинної ланки економіки, відіграє особливо важливу роль. Належний рівень розвитку та безпеки підприємництва, як справедливо відмічають автори навчального посібника «Економічна безпека» за редакцією З.С.Варналія [83, с.304], є невід'ємним елементом ринкової системи господарювання та відповідає важливій цілі економічних реформ у державі – створенню ефективної конкурентоспроможної

економіки, яка забезпечує високу якість життя населення та є однією з найважливіших умов економічної та соціальної безпеки країни.

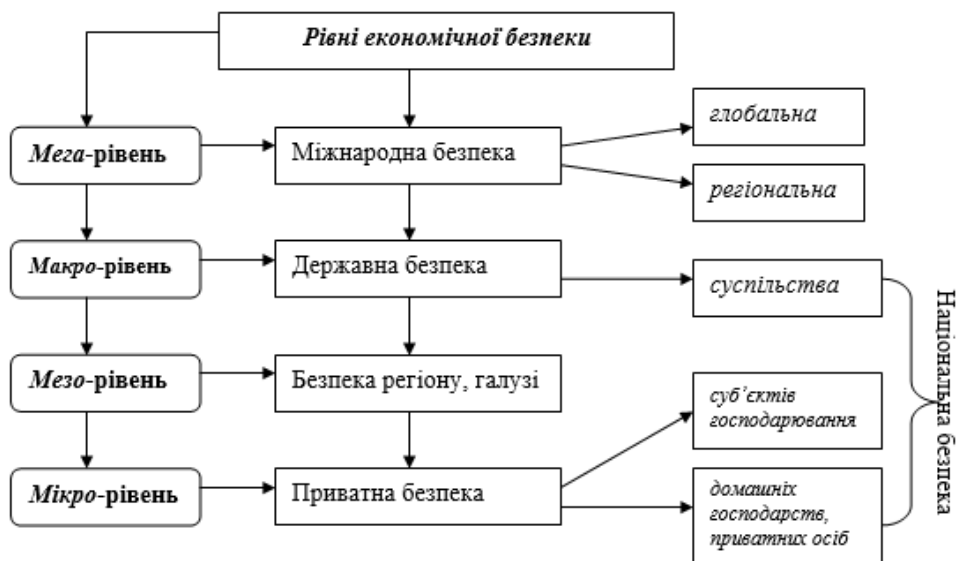

Рис. 1.10. Ієрархія рівнів економічної безпеки
(сформовано автором)

Фінансово-економічний стан та безпека підприємницьких структур є базою економічного благополуччя або неблагополуччя території, на якій вони розташовані, й одночасно джерелом позитивних впливів або загроз економічній безпеці території більш високого рівня (області, регіону, держави). Для забезпечення економічної безпеки держави необхідно створити умови для безпечного функціонування всіх легітимних підприємницьких структур. У таких умовах повнота реалізації державних інтересів буде залежати від економічного стану суб'єктів господарювання.

Роль фінансової безпеки суб'єктів підприємництва у системі національної економічної безпеки є значущою. Так, як зазначає М.В.Кирилів [135], вона впливає на стан захищеності та можливість розвитку фінансових інтересів усіх суб'єктів на всіх рівнях фінансових відносин, зокрема, доцільно стверджувати про існування зв'язку між зміцненням фінансової безпеки підприємництва та збільшенням рівня доходів громадян, підвищенням рівня надійності бюджетів домашніх господарств, посиленням ліквідності та фінансової стійкості інших суб'єктів господарської діяльності, розвитком підприємництва та пріоритетних видів економічної діяльності, забезпеченням належного функціонування ринкової інфраструктури, посиленням фінансового

складника безпеки та зовнішньої конкурентоспроможності конкретного регіону.

Іншим аспектом ролі фінансової безпеки підприємництва є забезпечення належного протікання ринкових процесів, функціонування усіх без виключення ринків та загальної ринкової інфраструктури. Такий висновок полягає в тому, що погіршення таких аспектів безпеки підприємств, як суттєве зниження ліквідності та платоспроможності, погіршення якості дебіторської заборгованості, збільшення частки бартерних та негрошових відносин у системі розрахунків, загострення платіжної кризи призводять до посилення безвладдя у розрахунковій сфері, кризи розрахункової системи, суттєвого переходу фінансових ресурсів у тіньовий сектор економіки, викривлення внаслідок цього характеристик ринкової економіки належного типу, що в загальному стає перешкодою на шляху удосконалення ринкової інфраструктури та рівномірного розвитку ринкового середовища. Все це також деконцентрує інтереси різних суб'єктів соціально-економічної системи, що в свою чергу унеможливує проведення ефективної бюджетної, грошово-кредитної, валютної, інвестиційно-інноваційної, антиінфляційної та інших складових державної політики, призводить до «втечі» фінансових ресурсів за межі держави.

Крім гарантування фінансових інтересів у аспекті соціального та економічного розвитку на всіх рівнях фінансових відносин, важлива функція фінансової безпеки суб'єктів підприємництва полягає у підтримці, удосконаленні та вирівнянні розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства. Йдеться про самодостатню та ефективну соціальну політику, розвиток освітньої та культурної сфери, зміцнення військово-економічної безпеки, створення інтелектуальної власності, покращення екологічної ситуації.

Розвиток фінансів підприємств стає рушієм удосконалення форм залучення, використання, розвитку та відтворення фінансових ресурсів в межах грошово-кредитної, інвестиційної, боргової та інших сфер фінансової системи. Зокрема, можна стверджувати про покращання, в умовах зміцнення фінансової безпеки підприємництва, характеристик страхової сфери як чинника мінімізації ризиків життєдіяльності громадян, функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, діяльності органів державного управління, а також взаємостосунків між цими суб'єктами. Вказане, крім підвищення рівня ділової активності слугує елементом удосконалення соціальної політики через систему соціального та інших видів страхування працівників підприємств та суспільства загалом.

Як правило, трансформаційні зміни національного господарства характеризуються обмеженістю господарських ресурсів, що змушує

концентрувати фінансові ресурси передусім в економіці та соціальній сфері залишаючи поза увагою такі важливі сфери життєдіяльності суспільства, як медицину, освіту, культуру та ін. Водночас, зміцнення фінансової безпеки підприємств та в подальшому розвиток підприємництва забезпечує збільшення обсягів податкових та інших платежів підприємств до державного і місцевих бюджетів, що розширює можливості органів державного управління і місцевого самоврядування щодо фінансування витрат на розвиток вказаних сфер. Крім того, загальновідомою є залежність між покращанням фінансових справ у власників підприємств великого бізнесу та активізацією меценатства, спонсорства і т. ін.

Отже, значення і роль фінансової безпеки суб'єктів підприємства неможливо переоцінити в системі національної економічної безпеки. Враховуючи ієрархію рівнів економічної безпеки та їх взаємозв'язок (рис.1.10), систему національної економічної безпеки та місце в ній фінансової безпеки суб'єктів підприємства можна представити у наступному вигляді (рис. 1.11). Взаємозв'язок між рівнями економічної безпеки позначено через (1), а між рівнями фінансової безпеки – через (2).

Наявність взаємовпливу всіх рівнів фінансової безпеки, як і економічної, є очевидною. Однак, в цьому взаємозв'язку автор вважає за необхідне окремо наголосити на ролі ФБ АТ для фінансової безпеки держави.

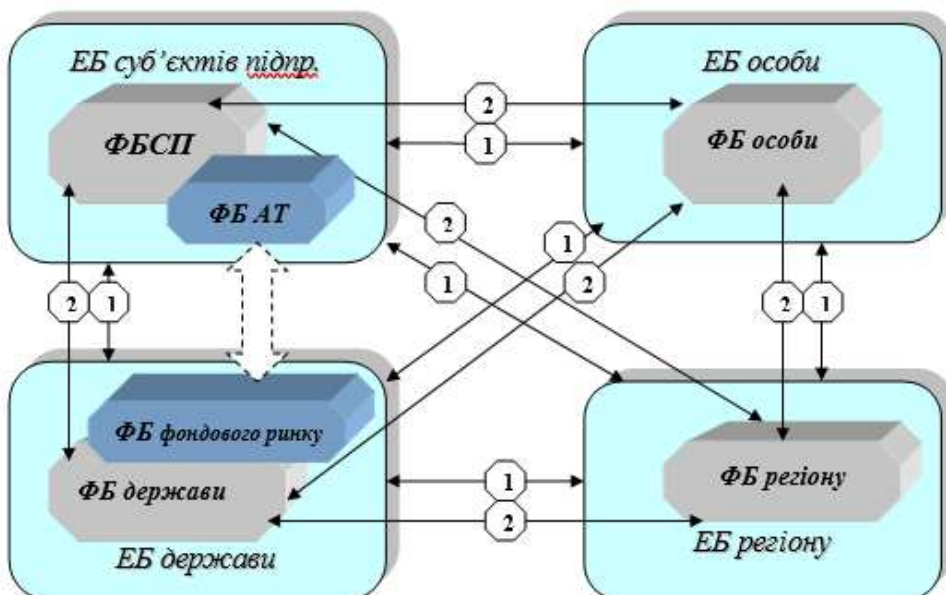

Рис. 1.11. Взаємозв'язок рівнів економічної та фінансової безпеки в системі національної економічної безпеки
(власна розробка автора)

Відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [197, 199] складовими фінансової безпеки держави є: бюджетна, валютна, грошово-кредитна, боргова безпеки, безпека страхового ринку та безпека фондового ринку. Суб'єктами всіх видів безпеки, крім держави, є установи фінансово-кредитної сфери, зокрема комерційні банки, а також страхові компанії, фондові біржі, кредитні спілки, інвестиційні фонди та компанії, довірчі товариства та ін. Переважна більшість цих установ мають акціонерну форму господарювання. Безпека фондового ринку згідно [197, 199] визначається як оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому. Тобто рівень капіталізації емітентів, як основних учасників фондового ринку, їх фінансовий стан впливає на рівень капіталізації ринку, а отже і на рівень безпеки фондового ринку.

Таким чином, проблеми розвитку фондового ринку України та капіталізації його учасників, в першу чергу акціонерних товариств, є взаємозалежними та виступають індикаторами рівня фінансової безпеки держави. Слід зазначити, що ринкова (у деяких джерелах вона називається *фіктивна* [122]) капіталізація акціонерних товариств має значний вплив на їх фінансовий розвиток, сприяє підвищенню ділової репутації, розширює фінансові відносини АТ на фінансових ринках. Чим вище капіталізація, тим вище заставна ціна компанії, тим більше кредитів і дешевше їх можна залучити для розвитку бізнесу, тим вище буде фінансова віддача від здійснення емісії власних цінних паперів [122, с.12]. Низький рівень капіталізації учасників фондового ринку, особливо підприємств та інтегрованих структур промисловості - промислових корпорацій – не тільки знижує їх конкурентоспроможність, а й досить серйозно впливає на конкурентні позиції країни в цілому, що в свою чергу знижує можливості залучення інвестицій в промисловий сектор і гальмує його розвиток [15, 357], а отже, знижує загалом рівень фінансової безпеки держави.

Звісно, не зважаючи на певну взаємообумовленість та взаємозалежність різних рівнів економічної та фінансової безпеки, показники, які характеризують рівень фінансової безпеки різняться на різних рівнях ієрархії управління економікою. Так, *фінансова безпека держави* може бути оцінена в розрізі її видів (бюджетна, валютна, грошово-кредитна, боргова, банківська, безпека страхового ринку та

безпеку фондового ринку) за допомогою таких показників-індикаторів, як розмір ВВП і національного доходу, обсяг фінансових ресурсів країни та його співвідношення до ВВП, рівень збирання податків, норма національних заощаджень, величина іноземних інвестицій на душу населення, рівень і темпи інфляції, швидкість обігу грошових агрегатів, обсяг валютних резервів, рівень фінансування мінімальних бюджетних потреб, відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, дохідність облігацій внутрішньої державної позики тощо [197, 199]; *фінансова безпека регіону* – такими показниками, як питома вага регіону у ВВП країни, платіжний баланс регіону, частка доходів місцевих бюджетів у загальнодержавних доходах, дефіцит місцевого бюджету, розмір іноземних інвестицій тощо; *фінансова безпека підприємств, організацій та установ* – такими показниками, як величина активів, розмір статутного фонду, оборотність активів, коефіцієнт рентабельності капітальних вкладень, прибутковість капіталу, ліквідність, платоспроможність, фінансова стійкість, рівень погашення дебіторської заборгованості тощо [17, с.94-98].

З методологічної точки зору принциповим є визначення теоретичного аспекту національних фінансових інтересів як об'єктивно існуючої економічної категорії у частині національних економічних інтересів.

Як показують дослідження особливостей формування системи забезпечення економічної безпеки в законодавстві України, Російської Федерації, Республіки Білорусь та Республіки Казахстан [64], в законодавчій базі цих держав використовуються терміни «національні інтереси» і «життєво важливі інтереси». Національні економічні інтереси у законодавчих актах України і Республіки Казахстан не деталізовані. Найбільш системно представлені життєво важливі інтереси в економічній сфері в Концепції національної безпеки Республіки Білорусь [64]. В Україні це поняття чітко не закріплено на законодавчому рівні і не сформовано цілісної системи, що, як підкреслює О.Шатило [341], дає змогу урядовцям різних рівнів виправдовувати будь-які свої дії, запевняючи, що вони повністю відповідають національним економічним інтересам. Така ситуація, на його думку, створює загрозу економічній безпеці України.

Національні економічні інтереси у вітчизняних дослідженнях розглядаються через призму поняття економічної безпеки, або ж національної безпеки в економічній сфері. При цьому перелік їх суттєво відрізняється. Так, Предборський В.А. [267] наводить 8 найбільш пріоритетних економічних інтересів держави, Шлемко В.Т. [349] виділяє 23 найважливіші національні економічні інтереси, а

В.І.Мунтіяном у праці [210] розглянуто 42 національні економічні інтереси держави. У Законі України «Про основи національної безпеки України» до пріоритетних національних інтересів у економічній сфері віднесено лише «створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення» [109].

Єрмошенко М.М. у праці [95] розглядає сутність національних економічних інтересів як сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, задоволення яких забезпечує ефективне функціонування та сталий розвиток її економічної системи, а через неї й економіки. При цьому він поділив національні економічні інтереси на 2 рівні: довгострокові (стратегічні) – 1 рівень та поточні (тактичні) – 2 рівень. Національні економічні інтереси 1-го рівня включають 7 стратегічних довготривалих інтересів, які є виразом цілей визначеної економічної політики держави в цілому на перспективу. Поточні національні інтереси (2 рівень) пов'язані з розв'язанням невідкладних проблем функціонування або розвитку економічної системи і є пріоритетами державної політики щодо забезпечення економічної безпеки на певний період. Вони поділені науковцем на 2 групи: 1) пов'язані із реформуванням економічної сфери і створенням її інфраструктури, яка б задовольняла потребам ринкової економіки (виділено 11 інтересів); 2) пов'язані із вирішенням найгостріших проблем сьогодення в економіці країни (виділено 9 інтересів).

Отже, як бачимо, єдиної думки серед науковців щодо складу і переліку національних економічних інтересів немає. І це справедливо тією мірою, що зміст та пріоритетність національних інтересів повинні відповідати вимогам сучасності: змінюється економічна система, відповідно змінюється і пріоритет інтересів та появляються нові інтереси.

Як зазначає А.Детюк [73, с.134], національні економічні інтереси є основними рушійними силами як внутрішньої, так і зовнішньої політики; вони змінюються, перевтілюються в більш цивілізовані форми та методи їх захисту і втілення в життя. Тому дії влади, її стратегічні рішення, різного роду програми повинні оцінюватися не на основі емоцій і суб'єктивних уподобань, а суворо вивірятися з точки зору їх відповідності національним економічним інтересам.

Національні економічні інтереси тісно пов'язані з такими категоріями як "суперечність у економічній сфері", "загроза національним економічним інтересам (економічній безпеці)". Вивчаючи проблеми фінансової безпеки держави, проф.О.Барановський [16, 17] вперше висловив думку, що загрози безпеці є зовнішнім проявом глибинних суперечностей. Справді, суперечності є глибинними

економічними відносинами, тоді як загрози виступають поверхневими проявами суперечностей і вже діють в економічному житті у вигляді негативних чинників або явищ (системної сукупності чинників). У такому разі національні економічні інтереси слід розглядати, з одного боку, як поверхневі прояви дії об'єктивних економічних законів у економічному житті, з іншого, як об'єктивну необхідність усунення (пом'якшення) загроз економічній безпеці [95].

Чіткого визначення національних фінансових інтересів у вітчизняній літературі теж немає. На думку І.О.Ревак, національні фінансові інтереси – сукупність об'єктивних потреб окремої держави, задоволення яких забезпечує ефективне функціонування та сталий розвиток фінансової системи держави [275, с.55]. Однак, якщо керуватися вище виділеною ієрархією рівнів ЕБ (рис.1.10), то до складу національної безпеки входить як безпека держави, так і регіону, галузі, так і безпека суб'єктів підприємництва і приватних осіб. Тому, на думку автора, недоречно звужувати поняття національних фінансових інтересів тільки до потреб держави. Це поняття повинно охоплювати також інші рівні національної безпеки. Виходячи з такого підходу, авторське тлумачення розглядуваного поняття доречно представити в такому вигляді: *національні фінансові інтереси – це сукупність збалансованих пріоритетних фінансових потреб держави, регіону, суб'єктів підприємництва та приватних осіб, задоволення яких дозволяє забезпечити стабільний фінансовий розвиток на кожному рівні ієрархії та реалізувати завдання забезпечення національної фінансової безпеки*. При цьому національна фінансова безпека може бути досягнута лише при формуванні оптимальних умов для збалансованої реалізації фінансових інтересів мікро-, мезо- й макрорівнів при існуючих ресурсних можливостях, що забезпечить стабільність системи перед впливом зовнішніх і внутрішніх загроз. Одним із шляхів вирішення такої проблеми, на думку Азарян О. [1], є побудова системи партнерських відносин держави й бізнесу.

Враховуючи взаємозв'язок фінансової безпеки на різних рівнях управління та наявність виділених у п.1.1 функціональних складових ФБ, основні фінансові інтереси можна представити у вигляді системи, наведеної в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

**Система національних фінансових інтересів у розрізі рівнів управління
та функціональних складових ФБ***

<i>Рівні ФБ</i> <i>Функціональ- ні складові ФБ</i>	Фінансові інтереси держави	Фінансові інтереси регіону	Фінансові інтереси суб'єктів підприємництва	Фінансові інтереси домогосподарств, особи
1	2	3	4	5
Податкова (бюджетна – для держави та окремого регіону)	- забезпечення виконання прийнятого бюджету на поточний рік; - забезпечення збалансованості та зведення до мінімуму дефіциту Державного бюджету.	- забезпечення раціонального перерозподілу доходів з метою вирівнювання соціально-економічного розвитку регіону; - ефективне використання фінансових ресурсів регіону.	- оптимізація відрахувань підприємства до бюджету; - отримання бюджетних асигнувань, дотацій; - отримання податкових пільг.	- підвищення життєвого рівня населення.
Грошова (грошово-кредитна – для держави)	- детінізація економіки; - створення економічних умов для зростання заощаджень підприємств і населення; - утримання інфляції в межах порогового значення;	- формування та нарощення фінансового потенціалу регіону на рівні, необхідному для забезпечення його сталого розвитку.	- збалансованість грошових потоків; - наявність обігових коштів підприємств усіх форм власності у обсязі, який забезпечує нормальне їх функціонування;	- зростання реальних доходів населення; - підвищення купівельної спроможності доходів.
Валютна	- забезпечення валютно-курсової стабільності; - забезпеченість національної готівкової валюти валютними резервами більше 100%	- зростання обсягів експортно-імпортних операцій в регіоні;	- вільне розпорядження валютною виручкою; - отримання додаткових доходів при зміні курсу валют.	- стабільність валютно-курсової політики.

Продовження табл. 1.5

1	2	3	4	5
Боргова	<ul style="list-style-type: none"> - зниження рівня державного боргу (як зовнішнього, так і внутрішнього); - зниження вартості зовнішніх запозичень через підвищення рейтингу надійності держави. 	<ul style="list-style-type: none"> - зниження рівня залежності від Державного бюджету шляхом нарощення власної доходної бази; - ефективне використання боргових інструментів для фінансування потреб регіону. 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність простроченої кредиторської і дебіторської заборгованостей; - достатній рівень фінансової стійкості і незалежності від кредиторів. 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність боргових зобов'язань.
Страхова	<ul style="list-style-type: none"> - стабільне зростання темпів розвитку страхового ринку та розширення страхового поля; - фінансова надійність та ефективність діяльності страховиків та інших учасників ринку; - відсутність страхового шахрайства. 	<ul style="list-style-type: none"> - сприяння розвитку регіонального ринку страхових послуг; - використання потенціалу страхових резервів страховиків для розвитку регіону. 	<ul style="list-style-type: none"> - повнота і своєчасність страхових виплат; - мінімізація страхових тарифів при максимальному страховому забезпеченні; - фінансова надійність страхових компаній. 	<ul style="list-style-type: none"> - повнота і своєчасність страхових виплат; - фінансова надійність страхових компаній.
Фондова	<ul style="list-style-type: none"> - стійкість до кон'юнктурних коливань на світовому фондовому ринку; - забезпечення достатнього рівня капіталізації ринку; - зміцнення національного інвестиційного потенціалу. 	<ul style="list-style-type: none"> - сприяння розвитку регіональної інфраструктури фондового ринку; - підвищення інвестиційної привабливості регіону; - збільшення кількості інвестиційно-привабливих об'єктів; 	<ul style="list-style-type: none"> - зростання ринкової вартості підприємства; - зростання рівня ринкової капіталізації АТ; - отримання доходів від інвестування в інструменти фондового ринку; 	<ul style="list-style-type: none"> - отримання дивідендів і відсотків та інших вигід від володіння інструментами фондового ринку.

Продовження табл. 1.5

1	2	3	4	5
		- можливість отримання доходів від оподаткування торговельної діяльності регіональної фондової біржі.	- фінансування діяльності за рахунок емісії власних ЦП.	
Банківська	- зміцнення банківської системи; - спроможність цієї системи забезпечувати фінансування в необхідних розмірах народного господарства, населення та держави.	- достатність ресурсної бази банків для розвитку регіону; - фінансова надійність регіональної банківської системи.	- вільний доступ до кредитних ресурсів; - мінімізація вартості банківських кредитів; - отримання доходів від розміщення тимчасово-вільних коштів на депозити.	- вільний доступ до кредитних ресурсів; - мінімізація вартості банківських кредитів; - отримання доходів від розміщення тимчасово-вільних коштів на депозити.

Примітка: * - власна розробка автора на основі досліджень науковців [16,28,57,95, 225, 276].

Наведені в табл. 1.5 фінансові інтереси на різних рівнях мають відносну автономність, обумовлену множинністю цілей, які переслідують суб'єкти фінансових відносин. Крім держави як виразника фінансових інтересів у сфері фінансової безпеки на макрорівні, кожний господарюючий суб'єкт мезо- й мікрорівнів має власні фінансові інтереси в цій сфері. Загальні фінансові інтереси акціонерних товариств, як суб'єктів підприємництва, відображені в графі фінансових інтересів суб'єктів підприємництва. Їх специфічні фінансові інтереси тісно пов'язані із забезпеченням безпеки фондового ринку, що і знайшло відображення у наведеній систематизації.

Крім розглянутого функціонального критерію, фінансові інтереси різні науковці класифікують також за іншими ознаками – спрямованість, природа, ступінь значущості, розподіл у часі, рівень локалізації [180] тощо). Природно, що часткові інтереси деяких рівнів можуть виходити за межі національно-державних економічних інтересів і навіть вступати з ними в протиріччя. Так, прагнення регіону до максимізації рівня власної фінансової безпеки (наприклад, за рахунок наявного у регіоні фінансового потенціалу збільшення власної доходної бази за рахунок природних ресурсів чи інших переваг) може привести до росту регіональної диференціації, що несе в собі загрозу цілісності й соціальній стабільності держави. Відповідно, забезпечення фінансової безпеки країни потребує побудови жорстко ієрархічної системи, у межах якої інтереси регіонів, фірм й особистості підпорядковуються національно-державним економічним інтересам.

Однак, як зазначає О. Азарян, збереження ієрархії не скасовує взаємообумовленого характеру реалізації інтересів більш високого рівня інтересами меншого ступеня спільності, оскільки економічна (і фінансова - *авт. прим.*) безпека країни (регіону) як обов'язкова складова передбачає безпеку її громадян і підприємств [1, с. 22].

Таким чином, можемо стверджувати у найбільш загальному вигляді, що фінансова безпека суб'єктів підприємництва, зокрема акціонерних товариств як найбільш розвиненої форми приватно-колективної власності, у системі національної економічної безпеки є базовою, первинною ланкою, від якої залежить реалізація фінансових інтересів і фінансова безпека регіону, держави та домогосподарств і особи.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ

2.1. Об'єктивні основи застосування системного підходу до фінансової безпеки суб'єктів підприємництва

В сучасному суспільстві системні уявлення вже досягли такого рівня, що думка про корисність і важливість системного підходу до вирішення виникаючих у практиці проблем вийшла за рамки спеціальних наукових істин і стала звичною, загальноприйнятною. Систему і системність ми сьогодні вбачаємо буквально у всьому – теоретично будь-який об'єкт наукового дослідження може бути розглянутий як особлива система. Зокрема, у рамках наукових досліджень в якості особливих систем розглядаються наука і організація наукової діяльності в цілому.

Для обґрунтування доцільності застосування системного підходу як методологічної основи дисертаційного дослідження автор вважає за необхідне розглянути проблему забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств через призму сучасних підходів до теорії фірми. Адже тільки через еволюцію поглядів науковців на природу фірми можна зробити обґрунтовані висновки щодо правильності вибору методологічного базису.

Необхідність розгляду проблеми безпеки через призму теорій фірми в сучасних умовах обумовлена зміною підходів до розуміння сутності економіки фірми і зростанням ролі системно-інтеграційного підходу в наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених. Варто відзначити, що в останні роки особливо проявилася актуальність дослідження проблеми безпеки фірми не тільки для економіки постсоціалістичних, але і розвинених західних країн. Найбільшу актуальність при цьому набуває дослідження проблем тих напрямків теорії фірми, які застосовні по відношенню не до будь-якої фірми, а саме до корпорації¹. Всім відомі корпоративні скандали з такими найбільшими компаніями, як "Enron", "WorldCom", "Arthur Andersen" та ін., які оголили існуючі прогалини і в теорії, і в корпоративному законодавстві, й у всій системі корпоративних і пов'язаних з ними відносин.

¹ У більшості прикладних робіт корпорація розглядається з позицій англосаксонського права і ототожнюється зі своєю юридичною формою - private corporation (акціонерним товариством).

У сучасних умовах вивчення труднощів і проблем, загроз і ризиків, які супроводжують діяльність підприємств, являє собою одну з генеральних ліній розвитку теорії фірми. У зв'язку з цим проблема безпеки поступово займає адекватне місце в теорії фірми, однак вимагає модернізації методологічної бази її вивчення в руслі сучасних просувань інституційної та еволюційної економіки.

Теорія фірми, по суті, пояснює і прогнозує поведінку фірми, її межі, способи прийняття рішень, насамперед, пов'язаних із ціноутворенням і випуском продукції. Оскільки ризик є необхідним і невід'ємним атрибутом підприємництва, то і безпека виступає органічною складовою предмета теорії фірми. Однак «розвиток теоретичних уявлень про безпеку фірми безпосередньо залежить від прогресу в розумінні природи, функцій, структури та еволюції цього економічного інституту» [159, с. 54]. Головна проблема полягає в тому, що «суперечки про структуру та функції фірми йдуть на протязі багатьох років і навряд чи ще можна говорити про формування якоїсь єдиної теорії» [186, с. 85].

При розгляді природи фірми, необхідно дослідити взаємозв'язок понять «фірма» і «корпорація». Слід зазначити, що для сучасного етапу розвитку економічної науки характерним є часткове злиття понять «фірма», «підприємство», «організація» і «корпорація». Використання того чи іншого терміна переважно обумовлено не відмінностями в об'єкті дослідження, а приналежністю автора до тієї чи іншої наукової школи. Так, «політекономи» використовують термін «фірма», представники економіко-математичного напрямку - «підприємство», дослідники теорії менеджменту - «організація», а ті автори, які вивчають проблеми корпоративного управління та корпоративних фінансів, - «корпорація» [241, с. 98].

У той же час, Плетнев Д.А. у своїх публікаціях [240, 241] розмежовує досліджувані поняття. Вчений вважає, що про фірму доречно говорити там, де мова йде про суб'єкта ринкової взаємодії, прийняття рішень про ціни, обсяги продажів, асортимент. Термін «підприємство» слід вживати по відношенню до бізнес-одиниці, що виробляє товари і послуги. Термін «організація» найбільш точно опише взаємодію індивідів в ієрархічній керованій системі. Коли ж досліджується інституційна самостійна бізнес-одиниця, що складається з безлічі різноманітних взаємодіючих індивідів, яка приймає незалежні рішення, здатна до еволюційного розвитку, правильно буде використовувати термін «корпорація» [241, с. 100].

У той же час вживання словосполучення «теорія фірми» (англ. *theory of the firm*) широко поширене, в основному, стосовно

корпорації. По суті, проблематика досліджень більшості теорій стосується саме фірми як корпорації: «принципал-агент», розподіл прав власності, структура капіталу, дивідендна політика і т.п. Ключовою особливістю корпорації як фірми є розмежування функцій власника (акціонера) і менеджера. Акціонери, на відміну від традиційного власника фірми (в традиції класичної економічної теорії) відокремлені від управління своєю власністю. Тому виникає протиріччя між керуючими корпорацією (топ-менеджментом) та її власниками (акціонерами). Тому більшість економічних теорій, особливо інституціональних, застосовуються саме до корпорації, а не до фірми як системи перетворення вихідних ресурсів у готову продукцію.

Початок формування теорії безпеки фірми по праву належить періоду публікації монографії американського економіста Ф.Найта «Ризик, невизначеність і прибуток» («Risk, Uncertainty and Profit», 1921), в якій він розмежував основні категорії безпеки - поняття «ризик» і «невизначеність», враховуючи наявність «вимірюваної» і «невимірної» невизначеності. Він використовував термін «ризик» для позначення вимірюваної невизначеності і термін «невизначеність» - для позначення невимірної невизначеності.

Системний зв'язок фірми і ризику додатково обґрунтував Й.Шумпетер. Ризик в шумпетеріанській інтерпретації постає невід'ємним атрибутом підприємництва і ключовою умовою отримання прибутку, хоча прибуток справедливо не асоціювався ним зі своєрідною премією за ризик [159, с.54]. Плідні ідеї Ф. Найта і Й. Шумпетера довгий час залишалися на периферії мікроекономічних досліджень в силу домінування неокласичної парадигми.

Поступово, з еволюцією економічної теорії, змінювався і погляд на фірму як учасника ринкових відносин. Теорії фірми поповнювалися і оновлювалися разом з розвитком економічної науки та економічної теорії в цілому. З'явився різноманітний спектр теорій фірми, кожна з яких пояснювала природу фірми зі своєї позиції.

Загалом, спроби чіткої класифікації теорій фірми в сучасній економічній літературі робляться багатьма науковцями. Доречно виділити дослідження Е.В.Попова [264], Л.В.Саакової [282], Р.Х.Гібадуліна, І.М.Марданової [50], які узагальнили теоретичні підходи та здійснили їх порівняння. Моделі цільової функції підприємства через призму сучасних концепцій теорії фірми розглядаються І.О.Бланком у праці [28]. Глибока й обґрунтована критика існуючих концепцій теорії фірми здійснена Клейнером у працях [143, 144].

В цілому, теорії, що пояснюють природу фірми, прийнято (зокрема, цього підходу дотримуються вчені [50, 264, 282]) розділяти на дві групи: фундаментальні та прикладні. Фундаментальні теорії, у свою чергу, діляться також на дві групи - інституційні та альтернативні. Прикладні теорії розглядають окремі функціональні напрямки розвитку фірми (маркетинг, фінанси, виробництво, організація управління та підприємництва). Класифікація існуючих теорій фірм представлена на рис. 2.1.

На підставі наведеної класифікації доцільно виділити окремі вагомні теорії з точки зору формування цільового показника діяльності фірми. При цьому для кожної обраної теорії характерне своє бачення сутності та цільової функції фірми. Результати авторського дослідження наведені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Цільова функція і сутність підприємства в теоріях фірми*

Підхід	Базова методологія	Ціль фірми	Суть фірми (підприємства)
1	2	3	4
<i>1. Традиційна (неокласична) теорія</i>	Ресурсно-технологічний підхід, маржиналізм	Максимізація прибутку фірми	Система перетворення вихідних ресурсів у готову продукцію.
<i>2. Управлінська теорія (або менеджеріальна теорія)</i>	Когнітологія	Максимізація обсягу продаж і отриманого в результаті доходу	Уособлення фірми та управлінського персоналу, який приймає рішення від імені своєї фірми, виходячи з особистої вигоди (фактори вигоди для менеджерів - зарплата, престиж, частка на ринку, стабільність займаного поста).
<i>3. Теорія транзакційних витрат</i>	Неоінституціоналізм	Мінімізація транзакційних витрат фірми.	Система складної мережі комерційних контрактів, яка покликана виступити основним суб'єктом економії транзакційних витрат.
<i>4. Поведінкова теорія (або теорія множинних цілей)</i>	Біхевіоризм, конфліктологія	Гармонізація інтересів фірми і зацікавлених осіб (стейкхолдерів)	Колектив індивідів, які мають різні мотиви та вподобання.

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4
<i>5. Підприємницька теорія</i>	Когнітологія	Організація виробничого процесу («нового з'єднання ресурсів») для задоволення наявної чи підприємця потреби; досягнення бажаного рівня прибутковості і конкурентоздатності	Сфера притягнення підприємницької ініціативи та наявних ресурсів.
<i>6. Еволюційна теорія</i>	Еволюціонізм (біологічна еволюційна теорія)	Сталий розвиток	Двоїстий об'єкт: з одного боку - член ділового співтовариства, піддається впливу всіх наслідків еволюції цього суспільства, а з іншого - об'єкт має власні традиції у визначенні напрямків діяльності, обсягів і пропорцій залучених для цього факторів виробництва.
<i>7. Системно-інтеграційна теорія</i>	Системний аналіз	Забезпечення існування, безпеки та стабільного розвитку самого підприємства.	Відносно стійка, цілісна і відмежована від навколишнього середовища самостійна соціально-економічна система, що інтегрує процеси виробництва (реалізації) продукції і відтворення ресурсів; матрична система, що включає процеси та події.

Прим.: * - сформовано на основі матеріалів авторських досліджень.

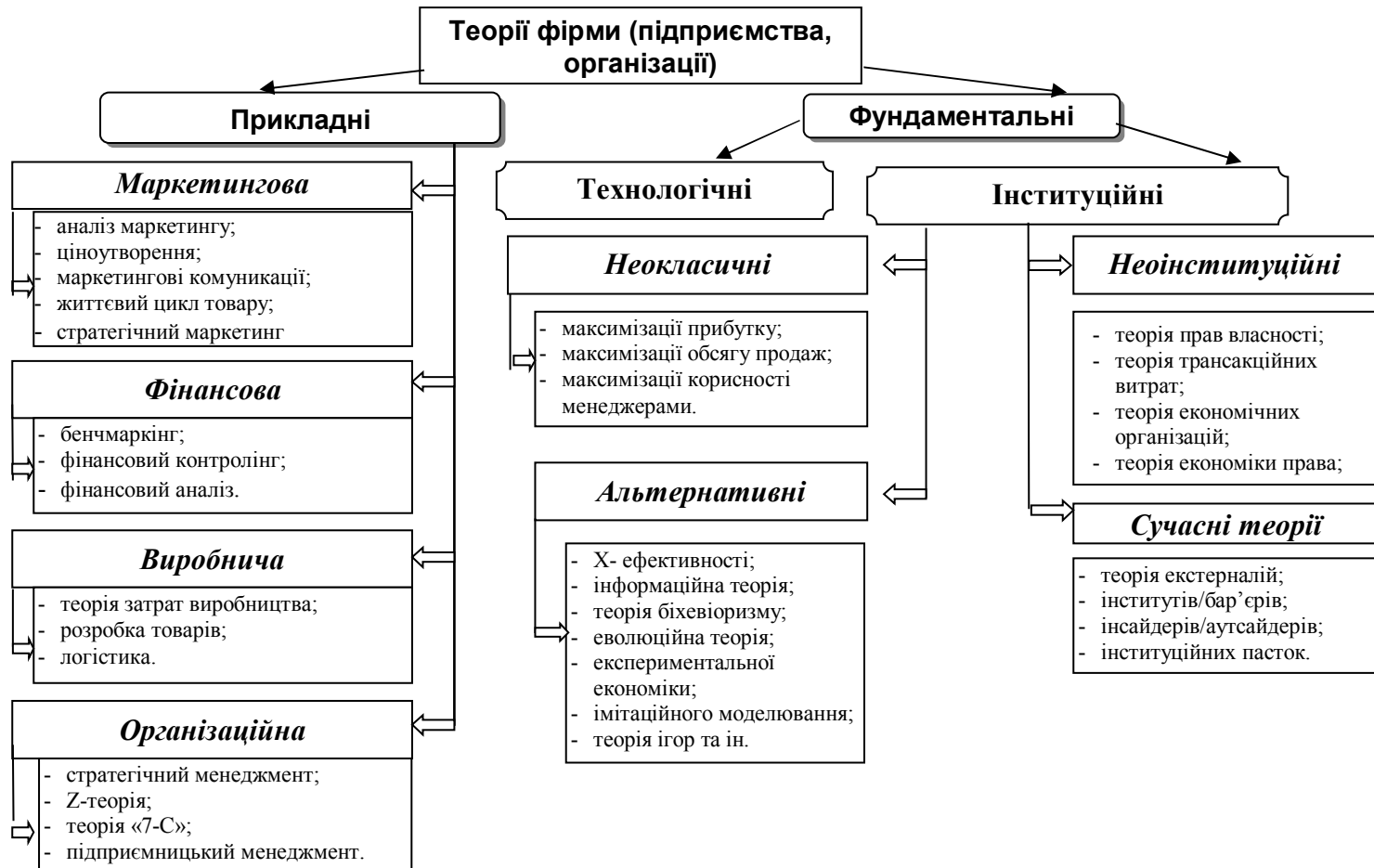

Рис. 2.1. Класифікація теорій фірми (авторська інтерпретація літературних джерел [50, 264, 282])

Як видно з даних таблиці, цільовий показник забезпечення безпеки фірми не виділяється окремо в жодній теорії. Насправді, в економічній теорії питання безпеки, виживання, максимізації прибутку розглядаються разом. Це обґрунтовується тим, що в бізнесі немає прибутку без ризику і немає сенсу розглядати їх окремо один від одного. Вважається, що було б нерозумно називати чиєсь рішення "прибуткомасимізуючим", якщо воно настільки збільшує ризик і невизначеність, що шанси на виживання скорочуються. Ідея довгострокового прибутку передбачає врахування всіх ризиків і втрат.

Тим не менш, існує необхідність дослідження безпеки як окремої економічної категорії, підтвердженням чому є величезна кількість публікацій, присвячених даній тематиці, про що йшлося в розділі 1. У той же час, наукова та методична розробка проблеми безпеки (насамперед, економічної безпеки) окремих господарюючих суб'єктів (підприємств, фірм) різних форм власності відпрацьовані недостатньо.

Що стосується безпеки корпорацій в сучасних концепціях теорії фірми, то доцільно акцентувати увагу на двох напрямках інституційної теорії, що стосуються саме проблем теорії корпорацій - це теорія техноструктури корпорацій Дж.Гелбрейта і стейкхолдерська теорія фірми.

Головним у теорії Гелбрейта є поняття "індустріальної системи", яка представляє собою частину економіки, що характеризується наявністю великих корпорацій. В історії розвитку американської корпорації Гелбрейт зазначав кілька етапів: 1) підприємницька корпорація (підприємець сам же і керуючий, й інженер); 2) керуюча корпорація (корпорація стає менеджеріальною); 3) корпорація техноструктури - ускладнений, «зрілий» вид корпорації, в якій фактично управляють фахівці, що представляють техноструктуру. Остання являє собою широку соціальну групу (конструкторські бюро, вчені, інженери, економісти, психологи, майстри, окремі кваліфіковані робітники), члени якої компетентні приймати рішення в своїй галузі і до них, по суті, переходить влада. Відповідно до даної теорії, керуючий у зв'язку з ускладненою структурою не вникає в суть виробництва, а лише підписує папери, які готують фахівці. З точки зору Гелбрейта, техноструктура є "мозком корпорації", і таким чином, по праву володіння самим дефіцитним чинником виробництва - знанням - вона має всі підстави для гіпотетичного "переходу влади".

Гелбрейт доводив, що мотивація великих корпорацій залежить від впливу «техноструктури» або відомчого управління, і такими корпораціями управляє прагнення до безпеки і розширення, а не гонитва за максимальним прибутком. Така позиція теорії корпорації Гелбрейта отримала розвиток в роботах С.Ю.Полонського [258-259].

Необхідно погодитися з думкою вченого, що велика корпорація є гарантом стабільності і безпеки ринку. Граючи роль такого інституту для споживачів, акціонерів, партнерів, суспільства і співробітників, корпорація покликана узгодити цілі й інтереси всіх цих груп. Виходячи з такого розуміння, цільовою функцією корпорації є не максимізація прибутку або мінімізація транзакційних витрат, а стабільний і прибутковий ріст бізнесу, що забезпечує безпечний розвиток для всіх соціальних груп, що мають відношення до корпорації, через установлення інститутів і дотримання певних правил [258].

Ідея про те, що цілі фірми набагато ширші, ніж створення прибутку або багатства для її власників, є вихідним пунктом *стейкхолдерської теорії фірми* (далі СТФ). Згідно нормативної СТФ цілі фірми повинні включати турботу про добробут значно ширшого кола агентів, а не тільки власників.

Спираючись на це положення, можна стверджувати, що первісна, неявно сформульована, СТФ виникла на початку 1930-х рр. в рамках дискусії А. Берле [Berle, 1931] та М. Додда [Dodd, 1932]. Якщо А. Берле вважав, що менеджмент корпорацій повинен піклуватися тільки про багатство акціонерів, то М.Додд підкреслював, що насправді цілі корпорації включають також забезпечення безпечних робочих місць для найманих працівників, кращу якість продукції для споживачів, а також підвищення внеску у добробут місцевої спільноти [308].

Основи СТФ почали формуватися в 60-х роках ХХ століття по відношенню до бізнесу. Відповідно до цієї теорії компанія - це не тільки економічна цілісність та інструмент для отримання прибутку, але й елемент того середовища, в якій вона діє, а також система, яка впливає і сама зазнає впливу свого оточення: місцевих співтовариств, споживачів, постачальників, громадських організацій, а також персоналу, інвесторів та акціонерів. У середині 70-х років група дослідників на чолі з Р. Акоффом надала концепції стейкхолдерів нового напрямку розвитку. В якості груп, зацікавлених у діяльності корпорації, Р. Акофф називав не тільки постачальників, покупців, найманих працівників, інвесторів і кредиторів, уряд, але й майбутні покоління [3]. Тому, на його думку, менеджери не повинні приймати рішень, які обмежать сферу вибору нових поколінь у майбутньому. Вважаючи організацію відкритою системою, він був переконаний, що багато соціальних проблем можна подолати, якщо перебудувати основні інститути та налагодити ефективну взаємодію «зацікавлених осіб» в системі.

У сучасному вигляді СТФ як повномасштабна, розгорнута теорія набуває поширення після публікації в 1984 р. книги Е. Фрімана «Стратегічний менеджмент: стейкхолдерський підхід» [361]. У ній

автор вводить поняття «зацікавлена сторона» (stakeholder - потенційний вигодонабувач від діяльності), дає його визначення і пропонує до розгляду оригінальну модель фірми. Ідея Е.Фрімена полягає у поданні фірми, її зовнішнього і внутрішнього оточення, як набору зацікавлених в її діяльності сторін, інтереси та вимоги яких менеджери фірми повинні приймати до уваги і необхідною мірою задовольняти.

Виходячи з основних положень СТФ, можна зробити висновок, що безпека корпорацій значно залежить від узгодженості інтересів різних груп зацікавлених осіб. Наявність конфліктів інтересів у корпорації негативно позначається на виробничих і фінансових результатах діяльності та в цілому викликає загрози економічній та фінансовій безпеці компанії. Тому при формуванні системи безпеки корпорації необхідно враховувати рівень гармонізації та захищеності інтересів учасників корпоративних відносин від негативного впливу загроз внутрішнього і зовнішнього середовища.

В цілому, аналіз економічної літератури дозволяє зробити висновок про те, що, незважаючи на глибоке теоретичне дослідження окремих аспектів теорії фірми, в цьому питанні спостерігається множинність неоднозначних підходів. Разом з тим існує об'єктивна необхідність у створенні системного бачення безпеки розвитку фірми, адекватного сучасному стану національної економіки, яка розвивається в умовах високого рівня невизначеності та ризиків господарської діяльності. Дослідження сутності безпеки корпорації не може бути засноване тільки на якомусь одному з розглянутих підходів теорії фірми і потрібен їх симбіоз. Фактично розвиток наукових уявлень про безпеку фірми може розглядатися як еволюційне накладення різних напрямків досліджень, які частково перетинаються між собою, взаємно адаптуються, мають порівняльні переваги в галузі методології, але поки що не дають системного розуміння цього складного феномена.

Необхідно зауважити, що системність підходу до вивчення безпеки – це не просто одна з вимог діалектичного методу, а головний, стержневий принцип діалектики, який прямо чи опосередковано визначає всі інші її принципи. У загальній теорії систем системність як характеристика філософського методу розглядається не як окрема самостійна сфера, а «інтегральний вираз, певного роду синтез основних логіко-методологічних принципів матеріалістичної діалектики» [41, с. 7]. Зрозуміло, в теперішній час такі твердження виглядають достатньо спірними і багато в чому суперечать поширеним стереотипам та й реальному стану справ. Однак вони спроможні стати дієвими при умові подолання односторонніх, фрагментарних, статичних концепцій

системності, здійснення усестороннього синтезу існуючих теорій фірми в одну цілісну теорію.

У зв'язку з цим, в останні роки особливого розвитку набула системно-інтеграційна теорія фірми (табл.2.1), яка впливає із так званої «системної парадигми». Постановці проблеми формування нової системної парадигми економічної науки присвячені праці відомих зарубіжних науковців М.Блауга, П.Самуельсона, М.Сиглера, К.Хувер, а також праці російських науковців О.Ананьїна, В.Бардовського, І.Болдирева, Р.Нурєєва, О.Рудакової, Е.Самородової, О. Субетто, Т. Фролової, В. Чекмарьова. Особливо важливий внесок у розвиток системної парадигми зробили Я.Корнаї [157] та Г.Б.Клейнер [143].

Зокрема, дослідження Г.Б.Клейнера свідчать про наявність трьох основних парадигм економічної науки, які визначали основи економічної теорії протягом минулого сторіччя: неокласична парадигма, інституційна парадигма та еволюційна парадигма. Однак, процеси трансформаційного характеру та світова фінансова криза поставили перед економічною теорією задачі, які вона не змогла вирішити. У зв'язку з цим, протягом останнього десятиріччя виник новий напрям економічної парадигми – «системна парадигма».

Нова системна парадигма набула розвитку тільки після опублікування робіт Я.Корнаї [157] у 1999 та 2002 роках. Тільки тоді, як зазначає Г.Клейнер [145, с.28], появилася можливість говорити про методологію застосування системного аналізу і теорії систем в економічній теорії як самостійній системній парадигмі, яка стає в один ряд з такими відомими парадигмами економічної науки, як неокласична, інституційна та еволюційна. Я.Корнаї у своїй концепції поєднав сучасні інтеграційні тенденції в економічній теорії та принципи системного підходу, висунутого ще Л.Берталанфі, У.Ешбі, Дж.Нейманом та їх послідовниками в 1930-і – 1970-і роки. В працях цих засновників системного аналізу підприємство часто фігурувало як один з прикладів типового об'єкту дослідження.

Розвиток системної парадигми сприяв розвитку системно-інтеграційної теорії фірми. Основною метою розвитку цього напрямку є вирішення проблеми інтеграції різних підходів у теорії фірми. При цьому вони розглядаються не як протилежні, а як взаємодоповнюючі, що дозволяють багатоаспектно розкрити сутність теорії фірми і її зміст в рамках забезпечення безпеки бізнес-процесів.

Системний підхід в дослідженнях по відношенню до підприємства широко застосовується вітчизняними науковцями [36, 44, 61, 67, 97, 234, 335], які пов'язують методика та основні принципи системного підходу зі стратегічним та поточним управлінням

підприємством. При цьому більшість науковців вважають аналіз системності одним з найбільш важливих сучасних філософських і спеціально-наукових завдань.

Проблема безпеки також розглядається з позиції дослідження системних процесів і пов'язується із загальною теорією динамічних систем. В теорії систем безпека розглядається як характеристика, побудована на взаємовідносинах системи і середовища. Разом з тим, дослідники по-різному підходять до оцінки й опису місця безпеки у функціонуванні й розвитку систем. На думку П.А.Колпакова [152], найбільшої уваги заслуговує підхід, викладений В.Д.Могилевським, згідно якого безпека розглядається як один із важливіших показників системи. Описуючи безпеку як функцію системи, можна розкрити зміст безпеки як ціль, спосіб та умова її існування. Безпечний розвиток системи при цьому розглядається як особлива форма руху, що характеризується трьома категоріями – кількістю, якістю, структурою [152, с. 12].

Враховуючи складність категорії фінансової безпеки суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання, є всі підстави розглядати її з позиції системного підходу як відкриту систему, яка має комплекс взаємопов'язаних елементів (підсистем), певну структуру, включає інституційні сукупності, процеси, проекти і взаємодіє із зовнішнім середовищем. Тому подальше дослідження проблеми безпеки акціонерних товариств доцільно здійснювати саме з позиції системного підходу та системно-інтеграційної теорії фірми.

Дослідження праць вітчизняних і зарубіжних науковців дозволило автору окреслити методологічні контури «системного» напряму в дослідженні фінансової безпеки, а також визначити систему координат для класифікації та аналізу як існуючих, так і можливих рівнів фінансової безпеки АТ. Можливості та певні форми реалізації даних ідей будуть розглянуті в наступних пунктах та розділах роботи.

2.2. Системний підхід у моделюванні фінансової безпеки суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання

Теоретичні засади визначають методологічний підхід до створення системи забезпечення фінансової безпеки в цілому та успішність подальших досліджень, що розвивають концепцію фінансової безпеки на мікрорівні. Метою розробки методології створення та функціонування системи фінансової безпеки (СФБ) являється визначення послідовності і методів, використаних при її створенні, а також механізмів, що забезпечують її функціонування.

Необхідно зауважити, що в науковій літературі чіткого визначення системи фінансової безпеки немає. Як зазначає проф.О.І.Барановський, «не існує єдиної точки зору навіть стосовно того, що являє собою система забезпечення національної безпеки» [17, с. 36]. Найбільш повно, на думку науковця, зміст цієї категорії визначили О.Косевцов і І.Бінько [161, с.7-8], які під системою забезпечення національної безпеки розуміють комплекс організаційних структур, засобів і скоординованих дій і заходів, що здійснюються з метою розробки і реалізації цілеспрямованих рішень щодо захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Найбільш цінним, на наш погляд, є те, що вони розглядають таку систему через призму концептуального, організаційного і ресурсного аспектів. При цьому концептуальні основи необхідні для розробки методології, стратегії і тактики дій щодо забезпечення національної безпеки. Організаційне забезпечення пов'язане із створенням відповідної правової бази, а також необхідних власних та інших структур, що в комплексі вирішують проблеми безпеки. Ресурсне забезпечення необхідне для захисту національних інтересів з використанням доцільної кількості сил і засобів у потрібному місці і в потрібний час.

На рівні суб'єктів підприємництва вітчизняними науковцями теж достатньо не відпрацьовані питання сутності та структурного складу системи фінансової безпеки. Навіть І.А.Бланк, який випустив ґрунтовну монографію по управлінню фінансовою безпекою підприємства [28], розглядає її тільки як основний складовий елемент системи економічної безпеки підприємства. В той же час існують різні підходи до розуміння системи безпеки. Так, В.П. Мак-Мак стверджує, система безпеки підприємства представляє собою сукупність таких структурних елементів, як: наукова теорія безпеки, політика і стратегія безпеки, засоби і методи забезпечення безпеки, концепція безпеки [188]. В.І. Ярочкін визначає систему безпеки, як «організовану сукупність спеціальних органів, служб, засобів, методів і заходів, що забезпечують захист життєво важливих інтересів особи, підприємства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [358, с. 9]. Досить прийнятним, виходячи з об'єкту нашого дослідження, є визначення системи Р. Акоффа [3], який під цим терміном розуміє множини дій (функцій), зв'язаних в часі і просторі множиною практичних завдань по прийняттю рішень і оцінці, тобто задачу управління.

Таке розуміння поняття системи фінансової безпеки пов'язане з тим, що протягом останнього десятиліття більшою мірою відпрацьовувалися різні підходи до розуміння системи безпеки: як

множини дій (функцій), зв'язаних в часі і просторі множиною практичних завдань по прийняттю рішень і оцінці [3]; як сукупності структурних елементів (наукова теорія безпеки, політика і стратегія безпеки, засоби і методи забезпечення безпеки, концепція безпеки) [188]. В першому випадку можна говорити про наявність процесного підходу (система безпеки розглядається з точки зору процесу забезпечення цієї безпеки), в другому випадку можна говорити про наявність концептуального підходу до вивчення проблеми, оскільки, як було зазначено вище, концептуальний підхід містить методологію, стратегію і тактику дій щодо забезпечення безпеки.

Єдине визначення поняття «система фінансової безпеки суб'єктів підприємництва» на сьогоднішній день сформульовано О.Л.Пластуном у працях [237-239], де він розглядає це поняття з точки зору механізму його забезпечення і дає таке трактування: система фінансової безпеки суб'єктів підприємництва – сукупність взаємопов'язаних діагностичних, інструментальних та контрольних заходів фінансового характеру, що мають оптимізувати використання фінансових ресурсів, забезпечити належний їх рівень та нівелювати вплив ризиків внутрішнього і зовнішнього середовища [238, с.11; 239, с. 117-118]. При цьому науковець підтримує ідею інтеграційного підходу, тобто необхідності інтегрування системи фінансової безпеки безпосередньо у господарський механізм суб'єкту підприємництва.

У словнику термінів та визначень недержавної системи безпеки України [291] в одному з варіантів зазначається: *система безпеки* – система, що здійснює отримання вхідних даних; оброблення цих даних; зміну власного внутрішнього стану (внутрішніх зв'язків, відносин); видачу результату або зміну власного зовнішнього стану (зовнішніх зв'язків, відносин). Таке визначення системи, яке передбачає наявність одного або кількох входів і генерування одного або кількох виходів, по характеру своєму є кібернетичним. З цих же позицій в словнику дається визначення терміну «системний підхід до менеджменту безпеки» – це один з видів наукових підходів, при якому будь-яка система безпеки розглядається як сукупність взаємозалежних елементів (підсистем), що має "вихід" (ціль - зниження рівня або попередження погроз), "вхід" (ресурси - фахівці, техніка й устаткування, механізми керування, фінансування), "процес" (практична робота із забезпечення безпеки - планування, організація, керування, взаємодія, підготовка й проведення конкретних заходів щодо протидії погрозам і ризикам), зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотній зв'язок. Таке визначення системного підходу до управління безпекою є досить зрозумілим і формує чітке уявлення про механізм забезпечення безпеки.

Необхідно також відмітити здобутки науковців в частині предмету нашого дослідження. Зокрема, питання формування системи забезпечення економічної та корпоративної безпеки акціонерних товариств висвітлювалися в працях Кравчука П.Я. [165], Франчука В.І. [333] та Шульги І.П. [355]. Так, Кравчук П.Я. розглядає механізм забезпечення корпоративної безпеки на підприємстві як систему визначення концептуальних засад процесу забезпечення корпоративної безпеки суб'єктів господарювання, інформаційно-аналітичного супроводу, що полягає у характеристиці внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, ранжування інтересів, оцінці загроз діяльності та розробки комплексу фінансово-економічних, організаційних, інституційних, правових та інших заходів із забезпечення комплексної безпеки підприємства [165, с.13]. При цьому автор прирівнює систему корпоративної безпеки підприємства до загальної системи безпеки підприємства, вважаючи, що підприємство, по суті своїй, є корпоративною структурою.

Шульга І.П. під «системою економічної безпеки акціонерного товариства» пропонує розуміти сукупність економічних відносин, пов'язаних із управлінням діяльністю акціонерного товариства шляхом мінімізації впливу на нього внутрішніх і зовнішніх загроз та досягнення поставлених стратегічних цілей [355]. На наш погляд, це визначення досить абстрактне і потребує більш чіткої конкретизації.

Більш обґрунтованим є визначення В.І.Франчука: «система забезпечення економічної безпеки АТ – це сукупність необхідних взаємопов'язаних елементів, діяльність яких спрямована на протидію внутрішнім і зовнішнім загрозам з метою захисту корпоративних економічних інтересів і загалом створення безпечних умов для розвитку [333, с.158]. При цьому науковець виділяє такі елементи та блоки моделі системи забезпечення економічної безпеки акціонерних товариств: суб'єкти забезпечення економічної безпеки; цілі та завдання системи безпеки; об'єкти безпеки (реальний і фіктивний акціонерний капітал; керівництво та персонал підприємства; інформаційні ресурси підприємства; об'єкти інтелектуальної власності, що становлять власність підприємства; імідж підприємства і загалом АТ); механізми забезпечення безпеки (принципи, функції, форми, методи, сили і засоби); режим функціонування системи забезпечення економічної безпеки (повсякденний, підвищеної готовності, у надзвичайних ситуаціях); загрози економічній безпеці АТ. Запропонована автором модель у цілому відповідає загальній теорії побудови системи, оскільки відображає чіткі структурні характеристики та взаємозв'язки між елементами системи.

Викладене вище свідчить про наявність різних підходів до розуміння системи безпеки (концептуального, організаційного, ресурсного, інтеграційного, кібернетичного) та про відсутність єдиного загальноприйнятого підходу до розуміння сутності системи фінансової безпеки АТ. Для того, щоб більш глибоко вникнути в цю проблему, необхідно звернутися до сучасних досліджень еволюції системного підходу та загальної теорії систем у працях вітчизняних та зарубіжних науковців.

Загалом, якщо розглядати з точки зору еволюції, становлення системного підходу, який в наш час по праву вважається головною методологією багатьох менеджерів, пов'язують з ім'ям австрійського біолога, а згодом - відомого філософа Людвіга фон Берталанфі, який висунув в 1937 році ідею загальної теорії систем. Л. Берталанфі займався питаннями систематизації характеристик та ознак при вивченні живих організмів [233, с. 320]. Л. Берталанфі вперше виділив процесуальний аспект системного мислення. Ним було доведено, що в системній науці кожна структура розглядається як прояв процесу, покладеного в його основу [288]. Доречно відмітити, що в певній простій формі системність завжди, усвідомлено чи підсвідомо, була і є одним із методів науки та практики, а розроблена на її основі наука «системний аналіз» є інструментом отримання конкретних результатів для науково-практичних задач різного типу.

Вагомий внесок у дослідження проблем системності як загального явища був здійснений О.О. Богдановим [31]. Він розробив всеосяжну системну теорію, яку назвав тектологією (від грецького *tekton* – «будівельник»), що можна тлумачити як «науку про структури». Основні досягнення О.О.Богданова полягали в проясненні й узагальненні принципів організації всіх живих і неживих структур; у формулюванні загальної науки організації; в описі механізму, визначеного Норбертом Вінером як зворотний зв'язок, який згодом став центральним поняттям кібернетики [288].

Поняття системи у працях О. Богданова розглядається як відображення поняття рівня організації. Рівень організації тим вище, чим сильніше властивості цілого відрізняються від простої суми його частин. Досліджуючи динамічні аспекти тектології, науковець дійшов до проблем описання криз. Криза розглядається ним як такий момент в історії кожної системи, коли виникає необхідність глибинної та швидкої перебудови її структури. Він вважає, що чим складніша система, тим більше шансів для виникнення в процесі її розвитку кризової ситуації, що потребуватиме перебудови організації цієї

системи, тому необхідно навчитися аналізувати динамічний процес в системі та передбачати її розвиток.

Заслуговують на увагу також роботи Є. Слуцького, Т. Котарбінського, які з 1926 р. по 1962 р. розвивали основні ідеї науки праксеології; Н.Вінера, який став основоположником науки кібернетики; І.Пригожина, який розвив теорію системодинаміки та розкрив механізм самоорганізації систем тощо. Наприкінці ХХ століття найбільший вклад у розвиток теорії систем та системних концепцій зробили праці У. Росс Ешбі, Р. Акоффа, М. Месаровича, О. Ланге, В.І. Вернадського, Н.А. Бернштейна, Л.С. Виготського, Г.П. Щедровицького, А.І. Уємова, І.В. Блауберга, В.Н. Садовського, Е.Г. Юдіна й ін. Основна увага науковців зосереджена на розробці логіко-концептуального і математичного апарату системних досліджень. Значний інтерес представляють нові теорії, які внесли істотні корегування до методології системних досліджень і пов'язані з системами, що змінювалися в часі: теорія катастроф, теорія особливостей, теорія біфуркації і ін. [61, с.17; 288, с. 383]. Розглядаючи еволюцію розвитку системних ідей, І.Гречина зазначає, що саме у ХХ ст. набули подальшого розвитку багато концепцій системного мислення і підсумовує, що «на досліджуваному етапі системність стає методом наукових досліджень, загальним світоглядом для науковців. Зароджуються перші основи системного підходу як методології наукових досліджень» [61, с. 17].

На нашу думку, було б неправильно вважати, що «мислення стало системним» тільки в ХХ ст. Мислення системне завжди й іншим бути не може [233, с. 7]. Однак системність має різні рівні. Сигналом про недостатню системність існуючої діяльності є поява проблеми.

Так, зокрема, недостатність системності в стратегіях забезпечення економічної та фінансової безпеки сучасного бізнесу підтверджує «Всесвітній огляд динаміки економічних злочинів» [317], проведений PricewaterhouseCoopers (PwC). За результатами опитування PwC керівників компаній було виявлено, що у 2011 році 36% організацій в Україні зафіксували випадки економічної злочинності. Фінансові збитки – лише один з аспектів збитків, які несуть організації від шахрайської діяльності, і часто – далеко не найвагомійший. Супутній збиток та його негативний вплив на репутацію та бренд, вартість акцій, настрої у колективі, стосунки з партнерами призводять до значних збитків у багатьох видах бізнесу. Вирішення таких проблем можливе шляхом переходу на новий, більш високий рівень діяльності. Тому доречно погодитися з Л.Берталанфі, що системність не стільки стан, скільки процес.

З точки зору сутності поняття системи, то у найбільш загальному традиційно-класичному розумінні під системою розуміють множину елементів, що мають зв'язки та утворюють певну цілісність, єдність [262, с. 5]. Хоча, існують й інші підходи до визначення «системи»: як будь-яка сукупність змінних, властивостей або сутностей; сукупність пов'язаних між собою і в той же час різних і незалежних частин; сукупність взаємодіючих елементів, властивості яких якісно відрізняються від суми властивостей цих елементів; як процес цілеспрямованої діяльності [234, с. 84].

Слід відмітити, що за весь період, починаючи від середини 50-х років минулого сторіччя, визначення системи змінювалося, розвивалося, доповнювалося, набувало нових граней відповідно до особливостей сфери діяльності, в якій здійснювалися системні дослідження. На сьогоднішній день існує понад 500 визначень поняття «система». Різноманітність цих визначень дослідники умовно ділять на три групи [338, с. 81-82; 287].

До першої групи належать визначення, які розглядають систему як комплекс процесів, явищ та зв'язків між ними, які існують об'єктивно, незалежно від спостерігача або дійової особи. Задача спостерігача – виділити цю систему із зовнішнього середовища. В такому розумінні система – це об'єкт дослідження та управління.

Друга група визначень розглядає систему як інструмент, спосіб дослідження процесів та явищ. Спостерігач, який має перед собою мету, конструє систему як деяке символічне відображення реальних об'єктів. В такому представленні поняття системи близьке до поняття моделі. При цьому символічна (абстрактна) система визначається як сукупність взаємозв'язаних змінних, що представляють ті чи інші властивості, характеристики елементів, об'єктів, які розглядаються в даній системі.

Третя група означень представляє поєднання якостей різного позиціонування системи та спостерігача. Система виступає як штучно створювана сукупність елементів, що має призначення розв'язати певну задачу на основі методів класифікації та пізнання якостей об'єктів, що досліджуються або якими керують. Тут спостерігач не тільки виділяє системи із первісно-примітивної системи, але й синтезує систему із потрібними якостями.

Не можна не згадати визначення, яке дає С.В. Мочерний в економічній енциклопедії [87, с. 361]. Науковець виділяє коротке, розгорнуте і повне визначення досліджуваної категорії. За основу для короткого визначення науковець бере визначення Л. Берталанфі, доповнене положенням про взаємодію між властивостями елементів. Розгорнуте визначення системи ґрунтується на короткому і водночас

передбачає складнішу систему, в якій, крім елементів, можуть виникати зв'язки між певними комплексами елементів, що утворюють підсистему. Об'єднуючи різні елементи системи, підсистема сприяє виконанню цілісної програми у розвитку системи. Як елемент системи підсистема, у свою чергу, є системою щодо її складових. В економічних та інших складних матеріальних системах у межах підсистем виділяють не лише елемент (як найпростіше структурне утворення), а й компонент. Розгорнуте визначення передбачає, що елементи, як і підсистеми, перебувають у відносинах і зв'язках не лише один з одним, а й із середовищем. І, нарешті, повне визначення формулюється таким чином: система – комплекс підсистем, елементів та компонентів і їм характерних властивостей, взаємодія між якими і середовищем зумовлює якісно або сутнісно нову інтегративну цілісність.

Слід зазначити, що останнє визначення закладене в основу трактування системи економічної безпеки акціонерних товариств, запропоноване вітчизняним науковцем І.П.Шульгою в працях [355-356]. Науковець розглядає систему економічної безпеки АТ з двох точок зору: 1) як сукупність трьох підсистем економічної безпеки (операційної, фінансової та інвестиційної діяльності АТ), кожна з яких складається із взаємопов'язаних елементів; 2) як сукупність взаємопов'язаних елементів, які дозволяють здійснювати управління діяльністю акціонерного товариства шляхом мінімізації впливу на нього внутрішніх і зовнішніх загроз та досягнення ним поставленої стратегічної мети [356, с.47-48]. Такий підхід застосовує також І.В. Зятковський [116] стосовно фінансової системи, що складається з підсистем, сформованих із елементів, які теж є системами на нижчому ієрархічному рівні. Так, фінанси підприємства, як нижча ланка в ієрархії фінансової системи, є системою вищого рівня з точки зору сукупності фінансових відносин, які виникають всередині підприємства та у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем. На думку автора, в даному підході не відображений процесний підхід, а тільки просте представлення сукупності елементів та взаємозв'язків між ними.

Як показують дослідження, для переважної більшості визначень загальним є те, що система розглядається як цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, який має певну структуру і взаємодіє із зовнішнім середовищем. При цьому під структурою системи розуміють організовану сукупність зв'язків між її елементами, а під зв'язком – можливість впливу одного елемента системи на інший. Середовище розглядається як сукупність елементів зовнішнього світу, які не входять до складу системи, але впливають на її поведінку або властивості [314, с. 16].

Сучасний системний підхід, який реально існує і розвивається в проектуванні та нових наукових дисциплінах, вже не може ґрунтуватися на традиційному понятті системи, яке передбачає розкладання об'єкта на частини і занурення частин всередину цілого. Йому вже недостатньо онтологічного представлення «системи» у вигляді сукупності елементів і об'єднуючої їх структури. Недостатньо також таких понять, як «елемент», «зв'язок», «залежність», «структура» та інших, які обслуговували цю онтологічну картину. Сучасний системний підхід передбачає зовсім іншу процедурну базу, а отже, також й іншу онтологічну картину «системи», в якій фіксуються інші сторони її як об'єкта і предмета вивчення і в інших співвідношеннях. Відповідно до цього будуть іншими основні категорії системного підходу і саме поняття системи.

Згідно системної парадигми під *системою* розуміється відносно стійка в часі і просторі частина соціально-економічного середовища, яка має властивості зовнішньої єдності, внутрішньої багатоманітності та гносеологічної цілісності (принцип «методологічної систематики») [143]. Іншими словами, системою вважається відносно стійка частина навколишнього світу, яка виділяється дослідником за допомогою ідентифікаційних ознак у деякому ідентифікаційному просторі. Головним об'єктом розгляду тут виступають соціально-економічні системи, а предметом – їх розвиток, заснований на взаємодії внутрішніх підсистем і вплив зовнішніх систем і середовищ. До числа економічних систем, звісно, відносяться підприємства, організації, ринки, країни та інші види економічних об'єктів. Розширення традиційного поняття системи полягає в тому, що в якості систем пропонується розглядати не тільки сукупність економічних агентів, але й інститути та інституційні сукупності, процеси, проекти і т.д.

Тому, для того, щоб сформулювати чітке визначення системи фінансової безпеки АТ, необхідно врахувати ідентифікаційні ознаки, які відрізняють фінансову безпеку акціонерних товариств від інших форм підприємництва та визначають її місце в системі національної економічної безпеки. Основні ідентифікаційні ознаки, які визначають специфічні риси, відмінності, переваги і недоліки акціонерної форми підприємництва, були розкриті нами вище.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, сформулюємо дві позиції розуміння сутності досліджуваного поняття «система забезпечення фінансової безпеки АТ» - з точки зору класичної версії теорії систем та з точки зору нової системної парадигми. З точки зору класично традиційного системного підходу під *системою забезпечення фінансової безпеки акціонерного товариства* будемо вважати *впорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів, які*

утворюють єдину функціональну цілісність, призначену для захисту фінансових інтересів суб'єкту від зовнішніх та внутрішніх загроз. До сукупності взаємопов'язаних елементів системи вважаємо за доцільне віднести: об'єкт забезпечення ФБ (тобто що захищати – це фінансові інтереси, цінності, інформація), об'єкт небезпеки (від чого захищати – необхідно сформулювати перелік ризиків та загроз), суб'єкт безпеки (хто буде захищати ФБ АТ на різних рівнях управління), концептуальний базис (наукова теорія, стратегія, тактика, політика), механізми забезпечення ФБ АТ (залежно від впливу ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища).

Базуючись на постулатах нової системної парадигми, можна сформулювати таке розуміння поняття: **система фінансової безпеки АТ (СФБ АТ)** – це відносно стійка в часі і просторі сукупність фінансових відносин, пов'язана із захистом фінансових інтересів АТ, яка формується під впливом зовнішнього середовища, має внутрішню різноманітність та гносеологічну цілісність. Відмінність такого трактування полягає в тому, що акцент робиться не на внутрішній структурній будові системи як сукупності взаємозв'язаних елементів («ендогенне» сприйняття), а на «екзогенному» сприйнятті системи як деякого фрагменту реальності, виділеного у просторово-часовому континуумі, тобто описі «ззовні».

Крім того, на думку автора, необхідно розрізнити поняття: «фінансова безпека як система» та «система фінансової безпеки». Як система, фінансова безпека підприємства представляє собою взаємозв'язану сукупність фінансових відносин, суб'єкти яких взаємодіють один із одним через інституційне середовище, і в результаті цього створюють умови для сприятливого або деструктивного впливу факторів на фінансову систему підприємства. За таких умов фінансова безпека як цілісна система фінансових відносин набуває нових властивостей, нових якісних характеристик, котрі не містяться окремо в елементах, що її утворюють (синергетичний ефект).

Інша категорія – система фінансової безпеки – представляє собою сукупність процесів компанії, які формуються на етапі фінансового та бізнес-інжинірингу, що передбачає опис і моделювання рівня фінансової безпеки в залежності від впливу різних факторів з метою вироблення фінансової стратегії на майбутнє.

Як в першому, так і в другому випадку важливим є чітке визначення суб'єкту – відповідно в системі фінансових відносин і в системі процесів. Суб'єктами фінансової безпеки як системи є всі особи, які вступають у фінансові відносини як всередині підприємства (персонал,

акціонери, керівництво), так і за його межами (постачальники, споживачі, держава тощо), що призводить до виникнення фінансових потоків.

Суб'єктами *системи фінансової безпеки* є відповідні керівники процесів – працівники компанії, які відповідають за результат функціонування певного процесу у загальному процесі забезпечення фінансової безпеки компанії та мають повноваження вносити зміни в будь-яку частину «свого» процесу.

Система, яка формується, повинна мати певну мету, тому цільова спрямованість є важливою характеристикою створення і функціонування системи. Відповідно до заданої мети змінюються та функціонують всі елементи системи. Цілі окремих елементів не повинні суперечити загальній меті. На думку автора, ***основною метою системи забезпечення фінансової безпеки АТ є забезпечення зростання ринкової вартості підприємства при високому рівні гармонізації інтересів основних груп стейкхолдерів.***

У процесі реалізації головної мети система фінансової безпеки повинна вирішувати такі завдання:

1) визначення пріоритетних фінансових інтересів, які потребують захисту в процесі розвитку суб'єкту підприємництва. Такими пріоритетними інтересами можуть, крім розглянутих вище, бути:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи;
- підтримка фінансової стійкості та незалежності підприємства;
- досягнення високої конкурентоспроможності;
- забезпечення високої ліквідності активів;
- підтримка належного рівня ділової активності;
- забезпечення захисту інформаційного поля і комерційної таємниці;

- ефективна організація безпеки капіталу та майна підприємства, а також його комерційних інтересів тощо.

2) ідентифікація і прогнозування загроз та оцінка їх рівня з точки зору нанесення можливих збитків підприємству;

3) здійснення ефективних заходів для попередження загроз та усунення їх наслідків.

Щодо сутності функцій в системі, то, як зазначив Винограй Е.Г., «функції – це властивості системи, необхідні для досягнення мети (вирішення актуальних протиріч) в заданих умовах середовища» [41, с. 38]. О.Шевчук, розглядає «функції» системи як її реакцію на вплив середовища, спрямовану на збереження визначеного типу відношень між елементами системи, її «стійкості» [347, с. 89]. Відштовхуючись від таких тлумачень, можна виділити такі основні функції системи фінансової безпеки:

1) з точки зору об'єкту безпеки - функції, пов'язані з управлінням ризиками та усуненням загроз (виявлення, попередження, зниження, нейтралізація, локалізація та усунення загроз фінансовим інтересам підприємства);

2) з точки зору суб'єкту забезпечення безпеки – функції, пов'язані з організацією забезпечення фінансової безпеки. Враховуючи, що організація як всезагальна системна характеристика виступає в двох основних аспектах: як властивість системи, яка обумовлює її функціональність (статичний аспект), і як процес, що формує цю властивість (динамічний аспект) [41, с. 41], то до функцій цієї групи можна віднести *аналіз, планування, прогнозування, регулювання, стимулювання, контроль*.

Систему фінансової безпеки суб'єктів підприємництва доцільно розглядати спираючись на основні системні *принципи*, які суттєво відрізняються за своєю суттю та змістом і розкриті в різноманітних працях вітчизняних та зарубіжних вчених.

Так, перелік принципів, на яких базується система управління фінансовою безпекою, достатньо повно розкриває І.А. Бланк [28]. Такими принципами є: системність, інтегрованість, орієнтованість на стратегічні цілі, комплексний характер рішень, високий динамізм управління, варіативність підходів, адекватність реагування на загрози, адаптивність системи, ефективність та законність прийнятих управлінських рішень [28, с.79-83]. Більш широкий перелік принципів, на яких повинна базуватися система забезпечення фінансової безпеки, наводить О.І.Барановський – це принципи: законності (легітимності), обґрунтованості, керованості, справедливості і рівноправності, наявності і дієвості механізму розв'язання правових спорів і конфліктів, багатовимірності, комплексності, неподільності, забезпечення балансу фінансових інтересів, взаємної відповідальності, своєчасності і адекватності заходів, прозорості, еволюційності, наступництва, послідовності, інтегрованості, пріоритету договірних заходів, сумісності, варіантності, співмірності, стабільності та надійності, прийнятного ризику, ефективності [17, с. 39-41].

Основні принципи, на яких будується система ФБСП, та їх характеристика наведені у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

**Принципи системи забезпечення фінансової безпеки
суб'єктів підприємництва***

№	Принцип	Характеристика принципу
1	2	3
1.	Науковості	Розробка системи фінансової безпеки має базуватись на наукових методах.
2.	Легітимності	Діяльність всіх суб'єктів фінансової безпеки має здійснюватися виключно на чинній правовій основі, у рамках компетенції і порядку, встановлених правовими нормами.
3.	Обґрунтованості	Всі складові елементи системи мають базуватися на чіткій теоретичній і методологічній основі.
4.	Комплексності	Необхідність врахування всіх напрямів і форм прояву відносин, що впливають на стан фінансової безпеки.
5.	Автономності	Незважаючи на поглиблену взаємозалежність суб'єктів фінансових відносин один від одного, підприємство розробляє власну систему фінансової безпеки, яка є окремою складовою системи безпеки загалом, незалежно від інших контрагентів.
6.	Самостійності	Органи фінансового управління суб'єкта господарювання на власний розсуд обирають пріоритетні напрямки фінансового розвитку, джерела фінансування тощо
7.	Гнучкості і адаптивності	Фінансова безпека має бути орієнтована на мінливість економічного середовища підприємства та бути спроможна швидко реагувати на зовнішні й внутрішні чинники можливого порушення стабільної діяльності.
8.	Інтегрованості	Система фінансової безпеки підприємства повинна бути інтегрована в систему фінансово-економічного та господарського механізму суб'єкту господарювання. Крім того, вона є складовою національної фінансової безпеки.
9.	Системності	Врахування як внутрішніх взаємозв'язків і взаємозалежностей, так і зовнішніх чинників — елементів фінансово-економічного простору вищого рівня — що, з одного боку, накладають певні обмеження на функціонування механізму фінансової безпеки, а з іншого — відкривають додаткові можливості для його ефективності.
10.	Об'єктивності	Урахування не тільки зовнішніх проявів загроз, а й прихованих причин та факторів виникнення проблемної ситуації. Орієнтація на першопричину, джерело небезпеки. Реалістичність оцінки ситуації, яка склалася.
11.	Обачності	Формування суджень, необхідних при розрахунках, здійснених в умовах невизначеності, що запобігають уникнути завищення чи заниження ймовірності настання кризи чи втрати фінансової рівноваги
12.	Превентивності	Спрямування діяльності на запобігання і ранню діагностику кризових явищ з метою їх нейтралізації

Продовження табл. 2.2

1	2	3
13.	Своєчасності і адекватності	Заходи, пов'язані з відверненням загроз і захистом фінансових інтересів, повинні бути своєчасними та відповідати умов функціонування підприємства
14.	Послідовності реагування	Необхідно розв'язувати проблеми в порядку їх пріоритетності для фінансового стану суб'єкта господарювання
15.	Професіоналізму	Уповноважені суб'єкти забезпечення фінансової безпеки мають бути професійно підготовлені, володіти необхідними навичками, досвідом, спеціальними знаннями
16.	Зрозумілості	Результати аналізу і рекомендації по забезпеченню фінансової безпеки суб'єкту підприємництва мають бути чіткими і ясними, щоб уникнути невірної їх розуміння, і, як наслідок, хибних дій з боку керівництва
17.	Конфіденційності	Результати діагностики на предмет ймовірності настання криз та втрати фінансової рівноваги повинні бути комерційною таємницею суб'єкту підприємництва, оскільки розголошення даних може викликати негативну реакцію партнерів, контрагентів, інвесторів і т.д.
18.	Забезпечення балансу фінансових інтересів	Повинно забезпечуватися гармонійне балансування фінансових інтересів всіх суб'єктів системи ФБСП.
19.	Взаємної відповідальності	Всі суб'єкти забезпечення фінансової безпеки повинні нести взаємну відповідальність за наслідки і результати діяльності.
20.	Інформативності	Формування ефективної системи інформаційного забезпечення для прийняття рішень та прогнозування їх наслідків
21.	Ефективності	Спрямованість на отримання максимально можливого результату за певного рівня зазначених витрат
22.	Орієнтованості на довгостроковий результат	Розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки відповідно до умов та можливостей.

Прим.: * - узагальнено автором на основі [12, 16, 57, 325].

Важливе місце в системі фінансової безпеки суб'єктів підприємництва займає також стратегія, суть якої зводиться до формування довгострокових цілей безпечного розвитку, вибору найбільш ефективних шляхів їх досягнення, а також адекватного коригування форм та способів захисту інтересів при зміні умов функціонування суб'єктів господарювання внаслідок впливу зовнішніх факторів. Стратегія фінансової безпеки має бути орієнтована на розробку і послідовне здійснення заходів щодо закріплення і розвитку

позитивних процесів і подолання негативних тенденцій у сфері фінансових відносин. При цьому мають бути визначені найближчі цілі цієї стратегії та механізми їх реалізації.

Враховуючи вищезазначене, на нашу думку, найбільш наочно і точно розкрити сутність СФБ дозволяє графічна побудова структурно-логічної моделі, яка може бути покладена в основу методології створення та функціонування системи фінансової безпеки АТ. Вибір моделювання як методу дослідження механізму створення і функціонування СФБ зумовлений здатністю моделі розкрити системний характер корпорації, а також можливість включення в модель широкого кола об'єктів системи забезпечення фінансової безпеки, що піддаються формалізованому та неформалізованому опису.

Загалом, під моделлю прийнято розуміти «відображення яким-небудь способом процесів, що відбуваються в реальному об'єкті» [314]. Проблема моделювання системи забезпечення фінансової безпеки корпорації, не може бути вирішена за допомогою розробки статичної економіко-математичної моделі, в якій будуть задані числові критерії різних станів об'єкта і дана відповідна оцінка. Повинен бути відображений і динамічний підхід, тобто сукупність процесів, які відбуваються в часі і спрямовані за досягнення основної цілі – забезпечення необхідного рівня фінансової безпеки АТ.

Схематичне представлення авторського трактування системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання в інтегрованому вигляді наведено на рис. 2.2. Наведена на рисунку модель визначає напрямки дії системи, які представлені у вигляді взаємопов'язані блоків.

Отже, як видно з рисунку 2.2, основними блоками, або елементами системи фінансової безпеки акціонерних товариств, які повинні бути чітко відпрацьовані як на рівні держави, так і на рівні самих суб'єктів господарювання акціонерної форми власності, є:

1) *концептуальна підсистема* – включає наукову теорію, концепцію, стратегію, тактику і політику, які складають базис системи фінансової безпеки;

2) *суб'єкти забезпечення фінансової безпеки АТ* – особи, на які покладається, з одного боку, розробка концептуального базису та отримання зворотного зв'язку про процеси забезпечення фінансової безпеки (це рівень вищого управління) та, з іншого боку, чітке дотримання правил з метою досягнення стратегічних і тактичних цілей у системі забезпечення фінансової безпеки (це рівень виконавців процесів);

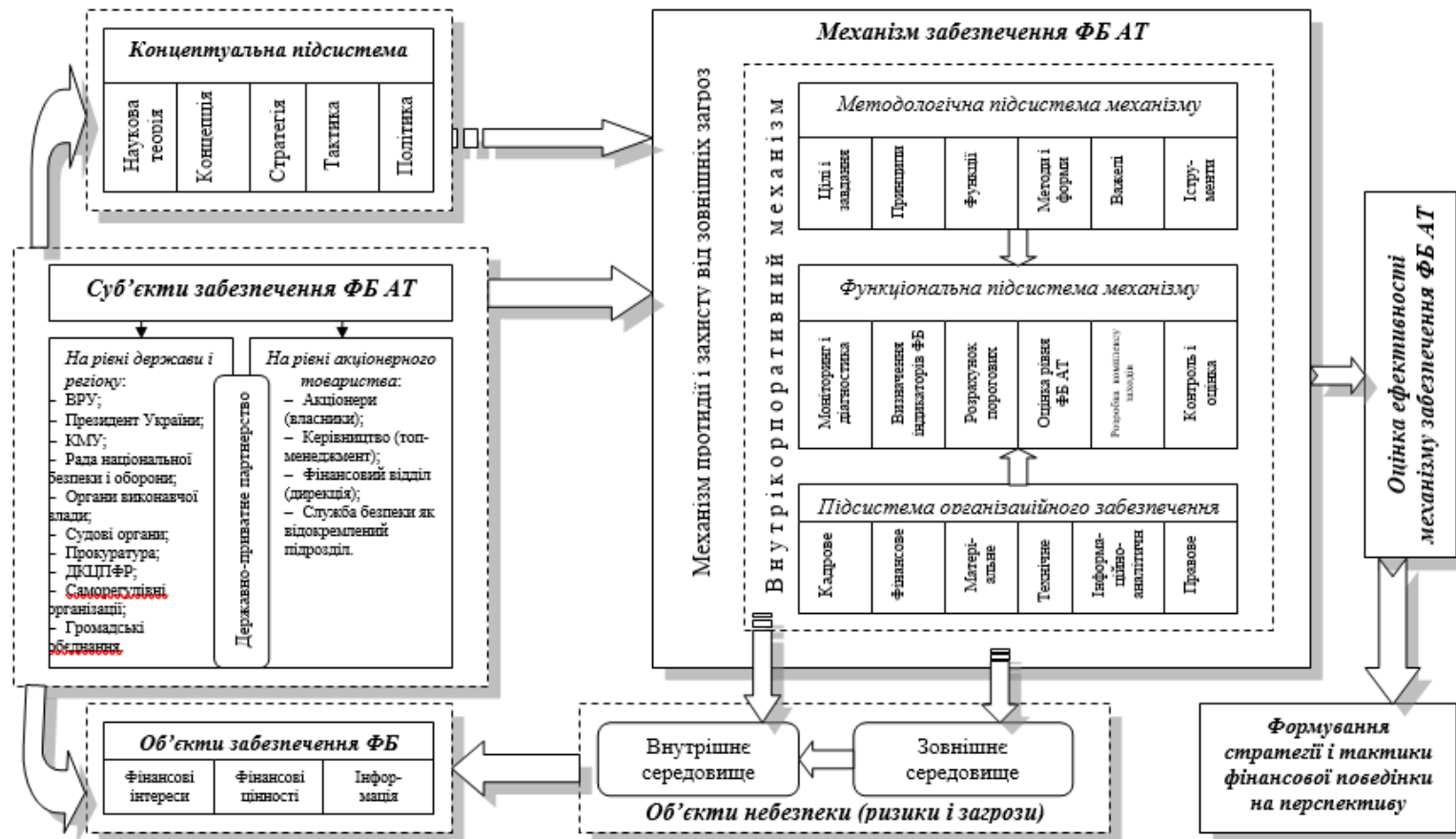

Рис. 2.2. Структурно-логічна модель системи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання (власна розробка автора)

3) *об'єкти забезпечення фінансової безпеки* – цей блок передбачає чітку ідентифікацію об'єктів захисту від ризиків та загроз; об'єкти у системі фінансової безпеки узагальнено у три блоки – фінансові інтереси основних стейкхолдерів, матеріальні та фінансові цінності й інформація;

4) *об'єкти небезпеки (ризиків і загроз)* – при формуванні системи фінансової безпеки важливе значення має розуміння та усвідомлення всіх ризиків і загроз, які потенційно можуть виникнути як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищі. Для цього складається матриця ризиків, з урахуванням якої відпрацьовуються ефективні механізми протидії та захисту від ризиків;

5) *механізм забезпечення ФБ АТ* – є найважливішим елементом системи фінансової безпеки акціонерних товариств, оскільки на основі розробленої концептуальної підсистеми через дію суб'єктів забезпечення ФБ забезпечується захист об'єктів від ідентифікованих ризиків і загроз. Складовими елементами є внутрікорпоративний механізм та механізм протидії і захисту від зовнішніх загроз. Внутрікорпоративний механізм включає методологічну, функціональну підсистеми та підсистему організаційного забезпечення.

На основі оцінки ефективності механізму забезпечення ФБ АТ повинно здійснюватися коригування стратегії і тактики фінансової поведінки на перспективу.

У глобальному аспекті забезпечення ефективності функціонування системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва значною мірою залежить від готовності і здатності держави створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів, розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства. Без зовнішнього регулятивного впливу цільова спрямованість механізму безпеки має ситуативний характер, виражаючи переважно тактичні пріоритети окремих суб'єктів соціально-економічної системи. Тому ключова роль держави полягає передусім у визначенні вектору забезпечення безпеки, системи узгоджених цілей, які б розділялися всіма суб'єктами господарювання як цілі здійснення власної соціально-економічної діяльності. Базою таких регулятивних впливів виступає узгодження фінансових інтересів. Саме узгодження інтересів є основою побудови механізму забезпечення фінансової безпеки, його найважливішим принципом.

2.3. Механізм забезпечення фінансової безпеки як визначальний елемент системи фінансової безпеки акціонерних товариств

Якщо розглядати складові системи ФБСП, то одним з найбільш значимих елементів є механізм її забезпечення. Для визначення змісту цього поняття та його структурних складових необхідно дослідити сутність поняття «механізм», оскільки як вчив Кант у своїх працях «Критика здатності судження»: «не поклавши в основу механізм природи в якості гіпотези дослідження, неможливо отримати ніякого справжнього пізнання природи, навіть взагалі ніякої строго точної науки» [200].

Доречно зауважити, що у науковій економічній літературі мають місце різні трактування терміну «механізм». Найбільш загальне визначення дається у тлумачному словнику Д.Н.Ушакова, де механізм (від грец. *mēchanē* — машина) розглядається як внутрішній пристрій, система функціонування чого-небудь. В економічній енциклопедії за редакцією С.В.Мочерного [86] термін «механізм» розкривається з двох точок зору: 1) система, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності; 2) внутрішній пристрій машини, устаткування тощо – система певних ланок та елементів, що приводить їх у дію. В цих визначеннях поняття «механізм» розглядається через призму поняття «система». Більш точно, на нашу думку, визначення дають автори сучасного економічного словника [273], які виділяють «механізм економічний» – сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси, їх регулювання.

У переважній більшості праць вітчизняних науковців термін «механізм» зустрічається у поєднанні з термінами «управління», «регулювання», «контроль», «реалізація», «прийняття рішень», «фінансування», «кредитування» тощо. При цьому кожне поєднання термінів має свій зміст. Стосовно безпеки зустрічаються поняття «механізм гарантування (чи зміцнення) безпеки», «механізм протидії загрозам», «механізм захисту інтересів», «механізм зниження ризиків», «механізм сприяння розвитку» тощо. Тобто в теоретико-методологічному аспекті можна виділити значну кількість видів механізмів.

Що стосується механізму забезпечення фінансової безпеки, то вітчизняні автори по-різному трактують сутність самого механізму та його структуру. Так, за словами М.М.Єрмошенка, механізм забезпечення фінансової безпеки держави – системна сукупність організаційної структури, методів, технологій та інструментів, завдяки якій забезпечується фінансова безпека [93, с.35]. Вчений аналізує структуру механізму забезпечення фінансової безпеки, яка включає: організаційну структуру, сукупність принципів та методів забезпечення фінансової безпеки, правові засади функціонування системи

забезпечення фінансової безпеки; основні функції щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні; сукупність індикаторів фінансової безпеки; підсистеми моніторингу та інформаційного й аналітично-прогнозного забезпечення; повноваження і задачі основних суб'єктів системи забезпечення фінансової безпеки [96, с. 24-25].

Забезпечення фінансової безпеки держави, на думку колективу авторів [323, с. 484], базується на механізмі забезпечення фінансової безпеки держави, який є системою організаційних та інституційно-правових заходів впливу, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави. Науковці до механізму забезпечення фінансової безпеки включають такі елементи: об'єктивний і всебічний моніторинг економіки і фінансової сфери з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки; розрахунок порогових, граничнодопустимих значень фінансових та соціально-економічних показників, перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність та фінансову кризу; діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці [323, с. 485].

На думку Ревак І.О., механізм забезпечення фінансової безпеки, як і будь-якої іншої, не є тривалим процесом чи системою певних заходів держави, це сукупність або система чітко сформульованих дій суб'єктів забезпечення фінансової безпеки за допомогою фінансових методів та фінансових важелів, спрямованих на виявлення, попередження та ліквідацію реальних та потенційних загроз. Іншими словами, механізм забезпечення фінансової безпеки України – це сукупність економічних методів, важелів, за допомогою яких суб'єкти безпеки впливають на відповідні об'єкти з метою забезпечення фінансової безпеки держави з дотриманням відповідних принципів [275, с. 40].

Необхідно зауважити, що більшість науковців розглядають сутність механізму забезпечення фінансової та економічної безпеки тільки через склад його компонентів, без виділення в окрему категорію вказаного терміну. У той же час досліджуваний нами термін «механізм забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва» у науковій літературі практично не визначений. Навіть Пластун О.Л., який досліджує у своїх працях проблеми розвитку системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, обмежився тільки використанням терміну «фінансово-економічний механізм підприємства», під яким В.П.Москаленко та О.В.Шипунова [208] розуміють «найважливішу складову його (*підприємства* - авт.) господарського механізму, що відображає сукупність фінансових і економічних методів, способів, форм,

інструментів і важелів, за допомогою яких здійснюється регулювання фінансово-економічних процесів й відносин з метою ефективного впливу на кінцеві результати діяльності підприємства [208, с. 35].

Аналіз літературних джерел виявив, що серед науковців найчастіше зустрічаються тлумачення стосовно підприємств терміну «механізм забезпечення економічної безпеки», рідше – «механізм управління фінансовою безпекою» і «механізм забезпечення фінансової безпеки». Існуючі визначення механізму забезпечення безпеки (економічної та фінансової) підприємства наведено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Визначення сутності механізму забезпечення економічної та фінансової безпеки підприємства у працях вітчизняних науковців

Автор	Зміст терміну
1	2
<i>Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства</i>	
Донець Л.І., Ващенко Н.В. [77], Андрєєва Т.Є. [6, с.223]	це набір засобів, а також система організації їх використання і контролю, які дозволяють досягти найвищий рівень економічної безпеки підприємства.
Пономарьов В.П. [263, с. 11]	сукупність управлінських, економічних, організаційних, правових і мотиваційних способів гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, за допомогою чого з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується отримання їм прибутку, величина якого є достатньою, як мінімум, для перебування підприємства в економічній безпеці.
Шевченко І.Л. [344, с. 129]	сукупність основних елементів дії на процес створення та реалізації управлінських рішень по забезпеченню стабільності складових ЕБП та інтересів компанії.
Франчук В.І. [333, с. 159]	системна взаємодія суб'єктів і сил безпеки та системне поєднання і застосування ними загальних і спеціальних функцій, методів, засобів, форм та принципів безпеки.
<i>Механізм управління фінансовою безпекою підприємства</i>	
Кім Ю.Г. [139, с. 9-10]	механізм управління системою фінансової безпеки підприємства - організаційний комплекс, який складається з сукупності організаційних, управлінських, технічних, правових та інших заходів, у сукупності спрямованих на забезпечення безпеки підприємства, захисту законних інтересів його керівництва та інвесторів, сприяння забезпеченню стійкого розвитку підприємства
<i>Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства</i>	
Горячева К.С. [57, с. 7]	механізм забезпеченням фінансової безпеки підприємства - єдність процесу управління і системи управління

На наш погляд, необхідно розмежовувати поняття «механізм забезпечення» та «механізм управління». Згідно [87, с. 731] управління – вплив на процес, об'єкт чи систему для збереження їхньої стійкості або переведення з одного стану в інший відповідно до визначених цілей.

Термін «забезпечення, забезпечувати» згідно [39, с. 281] означає:

1) постачати щось у достатній кількості, задовольняти когонебудь, щонебудь у якихось потребах, надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування;

2) створювати надійні умови для здійснення чогонебудь, гарантувати щось;

3) захищати, охороняти когонебудь, щонебудь від небезпеки.

Таким чином «механізм управління» можна розглядати як спосіб впливу суб'єкту на об'єкт за допомогою різних засобів, а «механізм забезпечення» - сукупність заходів по створенню надійних умов гарантування захисту від небезпеки.

Розглядаючи поняття «управління фінансовою безпекою» через призму різноманітних підходів до розуміння суті управління, було сформульовано авторський підхід до даної категорії: *управління фінансовою безпекою* - система принципів і методів розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних із забезпеченням захисту пріоритетних фінансових інтересів суб'єкта фінансових відносин від зовнішніх і внутрішніх загроз та спрямованих на створення умов для стабільного розвитку у майбутньому періоді [254].

Функціонування системи управління фінансовою безпекою передбачає розробку особливих методів і засобів, застосування специфічних механізмів та існування відповідної системи спеціальних органів управління.

Важливою складовою системи управління фінансовою безпекою є механізм управління фінансовою безпекою, основними компонентами якого є: мета (цілі), суб'єкт, об'єкт управління, завдання, критерії, принципи, функції, методи, важелі, інструменти. Ці компоненти суттєво відрізняються на рівні держави та підприємств. Порівняння основних компонентів механізму державної та корпоративної систем управління фінансовою безпекою представлено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Порівняння компонентів механізму державної та корпоративної систем управління фінансовою безпекою*

Компоненти	Державна система управління ФБ	Корпоративна система управління ФБ
1	2	3
Мета управління	є створення умов для динамічного зростання економіки, достатність фінансових ресурсів для забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення.	гарантія стабільного фінансового стану підприємства на сучасному етапі часу та високого фінансового потенціалу розвитку у майбутньому.

Продовження табл. 2.4

1	2	3
Суб'єкт управління	Міжвідомча комісія з питань фінансової безпеки при РНБО, КМУ, Рахункова палата, Міністерство фінансів, НБУ, Державна фіскальна служба України ті ін.	<i>Внутрішні суб'єкти:</i> власник, фінансовий директор, керівник служби (відділу) фінансово-економічної безпеки, керівники структурних підрозділів. <i>Зовнішні суб'єкти:</i> партнери з бізнесу, правоохоронні органи, державні органи влади, страхові організації, консалтингові фірми, ЗМІ.
Об'єкт управління	Державні фінанси, бюджетний дефіцит/профіцит, державний борг, обсяг іноземних інвестицій, податкові надходження, фінансовий стан банківської системи й окремих банківських установ, інші параметри функціональних складових фінансової безпеки держави.	Параметри фінансово-економічної діяльності підприємства (фінансові ресурси, інвестиції, структура капіталу, фінансові ризики, грошові потоки тощо); інформація; персонал.
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> - формування системи пріоритетних фінансових інтересів, що потребують захист з огляду на мету управління ФБ; - ідентифікація і прогнозування загроз зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування суб'єкта господарювання його фінансовим інтересам ; - забезпечити дієвий державний контроль за діяльністю суб'єктів природних монополій; - забезпечити захист діяльності підприємств; - підвищити ефективність використання державних коштів. 	<ul style="list-style-type: none"> - аналітична обробка інформації про досвід щодо забезпечення ФБ ін підприємств і аналіз конкурентних переваг; - збирання, накопичення, аналітична обробка інформації, що характеризує фінансовий стан підприємства та виділення загроз; - стратегічне планування забезпечення ФБ; - постійний моніторинг і аналіз умов, чинників, загроз та індикаторів ФБ; - розробка та здійснення заходів щодо підтримання ФБ на належному рівні.
Критерії	<ul style="list-style-type: none"> - ефективність використання ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку; - конкурентоспроможність економіки, цілісність території та економічного простору; - незалежність і можливість протистояти зовнішнім загрозам; - соціальна стабільність та наявність умов відведення і розв'язання соціальних конфліктів. 	<ul style="list-style-type: none"> - значення індикаторів, що кількісно визначають стабільність фінансового стану, здатність до розвитку та рівень фінансових ризиків; - відсутність корпоративних конфліктів та ступінь гармонізації фінансових інтересів.

Продовження табл. 2.4

1	2	3
Принципи	<ul style="list-style-type: none"> - законності; - обґрунтованості; - керованості; - справедливості і рівноправності; - наявності й дієвості правового механізму та механізму розв'язання правових спорів і конфліктів у сфері фінансової безпеки; - багатомірності; - комплексності; - неподільності; - взаємної відповідальності всіх суб'єктів фінансової безпеки; - забезпечення балансу фінансових інтересів громадян; - вчасності й адекватності заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних фінансових інтересів; - еволюційності; - послідовності; - інтегрованості у міжнародні системи фінансової безпеки. 	<ul style="list-style-type: none"> - системність побудови - інтегрованість із загальною системою менеджменту - інтегрованість із системою управління економічною безпекою підприємства - спрямованість на стратегічні цілі фінансово-економічного розвитку підприємства - об'єктивність - комплексний характер управлінських рішень - безперервність - оперативність та динамічність управління - варіативність підходів до розробки окремих управлінських рішень - принцип неперервності моніторингу зовнішнього середовища підприємства - адекватність реагування на окремі загрози фінансовим інтересам - гнучкість управління - ефективність управлінських рішень, що приймаються - законність управлінських рішень - стимулювання та відповідальність персоналу і керівництва за стан фінансової безпеки підприємства.
Функції	<ul style="list-style-type: none"> - планування і прогнозування; - облік і контроль; - організація і регулювання; - мотивація та стимулювання. 	<ul style="list-style-type: none"> - аналіз рівня фінансово-економічної безпеки підприємства; - постійний моніторинг і аналіз умов, чинників, загроз та індикаторів ФБ; - планування комплексу заходів для забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства. - мотивація прийняття ефективних управлінських рішень щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства та їх належної реалізації. - контроль за реалізацією прийнятих управлінських рішень у сфері фінансово-економічної безпеки підприємства.

Продовження табл. 2.4

1	2	3
Методи	<ul style="list-style-type: none"> - фінансове прогнозування; - фінансове планування; - фінансове регулювання; - фінансовий контроль; - самофінансування; - інвестування; - трансфертні операції. 	<ul style="list-style-type: none"> - організаційні (прямий вплив на об'єкт управління через використання адміністративної влади та примусу); - економічні (непрямий вплив на об'єкт - управління через економічні інтереси шляхом матеріального стимулювання); - соціально-психологічні (базуються на закономірностях функціонування людської психіки, впливають на мотиви соціальної поведінки людини, включають різноманітні засоби соціального орієнтування та регулювання, групової динаміки, вирішення конфліктних ситуацій).
Важелі	<ul style="list-style-type: none"> - ставка оподаткування; - рівень резервування; - ставка рефінансування НБУ; - валютний курс. 	<ul style="list-style-type: none"> - структура капіталу; - операційний важіль; - фінансовий важіль; - структура витрат; - норми і нормативи.
Інструменти	<ul style="list-style-type: none"> - податки; - облікова ставка; - трансферти; - субсидії; - пільги. 	<ul style="list-style-type: none"> - депозитні сертифікати; - банківські акцепти; - комерційні векселі; - зворотні вимоги про викуп цінних паперів; - страхування.

*Примітка: складено автором [254].

Таким чином, чітке виділення компонентного складу механізму управління фінансовою безпекою створює основу для формування ефективної системи менеджменту фінансової безпеки на всіх рівнях фінансових відносин.

Отже, враховуючи вищенаведене, в рамках нашого дослідження можна дати наступне визначення: **механізм забезпечення ФБСП** – це сукупність чітко визначених дій суб'єктів забезпечення фінансової безпеки по створенню надійних умов гарантування захисту об'єкту фінансової безпеки від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Дії суб'єктів фінансової безпеки можуть містити в собі набір організаційних, фінансових та правових засобів впливу на об'єкти фінансової безпеки, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію і ліквідацію загроз фінансовій безпеці суб'єкту підприємництва.

Розробка такого механізму повинна базуватися на визначенні цілей, завдань, функцій і принципів забезпечення фінансової безпеки та використанні відповідного інструментарію (методів, важелів, форм, засобів забезпечення) для досягнення основної мети системи ФБСП. Механізм забезпечення фінансової безпеки повинен охоплювати питання діагностики, вибору оптимальних фінансових важелів та методів, а також обов'язковий контроль за фінансовою діяльністю підприємства. Обов'язковим елементом системи повинна бути оцінка ефективності здійснюваних заходів та розробка фінансової стратегії і тактики на перспективу.

Враховуючи, що вплив на об'єкти фінансової безпеки можуть здійснювати чинники як зовнішнього, так і внутрішнього походження, то вважаємо за доцільне виділити необхідність формування двох видів механізмів забезпечення ФБСП:

1) механізм протидії і захисту від зовнішніх загроз (зовнішній механізм);

2) механізм протидії та захисту від внутрішніх загроз (внутрікорпоративний механізм).

Зовнішній механізм спрямований на оточуюче середовище і призначений для відвернення негативного впливу, який може робити середовище на систему. Внутрішній механізм забезпечення ФБСП покликаний ліквідувати небезпеку від впливів, що проникають через зовнішній механізм, та основною метою його є боротьба із внутрішніми загрозами, які включають в себе трансформації структури і відхилення параметрів за межі області безпеки.

Основні компоненти внутрікорпоративного механізму забезпечення ФБСП, на нашу думку, необхідно поділити на три блоки (підсистеми): методологічна підсистема, функціональна підсистема та підсистема організаційного забезпечення.

Методологічна підсистема включає базові елементи механізму, без яких неможливо розробляти чіткі заходи по забезпеченню фінансової безпеки – це цілі і завдання, принципи, функції та інструментарій (форми і методи, важелі, інструменти) забезпечення ФБСП. Найбільш важливим завданням при формуванні цієї підсистеми є чітке визначення фінансових інтересів суб'єкту підприємництва та їх ранжування по пріоритетності.

Функціональна підсистема складається з діагностичних процедур (моніторинг і діагностика фінансового середовища), розрахунково-аналітичних процедур (виділення та уточнення критеріальних показників, розрахунок їх порогових значень, оцінка рівня ФБСП), розробки конкретно-дієвих заходів та контролю за їх реалізацією.

Для здійснення всіх зазначених процедур і заходів необхідне відповідне інформаційне, кадрове, технічне, матеріальне, фінансове та правове забезпечення, для чого в складі механізму виділено підсистему організаційного забезпечення.

Функціональну підсистему механізму можна умовно поділити на три блоки:

1. Блок управління загрозами.
2. Блок фінансового моніторингу.
3. Блок оперативного реагування.

Взаємозв'язок елементів механізму забезпечення ФБСП у першому блоці можна представити у вигляді алгоритму:

1) Ідентифікація загроз (фінансових ризиків) у внутрішньому і зовнішньому фінансовому середовищі підприємства.

2) Оцінка ступеня серйозності загрози та виділення домінантних загроз з точки зору впливу на ФБСП.

3) Групування джерел загроз за рівнями впливу, цілями, ресурсами, інтересами.

4) Вибір і застосування оптимального алгоритму локалізації загроз (побудова системи захисту) з урахуванням виділеного на це бюджету.

Оскільки метою моніторингу системи фінансової безпеки підприємства є отримання прогностичного значення оцінки рівня фінансової безпеки для розроблення рекомендацій щодо покращення фінансового стану підприємства [127, с.11], то виходячи із наведеного вище алгоритму, блок фінансового моніторингу включає :

1) формування системи контрольованих показників забезпечення фінансової безпеки та визначення їх граничних значень;

2) моніторинг вибраних показників, в процесі якого визначається відхилення фактичних значень від передбачених і виявляються причини відхилень;

3) прогнозування розвитку системи фінансової безпеки для розроблення рекомендацій щодо підтримки заданого її рівня.

Блок оперативного реагування включає оперативні дії по усуненню відхилень фінансових показників від їх граничних значень та попередженню загроз, а також передбачає здійснення контролю за реалізацією прийнятих заходів.

Загалом, механізм забезпечення ФБСП доцільно розглядати на таких рівнях:

1) стратегічний рівень - полягає в ліквідації суперечностей або, як мінімум, їх локалізації та ослабленні. Цей рівень характеризується виробленням системоформуючих рішень, які відображаються в стратегії і фінансовій політиці підприємства;

2) тактичний рівень - полягає у вирішенні завдань, пов'язаних з ліквідацією конкретних видів загроз або попередженням їх впливу на внутрішнє фінансове середовище підприємства;

3) оперативний рівень - на цьому рівні функціонування механізму забезпечення фінансової безпеки здійснюється ліквідація наслідків загроз та негативних впливів, відшкодування завданих збитків. Цей рівень містить комплекс оперативних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Існування рівневої градації в структурі механізму фінансової безпеки не може не відобразитися на системі забезпечення фінансової безпеки підприємства. Саме система фінансової безпеки наповнює ці рівні конкретним змістом, дає можливість конкретизувати мету і методи їх досягнення.

Що стосується механізму управління фінансовою безпекою, то тут необхідно підкреслити важливість забезпечення реалізації принципу гнучкості і адаптивності системи ФБ. Адаптивне управління фінансами підприємства в умовах фінансової кризи є одним з основних напрямів управлінської діяльності, який забезпечує не тільки вирішення проблем, що стосуються питань фінансування поточної діяльності підприємств, а також завдань виживання в конкурентній боротьбі і підтримки своєї фінансово-економічної безпеки. Адаптивне управління акумулює знання про стан і розвиток системи управління, методи й інструменти його застосування в системних об'єктах, дозволяє перейти від емпіризму в теорії і практиці управління до професіоналізму діяльності менеджерів, тобто до науково обгрунтованого виконання управлінської діяльності.

У загальносистемному плані адаптація являє собою здатність системи виявити цілеспрямовану пристосовану поведінку в сформованих середовищах, а також сам процес такого пристосування. Або, іншими словами, це пристосування економічної системи та її окремих суб'єктів до мінливих умов зовнішнього середовища, яке включає і процес, і здатність до такого пристосування. Система вважається адаптивною, якщо здатна пристосовуватися до змін внутрішніх і зовнішніх умов.

З терміном «адаптація» пов'язане поняття адаптивного управління. Для розкриття змісту цього поняття доречно виходити із сутності трьох типів управління, які використовуються при моделюванні процесів управління – відкрите (розімкнуте), закрите (замкнуте) та адаптивне [129]. *Відкрите управління* передбачає наявність цілі та здійснення заходів для досягнення цієї цілі, без зворотного зв'язку. При відхиленні результату від запланованого проводиться аналіз, який пояснює причини відхилення, але не ставить завдання змінити що-небудь в управлінні. Другий тип – *замкнуте управління* (управління зі зворотним зв'язком) – передбачає можливість змінювати управління залежно від його впливу на кінцевий результат.

Стосовно управління підприємством ці способи означають управління за відхиленнями, яке називається регулюванням. У першому випадку заздалегідь розробляються плани діяльності підприємства, і сенс управління зводиться до того, щоб досягти планових показників. Наявність відхилень не є підставою для коригування планів. А в другому випадку досягнуті поточні результати регулярно порівнюються з цільовими показниками, і управлінські рішення направляються на те, щоб зменшити відхилення від планових показників.

Адаптивне управління відрізняється від замкнутого наявністю моделі керованого об'єкта, в якій прогнозуються можливі наслідки управління. Правильна реакція можлива лише при побудові максимально точної моделі об'єкта, яка адекватно відображає середовище функціонування і сам об'єкт управління. Проте, максимально точну модель об'єкта не завжди можливо сконструювати у зв'язку з відсутністю повної достовірної інформації, наявності непередбачуваних зовнішніх впливів тощо. Наші знання про об'єкт управління і про середовище, в якій він функціонує, є невизначеними. Відома лише приналежність об'єкта до деякого класу станів. Метою управлінської діяльності в такому випадку буде досягнення оптимальної поведінки об'єкта, що виражається у вигляді послідовності певних станів. Необхідно знайти алгоритм управління (адаптивний регулятор), що забезпечує досягнення мети за кінцеве число управляючих впливів.

Основна властивість адаптивних систем - реалізація мети управління в умовах недетермінованого зовнішнього середовища і мінливих параметрів об'єкта. Таким чином, адаптивне управління - це вибір оптимального способу досягнення мети, це спосіб управління, при якому зберігаються незмінними цільові показники, а поточні, короткострокові і середньострокові плани і бюджети за наявності відхилень можуть бути скориговані. З організаційної точки зору адаптивне управління можна розглядати як систему, в якій в результаті змін параметрів зовнішнього і внутрішнього середовища відбувається відповідне підстроювання організаційної структури і системи менеджменту в цілому, що забезпечує функціонування об'єкта управління.

Актуалізація проблем забезпечення економічної та фінансової безпеки корпоративних підприємств в сучасних умовах розвитку економіки України вимагає врахування при побудові системи їх управління принципу адаптивності. Адаптивне управління є необхідним елементом такої системи, адже воно створює передумови для досягнення стратегічних цілей шляхом своєчасного реагування на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищах і внесення відповідних коректив у стратегію розвитку підприємства, а також поточні та оперативні плани.

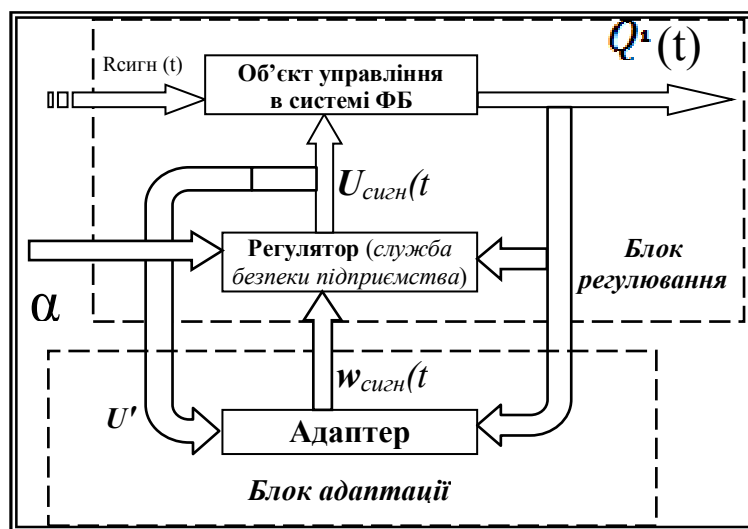
Адаптивне управління вимагає наявності трьох інструментів [1]:

1) інструменту прогнозування, щоб можна було оперативно оцінювати, до яких результатів (наприклад, до яких фінансових показників) призведе поточний стан справ на підприємстві;

2) інструменту коригування планів, щоб можна було оперативно змінювати застарілі плани, якщо вони перестали "просувати" підприємство до мети;

3) "зворотного зв'язку" з поточними результатами діяльності, тобто системи оперативного управлінського обліку.

Адаптивне управління дозволяє прогнозувати вплив управлінських рішень на кінцевий результат діяльності, адекватно коригувати поточні бюджети, форми та способи захисту інтересів при зміні умов функціонування суб'єктів господарювання внаслідок впливу зовнішніх факторів та, в кінцевому рахунку, забезпечити досягнення довгострокових цілей безпечного розвитку. Схематично процес управління фінансовою безпекою корпоративного підприємства з урахуванням принципу адаптивності можна представити у такому вигляді (рис. 2.2).

$R_{сигн}(t)$ – вхідні інформаційні потоки (впливи зовнішнього середовища);
 $Q^1(t)$ – показник захищеності (інтегральний показник рівня фінансової безпеки);
 $U_{сигн}(t)$ – управляючі дії;
 U' – управлінські рішення, які потребують адаптації;
 $w_{сигн}(t)$ – адаптовані управлінські рішення;
 α – необхідне значення показника захищеності.

Рис. 2.2. Управління фінансовою безпекою корпоративного підприємства з урахуванням принципу адаптивності
(адаптовано автором на основі [69])

Управління фінансовою безпекою на основі принципу адаптивності передбачає управління в умовах невизначеності зовнішніх впливів. При цьому вважаються відомими множина можливих негативних впливів

зовнішнього і внутрішнього середовища на рівень фінансової безпеки підприємства та їх параметри, але невідомі час і послідовність їх реалізації.

Управління ФБ складається з двох блоків – блоку регулювання та блоку адаптації. В блоку регулювання суть управління зводиться до вимірювання вхідних параметрів (як регульованих, так і нерегульованих) та оцінки їх впливу на стан фінансової безпеки. Вихідні параметри об'єкта управління вказують на ефективність системи ФБ. Регулятору надається бажане значення α показника захищеності і він забезпечує досягнення цілі. Припущення про відсутність змін параметрів негативних впливів визначає доцільність досягнення мети управління для прогнозованого значення $Q^1(t)$.

Алгоритм адаптації спрямований на зміну вектору параметрів управління таким чином, щоб забезпечити досягнення цілі управління при невідомих значеннях параметрів інформаційних впливів. В основі його лежить алгоритмом прогнозування. Наявність несприятливих факторів визначається на основі перевищення вхідного сигналу r_j гранично допустимого значення $r_{крит}$, при цьому дестабілізуючий фактор нейтралізується (попереджається) і вирішується задача адаптації системи управління фінансовою безпекою підприємства до нових умов.

Механізм адаптації до змін у зовнішньому середовищі та у самому підприємстві, які впливають на його діяльність, відіграє важливу роль у досягненні основної мети. Проте, слід зауважити, що адаптацію, як механізм регулювання в системі фінансової безпеки корпоративного підприємства, який дозволяє підприємству забезпечувати стабільний розвиток незалежно від впливу зовнішніх чинників, слід використовувати у тому випадку, якщо вплив зовнішніх чинників не є значним і не загрожує існуванню підприємства.

Результати аналізу різних науково-технічних напрямів, в рамках яких на даний час проводяться дослідження окремих аспектів адаптивного управління, дозволили виділити наступні основні вимоги, які пред'являються до процесу формування і функціонування систем адаптивного управління [11]:

- коректність обліку складного просторово-часового причинно-наслідкового характеру взаємодії елементів, які складають внутрішнє середовище підприємства;
- постійне відстежування адекватності алгоритмів прийняття управлінських рішень умовам функціонування підприємства;
- надання переваги гнучкості та варіативності алгоритмів прийняття управлінських рішень та реалізації управлінських впливів, а не постійній зміні організаційної структури підприємства;
- необхідність використання спеціального математичного (зокрема, формально-логічного) апарату для розв'язання задач оптимального регулювання та прогнозування динаміки розвитку підприємства.

Розробка питань адаптивного управління у вирішенні проблем забезпечення фінансової безпеки корпоративних підприємств пов'язана з необхідністю вивчення мікроекономіки, теорії організацій і теорії еволюції підприємств, що забезпечують їх виживання і розвиток, теорії економічних інститутів, які значною мірою визначають стан зовнішнього середовища. Особливо значимими є питання, пов'язані з аналізом форм адаптації підприємств, розкриття напрямків необхідних змін у діяльності підприємств та їх взаємозв'язку. Важливим є аналіз підсумків процесу адаптації підприємств, визначення глибини якісних зрушень у їх фінансово-господарській та організаційній структурі.

Теоретичні, науково обґрунтовані моделі управління, що вимагають залучення складного математичного апарату і значних масивів часових рядів по цілому ряду параметрів, що характеризують зовнішнє і внутрішнє середовище підприємства, до теперішнього часу не отримали достатнього поширення в практиці вітчизняних корпоративних підприємств. Можна виділити наступні основні причини, що ускладнюють практичне використання теоретичних моделей управління:

- достатньо високий рівень інформаційної закритості («непрозорості») більшості вітчизняних корпоративних підприємств, фактична відсутність необхідної статистичної інформації у зв'язку з нерозвиненістю облікової та інформаційно-аналітичної сфер діяльності;

- укорінена звичка багатьох керівників розраховувати при виробленні управлінських рішень тільки на свої власні аналітичні здібності, досвід та інтуїцію, явна недооцінка складності задачі оптимального управління корпоративним підприємством;

- низький рівень програмно-технологічного забезпечення, орієнтація на вирішення окремих завдань управління (наприклад, автоматизацію бухгалтерського обліку) часто на шкоду комплексним рішенням у сфері управління.

Названі причини мають об'єктивну основу. У той же час важливо відзначити, що якість управління підприємством як складною багатоцільовою, відкритою соціально-економічною системою значною мірою залежить від ефективності використання інформації, яка може бути отримана шляхом оцінки та обробки параметрів, що характеризують динаміку зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства. Вирішення завдання своєчасного аналізу і прийняття на його основі результатів адекватних управлінських рішень в даний час може бути забезпечено завдяки використанню математичних методів і прийомів оптимального стохастичного регулювання. При цьому на першому етапі ефективність функціонування підприємства підвищується переважно за рахунок раціоналізації алгоритмів прийняття рішень, а не дорогих, часто болючих процедур перебудови організаційної структури або зміни загальної парадигми господарювання.

РОЗДІЛ 3

ДЕТЕРМІНАНТИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ

3.1. Визначення чинників впливу на фінансову безпеку акціонерних товариств

Формування системи забезпечення фінансової безпеки АТ потребує відокремлення та дослідження чинників (факторів, детермінантів), які визначають рівень їх фінансової безпеки. Саме це є джерелом пояснення передумов та змісту формування реального рівня фінансової безпеки, а також є основою для прогнозування вектору подальших дій і напрямів діяльності акціонерних товариств.

Дослідження проблем діяльності акціонерних товариств у тому чи іншому ракурсі здійснювали у своїх роботах О.Білорус, П.Гайдуцький, С.Глібко, О.Жадан, І.Спасибо-Фатеева, Я.Функ, І.Зятковський, І.І.Галієв, А.Б.Педько, Л.Є.Довгань, В.А.Євтушевський, Д.В.Задахайло та інші вчені. Проте переважна більшість праць присвячена проблемам корпоративного управління. Проблеми забезпечення фінансової та економічної безпеки акціонерних товариств досліджувалися вітчизняними науковцями В.І.Франчуком, І.П.Шульгою, Н.М.Давиденко. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемам корпоративного управління та корпоративної безпеки, на сьогодні не існує єдиного підходу до систематизації чинників забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств.

У загальному розумінні «чинник» трактують як поняття, похідне від поняття «чинити», «діяти», «здійснювати певний вчинок, дію», тобто «те, що чинить, здійснює вплив, діюче». Серед синонімів цього поняття — поняття «фактор», «детермінант». Незважаючи на синонімічність термінів, між ними існують певні відмінності.

Фактор (від лат. *factor, facere*) означає причину, рушійну силу якого-небудь процесу, явища, яка визначає його характер або окремі риси. Великий тлумачний словник української мови трактує поняття фактор як умову, рушійну силу будь-якого процесу, явища; чинник [39, с.1314]. Н.В.Тарасенко [309, с. 75] та З.Ф.Петряєва [232,с.38] розглядають фактор як причину, рушійну силу будь-якого процесу або явища, яка визначає його характер або одну із основних ознак. О.А.Чемерис, Н.Г.Сидорчук розглядає фактор як причину, що зумовлює підвищення якогось явища, та підлягає корекції або регуляції у межах певного процесу [337, с.55-57]. Отже, переважна більшість існуючих визначень є близькими за змістом та фактично мало чим відрізняються.

Майже у всіх визначеннях фактор розглядається як умова; рушійна сила; чинник; причина; обставина.

Тим не менше, доречно наголосити на певних особливостях та відмінностях даної термінології. Як справедливо підкреслює Н.П.Карачина [126, с.115], фактор доцільно розглядати як потік відносно однорідних за змістовністю та природою фактів, які систематично впливають на об'єкт дослідження. Поряд із цим фактору протистоять умови – обставини або потік фактів, кількісна міра яких, як вважається, не здійснює (навіть локально) пропорційного впливу на результат. Вплив умов проявляється дискретно: або умови є і тоді є результат, або – у разі їх відсутності – відсутній і результат. Звідси фактори відповідають потоку фактів, тоді як умови відповідають постійним обставинам функціонування підприємства, а події – особливо значимим фактам.

Термін «детермінант» останніми роками все частіше зустрічається у публікаціях вітчизняних вчених і досить часто набуває різного значення при використанні його у сучасних реаліях наукових підходів, вчень, галузях економіки. У загальних рисах «детермінант» – це складова, компонент, визначник, причина, умова. Згідно тлумачного словника – це причина, що визначає виникнення явища [306, с.238]. З позиції економічних явищ під ним розуміють чинник, який впливає на певний економічний процес; конкретні фактори, які породжують явище, обумовлюють його [34].

У цілому, детермінізм – загальнонаукове поняття та філософське вчення про причинність, закономірність, генетичний зв'язок, взаємодію і обумовленість усіх явищ і процесів, які відбуваються у світі [14, с.11].

Враховуючи причинно-наслідковий зв'язок, який лежить в основі принципу детермінізму та виходячи з вищенаведених тлумачень вважаємо, що поняття «детермінант» є конкретною вибіркою факторів, прояв яких призвів до сучасного стану фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні. Тобто з масиву різних факторів і чинників, які прямо чи опосередковано впливають на фінансову діяльність акціонерних товариств вибирається конкретний набір факторів, які мають найбільш суттєвий вплив на безпеку вітчизняних АТ. Іншими словами, можна сказати, що детермінант фінансової безпеки – це причина, яка найбільш суттєво посилює або послаблює рівень фінансової безпеки АТ.

Оскільки фактор може або сприяти, або стримувати протікання конкретного процесу, то говорять або про позитивний вплив (якщо дія фактору сприяє розвитку системи), або про негативний вплив фактору (якщо його дія стримує процес розвитку або повертає процес в сторону регресу). Тому з позиції безпекової теорії фактори з позитивним впливом

доречно розглядати як «чинники забезпечення безпеки», а фактори з негативним впливом – як деструктивні чинники (ризика, загрози, виклики), які генерують небезпеку для розвитку підприємництва.

Залежно від сфер прояву фактори прийнято поділяти по відношенню до досліджуваного об'єкту на внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні). Зовнішні фактори – це фактори, на які керівництво будь-якої організаційної структури не має прямого впливу, або має незначний опосередкований вплив. Ці фактори є загальними для всіх без винятку підприємницьких структур і складають основні умови для їх утворення, розвитку та безпечної діяльності в межах економіки держави чи регіону. Зовнішні фактори можуть бути глобальної дії (мега-рівень безпеки), макроекономічні (макро-рівень) та генеруватися на рівні регіону чи галузі (мезо-рівень). Їх доцільно також поділяти на фактори прямої і непрямой дії. Фактори прямого впливу здійснюють безпосередній вплив на організацію, форми і результати фінансової діяльності конкретного акціонерного товариства і формуються в процесі фінансових відносин з контрагентами з приводу фінансових операцій та угод [28, с. 202]. Непрямі фактори провокують зміни шляхом впливу на оточення суб'єкту підприємництва (державна фінансова політика, державне регулювання фінансової діяльності підприємств). На прояви непрямих зовнішніх факторів акціонерна компанія впливати не може і змушена до них пристосовуватися.

Внутрішні, або ендогенні, фактори є характеристиками самої корпоративної системи, її внутрішнього середовища. Ці фактори до певної міри є контрольованими з боку суб'єктів підприємництва. Вони визначаються результатом прийнятих управлінських рішень стосовно того, що необхідно зробити і хто відповідає за реалізацію цих рішень. Загрози, які генеруються внутрішнім середовищем, пов'язані, зазвичай, з неадекватною фінансово-економічною політикою компаній, що призводить до неефективності в управлінні фінансами, а відтак – до зниження фінансової надійності та рівня фінансової безпеки акціонерних товариств. Серед внутрішніх факторів, на думку автора, доречно виділяти корпоративні та індивідуальні фактори.

В основу авторського дослідження чинників забезпечення фінансової безпеки АТ (а відповідно, і детермінантів) покладений підхід до їх систематизації відповідно до рівнів безпеки (мега-, макро-, мезо- та мікро). Авторське представлення чинників відповідно до означених рівнів безпеки наведено у табл. 3.1.

Чинники забезпечення фінансової безпеки вітчизняних акціонерних товариств*

Рівень безпеки	Групи чинників		Перелік чинників
<i>Мега-рівень</i>	<i>Зовнішні</i>	Глобальні	Інтернаціоналізація та глобалізація фінансової сфери, безпека і стабільність міжнародних фінансових ринків.
<i>Макро-рівень</i>		Макроекономічні	Ефективність грошово-кредитної і бюджетно-податкової політики держави; стан розвитку страхового та фондового ринків; рівень капіталізації фондового ринку; рівень розвитку інфраструктури фінансових ринків; рівень тінізації економіки.
		Законодавчі та регуляторні	Стан та ефективність державного регулювання підприємницької діяльності, прозорість та послідовність державної політики, рівень стимулювання інноваційних та інвестиційних процесів у державі.
<i>Мезо-рівень</i>		Регіональні	Репутація регіону як сприятливого для ведення бізнесу; рівень економічного розвитку регіону та його інвестиційна привабливість; регіональна інфраструктура; криміналізація у сфері фінансових відносин; рівень кваліфікації управлінських кадрів у регіоні.
		Галузеві	Наявність інноваційних технологій; фінансовий стан та організація фінансових відносин з постачальниками і споживачами; стан суміжних і супутніх галузей.
<i>Мікро-рівень</i>	<i>Внутрішні</i>	Корпоративні	<i>Якісні:</i> система фінансового управління; наявність чіткої фінансової стратегії розвитку; рівень корпоративної культури; корпоративні цінності; кадрова політика; належність до інтегрованої корпоративної структури (холдингу, концерну, кластеру), дивідендна політика. <i>Кількісні:</i> ринкова ціна акцій, фінансова стійкість, структура капіталу, ліквідність і платоспроможність, рентабельність, ділова активність, доля на ринку.
		Індивідуальні	Кваліфікація менеджерів та їх фаховий рівень; фінансові інтереси окремих учасників корпоративних відносин в АТ; лояльність персоналу до компанії.

Примітка: * - власна розробка автора.

Мега-рівень безпеки включає чинники, які забезпечують безпеку і стабільність на рівні міжнародних фінансових ринків, транснаціональних компаній (ТНК), крупних міжнародних компаній та національних економік різних держав. Провідну роль тут відіграє інтернаціоналізація та глобалізація фінансової сфери.

На думку Нечипорук Л.В. [215, с. 281], інтернаціоналізація фінансової сфери розгортається на сучасному етапі за трьома основними напрямками:

1) інтернаціоналізація фінансових послуг з проникненням в економіку країн, що розвиваються, іноземних банків та інших фінансових установ;

2) зростання міжнародних потоків акціонерного капіталу, враховуючи прямі іноземні інвестиції, обсяг яких останнім часом був більше, аніж потоки боргових обов'язків;

3) посилення потоків боргових обов'язків, головними індикаторами яких є рівні процентних ставок і валютні курси. На думку дослідників [7, с. 443-444], глобальні фінанси стають відокремленим сектором світової економіки, що має більшу дохідність порівняно з реальним сектором, відволікає частину виробничого капіталу, створює віртуальні гроші та кредитні обов'язки.

Глобалізаційні процеси стали невід'ємною частиною економічного, фінансового, політичного, соціального розвитку як держав світу, так і їх окремих територій і регіонів. Фінансова глобалізація, як підкреслює О.І.Барановський [18, с. 23], принесла значні економічні вигоди країнам, постачальникам і споживачам фінансових послуг, але при цьому змінила структуру ринків, створила нові ризики і поставила нові завдання перед суб'єктами ринків фінансових послуг.

Вплив глобальних чинників на фінансову безпеку вітчизняних акціонерних товариств виявляється через діяльність транснаціональних банків і корпорацій, створення нових інвестиційних можливостей та існування потенційних загроз глобального ринку.

На макро-рівні фінансова безпека акціонерних товариств значною мірою залежить від рівня державного регулювання підприємницької діяльності, ефективності нормативно-правового забезпечення, прозорості і послідовності державної політики. Рівень фінансової безпеки держави, її фінансові ресурси, суспільні потреби, рівень ВВП, сукупні попит і пропозиція формують макроекономічні чинники забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва. Для суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання важливими макроекономічними чинниками також є:

1) грошово-кредитна і бюджетно-податкова політики держави, які покликані сприяти забезпеченню стабільності у фінансовому та реальному секторах економіки;

2) стан розвитку страхового ринку, який створює необхідні умови для забезпечення майнової відповідальності, є необхідним елементом економіки держави, являється важливим елементом формування безпеки підприємництва. Крім того, переважна більшість страхових компаній в Україні функціонують у вигляді акціонерних товариств;

3) стан розвитку та рівень капіталізації фондового ринку, який значною мірою впливає на можливості емісійної й інвестиційної діяльності акціонерних товариств;

4) рівень розвитку інфраструктури фінансових ринків (фондових і валютних бірж, позабіржових торговельно-інформаційних систем, депозитарних та розрахунково-клірингових установ, платіжних систем, інформаційно-аналітичних систем, рейтингових агентств тощо);

5) рівень тінзації економіки, без обліку якого неможливо оцінити реальні економічні тенденції, розрахувати макроекономічні показники, що є основою прийняття рішень щодо проведення заходів державної соціально-економічної політики. По суті, тіньова економіка має об'єктивний характер, а тому існує в будь-яких економічних системах. Загрозливим же для національної економічної безпеки є граничне значення тіньової економічної діяльності з критичним рівнем 30% офіційного ВВП. Для суб'єктів підприємництва зростання рівня тіньової економіки несе в собі загрозу збільшення обсягів кримінальної діяльності, різновидом якої є рейдерство.

На мезо-рівні генеруються галузеві та регіональні чинники, які в силу своєї специфіки також впливають на фінансову безпеку акціонерних товариств, що функціонують у даному регіоні чи належать до певної галузі. Галузеві чинники включають наявність інноваційних технологій, факторів виробництва, фінансовий стан постачальників і споживачів продукції, стан суміжних та супутніх галузей.

Важливе значення для стабільної роботи компаній мають регіональні чинники, які формують репутацію регіону як сприятливого для ведення бізнесу. До таких чинників можна віднести: географічне розташування регіону, його розміщення по відношенню до центру і кордонів країни; рівень економічного розвитку регіону та його інвестиційна привабливість; регіональна інфраструктура; криміналізація у сфері фінансових відносин; рівень кваліфікації управлінських кадрів у регіоні. Репутація регіону як сприятливого для ведення бізнесу збільшує можливості для росту бізнесу і створює передумови для зростання доходів, а відповідно позитивно впливає на рівень фінансової безпеки компанії.

Внутрішні фактори, зокрема рівень кваліфікації, освіченості та порядності персоналу акціонерних товариств, якість менеджменту та кадрового потенціалу є чи не найважливішими чинниками забезпечення їх фінансової безпеки. З іншого боку, такі корпоративні детермінанти, як організаційні принципи, корпоративна культура та цінності, рівень соціальної відповідальності корпорацій формують потужний базис для забезпечення стабільного розвитку та високого рівня фінансової безпеки акціонерного товариства.

У зв'язку з цим внутрішні фактори, на думку автора, доцільно ділити на дві групи – корпоративні та індивідуальні. Корпоративні чинники складаються з якісних, які кількісно оцінити не можна, та кількісних, до яких належать вартісні та відносні показники. Кількісні одночасно можуть виступати й індикаторами і чинниками забезпечення фінансової безпеки. Тобто, до прикладу, стабільний фінансовий стан є необхідною умовою і чинником забезпечення фінансової безпеки, водночас показники фінансового стану підприємства слугують й індикаторами та використовуються для визначення рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.

Кількісні чинники можна поділити також на чинники, які забезпечують безпеку окремих видів господарської діяльності суб'єкта підприємництва:

1) фактори операційної ефективності (темпи росту продаж, рентабельність продаж, операційний важіль);

2) фактори інвестиційної ефективності (ефективність реальних та фінансових інвестицій);

3) фактори фінансової ефективності (структура та вартість капіталу, фінансовий важіль, фінансова стійкість компанії).

Загалом, факторами ризику стосовно здійснення фінансово-господарської діяльності АТ є:

- конкуренти – в умовах зростаючої конкуренції акціонерному товариству може не вистачити ресурсів для збільшення своєї частки на ринку, що негативно позначиться на його операціях та прибутках;

- собівартість – ризик зростання витрат на підготовку виробництва, витрат на виробництво та збут продукції (робіт, послуг), що може призвести до зниження доходу акціонерного товариства;

- нестабільність фінансово-господарського стану АТ – акціонерне товариство може мати високий коефіцієнт співвідношення позикового до власного капіталу, а також проблеми з нестачею грошових коштів, необхідних для обслуговування боргу;

- ступінь зносу окремих основних фондів, що може бути одним з головних ризиків проведення фінансово-господарської діяльності АТ

та має значний вплив на продуктивність праці. Знос основних засобів є стримуючим фактором у застосуванні новітніх технологій та підвищенні якості продукції в АТ;

- невиконання (або неналежне виконання) договорів з контрагентами, що генерує ризики, пов'язані із судовими процесами. У ході звичайної діяльності АТ з боку контрагентів можуть висуватися позови, за якими можуть бути істотні збитки.

Таким чином, дослідження показало, що фінансова безпека суб'єктів господарювання акціонерної форми власності в сучасній економічній системі залежить від величезної кількості чинників, які генеруються як зовнішнім, так і внутрішнім фінансовим середовищем. Найбільш істотний вплив на безпечний розвиток акціонерних товариств, на думку автора, здійснюють якісні корпоративні фактори, серед яких найбільше значення мають: наявність чітко обґрунтованої фінансової стратегії (в її складі - стратегії фінансової безпеки компанії), належність до інтегрованої корпоративної структури, дивідендна політика. Правильна фінансова стратегія і дивідендна політика забезпечують баланс інтересів менеджменту і власників компанії, тобто попереджають виникнення корпоративних конфліктів всередині компанії. Належність до інтегрованої корпоративної структури забезпечує захист компанії від зовнішніх загроз, зокрема, від рейдерства у всіх його проявах (поглинання конкурентами, захоплення активів і т.д.). Тим не менш, існування великої кількості інших факторів викликає необхідність у кожному конкретному випадку розраховувати ступінь впливу того чи іншого фактора на рівень фінансової безпеки компанії. Своєчасне визначення найбільш впливових факторів дозволяє відвернути реальні і потенційні загрози і прогнозувати вектор подальших дій і напрямків діяльності акціонерного товариства з метою забезпечення стабільного фінансового розвитку.

3.2. Виклики, ризики і загрози фінансовій безпеці акціонерних товариств в Україні

Найважливішою передумовою формування комплексної системи фінансової безпеки акціонерних товариств є ідентифікація відповідних загроз. Від того, наскільки повно визначений склад загроз фінансовій безпеці АТ, наскільки точно оцінений рівень інтенсивності їх прояву та можливих збитків, залежить ефективність побудови всієї системи забезпечення фінансової безпеки акціонерного товариства.

Слід зауважити, що поряд з поняттям «загроза», особливо стосовно національної безпеки, у нормативно-правових актах багатьох країн світу, в тому числі України, та наукових публікаціях з безпекової проблематики широко вживаються терміни «виклик», «небезпека» і «ризик», які, по суті, тісно пов'язані з категорією «безпека». Згідно тлумачного словника, виклик – це щось, що призводить чи спонукає до певних дій. Тому, на думку автора, виклики з точки зору безпекової теорії представляють собою загрози, перш за все, для національної безпеки, які можуть завдати значної шкоди національним інтересам. На мікрорівні більш доречно вживати терміни «ризик», «загрози» і «небезпеки».

Дослідження викликів і загроз в системі фінансової безпеки акціонерних товариств доцільно починати з оцінки зовнішнього середовища їх функціонування. Як відомо, корпоративний сектор економіки в Україні розвивається та діє в умовах значної кількості дестабілізуючих факторів, які характеризуються політичною нестабільністю в країні, зростанням економічних ризиків і загроз, зумовлених фінансово-економічною кризою.

Значну загрозу фінансовій безпеці акціонерних товариств може становити такий внутрішній дестабілізуючий чинник, як невідповідність між активами та зобов'язаннями, власним капіталом та позиковими коштами. Дизбаланси можуть виникнути як внаслідок реалізації невваженої стратегії управління акціонерним товариством в частині взяття ним зобов'язань, позик, так і під впливом дії ряду зовнішніх чинників. За наявності масової зношеності основних фондів, застарілих технологій, оновлення яких потребує значних капіталовкладень, такий дисбаланс може призвести до фінансової неспроможності акціонерного товариства.

Причиною чималої шкоди фінансовій системі акціонерного товариства може стати й неефективне управління оборотними коштами та структурою капіталу АТ, недостатній контроль за співвідношенням основних засобів та оборотних коштів. Тому для запобігання можливим фінансовим складнощам у діяльності акціонерних товариств політика їх фінансової безпеки повинна бути спрямована на запровадження внутрішньої системи здійснення постійного моніторингу за збалансованістю активів та пасивів, власних та запозичених коштів.

Серйозну загрозу фінансовій безпеці акціонерного товариства становлять також недоліки в організації емісії акцій для залучення додаткового капіталу для розвитку АТ, щодо контролю за структурою інвестицій та участі АТ в капіталі інших юридичних осіб.

Зокрема, в акціонерному товаристві можуть виникати ризики, пов'язані з особливостями акціонерної організаційно-правової форми

організації діяльності, а саме ризики щодо інвестування у цінні папери емітента – акціонерного товариства:

- зменшення поточної частки акціонера у статутному капіталі – ризик може реалізовуватися у випадку проведення додаткової емісії акцій;
- обмеження емітентом виплати дивідендів;
- обмеження можливості міноритарних акціонерів впливати на рішення стосовно обрання членів органів управління емітента або інших питань, що вирішуються шляхом голосування акціонерів;
- недостатня ліквідність або інші фактори, що можуть обмежити можливість відчуження цінних паперів емітента – акціонерного товариства їхніми власниками. У цьому випадку фахівцями з фінансової безпеки АТ вираховується коефіцієнт абсолютної ліквідності, що показує, яка частина поточних боргів АТ може бути погашена негайно за рахунок власних обігових коштів.

Крім того, у процесі емісії акцій кожне акціонерне товариство стикається з рядом загроз своїй діяльності, які безпосередньо впливають не лише на залучення капіталу, а й на фінансовий стан та рівень його фінансової безпеки [353]: отримання збитків через відміну випуску та / або розміщення акцій; отримання збитків через визнання емісії недобросовісною та недійсною; отримання збитків через недооцінку емісії; розміщення неповної суми запланованої емісії; отримання збитків через зменшення капіталізації АТ, тобто ринкової вартості товариства; втрата АТ статусу публічної компанії; необґрунтований розмір емісії; формування у окремого акціонера контрольного пакету акцій та захоплення АТ; зміна часток у статутному капіталі акціонерів через додаткові випуски акцій; одночасний вихід на фондовий ринок з публічним розміщенням своїх акцій декількох акціонерних товариств однієї галузі; не проходження публічним акціонерним товариством лістингу на фондовій біржі або неспроможність його підтримувати; розповсюдження зацікавленими особами недостовірної інформації про АТ тощо.

При цьому основними загрозами, що впливають на зменшення капіталізації акціонерного товариства після проведення публічного розміщення акцій, є [353, 356]:

- внутрішньокорпоративні загрози (зміна осіб, що входять до виконавчих органів управління товариством, зміна аудиторів, помилки при розкритті особливої інформації, витік інсайдерської інформації тощо);
- галузеві загрози (можливість економічного спаду в галузі чи економіки країни в цілому, загострення конкуренції, зниження прибутковості галузі тощо);

- ринкові загрози (зростанні інфляції, зміна відсоткових ставок, коливання курсів іноземних валют, коливання українських фондових індексів);

- глобальні загрози (зниження індексів провідних фондових бірж світу, що автоматично призводить до зниження індексу ПФТС в Україні та зниження ринкової вартості акцій, що перебувають в обігу на вітчизняних фондових майданчиках);

- втрата акціонерним товариством статусу публічної компанії – після розміщення на біржі у акціонерного товариства з’являються нові загрози, пов’язані з придбанням публічного статусу і змінами в його фінансовій структурі. З часом ці загрози стають настільки значними, що далеко не всім акціонерним товариствам вдається «вижити» (залишитися в котирувальних списках фондової біржі).

На західних ринках існує істотна частина тих акціонерних товариств, які, пройшовши публічне розміщення, поступово втрачають статус публічних і проходять процедуру іноді добровільного, а найчастіше примусового делістингу (табл. 3.2). Інша група акціонерних товариств піддається добровільному або недружньому поглинанню з боку успішніших конкурентів і припиняє незалежне існування.

Успішне публічне розміщення акцій характеризується поєднанням двох чинників: досягнутою капіталізацією акціонерного товариства у момент розміщення і подальшим поступовим зростанням котирувань акцій АТ.

Крім того, однією з найбільших проблем безпечного функціонування АТ як суб’єктів господарювання в Україні є їх низька інвестиційна привабливість, яка пов’язана із слабким рівнем корпоративного управління та контролю, недостатньою обізнаністю власників щодо можливих ризиків та загроз фінансовій безпеці АТ, недотриманням основних принципів корпоративної практики.

Таблиця 3.2

Вірогідність виживання публічної компанії після публічного розміщення акцій [184, с. 286]

Число років після IPO	Вірогідність виживання %
1	97,4
2	93,5
3	89,0
4	84,8
5	81,7
6	78,0
7	74,4

Якість корпоративного управління в акціонерному товаристві безпосередньо впливає на виникнення загроз фінансовій безпеці в АТ. Якість корпоративного управління слід розглядати з позицій таких груп економічних суб'єктів в акціонерному товаристві [60, с. 52]:

- мажоритарних акціонерів, для яких можна виділити такі важливі для них фактори якості корпоративного управління, безпосередньо пов'язані з фінансовою безпекою функціонування акціонерного товариства: зростання ринкової капіталізації АТ, прибуток АТ в короткостроковій та довгостроковій перспективі, можливість одержання якісної інформації (правдиво, своєчасно) про діяльність АТ, реалізація прав на участь в управлінні АТ, здійснення ефективного корпоративного контролю, інвестиційна привабливість бізнесу та імідж АТ;

- міноритарних акціонерів, для яких виокремлюються такі цікаві для них фактори якості корпоративного управління: отримання та зростання дивідендів, можливість одержання якісної інформації (правдиво, своєчасно) про діяльність АТ та справедливу (ринкову) вартість акцій, прибуток АТ у короткостроковій перспективі;

- менеджерів, для яких виділяються наступні фактори якості корпоративного управління: гарантоване отримання доходу (заробітної плати), премій, бонусів, частини акцій АТ, інформаційна забезпеченість з метою розширення впливу на підконтрольні підрозділи АТ, збільшення статті витрат на утримання управлінського персоналу в АТ;

- персоналу – високий рівень заробітної плати та перспектива її підвищення, гарні умови праці та соціальні гарантії.

До ризиків корпоративного управління в АТ автор І.О.Гречаник у праці [60, с. 53] відносить:

- ризик відкритості, прозорості діяльності акціонерного товариства;

- ризик порушення права акціонера на участь в управлінні акціонерним товариством;

- ризик недоотримання акціонерним товариством прибутку;

- ризик зниження вартості чистих активів на одну акцію;

- ризик розмивання частки участі акціонера в статутному капіталі АТ;

- ризик корпоративних конфліктів;

- ризик банкрутства.

Відкритість, прозорість діяльності АТ виступає однією із головних вимог сучасного бізнесу. Але відкритість має двояку природу.

З одного боку, відкритість діяльності АТ попереджає виникнення ризиків та може надати певні переваги, а саме: зменшення вартості позикового капіталу; підвищення довіри з боку інвесторів та залучення

інвестицій; закріплення позицій у галузі; довіра в банківській сфері та інші. З іншого боку, відкритість функціонування АТ виступає джерелом ризику та може призвести до таких наслідків: зниження та втрата фінансової безпеки АТ; розкриття структури активів та пасивів АТ перед конкурентами; втрата репутації АТ; ініціація банкрутства; збільшення податкового тягаря; втрата бізнесу та інші.

Тому для оцінки ризику відкритості, прозорості діяльності акціонерного товариства слід аналізувати та визначати вплив таких факторів, як розголошення стратегії бізнесу, розкриття реального прибутку, висвітлення подій, пов'язаних з діяльністю АТ, та інші.

Ризик недоотримання прибутку акціонерним товариством, ризик зниження вартості чистих активів на одну акцію та ризик розмивання частки участі акціонера в статутному капіталі АТ слід аналізувати за такими факторами, як проведення додаткової емісії, реорганізація АТ, дивідендна політика, структура управління тощо. Усі ці фактори впливають на ринкову вартість акцій, вартість пакета акцій, імовірність виплати дивідендів, можливість погіршення фінансового стану та банкрутство АТ, втрату репутації, можливість рейдерських захоплень та, як наслідок, втрату бізнесу.

Ризик корпоративних конфліктів в АТ призводить як до прямих витрат, пов'язаних з їх вирішенням та ліквідацією негативних наслідків конфліктів, так і до витрат непрямих (розрив господарських зв'язків з контрагентами, погіршення відносин з владою, формування негативної громадської думки про акціонерне товариство та, як наслідок, про його продукцію, що спричиняє падіння обсягів інвестування в АТ та обсягів реалізації її продукції, банкрутство, втрату бізнесу).

Найважливішими особливостями організаційно-правової та економічної природи класичного акціонерного товариства, що неминуче породжують конфлікти, є:

- наявність низки самостійних акціонерів-співвласників, економічні підходи та інтереси яких щодо акціонерного товариства не збігаються;
- різна кількість акцій, якими володіють акціонери, і, як наслідок, різний обсяг їх відповідних прав в акціонерному товаристві, контролю над акціонерним товариством і ризиків інвестування в акціонерне товариство;
- «поділ влади» в акціонерному товаристві на «законодавчу» (загальні збори акціонерів, наглядову раду), «виконавчу» (правління) та «судову» (ревізійна комісія);
- наявність власників-акціонерів та найманих працівників (керівництво, інший персонал акціонерного товариства);

- відсутність ефективного обміну інформацією між органами управління акціонерного товариства та акціонерного товариства з акціонерами у процесі підготовки питань на розгляд загальних зборів акціонерів.

Взаємозв'язок ризиків корпоративного управління в акціонерному товаристві з можливими негативними наслідками для фінансової безпеки АТ наведений у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Взаємозв'язок ризиків корпоративного управління з можливими негативними наслідками щодо фінансової безпеки АТ

Види ризиків корпоративного управління	Можливі наслідки
Ризик відкритості, прозорості діяльності АТ	Збільшення податкового тягаря Втрата репутації Втрата бізнесу
Ризик порушення права акціонера на участь в управлінні	Зниження вартості акцій, вартості пакета акцій Імовірність невиклати дивідендів
Ризик недоотримання акціонерним товариством прибутку	Імовірність невиклати дивідендів Втрата репутації
Ризик зниження вартості чистих активів на одну акцію	Зниження вартості акцій, вартості пакета акцій Втрата репутації
Ризик розмивання частки участі акціонера в статутному капіталі АТ	Зниження вартості акцій, вартості пакета акцій Імовірність невиклати дивідендів Банкрутство Втрата бізнесу
Ризик корпоративних конфліктів	Зниження вартості акцій, вартості пакета акцій Банкрутство Втрата репутації Втрата бізнесу
Ризик банкрутства	Зниження вартості акцій, вартості пакета акцій Імовірність невиклати дивідендів Банкрутство Втрата репутації Втрата бізнесу

Крім особливостей корпоративного управління, які впливають на стан та рівень фінансової безпеки діяльності акціонерних товариств, також слід зосередити увагу на проблемах фінансового управління в АТ.

Фінансовий менеджмент вітчизняних акціонерних товариств характеризується низьким рівнем розвитку, що супроводжується частковим елементним підходом до формування та використання фінансових ресурсів; відсутністю застосування функціонального, системного та ситуаційного підходів; нестачею кваліфікованих фахівців (аналітиків, фінансистів, економістів, бухгалтерів тощо); відсутністю

системного, обґрунтованого фінансового планування та контролю; нерозвиненістю фінансових структур управління, що базуються на виділенні центрів відповідальності; недовістю механізмів стимулювання, призначених активізувати залучення фінансових ресурсів та зміцнити фінансову дисципліну в АТ, тощо.

Отже, до основних загроз фінансовій безпеці діяльності АТ, пов'язаних з недосконалим фінансовим управлінням, відносяться:

- неправильна та нераціональна політика управління фінансовими ресурсами АТ, відсутність систематичної системи фінансового планування та прогнозування, значний рівень витрат у процесі господарської діяльності АТ, неузгодження окремих інтересів акціонерів та топ-менеджерів в акціонерному товаристві;

- некваліфіковане управління, помилки в стратегічному плануванні та ухваленні тактичних рішень щодо подальшого розвитку АТ;

- недостатня ліквідність активів АТ;

- відсутність планування діяльності АТ у кризисних ситуаціях;

- відсутність фахових керівників, у тому числі у сфері забезпечення фінансової безпеки АТ, зокрема, представлених у наглядовій раді, ревізійній комісії АТ;

- низький рівень кваліфікації основного персоналу;

- неконкурентна цінова політика;

- низький рівень внутрішнього контролю за здійсненням фінансово-господарських операцій, веденням бухгалтерського обліку матеріальних цінностей та грошових коштів, складанням бухгалтерської, іншої документації, регулярної інформації, надаваної АТ до НКЦПФР;

- номінальність виконуваних ревізійною комісією функцій щодо контролю та перевірки фінансово-господарської діяльності АТ в інтересах корпоративного управління тощо.

Загрози фінансовій безпеці АТ можуть бути пов'язані з недоліками та прорахунками акціонерного товариства при взаємодії із суб'єктами зовнішнього та внутрішнього середовищ. До таких загроз фінансовій безпеці АТ належать:

- порушення фінансової дисципліни у розрахунках із постачальниками та бізнес-партнерами;

- недотримання контрактів та договірних зобов'язань;

- незадовільний стан та помилки в організації забезпечення збереження матеріальних цінностей, грошових коштів та відомостей, що становлять комерційну, банківську та іншу таємницю; низький організаційний рівень захисту комп'ютерних систем від несанкціонованого доступу;

- витік стратегічної та фінансової інформації з АТ;
- слабе маркетингове опрацювання ринку;
- недоліки в організації роботи служби економічної безпеки АТ;
- низький рівень бізнес-репутації АТ;
- виведення активів із АТ через угоди з пов'язаними зв'язками контролю особами.

Загалом, сучасні ризики й загрози фінансовій безпеці акціонерних товариств доцільно розглядати з точки зору загальних проблем формування недержавної системи безпеки підприємництва [297]. З огляду на найефективніші засоби нейтралізації ризиків і загроз, для акціонерних товариств їх можна розділити на чотири групи.

Перша група – ризики і загрози, які генеруються зовнішнім середовищем та пов'язані із рівнем економічної та фінансової безпеки держави загалом (рівень доходів населення, рівень розвитку науково-технічного потенціалу, інформатизації, технологічної озброєності, рівень ефективності використання географічних, кліматичних та інших особливостей, залежність від глобальних впливів, стабільність фінансової ситуації в країні, рівень зовнішньої та внутрішньої заборгованості, ефективність політики держави щодо забезпечення якості життя в суспільстві тощо).

По-суті, загрози зовнішнього середовища для фінансової безпеки акціонерних товариств впливають із загроз національній економічній безпеці. Виходячи з комплексного аналізу викликів і загроз національній безпеці України в 2011 році, Рада національної безпеки і оборони України прийняла Рішення «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» від 17.11.2010 р. [279], яке введено в дію Указом Президента № 1119/2010 від 10.12.2010 р. Цим рішенням було передбачено проведення ряду заходів у 5-ти сферах: 1) у зовнішньополітичній сфері; 2) в економічній сфері; 3) у сфері державної безпеки, воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України; 4) в інформаційній сфері; 5) в екологічній сфері. Важливим моментом щодо забезпечення безпеки в економічній сфері було прийняття рішення про необхідність розробки та затвердження концепції забезпечення національної безпеки України у фінансовій сфері. Така Концепція була розроблена і схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. №569-р [154]. В Концепції зазначено, що національна безпека у фінансовій сфері включає, крім питань безпеки в бюджетній сфері, у сфері управління державним боргом, податковій сфері, банківській сфері, сфері валютного ринку тощо, також питання безпеки у сфері фінансів реального сектору економіки. Таким чином, проблема

забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств реального сектору економіки також підпадає під дію зазначеної Концепції.

Наголошується, що стан національної безпеки у фінансовій сфері залежить від явищ і чинників як внутрішньої, так і зовнішньої фінансово-кредитної політики держави, політичної ситуації, що склалася у державі, досконалості законодавчого забезпечення функціонування фінансової системи, а також міжнародних зобов'язань держави. Визначено перелік явищ і чинників, що можуть призвести до створення зовнішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері, зокрема: обмеженість доступу до міжнародних фінансових ринків; значна залежність від експортно-імпоротної діяльності; погіршення стану зовнішньої торгівлі, зростання дефіциту платіжного балансу, зокрема рахунка поточних операцій; значна залежність від зовнішніх кредиторів; вплив світових фінансових криз на фінансову систему держави.

Нейтралізація негативних проявів цієї групи чинників на діяльність акціонерних товариств можлива лише на загальнодержавному рівні шляхом удосконалення економічної політики, ефективності державного управління, посилення дієвості громадянського впливу на суспільний розвиток.

Друга група – ризики і загрози на рівні впливів у взаємовідносинах між підприємством і державою. З точки зору національної безпеки цю групу можна віднести до внутрішніх загроз, оскільки їх вплив проявляється всередині держави.

До явищ і чинників, що можуть призвести до створення внутрішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері згідно вищенаведеної Концепції, належать: нестабільність та недосконалість правового регулювання у фінансовій сфері; нерівномірний розподіл податкового навантаження на суб'єктів господарювання, що зумовлює ухилення від сплати податків та відплив капіталу за кордон; відплив капіталу за кордон внаслідок погіршення інвестиційного клімату; низький рівень бюджетної дисципліни і незбалансованість бюджетної системи; збільшення обсягу державного боргу; тінізація економіки; недостатній рівень золотовалютних резервів; значний рівень доларизації економіки; істотні коливання обмінного курсу національної валюти, не обумовлені дією макроекономічних факторів; слабкий розвиток фондового ринку, зокрема в частині застосування механізмів обліку та переходу прав власності на цінні папери, а також забезпечення захисту прав інвесторів на фондовому ринку; недостатній рівень капіталізації фінансової системи.

Якщо розглядати групу ризиків і загроз, що впливають із взаємовідносин між підприємством і державою, з точки зору суб'єктів підприємництва, то вони є зовнішніми відносно конкретного суб'єкту

підприємництва. Проблемні питання у цій сфері найчастіше стосуються: регулювання ринку (пов'язані з підвищенням конкурентної боротьби за залучення необхідних для виробництва сировинних ресурсів, збутом готової продукції, конкуренцією із зарубіжними суб'єктами ринкових відносин тощо); особливостей оподаткування (введенням численних і різноманітних методик встановлення ставок оподаткування та порядку розрахунків); стимулювання інноваційних процесів (висока енергозатратність виробництва, обумовлена пасивністю держави у питаннях залучення до вітчизняного виробництва передових енергозберігаючих технологій). Значною проблемою у взаємовідносинах між підприємством і державою залишається корупція, зловживання та протиправні дії, пов'язані з намаганням правопорушників використати на свою користь недосконалість правової бази у сфері інвестиційної діяльності, приватизаційних процесів, порушення майнових прав юридичних і фізичних осіб тощо.

Основними засобами впливу на цю групу ризиків і загроз з боку підприємств може бути юридичний захист, судові процедури, а також сприяння процесу формування громадської думки стосовно вдосконалення законотворчого процесу завдяки використанню різноманітних форм громадської активності, у т. ч. використанню ЗМІ й активній участі в політичній діяльності.

Третя група – внутрішні загрози й дестабілізуючі чинники, які залежать від самого акціонерного товариства. До них можуть бути віднесені дії підприємства, що негативно впливають на його репутацію серед партнерів, у діловому світі в цілому, неефективний менеджмент, пасивність і бездіяльність (навмисна чи ненавмисна), яка негативно відображається на фінансово-економічних показниках і може призводити до збитків. До таких дій треба віднести й неефективне використання фінансових, інформаційних та інших ресурсів, втрату чи навмисну передачу важливої для підприємства інформації конкурентам, випадкове чи свідоме її розголошення, а також виникнення конфліктних ситуацій із конкурентами, акціонерами, кримінальними угрупованнями, недотримання правил безпеки на виробництві тощо.

Серед найбільш впливових деструктивних факторів на фінансову безпеку АТ доречно виділити неефективний фінансовий менеджмент, недостатній рівень кваліфікації та лояльності персоналу і, як наслідок, виникнення внутрішніх протиріч та конфліктів у компанії.

Четверта група – протиправна діяльність конкурентів, організованих злочинних структур і приватних осіб, які займаються промисловим шпигунством, шахрайством або вороже налаштовані до суб'єкта ринкових відносин. До загроз цієї групи для конкретного АТ

належать: розкрадання матеріальних цінностей та коштів особами, які не працюють в АТ; промислове / корпоративне шпигунство; незаконні дії конкурентів (переманювання співробітників, які володіють комерційною таємницею, на більш високі посади, прямий підкуп співробітників представниками конкурентів, компрометація керівників АТ, укладання фіктивних цивільно-правових угод, створення перешкод діяльності АТ з використанням повноважень державних регулюючих та контролюючих органів, засобів масової інформації, ведення конкурентами інформаційних війн, DDoS-атаки на корпоративні сайти АТ тощо); корупція у владних структурах (можливість впливу на АТ через працівників різних контролюючих органів, податкових інспекцій, НКЦПФР, іншими словами, адміністративне втручання в діяльність суб'єктів господарювання); наявність багатьох бюрократичних дозвільних процедур; кібертероризм; неправомірні дії працівників правоохоронних органів (безпідставне проведення перевірок, порушення кримінальних справ проти посадових осіб АТ, неправомірне вилучення документів, у тому числі тих, які містять комерційну таємницю) тощо.

До негативних впливів на фінансову безпеку АТ також відносяться методи та прийоми конкурентної боротьби, застосовувані конкуруючими комерційними підприємствами чи організаціями з метою забезпечення собі додаткових переваг на ринку, поширена практика лобіювання бізнес-інтересів у державних органах влади та управління.

Особливу за масштабами в країні та наслідками впливу небезпеку для акціонерних товариств становлять рейдерські захоплення і протиправна діяльність кримінальних структур, що створюють реальні загрози не лише окремим підприємствам, а й національній безпеці України.

Нейтралізація вказаних загроз пов'язана з використанням правових механізмів, підвищенням рівня корпоративної культури, а також освоєнням сучасних методик роботи на ринках, активною участю у процесах інформатизації суспільства. Це особливо актуально у зв'язку з розвитком міжнародного співробітництва, із активізацією процесів глобалізації та участю у Світовій організації торгівлі [297, с. 18].

Загалом, аналіз перерахованих у кожній з наведених груп численних загроз і викликів дає підставу для висновку про те, що надійний захист від них можливий лише за умови реалізації адекватного комплексного підходу щодо формування системи фінансової системи безпеки підприємництва.

3.3. Особливості функціонування акціонерних товариств в Україні

Умови функціонування акціонерних товариств в Україні постійно змінювалися з моменту здобуття незалежності. Більшість акціонерних товариств на початкових етапах були створені внаслідок великої приватизації 90-х років, коли ваучерна приватизація створила маленькі підприємства з великою кількістю акціонерів. Ці підприємства впродовж багатьох років так і не довели свою ефективність. Мало місце значне поширення корпоративного рейдерства, яке носило переважно кримінальний характер і фактично стало інструментом позбавлення власників законних майнових прав із застосуванням різного роду протиправних схем.

Прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» у 2008 році мало на меті зменшити кількість загроз та корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах шляхом урегулювання питань щодо порядку проведення загальних зборів, повноваження наглядової ради та ряду інших аспектів корпоративного управління.

Найпершими привели у відповідність свою діяльність до норм закону організації фінансового сектору економіки, перш за все банківські установи. Найшвидше і найохочіше на нове законодавство перейшли також крупні товариства, відомі бренди, які створюють якість економіки країни. У той же час велика кількість компаній не змогли адаптуватися до нових вимог законодавства. Багато акціонерних товариств, які визнали свою неспроможність відповідати вимогам нового закону, змінили свою організаційно-правову форму з АТ на інші види господарських товариств – товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю. Частина з них залишилася у формі ВАТ, ЗАТ чи навіть просто АТ, хоча Законом передбачено функціонування тільки двох типів акціонерних товариств – публічні (ПАТ) та приватні (ПрАТ).

З моменту прийняття Закону України «Про акціонерні товариства», як свідчать дані Держстату, кількість акціонерних товариств в Україні постійно зменшується (рис. 3.1). Як видно з рисунку, темпи зменшення кількості акціонерних товариств особливо прискорилися після прийняття вказаного закону. З наведених даних стає зрозуміло, що основною причиною зменшення кількості акціонерних підприємств в Україні є посилення вимог до їх діяльності.

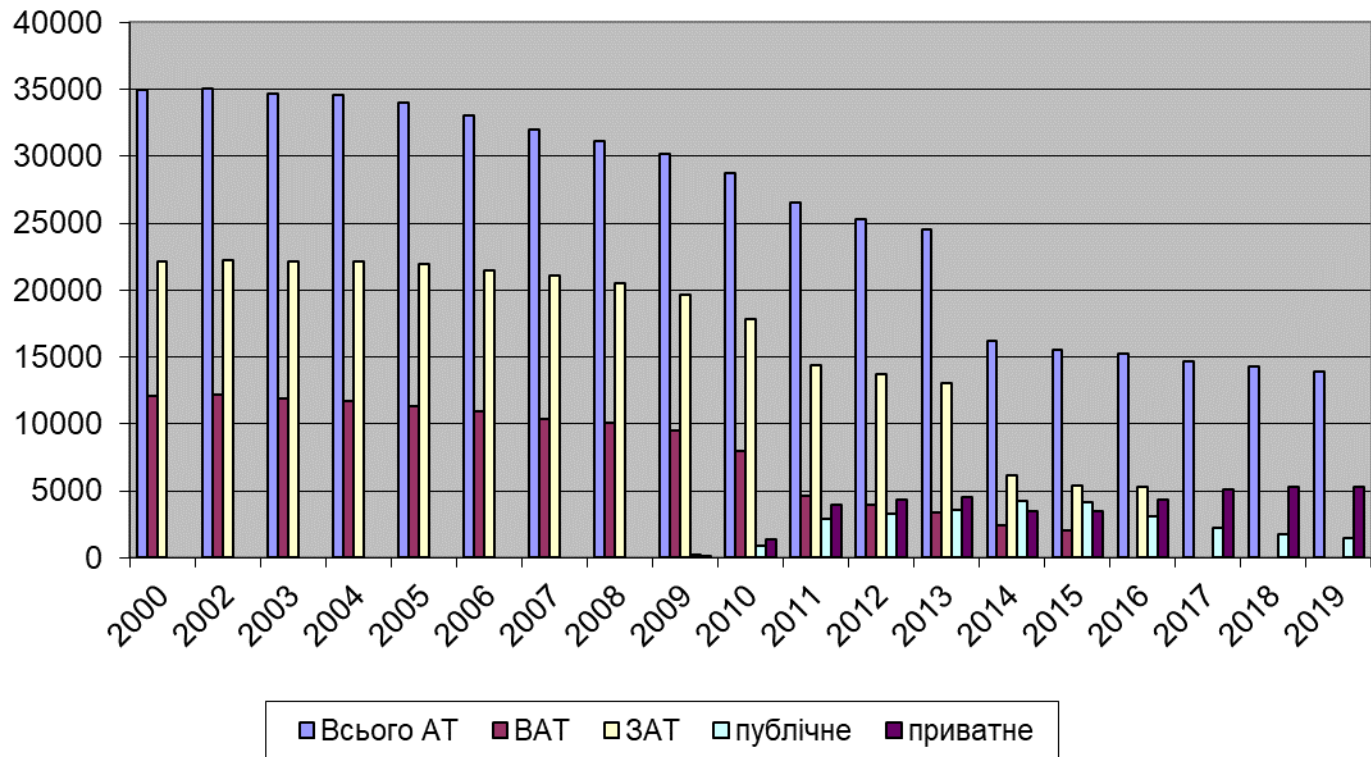

Рис. 3.1. Динаміка кількості акціонерних товариств в Україні за період 2000-2019 роки

Цифри щодо кількості акціонерних товариств, які наведені на рис. 3.1, сформовані на основі інформації з ЄДРПОУ по всіх зареєстрованих акціонерних товариствах в Україні. Насправді економічно активних акціонерних товариств у 2018 році в Україні нараховувалося 11495, з них 10534 - фактично звітувало за фінансовою звітністю в органи державної статистики. Причому, слід зауважити, що згідно із Законом України «Про акціонерні товариства», який змінив класифікацію акціонерних товариств на приватні та публічні і встановив кількісне обмеження числа акціонерів приватного товариства (не більше ста осіб), публічні акціонерні товариства мають подавати та оприлюднювати всі форми фінансової звітності. Проте в Україні існує значна кількість підприємств, які одночасно потрапивши під визначення суб'єкта малого підприємництва, залишаються акціонерними товариствами. Для таких товариств розкриття інформації у фінансових звітах, що задовольняло б вимогам користувачів, є значною проблемою.

Інформація про кількість акціонерних товариств за видами економічної діяльності відповідно до Класифікації видів економічної діяльності ДК 2010 та у розрізі двох груп – великі і середні підприємства та акціонерні товариства-суб'єкти малого підприємництва наведена в таблицях 3.4-3.5.

Як видно з наведених таблиць, найбільша кількість суб'єктів підприємництва акціонерної форми господарювання у групі малих підприємств функціонує за такими основними видами економічної діяльності: операції з нерухомим майном (33-35% від загальної кількості по групі), оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів (їх частка зменшилася з 19% у 2016 році до 17% у 2018 році) та промисловість (16-17%).

У групі великих і середніх акціонерних товариств найбільша їх кількість сконцентрована у промисловості – частка складає більше 42% від загальної кількості суб'єктів, що звітуються. Операціями з нерухомим майном займається більше 14% суб'єктів групи.

Динаміка кількості суб'єктів акціонерної форми господарювання як у групі великих, так і в групі малих економічно активних товариств підтверджує попередньо зроблений висновок про зменшення їх кількості в Україні, причому така тенденція спостерігається у всіх видах економічної діяльності.

Для більш детальної оцінки діяльності акціонерних товариств у розрізі груп вибрані основні фінансові показники, які представлені в табл. 3.6. Як видно з даних таблиці, частка великих АТ у загальній кількості економічно активних акціонерних підприємств, хоч помітно і зростала (з 40,6% у 2016 році до 42% у 2018 році), проте все ще

залишалася доволі низькою. Водночас частка малих АТ зменшилася за період 2016-2018 роки з 59,4% до 58%. Проте, на основі динаміки вартісних показників (чистого доходу, чистого прибутку, активів та власного капіталу) можна зробити висновок про збільшення рівня ефективності функціонування саме великих акціонерних товариств, так як спостерігалася позитивна динаміка збільшення зазначених показників.

Таблиця 3.4

**Кількість акціонерних товариств, які належать
до категорії суб'єктів малого підприємництва,
за секціями КВЕД-2010 в Україні***

Назва секції КВЕД	Код за КВЕД-2010	Кількість АТ, од.			Структура, %		
		2016	2017	2018	2016	2017	2018
Сільське, лісове та рибне господарство	A	569	483	390	6,42	6,55	6,39
Промисловість	B+C+D+E	1469	1279	1020	16,58	17,35	16,72
Будівництво	F	820	740	640	9,25	10,04	10,49
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	1699	1344	1043	19,17	18,24	17,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	681	597	476	7,69	8,1	7,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	I	128	110	89	1,44	1,49	1,46
Фінансова та страхова діяльність	K	278	217	180	3,14	2,94	2,95
Операції з нерухомим майном	L	3045	2456	2135	34,36	33,32	35
Освіта	P	25	13	13	0,28	0,18	0,21
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	26	30	25	0,29	0,41	0,41
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; надання інших видів послуг	R+S	121	101	89	1,37	1,37	1,46
Акціонерні товариства - всього		8861	7370	6100	100	100	100

Примітка: * - розраховано за даними Держстату України
(<http://www.ukrstat.gov.ua>)

Таблиця 3.5

**Кількість великих і середніх акціонерних товариств
за секціями КВЕД в Україні***

Назва секції КВЕД	Код за КВЕД-2010	Кількість АТ, од.			Структура, %		
		2016	2017	2018	2016	2017	2018
Сільське, лісове та рибне господарство	<i>A</i>	463	393	296	7,64	7,46	6,68
Промисловість	<i>B+C+D+E</i>	2407	2160	1876	39,72	41,02	42,32
Будівництво	<i>F</i>	561	445	329	9,26	8,45	7,42
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	<i>G</i>	546	454	353	9,01	8,62	7,96
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	<i>H</i>	512	421	353	8,45	8	7,96
Тимчасове розміщення й організація харчування	<i>I</i>	89	72	64	1,47	1,37	1,44
Фінансова та страхова діяльність	<i>K</i>	539	501	470	8,9	9,52	10,6
Операції з нерухомим майном	<i>L</i>	827	722	622	13,65	13,71	14,03
Освіта	<i>P</i>	15	10	9	0,25	0,19	0,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	<i>Q</i>	47	42	33	0,78	0,8	0,74
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; надання інших видів послуг	<i>R+S</i>	53	45	29	0,87	0,85	0,65
Акціонерні товариства -всього		6059	5265	4434	100	100	100

Примітка: * - розраховано за даними Держстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua>)

Таблиця 3.6

**Оцінка діяльності великих та малих АТ в Україні
за період 2017-2019 роках**

Показники	Великі АТ			Малі АТ		
	2016	2017	2018	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7
Кількість АТ, од.	6059	5265	4434	8861	7370	6100
у % до підсумку	40,6	41,7	42,0	59,4	58,3	58,0
Чистий дохід від реалізації (ЧД), млрд.грн.	750,2	985,7	1157,7	13,1	13,9	12,8

Продовження табл. 3.6

1	2	3	4	5	6	7
Чистий прибуток (ЧП), млрд.грн.	36,1	54,3	81,7	1,69	5,94	2,53
Активи (А), млрд.грн.	1115,1	1223,3	1298,4	104,3	89,7	84,5
Власний капітал (ВК), млрд.грн.	462,5	472,0	508,1	51,5	39,4	32,6
Оборотність активів (ЧД/А), %	67,3	80,6	89,2	12,6	15,6	15,2
Рентабельність активів (ЧП/А), %	3,2	4,4	6,3	1,6	6,6	3,0
Рентабельність власного капіталу (ЧП/ВК), %	7,8	11,5	16,1	3,3	15,1	7,8
Чиста маржа (ЧП/ЧД), %	4,8	5,5	7,1	12,9	42,5	19,8

У той же час для акціонерних товариств – суб'єктів малого підприємництва спостерігалася зворотна тенденція. З 2016 по 2018 рік ці показники зменшилися, за винятком чистого прибутку, який у 2017 році зріс у 2,5 рази, а потім у 2018 році зменшився на 57%, забезпечивши приріст порівняно з 2016 роком на 49,7%.

Найбільш чітко висновок про ефективність діяльності акціонерних товариств, як великих, так і малих, можна зробити на основі відносних показників – оборотності активів, рентабельності активів, рентабельності власного капіталу та показника чистої маржі. Перші три показники не потребують детального пояснення, так як порядок їх розрахунку та економічний зміст достатньо широко висвітлені в літературі по фінансовому аналізу. Потребує уточнення зміст показника чистої маржі. Останній вказує на те, скільки відсотків чистого доходу від реалізації залишається в розпорядженні акціонерних товариств після покриття всіх витрат і здійснення обов'язкових платежів. Як видно з таблиці 3.6, у акціонерних товариств – суб'єктів малого підприємництва цей показник значно вищий. Проте, у 2018 році відбулося різке зменшення значення показника порівняно з попереднім періодом (на 22,7%). Причиною такого зменшення є зниження обсягу чистого прибутку малих АТ на 57% (з 5,94 млрд.грн. у 2017 році до 2,53 млрд.грн. у 2018 році), внаслідок чого різко погіршилося значення показників рентабельності активів (з 6,6% до 3%), власного капіталу (з 15,1% до 7,8%) та відповідно чистої маржі.

Враховуючи, що найбільша кількість акціонерних товариств функціонує саме в промисловій сфері, то доцільно оцінити результати корпоративного господарювання реального сектору в Україні (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Кількість АТ, обсяг реалізованої продукції, кількість зайнятих та частка прибуткових підприємств корпоративного сектора за регіонами України у 2018 році*

Регіон	К-ть АТ на 10 тис.ос.	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)		Середньорічна кількість найманих працівників в середньому на одному підприємстві, осіб	Частка АТ, які одержали прибуток, у % до загальної кількості АТ
		в середньому одним АТ, тис. 147грн.	у % до загального обсягу реалізації регіону		
ВІННИЦЬКА ОБЛ.	3,26	15855,8	0,55	129	37,7
ВОЛИНСЬКА ОБЛ.	2,87	15267,9	0,80	119	35,2
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА	6,18	344160,0	0,29	785	45,1
ДОНЕЦЬКА ОБЛ.	4,24	359971,8	0,26	640	44,6
ЖИТОМИРСЬКА ОБЛ.	4,17	14804,4	0,47	100	28,8
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛ.	1,90	8031,9	0,93	126	34,3
ЗАПОРІЗЬКА	5,07	84006,4	0,39	407	38,4
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА	2,37	25311,0	0,72	111	34,8
КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ	5,86	29338,7	0,35	298	36,3
КІРОВОГРАДСЬКА	4,62	14936,4	0,83	54	33,3
ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ	3,78	71430,9	0,54	283	30,4
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ	3,05	39068,3	0,33	175	39,5
МИКОЛАЇВСЬКА	4,85	19066,8	0,79	127	47,2
ОДЕСЬКА / м.ОДЕСА	4,07	65683,9	0,28	256	43,3
ПОЛТАВСЬКА / м.ПОЛТАВА	3,64	148586,4	0,50	275	43,7
РІВНЕНСЬКА / м.РІВНЕ	3,38	23418,9	0,66	99	29,1
СУМСЬКА / м.СУМИ	3,22	38704,0	0,89	329	37,5
ТЕРНОПІЛЬСЬКА / м.ТЕРНОПІЛЬ	2,33	52255,1	0,70	72	24,6
ХАРКІВСЬКА / м.ХАРКІВ	8,45	24411,2	0,32	122	41,1
ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ/ м.ХЕРСОН	4,75	16005,7	0,61	84	37,2
ХМЕЛЬНИЦЬКА / м.ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ	2,50	12451,2	0,79	115	40,2
ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ/ м.ЧЕРКАСИ	3,79	33624,9	0,46	121	40,6
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСТЬ/ м.ЧЕРНІВЦІ	1,88	1606,3	1,69	84	33,9
ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ/ м.ЧЕРНІГІВ	4,28	111923,6	0,59	160	34,1
м.КИЇВ	28,98	198675,9	0,08	175	57,5
<i>Середнє значення показника</i>	5,0	103602,2	0,64	203,1	38,0

Примітка: * - розраховано за даними Держстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua>) та Державної установи «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України» (<http://smida.gov.ua>), без урахування Автономної Республіки Крим та м.Севастополь.

З таблиці видно, що місто Київ за кількістю АТ у розрахунку на 10 тис. осіб населення переважає інші регіони більш, як у 5 разів. Особливий статус міста Києва серед інших регіонів пояснюється тим, що більшість компаній, здійснюючи діяльність на території України, реєструють головні офіси саме в столиці. У зв'язку з цим за кількісним показником цей регіон переважає. Серед областей найбільші значення даного показника спостерігаються у Дніпропетровській та Харківській областях. У Київській та Запорізькій областях значення показника є вище за середнє.

Якщо проаналізувати обсяг реалізованої продукції у розрахунку на одне АТ, то за цим показником позиції вище середнього по Україні посідають лише такі регіони: Донецька, Дніпропетровська, Полтавська, Чернігівська області та місто Київ. Щодо частки реалізованої продукції (наданих послугах) акціонерних товариств у загальних обсягах реалізації, то у більшості регіонів України цей показник є нижчим за середнє його значення по Україні. Разом з тим рівень зайнятості у корпоративному секторі, вищий за середній показник в Україні, спостерігається у таких регіонах, як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Одеська, Полтавська та Сумська області.

Частка прибуткових АТ, яка перевищувала середньорегіональний показник у 2018 р., припадає на Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Львівську, Миколаївську, Харківську, Хмельницьку, Черкаську області та місто Київ.

За більшою кількістю показників, проаналізованих в табл. 3.7, переважали регіони, які належали до найбільш промислово розвинених. Це Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Полтавська, Харківська та Чернігівська області. З наведеного можна зробити висновок про те, що в умовах ринкової системи господарювання, а також докорінних суспільних, соціально-економічних, політичних та інших змін в країні, рівень розвитку суб'єктів акціонерної форми господарювання значно різниться за регіонами країни, а також на субрегіональному рівні.

Для цілей дослідження має сенс виділити із загального ряду великі акціонерні компанії, які «в силу своїх великих розмірів і доходів можуть управляти ринками або чинити на них істотний вплив» [282]. Різнопрофільність, комплексність діяльності таких крупних компаній передбачає застосування по відношенню до них терміну «корпорація». У більшості прикладних робіт корпорація розглядається з позицій англосаксонського права і ототожнюється зі своєю юридичною формою - private corporation (акціонерним товариством). Серед основних ознак, притаманних корпорації, С.Ю. Полонський [258] називає:

1) наявність у її складі декількох підприємств (юросіб), які займаються диверсифікованими видами бізнесу. Корпорація розвиває кілька бізнес-напрямів, розподіляючи ризики між ними;

2) домінуюче положення на ринку. Сильна ринкова позиція дозволяє корпорації впливати на ринок, розвивати нові продукти і формувати ринок нових продуктів;

3) великі розміри бізнесу і, як наслідок, велика кількість працівників (понад 5 тис.). Це ускладнює структуру управління, вимагає вибудовування процесів прийняття рішень і системи контролю;

4) важлива роль іміджу, оскільки будучи великою і впливовою, корпорація повинна бути привабливою для суспільства. Тому корпорація прагне бути соціально-орієнтованою, соціально-відповідальною, дотримувати всі правила і закони, права споживачів, співробітників, партнерів і суспільства в цілому;

5) дуже велике значення для корпорації має корпоративна культура, певні формальні і неформальні правила поведінки співробітників, традиції, кодекс етики або конституції.

З метою оцінки діяльності ефективності корпоративного сектора в Україні проаналізовано топ-200 крупних компаній. Аналізований рейтинг сформований на основі доступних даних, зокрема консолідованої звітності холдингів, які функціонують в реальному секторі економіки. У рейтинг не включені фінансові компанії.

У таблиці 3.8 наведені основні показники діяльності крупних компаній України у галузевому розрізі.

Як видно з цієї таблиці, серед топ-200 компаній України найбільша кількість їх функціонує в агропромисловому секторі економіки (34 одиниці). З металургійного сектору промисловості ввійшли тільки 14 компаній, проте за обсягом виручки, чистого прибутку та активів вони переважають аналогічні показники компаній інших галузей.

З даних таблиці видно карту української економіки, яка демонструє її сировинний характер. Перші топові позиції займають галузь енергетики, гірничо-металургійний та агропромисловий комплекси. Вони в 2018 році згенерували 74% усього сукупного доходу 200 найбільших компаній.

Тобто, більше двох третин економіки України це: видобуток та імпорт вуглеводнів, виробництво залізної руди і виплавка сталі, вирощування зернових та олійних і експорт цих продуктів в треті країни [278].

У графах 3-5 табл.3.8 наведені середні значення показників виручки, чистого прибутку та активів у розрахунку на 1 компанію в межах галузевої вибірки. Як видно з цих даних, металургія посідає перше місце за рівнем всіх показників. За нею друге місце за обсягом виручки займає нафтогазова промисловість, за обсягом чистого прибутку – галузь телекомунікацій (ІТ-індустрія), за обсягом активів – транспорт.

Таблиця 3.8

Основні показники діяльності крупних компаній в Україні у галузевому розрізі у 2018 році*

Галузь	К-ть, од.	Середнє значення показника (на 1 комп.), млн.грн.			Співвідношення фінансових показників		
		Виручка	ЧП	Активи	ЧП/А	Вир/А	ЧП/Вир
АПК	34	3301,6	402,9	2993,3	0,13	1,10	0,12
Нафтогазова промисловість	24	8012,8	780,6	5551,7	0,14	1,44	0,10
Енергетика	23	5414,0	391,9	6311,4	0,06	0,86	0,07
Машинобудування	23	2839,4	294,6	2187,4	0,13	1,30	0,10
Роздрібна торгівля (рітейл)	16	3808,3	102,6	1839,2	0,06	2,07	0,03
Металургія	14	15933,5	2284,0	15879,8	0,14	1,00	0,14
Транспорт	12	5715,0	509,2	8326,6	0,06	0,69	0,09
Хімічна промисловість	11	2561,4	134,1	1279,7	0,10	2,00	0,05
Оптова торгівля (дистрибуція)	9	3522,1	89,5	716,5	0,12	4,92	0,03
Виробництво алкоголю	5	1552,9	79,2	405,3	0,20	3,83	0,05
Будівництво	5	1163,8	87,1	1599,1	0,05	0,73	0,07
Харчова промисловість	5	2924,9	79,4	1744,1	0,05	1,68	0,03
Телекомунікації (ІТ)	3	7509,6	1720,3	6599,0	0,26	1,14	0,23
Комунальне господарство	3	1153,4	140,4	439,5	0,32	2,62	0,12
Легка промисловість	3	876,6	63,3	407,7	0,16	2,15	0,07
Фармацевтика	3	895,9	116,1	884,7	0,13	1,01	0,13
Вугільна промисловість	2	1058,0	205,5	1038,8	0,20	1,02	0,19
Деревообробна пром.	2	1758,2	109,7	1787,2	0,06	0,98	0,06
Косметика	1	1241,2	96,2	383,2	0,25	3,24	0,08
Послуги	1	3689,0	26,4	4370,1	0,01	0,84	0,01
Виробництво ємностей зі скла	1	707,4	104,9	611,0	0,17	1,16	0,15
Всього	200	4888,2	492,2	4287,1	0,11	1,14	0,10

Примітка: * - розраховано за даними Держстату.

У цілому, середні значення по групі перевищують такі галузі, як металургійна та нафтогазова промисловості, енергетика, транспорт, телекомунікації.

У графах 6-8 табл. 3.8 наведені результати розрахунку показників рентабельності активів (ЧП/А), оборотності активів (Вир/А) та чистої маржі (ЧП/Вир) по галузевій вибірці. Як видно з даних, найбільший рівень рентабельності активів зафіксований у галузі комунального господарства. Найвищу оборотність активів забезпечує оптова торгівля та виробництво алкогольних напоїв. Найбільш прибутковими є телекомунікації, так як в середньому 23% від обсягу виручки залишається на підприємствах цієї галузі після покриття всіх витрат та здійснення всіх обов'язкових платежів.

Отже, на підставі проведеного аналізу особливостей функціонування акціонерних товариств в Україні можна зробити наступні висновки:

1) акціонерна форма є ключовою формою організації бізнесу в сучасному ринковому господарстві. Її роль визначається величиною впливу на формування ВВП країни, можливостями залучення інвестицій та обсягами фінансових потоків, які генеруються;

2) діяльність акціонерних товариств, як найбільш поширеної форми організації корпоративних відносин, відбувається в Україні під впливом значних змін у соціально-економічному, політичному та інституційному середовищі. Оцінка загальних тенденцій розвитку акціонерної форми власності свідчить про зменшення їх кількості, переважно внаслідок перетворення в інші організаційно-правові форми через посилення вимог до їх діяльності;

3) найбільш розвиненими є корпоративні підприємства в Україні в промислово розвинених регіонах, де переважають такі галузі, як металургійна, нафтогазова та енергетична промисловості. Ефективною можна визнати діяльність компаній у галузі АПК, телекомунікацій та транспорту;

4) фінансову безпеку АТ слід розглядати через призму гармонізації у часі та просторі інтересів самого АТ з інтересами стейкхолдерів – акціонерів, держави, фінансових установ, ділових партнерів та інших суб'єктів господарювання, які зацікавлені в результатах діяльності підприємства.

Забезпечення фінансової безпеки АТ представляє собою складний багаторівневий процес, який включає комплекс заходів щодо захисту його фінансових інтересів від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх фінансових загроз та формування фінансової рівноваги в поточній і стратегічній перспективі. Головною метою системи фінансової безпеки АТ є забезпечення зростання ринкової вартості підприємства при високому рівні гармонізації інтересів основних учасників фінансових відносин.

3.4. Вплив євроінтеграційних процесів на макросередовище фінансової безпеки акціонерних товариств

Основним напрямом державної політики, як внутрішньої, так і зовнішньої, Україна обрала європейський вибір. Кінцевою метою такого рішення має бути повноправне членство в Європейському Союзі. Для України євроінтеграція, з одного боку, це шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, в тому числі і на ринок фінансових послуг. З іншого боку, вихід на світові ринки, формування відкритої економіки означає також, що економіка та фінансова система держави повинні бути внутрішньо стабільними, здатними протистояти ризикам, які супроводжують процеси глобалізації та євроінтеграції.

На жаль, фінансова система України в сучасних умовах знаходиться під впливом ряду загроз, серед яких - політична нестабільність, зростання боргової залежності, недосконалість бюджетної політики, тінізація економіки, значний рівень корумпованості усіх ланок фінансової системи, нестабільність банківського сектора та багато інших. Всі ці загрози негативно позначаються на рівні фінансової безпеки держави. Таким чином, особливо гостро постає питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах впливу деструктивних факторів.

Грунтовні дослідження проблем забезпечення фінансової безпеки України, які стали основою для розвитку безпекології у сфері державних фінансів, провели у своїх працях О.І.Барановський, М.М.Єрмошенко, В.І.Мунтян, А.І.Сухоруков. У тому чи іншому ракурсі дослідження фінансової безпеки держави здійснювали у своїх працях В.П.Мартинюк, Ю.Д.Радіонов, І.О.Ревак. Велика кількість праць вітчизняних науковців присвячена дослідженню окремих аспектів і складових фінансової безпеки держави. Так, дослідження проблем забезпечення боргової безпеки держави присвячені праці С.М.Марченко, В.Л.Пластун, О.В.Царук. Проблеми забезпечення бюджетної безпеки розглядаються науковцями О.В.Деменок, О.Я.Колісник, Ю.П.Постоленко тощо.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемам фінансової безпеки держави, мінливість зовнішнього середовища та останні події в країнах Європейського Союзу вимагають поглибленого дослідження впливу євроінтеграційних процесів на фінансову безпеку України.

Проведені автором дослідження показали, що світова фінансово-економічна криза 2008-2009 років, яка мала негативні наслідки для

соціально-економічного розвитку України, засвідчила вразливість вітчизняної фінансової системи, її залежність від зовнішнього впливу. Курс на євроінтеграцію для України не змінився – навпаки, саме протягом 2008-2011 років відбулися основні події, які передували підписанню майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Підписання самої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбулося у 2014 році в два етапи. Перший етап - підписання політичної частини Угоди (21 березня 2014 р). Другий етап - в ході засідання Ради ЄС Президентом України та керівництвом Європейського Союзу була підписана економічна частина Угоди (27 червня 2014 р). У вересні 2014 р. Верховна Рада України (ВРУ) та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

У той же час, протягом 2010-2019 років Україна переживала безпрецедентне поєднання політичної, фінансово-економічної та банківської криз. Починаючи з 2011 року відбувалося постійне зниження темпів приросту ВВП України (табл. 3.9). Тільки у 2014 році номінальний ВВП зріс на 7,7% у гривневому еквіваленті, проте у доларовому еквіваленті скорочення темпів приросту склало 28,1%. У 2015 році цей показник ще вищий – -31,3%. У 2016 році спостерігається невелике зростання як номінального, так і реального ВВП – на 20,4% та 2,9% відповідно. У 2017 році темпи приросту ВВП за весь період були найвищі, проте у наступні два роки спостерігалось поступове їх зниження.

У 2014-2015 роках індекс інфляції перевищив показник кризового 2008 року (таблиця 3.9). Гривня знецінилася більше, як втричі. Банківська система втратила третину депозитів. Криза банківської системи супроводжувалася численними дефолтами фінансових установ. Станом на 01.11.2015р. офіційно визнано неплатоспроможними 64 комерційні банки [104].

Протягом 2016 року до категорії неплатоспроможних було віднесено 21 банк. Загалом, протягом 2014-2017 років в Україні були віднесені до категорії неплатоспроможних 88 банків. Банківський ринок у 2014-2016 роках знаходився в шоковому становищі від валютних коливань (знецінення гривні), втрати активів у Криму і зоні військових дій, падіння платоспроможності позичальників, масового скорочення персоналу. Економіку вдалося стабілізувати протягом наступних трьох років і знизити середньорічний темп інфляції до 4,1%.

Таблиця 3.9

Динаміка ВВП України та індекси інфляції протягом 2007-2019 рр.*

Період	Номінальний ВВП, млн.грн	Абсолютний приріст номінального ВВП, млн.грн.	Темпи приросту номінального ВВП. %	ВВП (в млн.USD)	Абсолютний приріст, млн.USD.	Темпи приросту, %	Середньорічний індекс інфляції
2007	720731	+176578	+32,5	142719	+34966	+32.5	116,6
2008	948056	+227325	+31,5	179992	+37273	+26.1	122,3
2009	913345	-34711	-3,66	117228	-62765	-34.9	112,3
2010	1 082 569	+169224	+18,53	136419	+19192	+16.4	109,4
2011	1 316 600	+234031	+21,62	163160	+26740	+19.6	108
2012	1 408 889	+92289	+7,01	175781	+12622	+7.7	100,6
2013	1 454 931	+46042	+3,3	183310	+7529	+4.3	99,7
2014	1 566 728	+111797	+7,7	131805	-51505	-28.1	124,9
2015	1 979 458	+412730	+26,3	90615	-41190	-31.3	143,3
2016	2 383 182	+403724	+20,4	93270	+2655	+2,9	112,4
2017	2982920	599738	+25,2	112154	18884	+20,2	113,7
2018	3558706	575786	+19,3	130832	18678	+16,7	109,8
2019	3974564	415858	+11,7	153781	22949	+17,5	104,1

*Сформовано за даними Міністерства фінансів (<http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>)

Динаміка окремих індикаторів бюджетної та боргової безпеки України за 2008-2015 роки представлена в таблиці 3.10. Як видно з таблиці, відношення дефіциту бюджету до ВВП знаходилося в межах норми тільки у 2008, 2011 та 2015 роках. Причому катастрофічне значення цього показника було у 2010 році, коли дефіцит склав майже 6% від ВВП України. Що стосується валового зовнішнього боргу України, то його величина невпинно зростала до 2015 року. При граничному значенні, яке не повинно перевищувати 70%, валовий зовнішній борг України у 2015 році склав 131% від ВВП. Далі відбулася реструктуризація зовнішніх боргів України і тенденція стала спадною. Найнижче значення індикатора було досягнуто у 2019 році, а саме 79,2%, однак показник все рівно знаходився за межею граничного значення.

При встановленому граничному значенні офіційних міжнародних резервів України, яке не повинно бути менше 20%, тільки у 2008-2011 роках та після тривалої кризи у 2019 році цей індикатор був в межах норми. Негативна тенденція зменшення резервів спостерігалася протягом 2010-2014 років. Критичного значення цей показник набув у 2014 році, коли обсяг міжнародних резервів склав 6% від ВВП (або 30% від нормативного значення).

Таблиця 3.10

Динаміка основних індикаторів бюджетної та боргової безпеки України за 2008-2019 роки*

Роки	Дефіцит державного бюджету		Співвідношення валового зовнішнього боргу (ВЗБ) до ВВП, %		Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу ВЗБ, %	
	у % до ВВП	граничне значення**	факт	граничне значення**	Факт	граничне значення**
2008	-1.32	Не > 3	56.5	Не > 70	31,0	Не < 20
2009	-3.89	Не > 3	88.2	Не > 70	25,6	Не < 20
2010	-5.94	Не > 3	86.0	Не > 70	29,5	Не < 20
2011	-1.79	Не > 3	77.4	Не > 70	25,2	Не < 20
2012	-3.79	Не > 3	76.8	Не > 70	18,2	Не < 20
2013	-4.45	Не > 3	77.5	Не > 70	14,4	Не < 20
2014	-4.98	Не > 3	95.8	Не > 70	6	Не < 20
2015	-2.28	Не > 3	131.0	Не > 70	11,2	Не < 20
2016	-2,94	Не > 3	121,7	Не > 70	13,7	Не < 20
2017	-1,60	Не > 3	103,9	Не > 70	16,1	Не < 20
2018	-1,66	Не > 3	87,7	Не > 70	18,2	Не < 20
2019	-1,96	Не > 3	79,2	Не > 70	20,8	Не < 20

*Розраховано автором за даними Міністерства фінансів України.

**Граничні значення визначені Міністерством економічного розвитку і торгівлі України в [199].

У 2016 році на міжнародній арені відбулися дві важливі події, які можуть вплинути у майбутньому на можливість України стати повноправним членом ЄС і водночас генерують ризики для її фінансової безпеки. 6 квітня 2016 р в Нідерландах відбувся референдум по питаннях ратифікації Угоди про асоціацію з Україною і 61% населення виявився проти входження України в ЄС. Однак, українське питання та питання результатів голосування в Нідерландах щодо перегляду Угоди про асоціацію було відсунуте для Європейського парламенту на інший план у зв'язку з подією, яка відбулася 23 червня 2016 р. і отримала назву BREXIT.

У Великобританії відбувся референдум з приводу членства в ЄС. Під час референдуму 2016 року за вихід Великобританії з Європейського союзу висловилося 51,9 % виборців, відповідно за продовження членства в ЄС виступило 48,1 % виборців [362].

Наслідки референдуму для Великобританії можна узагальнити таким чином:

- різке падіння фунту на 7,5%;
- реакція фондових бірж проявилася падінням багатьох індексів;
- частка компаній, які песимістично дивляться на перспективи британської економіки, збільшилася вдвічі протягом тижня після голосування (до референдуму цей показник був 25%, тоді як після нього піднявся до 49%);
- рівень ділової активності в Британії значно знизився, компанії відмовляються від інвестицій і найму нових співробітників.

Для Євросоюзу основними наслідками є відтік бюджету, зменшення ринку збуту, падіння курсу євро, зниження суверенних рейтингів та зокрема рейтингу ЄС як об'єднання. Найголовніша загроза - це невизначеність щодо майбутнього в цілому Європейського союзу, зокрема Єврозони. Вихід Великобританії може стати прикладом і підштовхнути інші країни до проведення аналогічних референдумів.

Для України ризики Єврозони можуть відобразитися на ще більшому зниженні темпів зростання ВВП та грошово-кредитній і валютній безпеці держави. Так, девальвація євро по відношенню до основних валют (американського долара, японської ієни, швейцарського франка) означатиме, що українські експортери стануть менш конкурентоздатними на європейському ринку. Навіть при збереженні фізичних обсягів реалізації продукції, в доларовому еквіваленті вони будуть втрачати. Зниження вартості і фунта, і євро моментально позначиться на проблемах у банківському секторі, який потребуватиме серйозної рекапіталізації.

За таких умов проблема захисту національних інтересів держави у фінансовій сфері та забезпечення фінансової безпеки держави стає надзвичайно актуальною. Як ніколи, стають актуальними основні положення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері (від 15.08.2012 р.). Розробники Концепції вже тоді наголошували на необхідності розв'язання основної проблеми – недостатньому ефективному застосуванні механізмів, спрямованих на нейтралізацію, мінімізацію впливу та усунення явищ і чинників, які призводять до створення зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері. Одним із шляхів розв'язання визначеної проблеми вважалося проведення структурних реформ у національній економіці та забезпечення цінової і фінансової стабільності.

Наразі питання ефективності проведення структурних реформ чи взагалі їх відсутності є наріжним каменем всіх політичних дискусій. По суті, реформи слід починати із структурування існуючих проблем, оцінки ризиків і загроз, визначення стратегічних і тактичних цілей та формування комплексу заходів у вигляді різноманітних програм розвитку.

Слід зауважити, що загрози фінансовій безпеці та умови (чи напрями) її забезпечення у тій чи іншій мірі обґрунтовуються у Законі України «Про основи національної безпеки». Законом виділено такі основні загрози в економічній сфері, які є, по суті, загрозами фінансовій безпеці нашої країни: нестабільність правового регулювання у сфері фінансової політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; "тінізація" державної економіки тощо.

Цим же Законом були визначені основні напрями, реалізація яких створить умови для забезпечення фінансової безпеки держави:

- подолання "тінізації" економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси;

- забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників, фінансового ринку;

- здійснення виваженої політики щодо внутрішніх та зовнішніх запозичень.

Як бачимо, основні положення цього Закону, який був прийнятий у 2003 році, і на сьогоднішній день залишаються нереалізованими та потребують конкретизації як у розрізі заходів, виконавців, їх повноважень, так і в розрізі часових інтервалів.

Отже, пріоритетами України у галузі фінансової безпеки повинно стати створення належних правових, економічних, соціальних та інших умов, спрямованих на удосконалення грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної політики. Державі варто зосередитися на внутрішніх реформах, на створенні тих стандартів життя, економіки і політики в Україні, які є максимально близькими до європейських. Тільки тоді можна впроваджувати та будуть дієвими механізми, спрямовані на усунення негативних явищ і чинників, що призводять до створення загроз фінансовій безпеці. У поєднанні з виваженою державною політикою вони дозволять створити фінансово стійку державу.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

4.1. Методичне забезпечення оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва

Необхідною умовою формування системи фінансової безпеки акціонерних товариств є розробка індикаторів та показників, що дозволяють об'єктивно оцінювати рівень ризиків і загроз.

Аналіз результатів наукових досліджень показав, що на сьогодні немає чітких рекомендацій щодо оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва. Загальновідомі підходи до оцінки економічної безпеки підприємства часто переводяться в площину фінансової безпеки як основної складової ЕБП з відповідними інтерпретаціями. Дослідження відомих в економічній літературі підходів до кількісної оцінки рівня економічної безпеки підприємства дозволило виділити підходи, які трансформовані стосовно фінансової безпеки підприємства. До таких підходів належать: *індикаторний, ресурсно-функціональний, інтегральний, ранговий*. Ці підходи достатньо детально розкриваються у літературі по безпекознавству.

Розкриємо у загальних рисах зміст цих підходів, їх переваги та недоліки.

Індикаторний підхід полягає у формуванні системи індикаторів та розрахунку інтегрального індикатора, є найбільш застосованим на макрорівні (на рівні держави), що розкрито у Концепції економічної безпеки України [153], у роботах О.І.Барановського (для оцінки фінансової безпеки держави) [16-17] та В.Л.Тамбовцева (в загальних теоретичних рисах) [307-308]. Прихильниками цього підходу є також Т.М.Гладченко [52], М.Ю.Дмитрієва [75]. Проте інтерпретація такого підходу на рівні підприємства є абсолютно не розробленою і дослідження представлені Р.С.Папехінім [227] та К.С.Горячевою [57] відображають поверхневий характер. Адже при такому підході найвищий рівень фінансової безпеки підприємства досягається при умові, що вся сукупність індикаторів знаходиться в межах граничних (порогових) значень. Однак, для підприємств дуже важко визначити ці граничні рівні, до того ж вони будуть різними для кожного окремого підприємства залежно від галузевих особливостей діяльності, форми господарювання та стану зовнішнього середовища. Крім того, серед науковців та практиків не існує єдиної думки відносно сукупності показників, що

характеризують діяльність підприємства і відповідають певному рівню його фінансової безпеки. Правда, практично всі вказують на те, що існує зв'язок фінансової безпеки підприємства з фінансовою забезпеченістю його діяльності, тобто з його забезпеченістю фінансовими ресурсами.

Відповідно до *ресурсно-функціонального* підходу оцінка рівня фінансової безпеки підприємства здійснюється на основі оцінки стану використання фінансових ресурсів (стосовно економічної безпеки – корпоративних ресурсів) по спеціальних критеріях. При цьому, як правило, виділяються функціональні складові безпеки, питома вага яких при визначенні сукупного критерію визначається на основі думки експертів, що свідчить про значний суб'єктивний вплив на рівень оцінюваної безпеки. Аналіз ресурсно-функціонального підходу до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства дозволяє стверджувати, що багато з його положень синонімічні підходам до оцінки ефективності використання ресурсів.

Наведені характерні риси притаманні ресурсно-функціональному підходу до оцінки ЕБП, розробленому Є.О.Олейніковим [223, с.143-158] та представленому також у працях С.Ф.Покропивного [81, с.469-472], С.Н.Ільяшенко [118, с.14]. Подальші варіації даного підходу спрямовані на вирішення дискусійних питань щодо спектру функціональних складових економічної безпеки підприємства, переліку оціночних критеріїв складових економічної безпеки, методики визначення вагомості складових у загальному інтегральному показнику.

Деякі автори розглядають та оцінюють окремі складові фінансової безпеки підприємства (зокрема, бюджетну, грошово-кредитну, валютну, банківську, страхову та фондову [58]) з виділенням інтегрального показника. Інші досліджують окремі функціональні складові фінансової безпеки – інвестиційну [134], емісійну [356], які при цьому називають складовими економічної безпеки. На думку автора, ФБП як системна категорія має внутрішню та зовнішню структурну будову. Внутрішню структуру складають елементи, які формуються під впливом внутрішнього середовища і залежать від управлінських рішень менеджерів та власників. До них належать такі функціональні складові, як операційна, інвестиційна, емісійна, кредитна безпеки, кожна з яких, у свою чергу, теж може бути представлена як сукупність підсистем. Зовнішня структурна будова представлена елементами, які значною мірою залежать від зовнішнього середовища і меншою мірою – від управлінських рішень менеджерів та власників. До таких елементів доречно віднести валютну, страхову, фондову, банківську, податкову (бюджетну), інтерфейсну безпеки. Грошово-кредитну безпеку, на нашу думку, недоречно виділяти на рівні підприємства, оскільки це категорія

більшою мірою є складовою фінансової безпеки на макрорівні. Якщо мова йде про грошові розрахунки та їх безпеку, то якщо вони пов'язані з кредитними відносинами – доречно вживати термін «кредитна безпека», а якщо пов'язані з розрахунками та взаємодією з контрагентами, то науковці [80, 118] використовують термін «інтерфейсна» безпека.

Відносно переліку оціночних критеріїв складових економічної безпеки, то, як вказує Н.П.Карачина [126, с.323], кожен прихильник ресурсно-функціонального підходу пропонує власну концепцію щодо кількості, сутності та аналітичної формули показників, що обумовлено суб'єктивною позицією або специфікою досліджуваної галузі. Це підтверджує аналіз літературних джерел, який показує, що розроблені методики оцінки економічної безпеки апробувались на торговельних підприємствах [72, 220], виноробних підприємствах [321], кондитерських підприємствах [236], залізницях [242], авіакомпаніях [35], гірничо-збагачувальних комбінатах [123]; окремо за формою власності – акціонерних товариствах [333, 356]. Методики оцінки фінансової безпеки апробувались в банківських установах [33, 325], страхових компаніях [91], на промислових підприємствах [239, 243 325].

Поряд із цим, незважаючи на переважаючу більшість науковців, які віддають перевагу експертному методу при визначенні вагомості окремих функціональних складових ЕБП, деякі автори модифікують методику визначення вагомості складових у загальному інтегральному показнику. Відтак, О.М.Бондаренко пропонує здійснювати окремо ранжування внутрішніх та зовнішніх функціональних складових натуральними числами та за послідовністю рангів, які утворюють арифметичну прогресію, визначати вагу кожної складової з відповідним рангом [35, с. 14]. Водночас С.В.Капітула обґрунтовує доцільність розрахунку значення вагових коефіцієнтів відповідних локальних показників з урахуванням ризику щодо забезпечення необхідного (доцільного) рівня відповідних часткових показників економічної безпеки, в якості кількісної оцінки якого обирається коефіцієнт варіації, визначений на підґрунті часткових показників виробничої, фінансової та інвестиційної безпеки підприємства [123, с. 9]. Слід відзначити і достатньо ускладнений методичний підхід розрахунку сукупного критерію економічної безпеки запропонований Л.М.Зимою [114, с.7] та О.М.Бондаренко [35, с.16]. Очевидно проведений аналіз наявних варіацій ресурсно-функціонального підходу переконує у відсутності об'єднуючих позицій науковців та формуванні взаємозамінних методик оцінки економічної безпеки, хоча натомість доцільно було б сконцентрувати увагу на доповнюючих та уточнюючих елементах. Це сприяло б інтегруванню наукових розробок у

формування єдиної методики оцінки економічної безпеки за ресурсно-функціональним підходом [126, с.324].

Підхід до оцінки рівня економічної безпеки, який базується на принципах й умовах *програмно-цільового* управління і розвитку, запропонований до використання В.Забродським [103]. Відповідно до цього підходу оцінка економічної безпеки підприємства ґрунтується на інтеграції сукупності показників, що визначають економічну безпеку. При цьому використовується декілька рівнів інтеграції показників і такі методи їх аналізу, як кластерний і багатовимірний аналіз. Такий підхід застосовується стосовно фінансової безпеки у працях [171, 243]. Даний підхід відрізняється високою мірою складності, яка зумовлена використанням математичного аналізу, що утрудняє його застосування в практичній діяльності підприємств. І якщо його використання в дослідній галузі дозволяє отримати достовірні результати оцінки рівня економічної (чи фінансової) безпеки підприємства, то в практичній діяльності підприємств це дуже складно. До того ж дуже складною є оцінка стійкості сукупного інтегрального показника при заданій області його зміни. Такий підхід дозволяє оцінити рівень економічної безпеки підприємства з позиції математика, а не менеджера.

Ще одним методом оцінки фінансової безпеки підприємства є *метод ранжування*. Його сутність полягає в тому, що рівень фінансової безпеки підприємства розраховується в балах як сума добутків рейтингу кожного показника на клас, який визначається в залежності від значення нормативного показника, тобто оцінка рівня фінансової безпеки підприємства базується на використанні рангових ознак. Ускладнює процес оцінки фінансової безпеки підприємства за даним методом суб'єктивізм при здійсненні відбору індикаторів фінансової безпеки та невизначеність процесу формування діапазону нормативних значень показників. Також цей метод не дає змогу отримати інформацію про загальний рівень фінансової безпеки підприємства.

На рис. 4.1 представлений перелік основних методичних підходів до оцінки фінансової безпеки підприємства.

У рамках цих підходів найчастіше використовуються такі найбільш поширені методи оцінки безпеки: методи експертної оцінки; оптимізація; багатовимірний статистичний аналіз; теоретико-ігрові методи; теорія штучних нейронних мереж (нейромереж); екстраполяція (параметричних залежностей, тимчасових тенденцій); структурно-аналітичні методи (моделювання, ієрархічна декомпозиція, морфологічний аналіз, матричний метод, мережевий аналіз, таксономічний аналіз, побудова семантичного диференціалу, побудова профілю середовища, складання сценарію); комплексна оцінка загроз (інтегральна оцінка ризику, оцінка ефективності

захисних заходів); комплексна оцінка економічного та фінансового потенціалу; методи прогнозування банкрутства (багатофакторні дискримінантні моделі та інші інтегральні методи оцінки фінансово-економічного стану підприємства).

Рис. 4.1. Методи оцінки фінансової безпеки підприємств [323]

Таким чином, за результатами огляду наукової літератури, присвяченої проблемам фінансової безпеки підприємства та оцінки її рівня, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день не існує єдиної методики оцінки фінансової безпеки підприємства. Для отримання повної інформації про рівень фінансової безпеки підприємства необхідне застосування сукупності методів, оскільки відокремлено жоден з них не надає повну інформацію для прийняття управлінських рішень і планування заходів, спрямованих на поліпшення фінансової безпеки підприємства.

Враховуючи переваги та недоліки всіх вище розглянутих методичних підходів, необхідно підкреслити статичність та вибірковість їх результатів, відсутність у розрахунках оцінки здатності підприємства до розвитку. У зв'язку з цим, автор вважає за доречне запропонувати *стратегічно-цільовий* підхід, який повинен базуватися на оцінці рівня досягнення стратегічно важливих фінансових цілей (максимізація чистого грошового потоку, ринкової вартості підприємства, узгодженість основних фінансових інтересів учасників) та передбачає коригування фінансової стратегії розвитку відповідно до рівня фінансової безпеки. Необхідність розробки такого підходу підтверджує той факт, що останнім часом серед дослідників проблем метрології фінансової безпеки підприємства вирізнявся так званий *вартісний* підхід, який дозволяє здійснити оцінку принципово з іншого боку, а саме з позиції можливості нарощувати капіталізацію підприємства, збільшувати його ринкову вартість. Вартісний підхід до управління фінансовою безпекою підприємства сформувався у межах погляду на підприємство як особливий інвестиційний товар, який володіє корисністю та вартістю для інвесторів.

Виходячи з цього, безперечною ознакою фінансової безпеки підприємства є розмір його вартості. Ключовою метою управління фінансовою безпекою підприємства в межах цього підходу є максимізація вартості підприємства, а особливістю застосування - бачення перспектив розвитку підприємства як ознаки управління його майбутнім.

Для оцінки рівня досягнення стратегічних цілей відповідно до стратегічно-цільового підходу доречно застосовувати кваліметрію – *сукупність методів і засобів кількісної оцінки якісних показників, в т.ч. ступеня реалізації певних цілей.*

Для цілей кількісної оцінки рівня досягнення стратегічних фінансових цілей цілком доцільним є використання інструменту побудови «дерева цілей», в якому на вищому рівні будуть сформульовані чіткі, конкретні, ймовірнісні, реалістичні, досяжні і орієнтовані в часі цілі стратегічного фінансового розвитку

підприємства, які конкретизуються у фінансовій стратегії і відповідно у вигляді тактичних та оперативних цілей.

Важливим у цьому аспекті є такий інструмент, як збалансована система показників (ЗСП). Побудова системи збалансованих показників виходячи із стратегічних цілей - це один з найпоширеніших підходів, оскільки він зрозумілий і логічний для користувачів всіх рівнів.

Цей підхід має на увазі декомпозицію стратегічних цілей на підзадачі і побудова дерева цих цілей - від корпоративних до цілей конкретного співробітника.

Іншими словами, цілі розробляються відповідно до підходу «зверху вниз», тобто їх формують виходячи з головних корпоративних завдань. Потім передають проект на розгляд керівникам підрозділів і відділів. Отримавши від них конструктивні пропозиції та зауваження, коригують дерево цілей «від низу до верху».

Бурхливий розвиток комп'ютерної техніки й інформаційних технологій, з одного боку, та глобальні фінансові кризи, які вказують на неефективність існуючих теорій фінансового аналізу і методів прогнозування розвитку фінансово-економічних систем, з іншого боку, вказують на потребу істотного переосмислення використовуваних методів економіко-математичного моделювання. Вчені схилиються до використання нейронних мереж, які вважаються одним з найбільш відомих та ефективних інструментів інтелектуального аналізу даних.

Інтерес до нейромережових технологій поступово охоплює все більш широке коло користувачів. Серед таких користувачів опинилися фінансові аналітики та архітектори фінансових систем компаній, про що свідчать широкі дискусії у фінансових чатах щодо ефективності застосування нейромереж для прогнозування фінансових показників.

Нейронні мережі виникли із досліджень у галузі штучного інтелекту, а саме зі спроб відтворити здатність біологічних нервових систем навчатися й виправляти помилки, моделюючи низькорівневу структуру мозку. Штучні нейронні мережі являють собою нову й досить перспективну обчислювальну технологію, що дає нові підходи до дослідження динамічних завдань у фінансовій області. Спочатку нейронні мережі відкрили нові можливості в області розпізнавання образів, потім до цього додалися статистичні і засновані на методах штучного інтелекту засоби підтримки прийняття рішень і вирішення завдань у сфері фінансів, у тому числі для діагностики банкрутства підприємства.

Найчастіше нейронні мережі використовуються у працях Kuan C., White H., Swanson N. та інших науковців для прогнозування фінансових ринків. Garcia R., Genfay R., Qi M. і Madala G. обґрунтували корисність нейронних мереж для аналізу трендів на фондовому ринку, а

Logion P. - для прогнозування валютного курсу. Нейронні мережі у працях вітчизняних науковців, таких як Н.Я.Савка, О.Ф.Івашина, І.І.Стрельченко, А.Б.Миколайчук та ін., більшою мірою застосовуються для прогнозування рівня фінансової безпеки держави та окремих її складових (податкової, боргової, у розрізі рівнів – регіону). На рівні суб'єктів підприємництва досі залишається незавершеним вивчення питань застосування нейронних мереж для аналізу та прогнозування рівня фінансової безпеки.

В сучасних економічних умовах діяльність підприємств знаходиться під впливом перманентних ризиків та загроз, які генеруються факторами зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування. Найбільша кількість ризиків та загроз притаманна саме акціонерній формі господарювання. Тому надзвичайно важливим є аналіз рівня фінансової безпеки з точки зору попередження виникнення загроз та своєчасності застосування превентивних заходів.

Вирішення задач аналізу рівня фінансової безпеки акціонерних компаній за допомогою нейронних мереж складається з наступних етапів: пошук даних для навчання; підготовка і нормалізація даних; вибір типу нейронної мережі; експериментальний підбір характеристик мережі; експериментальний підбір параметрів навчання; навчання штучної нейронної мережі; перевірка адекватності навчання; коригування параметрів; кінцеве навчання; вербалізація нейронної мережі для її подальшого використання.

Графічно нейронну мережу для прогнозування рівня фінансової безпеки компанії можна зобразити наступним чином (рис. 4.2).

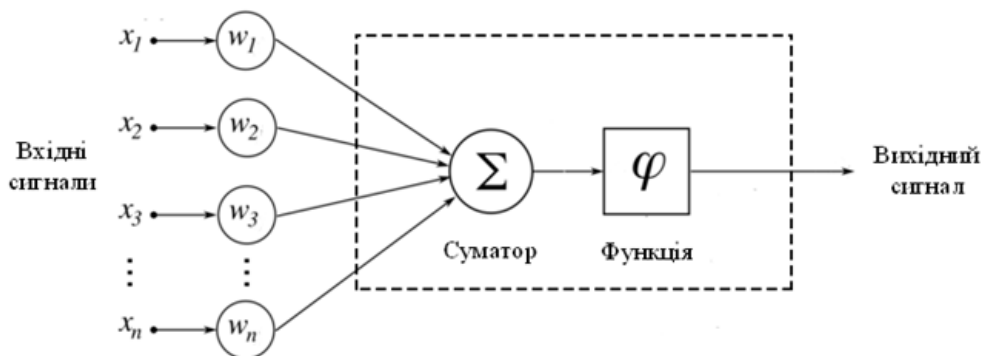

Рис. 4.2. Графічне зображення нейронної мережі [214]

Процедура автоматизації нейронної мережі наступна. Як видно з рис. 1, під час роботи мережі до вхідних елементів подаються значення вхідних змінних $x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$, що являють собою фінансові показники діяльності підприємства. Кожен показник має свою вагу

$W_1, W_2, W_3, \dots, W_n$, яка визначається за нормативним значенням. Суматор підраховує середнє арифметичне ваг вхідних сигналів $\frac{\sum_{i=1}^n W_i}{n}$.

Після чого функція активації відпрацьовує подані дані - результат проходить через певні нормативні значення і на виході з мережі ми отримуємо рівень фінансової безпеки підприємства. В якості вхідних даних нейронної мережі слугуватимуть індикатори фінансової безпеки, які будуть розглянуті далі.

4.2. Обґрунтування вибору індикаторів для оцінки фінансової безпеки акціонерних товариств

На сьогоднішній день вимірювання та оцінка рівня фінансової безпеки компанії - наріжний камінь загальної системи управління ефективністю, і саме тут багато практиків та науковців зустрічають більшість труднощів. На перший погляд, тут немає нічого складного, адже існує фінансова та управлінська звітність, на основі яких можна формулювати завдання і контролювати їх виконання. Однак багато менеджерів погодяться, що часто з даних бухгалтерського та управлінського обліку неможливо отримати необхідну інформацію. Навіть якщо інформація доступна, вона часто не дає відповіді на питання про істинні причини тієї чи іншої проблеми і шляхи виправлення ситуації. Інформаційний вакуум позбавляє менеджерів можливості активно управляти діяльністю підлеглих їм підрозділів. Не маючи можливості однозначно формулювати завдання і ступінь їх пріоритетності, вони не можуть чітко відстежувати їх виконання.

Вибір і обґрунтування внеску окремих показників в інтегральний рівень ФБ компанії зазвичай утруднений у силу їх неоднорідності, і тут, як правило, суб'єктивізм оцінок може значно спотворити кінцевий результат. Тому інструментарій управління фінансовою безпекою АТ повинен враховувати взаємозв'язки неоднорідних показників, усувати суб'єктивізм оцінок, виявляти найбільш значущі фактори впливу.

Порівняння показників, що мають різну сутність і призначення, тільки підсилює плутанину. Більше того, частина з них використовується в стратегічному аналізі, частина в короткостроковій перспективі, що ще більше ускладнює оцінку та управління.

Прихильники тих чи індикаторів фінансової безпеки наводять різні доводи їх переваг порівняно з іншими показниками. Хтось вважає, що економічні критерії (наприклад, економічний прибуток) важливіше, ніж бухгалтерський (наприклад, прибуток на акцію). Інші намагаються

знайти розумний компроміс між короткостроковими і довгостроковими результатами. Однак, досконалих показників результативності просто не існує.

При обґрунтуванні вибору індикаторів фінансової безпеки ми будемо відштовхуватися від визначення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва (ФБСП) та акціонерного товариства, які було дано вище. Виходячи з наведених тлумачень, основними параметрами, які повинні лежати в основі побудови системи індикаторів фінансової безпеки, є фінансова рівновага суб'єкта підприємництва, його стійкість до негативних впливів фінансового середовища, здатність до збереження та нарощення фінансового потенціалу з метою стабільного розвитку у майбутньому. Основними критеріями при цьому було визначено: стабільний фінансовий стан, узгодженість фінансових інтересів учасників, зростання ринкової вартості підприємства. Виходячи з цих критеріїв необхідно вибрати перелік показників-індикаторів, які:

1) доступні для аналізу із загальнодоступних інформаційних джерел;

2) враховують допустиме викривлення фінансової звітності та обмеженість наявної для прийняття рішень інформації;

3) враховують як кількісні, так і якісні фактори впливу;

4) є кількісним виразом зовнішніх і внутрішніх загроз;

5) відобразять специфіку діяльності компанії та можуть змінюватися з часом;

6) не повинні дублювати один одного;

7) відповідають вимогам співставності та підпорядкованості.

Виконання вимог співставності та підпорядкованості досягається, якщо значення відібраних показників для конкретного АТ можна порівнювати із:

а) загальноприйнятими нормами і стандартами;

б) аналогічними даними за попередні роки для вивчення тенденцій поліпшення або погіршення рівня фінансової безпеки;

в) аналогічними даними інших суб'єктів ринку, що дозволяє виявити його можливості;

г) різними, неоднорідними показниками аналізованого підприємства всередині того ж часового інтервалу.

Вибрані показники повинні бути спроможними до застосування для широкого кола суб'єктів ринку. Це необхідно для того, щоб, по-перше, проводити міжкорпоративні порівняння, для цього компанії повинні бути уніфіковані з точки зору переліку показників та визначення їх нормативних значень. По-друге, не всі акціонери-інсайдери, і тим більше аутсайдери, володіють повною інформацією про

дивідендну політику фірми. В умовах нерівнодоступності та підвищеного рівня асиметрії в інформаційному забезпеченні для оцінки балансу інтересів необхідно мати можливість скористатися відкритою фінансовою звітністю.

По факту, завдання полягає у тому, щоб вибудувати числову систему показників, яка відобразить всі необхідні вхідні параметри для оцінки рівня фінансової безпеки компанії і прийняття рішень на перспективу на основі застосування штучних нейронних мереж.

Система індикаторів повинна бути побудована у трьох проекціях (виходячи з критеріїв) – 1) стабільний фінансовий стан, 2) узгодженість фінансових інтересів учасників, 3) зростання ринкової вартості підприємства.

В якості індикаторів для оцінки *стабільності фінансового стану* приймемо наступний набір показників:

1) показники фінансової стійкості – характеризують залежність від кредиторів та відображають ефективність структури капіталу. До цієї групи відібрані традиційні показники: коефіцієнт фінансової незалежності, коефіцієнт фінансової стійкості, фінансовий ліверідж, коефіцієнт забезпечення власними коштами та коефіцієнт покриття необоротних активів власним капіталом.

2) показники ліквідності – відображають наявність і достатність ліквідних активів для покриття зобов'язань, та відповідно відображають рівень платоспроможності підприємства. Це коефіцієнти покриття, швидкої ліквідності та абсолютної ліквідності.

3) показники ділової активності – відображають ефективність управління оборотними активами та поточними зобов'язаннями. До цієї групи віднесено показники оборотності оборотних активів, запасів, дебіторської та кредиторської заборгованості, а також позичкового капіталу.

4) показники рентабельності – особливо важлива для акціонерів група показників, які показують віддачу від авансованого капіталу. Серед вибраних показників – рентабельність продажу, розрахована на основі валового, операційного та чистого прибутків, рентабельність активів, власного капіталу та продукції.

В якості основних показників *балансу інтересів* приймемо такі показники, які відображають економічне зростання і розмір компанії: чистий дохід від реалізації (ЧД), прибуток від операційної діяльності (ЕВІТ), фінансовий результат від звичайної діяльності (ЕВІТДА), чистий прибуток (ЧП), операційний Cash-flow (CF), сукупні активи (СА) і власний капітал (Д). При цьому важливою з точки зору ризиків і

загроз є саме динаміка зміни цих показників – збільшення чи зменшення та наскільки суттєвою є сама зміна значення показника.

Проекція показників, які відображають *зростання ринкової вартості* акціонерного товариства, на нашу думку, повинна включати такі показники, які відображають зростання добробуту власників, зокрема це ринкова ціна акцій (температура приросту); доля на ринку основної продукції; частка акцій, які обертаються на ринку до загальної кількості емітованих акцій (free-float), дивідендна дохідність.

Саме ці кількісні показники доцільно використовувати для аналізу фінансової безпеки. По-перше, в умовах обмеженості інформації, властивій корпоративному управлінню, показники, що розглядаються, є найбільш доступними та обов'язковими до опублікування в засобах масової інформації. В деяких економічних виданнях вони використовуються для складання рейтингів підприємств. По-друге, ці показники відображають найважливіші фінансові характеристики для діючих і потенційних акціонерів. По-третє, дані показники піддаються упорядкуванню в динаміці.

Для оцінки рівня фінансової безпеки відносних та вартісних показників може виявитися недостатньо, оскільки вони відображають стан де-факто, а потенційні зміни показників, а також ризики і загрози можуть лежати у площині якісних параметрів діяльності компанії. Тому на основі експертного опитування був сформований перелік найбільш адекватних якісних індикаторів фінансової безпеки, а саме:

1) наявність ефективного менеджменту в компанії – рівень фінансової безпеки компанії значною мірою залежить від правильності управлінських рішень; цей індикатор оцінюється на основі опитування персоналу компанії та на основі оприлюднення інформації в ЗМІ;

2) регіон здійснення основної діяльності – на фінансову безпеку впливає регіон розміщення основних видів діяльності компанії з точки сприятливості ведення бізнесу (сприятлива політика місцевих органів влади, відсутність військових чи політичних ризиків, наближеність до ресурсної бази, зручність логістики, розвинена регіональна інфраструктура тощо);

3) приналежність до певної галузі – цей індикатор враховує галузеві ризики та відображає інвестиційну привабливість галузі;

4) диверсифікованість операційної діяльності – враховуючи, що диверсифікація є одним з методів мінімізації ризиків, то чим більш диверсифікованою є операційна діяльність, тим менше ризиків зазнати втрат одночасно від всіх видів діяльності;

5) належність до інтегрованої корпоративної структури (холдингу, концерну, кластеру) – цей індикатор нівелює ризики

рейдерства з боку конкурентів, належність до корпоративної структури створює свого роду захисний бар'єр від зовнішніх ризиків, розширює можливості виходу на нові ринки та надає гарантії успішної діяльності на перспективу;

6) близькість до владних структур і можливість лобювання інтересів – цей індикатор, по суті, нівелює ринкові ризики і створює можливості захисту інтересів власників через вплив на прийняття рішень органами влади; певною мірою пов'язаний із наступним індикатором;

7) наявність привілейованого доступу до ресурсів (фінансових, природних і т.д.) – цей індикатор може бути в тісному взаємозв'язку з індикаторами належності до інтегрованої корпоративної структури та близькості до владних структур, або впливати на фінансову безпеку незалежно від них;

8) наявність власного кодексу (принципів, правил) корпоративного управління – цей індикатор визначає внутрішні правила поведінки, які створюють корпоративну культуру;

9) рівень корпоративної культури в компанії - внутрішня корпоративна культура та корпоративні цінності лежать в основі фінансової стабільності багатьох компаній у світовій практиці; цей індикатор визначає поведінкові ризики, пов'язані з превалюванням особистих інтересів над корпоративними в окремих людей;

10) наявність чіткої фінансової стратегії розвитку, яка є складовою загальної стратегії компанії – наявність або відсутність такої стратегії та усвідомлення її цілей кожним менеджером і працівником визначає здатність компанії до розвитку;

11) кадрова політика – фінансова безпека компанії значною мірою залежить від правильно побудованої кадрової політики, ефективності мотиваційних заходів, наявності системних принципів підбору кадрів, їх навчання та розвитку.

Весь перелік розглянутих вище індикаторів вибрано у якості вхідних параметрів для нейромережі. Для використання нейромережевого підходу з метою визначення інтегрального рівня фінансової безпеки, необхідно кожному показнику присвоїти кодовані значення. Для цього було взято за основу нормативні значення показників (для коефіцієнтів фінансової стійкості і ліквідності), напрям зміни показника (для коефіцієнтів ділової активності, рентабельності, темпів приросту/зменшення вартісних показників, ринкових показників та якісних показників) та можливий діапазон значень (для таких коефіцієнтів, як доля на ринку та free-float).

Перелік вхідних параметрів та розподіл кодованих значень наведено у таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

**Система показників для нейромережевого прогнозування рівня
фінансової безпеки акціонерних товариств***

Групи показників	Назва вхідного параметра (змінної)	Діапазон зміни вхідного параметра та його кодовані значення для нейромережі
1	2	3
I. ВІДНОСНІ ПОКАЗНИКИ:		
<i>1.1. Показники фінансової стійкості</i>	1. Коефіцієнт фінансової незалежності “автономії” (Кавт)	$\geq 0,5 - 5$; $0,3-0,5 - 3$; $0,1-0,3 - 1$
	2. Коефіцієнт фінансової стабільності (Кф.с.)	$>1 - 5$ $0,5-1 - 3$ $0,1-0,5 - 1$
	3. Фінансовий ліверидж (Фа)	Більше 1 – 5 Менше 1 – 1 (якщо $BC > \text{Рентаб.}$), у протилежному випадку - навпаки
	4. Коефіцієнт забезпечення власними коштами (Кз.к.)	$>0,1 - 5$ $<0,1 - 1$
	5. Коефіцієнт покриття необоротних активів власним капіталом (НАвк)	$>1 - 5$ $<1 - 1$
<i>1.2. Показники ліквідності</i>	6. Коефіцієнт покриття (Кл)	Більше 2 – 5; $0,5-1 - 2$; $1-1,5 - 3$; $1,5-2 - 4$; до $0,5 - 1$
	7. Коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності (Кш.л.)	$>0,7 - 5$
	8. Коефіцієнт абсолютної ліквідності (Ка.л)	$\geq 0,2 - 5$
<i>1.3. Показники ділової активності</i>	9. Коефіцієнт оборотності активів (Ко.а)	Збільшення – 5; Зменшення – 1
	10. Коефіцієнт оборотності оборотних активів (Ко _о)	Збільшення – 5; Зменшення – 1
	11. Середня тривалість одного обороту активів (Чо.а)	Збільшення – 1 Зменшення – 5
	12. Коефіцієнт оборотності запасів (Ко.з)	Збільшення – 5; Зменшення – 1
	13. Середня тривалість одного обороту запасів (Чо.з)	Збільшення – 1 Зменшення – 5
	14. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (Ко.д)	Збільшення – 5 Зменшення – 1
	15. Середній період погашення дебіторської заборгованості (Чо.д)	Збільшення – 1 Зменшення – 5
	16. Середній період погашення кредиторської заборгованості (Чо.кр)	Зменшення або збільшення (залежить від попереднього показника)

Продовження табл. 4.1

1	2	3
	17. Коефіцієнт оборотності позичкового капіталу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	Збільшення – 5; Зменшення – 3 Від’ємне значення - 0
1.4. Показники рентабельності	18. Рівень рентабельності продажу (реалізації) (Pr.)	Збільшення – 5; Зменшення – 3 Від’ємне значення - 0
	19. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від операційної діяльності (ЕВІТ)	Збільшення – 5; Зменшення – 3 Від’ємне значення - 0
	20. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	Збільшення – 5; Зменшення – 3 Від’ємне значення - 0
	21. Рівень рентабельності активів (Pa)	Збільшення – 5; Зменшення – 3 Від’ємне значення - 0
	22. Рівень рентабельності власного капіталу (Pв)	Збільшення – 5; Зменшення – 3 Від’ємне значення - 0
	23. Рівень рентабельності продукції (Pп)	Збільшення – 5; Зменшення – 3 Від’ємне значення - 0
	2. ВАРТІСНІ ПОКАЗНИКИ В ДИНАМІЦІ	24. Чистий дохід від реалізації, <i>темп приросту, %</i>
25. Фінансовий результат від операційної діяльності (ЕВІТ) <i>темп приросту, %</i>		Збільшення – 5; Зменшення (до 50%) – 3 Зменшення (понад 50%) – 1
26. Фінансовий результат від звичайної діяльності (ЕВІТДА) <i>темп приросту, %</i>		Збільшення – 5; Зменшення (до 50%) – 3 Зменшення (понад 50%) - 1
27. Чистий прибуток <i>темп приросту, %</i>		Збільшення – 5; Зменшення (до 50%) – 3 Зменшення (понад 50%) - 1
28. Операційний Cash-flow, <i>темп приросту, %</i>		Збільшення – 5; Зменшення (до 50%) – 3 Зменшення (понад 50%) - 1
29. Активи, <i>темп приросту, %</i>		Збільшення – 5; Зменшення (до 50%) – 3 Зменшення (понад 50%) - 1
	30. Власний капітал, <i>темп приросту, %</i>	Збільшення – 5; Зменшення (до 50%) – 3 Зменшення (понад 50%) - 1
3. РИНКОВІ ПОКАЗНИКИ	31. Ринкова ціна акцій, <i>темп приросту, %</i>	Зростання – 5; Зменшення – 3; Відсутність ринкової ціни - 1

Продовження табл. 4.1

1	2	3
	32. Доля на ринку основної продукції, %	До 5% - 0; 5-10% - 1; 10-25% - 3; >25% - 5
	33. Free-float, %	До 0,1 - 1; 0,1-0,5 - 2; 0,5-1 - 3
	34. Дивідендна дохідність, %	Зростає - 5; Зменшується - 2; Відсутня - 1
4. ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ	35. Наявність ефективного менеджменту в компанії	Діапазон від 1 до 5: Найвищий рівень - 5, Неякісний менеджмент - 1
	36. Регіон здійснення основної діяльності	Сприятливий для ведення бізнесу - 5 Несприятливий для ведення бізнесу - 1
	37. Приналежність до певної галузі	Інвестиційно приваблива галузь - 5; Недостатньо приваблива - 3 Неприваблива - 1
	38. Диверсифікованість операційної діяльності	1 вид діяльності - 1; 2 види діяльності - 2; 3 види - 3, 4 види - 4; 5 і > видів - 5.
	39. Належність до інтегрованої корпоративної структури (холдингу, концерну, кластеру)	Так - 5 Ні - 2
	40. Близькість до владних структур і можливість лобіювання інтересів	Так - 5 Ні - 3
	41. Наявність привілейованого доступу до ресурсів (фінансових, природних і т.д.)	Так - 5 Ні - 3
	42. Наявність власного кодексу (принципів, правил) корпоративного управління	Так - 5 Ні - 1
	43. Наявність чіткої фінансової стратегії розвитку	Так - 5 Ні - 1
	44. Рівень корпоративної культури в компанії	Дуже високий - 5; Високий - 4 Прийнятний - 3; Низький - 2; Відсутність - 1
45. Кадрова політика	Дуже чітка - 5; Високий рівень - 4; Прийнятний - 3; Неякісна - 2 Відсутність системних принципів підбору кадрів - 1	

* Примітка: таблиця сформована на основі результатів власного авторського дослідження.

На підставі розрахунку вхідних параметрів на виході повинен бути розрахований інтегральний показник рівня фінансової безпеки в

діапазоні від 0 (найменше значення) до 5 (найбільше значення). Трактування значення інтегрального показника можна представити наступним чином:

- 4,1-5-Дуже високий
- 3,1-4-Високий
- 2,1-3-Прийнятний
- 1,1-2- Критичний
- 0-1- Надкритичний (катастрофічний)

Виділення таких рівнів відповідає стратегічно-цільовому підходу, оскільки відображає рівень досягнення стратегічно важливих фінансових цілей та ефективності системи фінансової безпеки АТ в цілому.

Рівень досягнення фінансових цілей можна визначити на основі критерію бажаності Харрінгтона. Він є універсальним інструментом оцінки результатів за шкалою бажаності від нуля до одиниці на основі експоненційної трансформації. Серед конкретних способів реалізації функції бажаності для оцінки рівня досягнення стратегічних фінансових цілей підприємства найбільш доцільно використовувати шкалу Харрінгтона, яка має універсальне застосування. Виходячи зі шкали Харрінгтона, категоризація оцінок для визначення ступеня досягнення фінансових цілей може виглядати наступним чином (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Шкала ступеня досягнення цілей (за шкалою Харрінгтона)

Значення	Характеристика рівня досягнення фінансових цілей	Рівень ФБ корпоративного підприємства	Рівень ефективності системи ФБ
1,00-0,80	Дуже добрий	Дуже високий	Дуже високий
0,80 – 0,63	Добрий	Високий	Високий
0,63 – 0,37	Достатній	Прийнятний	Прийнятний
0,37 – 0,20	Прийнятний	Критичний	Система ФБ є неефективною
0,00-0,20	Неприйнятний	Надкритичний	

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що оцінку рівня фінансової безпеки можливо здійснити з достатньо високою достовірністю залежно від використовуюваного інструментарію. Використання економіко-математичних методів та моделей дозволить науково обґрунтувати прогностні результати та здійснювати прогнози рівня фінансової безпеки з досить незначною похибкою.

4.3. Дослідження рівня фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні

Для проведення аналізу рівня фінансової безпеки за допомогою нелінійних математичних методів, а саме штучних нейронних мереж було вибрано 5 підприємств: ПАТ «Мотор Січ», ПАТ «Укртелеком», ПАТ «Центренерго», ПАТ «Укрнафта», ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод». Обґрунтування вибору саме цих підприємств базується на тому факті, що дані підприємства протягом тривалого періоду часу знаходилися в лістинговому списку фондової біржі ПФТС та акції їх склали основу індексного кошику ПФТС.

Процедура дослідження показників складалася з формування вибірки даних з фінансової звітності на сайті www.smida.gov.ua по кожному підприємству протягом 2008-2018 років; розрахунок відібраних індикаторів; відслідковування інформації з відкритих джерел (аналітичні огляди, відгуки, публікації, результати маркетингових досліджень, дані фондових бірж).

Результати розрахунків індикаторів досліджуваних підприємств наведені у таблицях додатку Г.

Якщо порівнювати групу показників фінансової стійкості у розрізі досліджуваного періоду та вибраних підприємств, то можна констатувати, що найкращі позиції за коефіцієнтами фінансової стабільності, забезпеченості власними коштами та покриття необоротних активів власним капіталом мали ПАТ «Мотор Січ» та ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» (рис. 4.3). Негативна тенденція щодо погіршення всіх показників спостерігається у ПАТ «Укрнафта». Криза 2008-го року та післякризові 2009-2011 роки негативно позначилися і на фінансовій стійкості ПАТ «Центренерго», суттєве відновлення діяльності якого почалося тільки, починаючи з 2016 року. Відсутність власних коштів для поповнення основного капіталу, а саме для фінансування необоротних активів, протягом усього періоду спостерігається у ПАТ «Центренерго», ПАТ «Укртелеком» та ПАТ «Укрнафта».

Для кожного показника фінансової стійкості залежно від нормативного значення та економічно доцільного рівня встановлено кодовані значення для нейромережі (табл. 4.1).

Наступна група показників, яка є важливою з точки зору моніторингу ризику неплатоспроможності – група показників ліквідності. Ці показники є індикаторами достатності поточних активів для виконання зобов'язань.

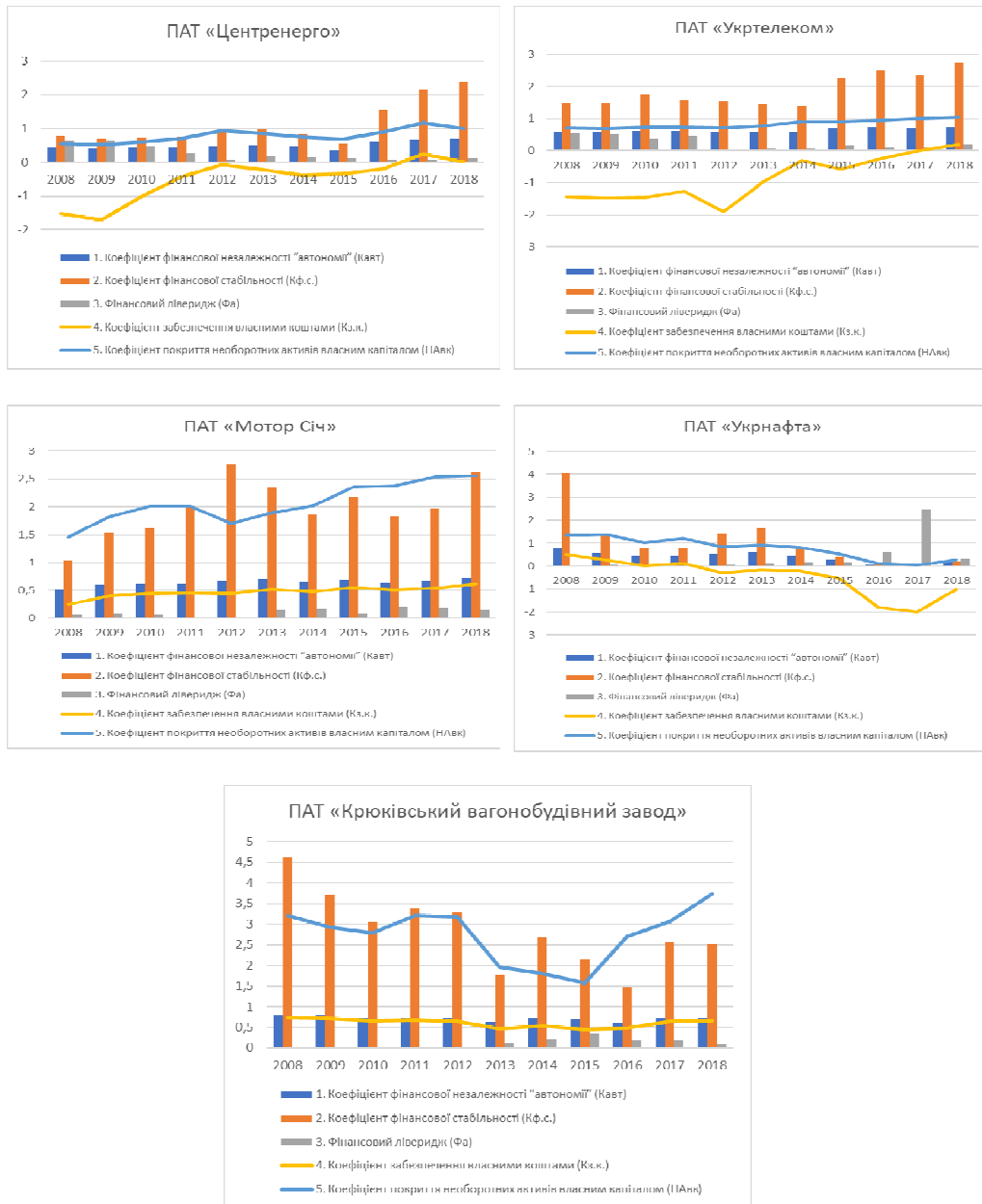

Рис. 4.3. Динаміка індикаторів фінансової стійкості акціонерних товариств протягом 2008-2018 років
(складено на основі даних додатку Г)

Оцінка стану ліквідності підприємств (рис. 4.4) протягом досліджуваного періоду вказує на те, що криза 2008-2009 років не

позначилася негативно на діяльності ПАТ «Мотор Січ» та ПАТ «Центрэнерго». Навпаки, у цих підприємств помітне зростання коефіцієнту покриття. Проте, у той же час значне відставання коефіцієнту швидкої ліквідності від коефіцієнту покриття свідчить про збільшення величини запасів у структурі оборотних активів, що в умовах падіння ринків означає зниження обсягів реалізації.

Рис. 4.4. Динаміка індикаторів ліквідності акціонерних підприємств протягом 2008-2018 років (складено на основі даних додатку Г)

Оцінка ділової активності за показниками оборотності та середнього періоду обороту окремих елементів оборотних активів та поточних зобов'язань у розрізі досліджуваних підприємств дає підстави робити наступні висновки. У ПАТ «Мотор Січ» найвищий рівень оборотності активів був досягнутий у 2010 році, після чого спостерігається помітне зниження всіх коефіцієнтів оборотності. Починаючи з 2010 року періоди обороту загальної суми активів та запасів суттєво зросли (рис.4.5)

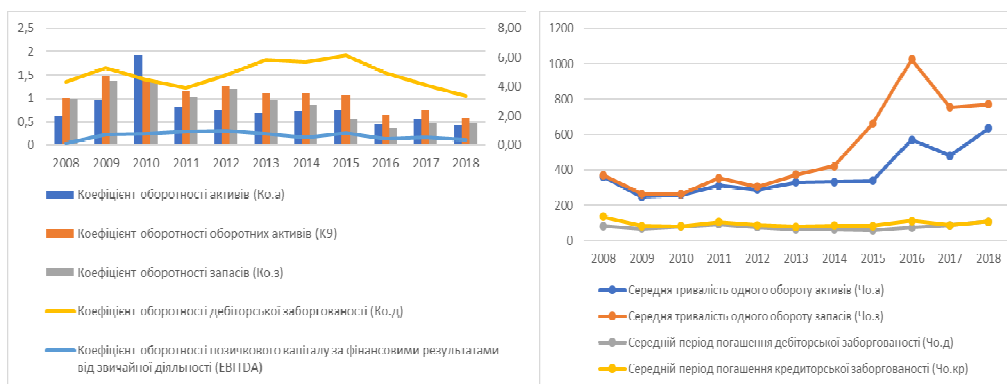

Рис. 4.5. Динаміка показників ділової активності ПАТ «Мотор Січ» у 2008-2018 роках
(сформовано на основі даних таблиці Г.1 додатку Г)

Динаміка показників ділової активності ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» вказує на те, що найвищі значення показників було досягнуто у посткризовий період 2010-2011 років. Починаючи з 2012 року до 2015 років відбувалося сповільнення оборотності оборотних коштів, зростав період обороту активів. Це пояснюється загальною політичною та економічною ситуацією, яка суттєво погіршилася у той період. Політичні та соціальні заворушення у поєднанні з напруженням у міжрегіональних стосунках призвели до відділення Автономної Республіки Крим та її приєднання до Російської Федерації, повномасштабного збройного протистояння у певних частинах Донецької та Луганської областей та, у кінцевому підсумку, значного погіршення політичних та економічних стосунків України з Російською Федерацією. Ці чинники призвели до значного зниження основних макроекономічних показників країни, збільшення дефіциту державного бюджету, зменшення валютних резервів Національного банку України та, як наслідок, подальшого зниження суверенного кредитного рейтингу. Підприємство суттєво зменшило обсяг продажів в

Російську Федерацію. У 2014 р. доля в доході підприємства від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг покупцям з Російської Федерації склала 34%, тоді як у 2013 році цей показник становив 57%.

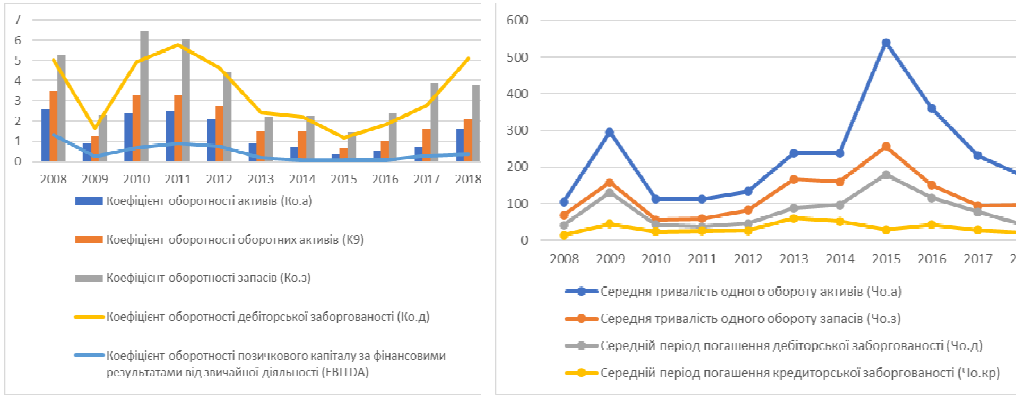

Рис. 4.6. Динаміка показників ділової активності ПАТ «Крюківський вагобудівний завод» у 2008-2018 роках
(сформовано на основі даних таблиці Г.2 додатку Г)

У ПАТ «Укрнафта» спостерігалася аналогічна ситуація погіршення умов діяльності після 2012 року. У 2012 році зафіксовано найвищий показник оборотності запасів, проте мало місце сповільнення оборотності активів, сповільнення надходження коштів від дебіторів (період погашення дебіторської заборгованості значно зріс) (рис.4.7)

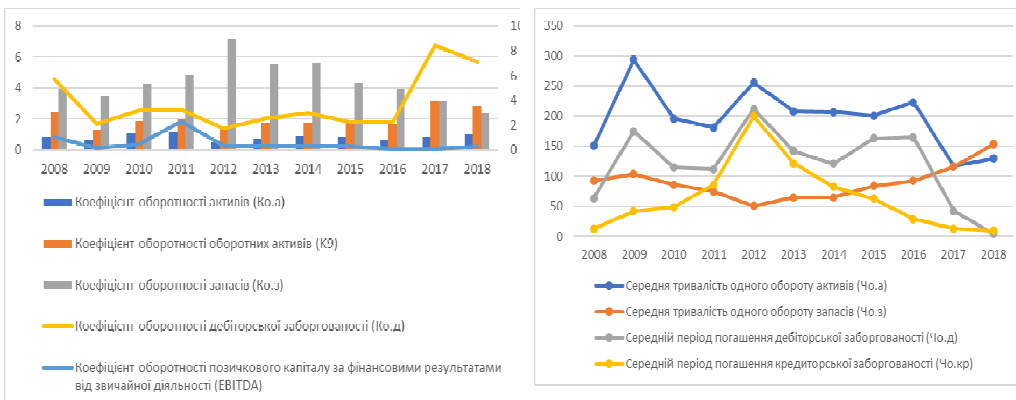

Рис. 4.7. Динаміка показників ділової активності ПАТ «Укрнафта» у 2008-2018 роках
(сформовано на основі даних таблиці Г.3 додатку Г)

Макроекономічна ситуація характеризувалася наступними змінами. В 2013 році уряд України запровадив ряд обмежень щодо валютнообмінних операцій, які були спрямовані на стабілізацію валютного курсу національної валюти, української гривні. Інфляція протягом року була наближеною до нуля, оскільки Національний банк України скоротив обсяги грошової маси в обігу. Національні валютні резерви скоротились до рівня тримісячного імпорту станом на кінець року внаслідок зменшення надходжень від експорту товарів та сільськогосподарської продукції, необхідності погашення заборгованості, переважно перед Міжнародним валютним фондом, і здійснення розрахунків за поточні та минулі поставки природного газу.

Тривала політична нестабільність та зміна влади призвела до нестабільності фінансових ринків та різкої девальвації національної валюти по відношенню до основних іноземних валют. Рейтинги довгострокового і короткострокового суверенних боргів України були знижені міжнародними рейтинговими агенціями у січні та лютому 2014 року з подальшим негативним прогнозом. Національний банк України серед інших заходів запровадив деякі обмеження на проведення клієнтських платежів банками та на купівлю іноземної валюти на міжбанківському ринку.

Розрив торгівельних зв'язків з Росією та анексія Криму теж негативно позначилися на діяльності ПАТ «Укрнафта», оскільки компанія здійснювала діяльність у Криму, включаючи експлуатацію мережі АЗС. У березні 2014 року діяльність компанії у Криму була призупинена до моменту визначення правового статусу компанії на цій території та заморожені основні засоби у вигляді АЗС балансовою вартістю 79 млн.грн.

Не обійшли стороною події у Криму і ПАТ «Укртелеком». У 2014 році компанія втратила контроль над двома розташованими у Криму філіями. У 2017 році втратила ще дві філії, розташовані у Донецькій та Луганській областях. На ці філії припадало більше 26% дебіторської заборгованості, 9% запасів компанії станом на кінець 2016 року. Обсяги продажів та діяльність цих філій зазнали негативного впливу внаслідок руйнування інфраструктури, неспроможності окремих клієнтів платити за надані послуги та загального зниження попиту на послуги, які надаються у цих областях. У березні-квітні 2017 року контроль над майном Донецької та Луганської філій компанії захопили озброєні угруповання. Керівники філій були змушені призупинити управління та не могли забезпечувати операційний контроль над їхньою діяльністю. Основні засоби були повністю знецінені станом на 31 грудня 2016 року. Після втрати контролю вартість чистих активів

була знецінена до нуля. Цим пояснюється тенденція погіршення показників після 2012 року (рис. 4.8).

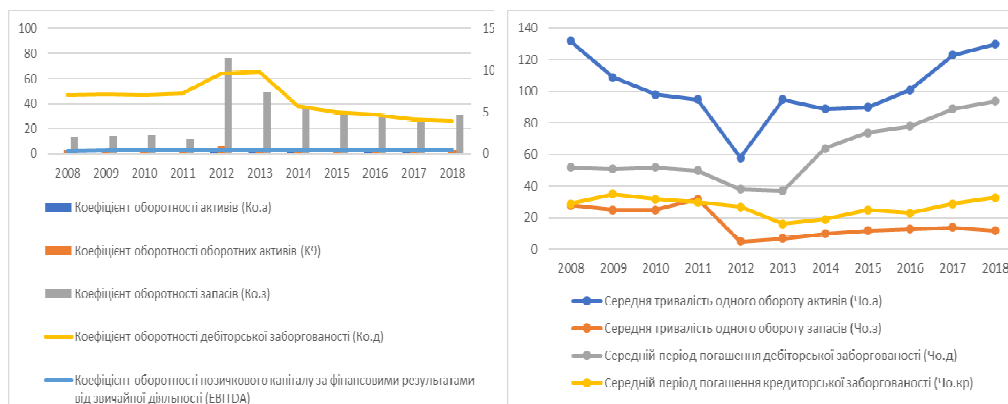

Рис. 4.8. Динаміка показників ділової активності ПАТ «Укртелеком» у 2008-2018 роках
(сформовано на основі даних таблиці Г.4 додатку Г)

Результати оцінки ділової активності ПАТ «Центрэнерго» (рис. 4.9) вказують на високий рівень оборотності запасів і дебіторської заборгованості протягом усього періоду при низькому рівні оборотності сукупних активів.

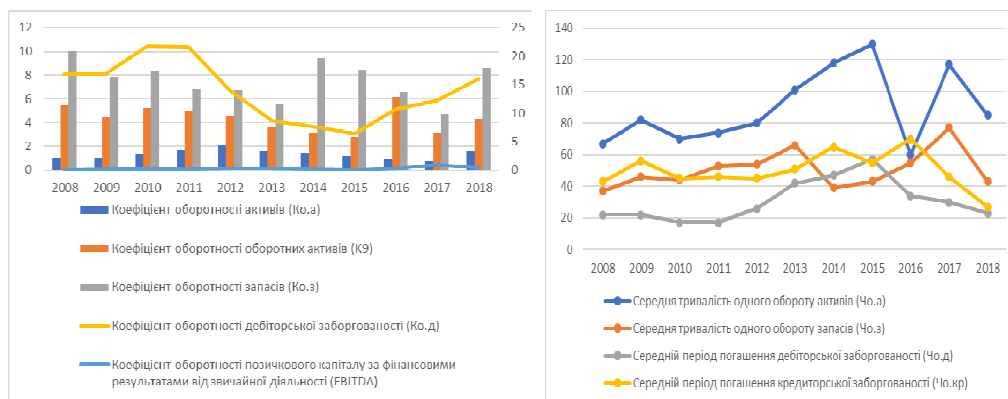

Рис. 4.9. Динаміка показників ділової активності ПАТ «Центрэнерго» у 2008-2018 роках
(сформовано на основі даних таблиці Г.5 додатку Г)

Загалом, середній період обороту активів ПАТ «Центрэнерго» за десять років становить 89 днів, запасів – 50 днів, дебіторської

заборгованості – 30 днів і кредиторської – 49 днів. Це дає підставу стверджувати, що операційна діяльність частково фінансується за рахунок товарних кредитів у формі одержання відстрочки платежів від кредиторів. Стабільність роботи компанії визначається тим, що ПАТ «Центренерго» є єдиною в Україні державною енергогенеруючою компанією, що має вагомі конкурентні переваги та значний потенціал розвитку.

Розрахункові значення показників рентабельності досліджуваних акціонерних товариств протягом 2008-2018 років представлені в табл. 4.3. Якщо оцінювати рейтинги підприємств по середньому за період значенню кожного показника, то по всіх показниках, крім коефіцієнту рентабельності продажу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА), безумовним лідером за рівнем прибутковості виступає ПАТ «Мотор Січ».

Проте, для оцінки фінансової безпеки важливе значення має не стільки сам показник, скільки його динаміка. Нами закладено в модель присвоєння 5 балів, якщо має місце сприятлива зміна показників рентабельності, тобто їх збільшення. У разі, якщо рентабельність коливається у сторону зменшення, присвоюється кодоване значення 3 при умові, що показник залишається з позитивним значенням. Якщо ж компанія одержала збитки і показник рентабельності став від'ємним, то для визначення рівня фінансової безпеки, йому присвоюється кодоване значення 0.

Аналізуючи інші групи відібраних показників у якості індикаторів фінансової безпеки, які наведені у табл. 4.1, а саме тенденції зміни вартісних показників, ринкових показників та групу якісних показників, були сформовані відповідні матриці кодованих значень. Оцінка якісних показників здійснювалася на основі ретельного вивчення відкритих даних підприємств, а саме інформації про стан корпоративного управління, приміток до річної фінансової звітності, складеної відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності, аудиторських висновків, інформації про дивіденди та інших відомостей про емітентів.

Для визначення рівня інтегрального показника рівня фінансової безпеки для кожного акціонерного товариства розраховано середнє значення всіх кодованих значень показників у кожному році.

Результати моделювання значень інтегрального показника рівня фінансової безпеки відібраних для аналізу акціонерних товариств України наведені у табл.4.4 та на рис. 4.10.

Таблиця 4.3

Розрахункові значення показників рентабельності акціонерних товариств в Україні у 2008-2018 роках*

Назва підприємства	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє значення показника
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Рівень рентабельності продажу (реалізації) (Рр.)												
ПАТ «Мотор Січ» (MSICH)	0,002	0,198	0,250	0,232	0,204	0,154	0,145	0,246	0,186	0,205	0,102	0,175
ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод» (KVBZ)	0,123	0,05	0,068	0,11	0,108	0,09	-0,123	-0,334	-0,052	0,086	0,088	0,019
ПАТ «Укрнафта» (UNAF)	0,153	0,038	0,132	0,089	0,095	0,009	0,045	-0,189	-0,387	0,004	0,18	0,015
ПАТ «Укртелеком» (UTLM)	-0,23	-0,067	-0,039	-0,02	0,0528	0,0215	0,0441	0,0939	0,095	0,1413	0,0854	0,016
ПАТ «Центрэнерго» (CEEN)	-0,042	-0,056	0,002	0,005	0,026	0,065	0,009	0,003	0,036	0,173	0,034	0,023
2. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від операційної діяльності (ЕВІТ)												
ПАТ «Мотор Січ» (MSICH)	0,126	0,295	0,318	0,36	0,288	0,255	0,34	0,428	0,329	0,369	0,142	0,295
ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод» (KVBZ)	0,174	0,077	0,124	0,145	0,143	0,093	-0,116	-0,278	-0,042	0,082	0,084	0,044
ПАТ «Укрнафта» (UNAF)	0,209	0,067	0,187	0,112	0,121	0,034	0,107	-0,122	-0,651	0,004	0,22	0,026
ПАТ «Укртелеком» (UTLM)	-0,019	-0,006	-0,01	0,047	0,114	0,086	0,119	0,181	0,171	0,236	0,153	0,097
ПАТ «Центрэнерго» (CEEN)	0,023	-0,029	0,018	0,034	0,046	0,086	0,022	0,016	0,093	0,225	0,05	0,053

Продовження табл. 4.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
3. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)												
ПАТ «Мотор Січ» (MSICH)	0,051	0,193	0,216	0,23	0,203	0,213	0,161	0,221	0,176	0,221	0,226	0,192
ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод» (KVBZ)	0,139	0,061	0,087	0,097	0,151	0,134	0,043	0,111	0,059	0,104	0,109	0,100
ПАТ «Укрнафта» (UNAF)	0,256	0,126	0,149	0,918	0,273	0,155	0,166	0,238	0,071	0,071	0,26	0,244
ПАТ «Укртелеком» (UTLM)	0,207	0,236	0,236	0,204	0,241	0,22	0,234	0,294	0,249	0,302	0,259	0,244
ПАТ «Центренерго» (SEEN)	0,04	0,048	0,044	0,053	0,061	0,095	0,04	0,037	0,063	0,223	0,065	0,070
4. Рівень рентабельності активів (Pa)												
ПАТ «Мотор Січ» (MSICH)	0,001	0,191	0,241	0,188	0,155	0,106	0,105	0,182	0,086	0,114	0,043	0,128
ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод» (KVBZ)	0,319	0,046	0,165	0,274	0,226	0,082	-0,09	-0,131	-0,036	0,105	0,144	0,100
ПАТ «Укрнафта» (UNAF)	0,123	0,024	0,142	0,108	0,045	0,006	0,041	-0,159	-0,255	0,003	0,18	0,023
ПАТ «Укртелеком» (UTLM)	-0,122	-0,038	-0,023	-0,013	0,04	0,015	0,036	0,062	0,048	0,065	0,037	0,010
ПАТ «Центренерго» (SEEN)	-0,043	-0,056	0,002	0,008	0,053	0,102	0,014	0,004	0,051	0,203	0,054	0,036

Продовження табл. 4.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
5. Рівень рентабельності власного капіталу (Рв)												
ПАТ «Мотор Січ» (MSICH)	0,002	0,341	0,392	0,302	0,241	0,154	0,156	0,272	0,129	0,174	0,06	0,202
ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод» (KVBZ)	0,402	0,06	0,221	0,381	0,312	0,121	-0,133	-0,185	-0,057	0,161	0,201	0,135
ПАТ «Укрнафта» (UNAF)	0,149	0,036	0,279	0,244	0,086	0,011	0,078	-0,445	-1,409	0,146	1,74	0,083
ПАТ «Укртелеком» (UTLM)	-0,19	-0,066	-0,039	-0,021	0,071	0,026	0,064	0,098	0,068	0,091	0,051	0,014
ПАТ «Центренерго» (SEEN)	-0,092	-0,132	0,005	0,019	0,118	0,212	0,029	0,009	0,102	0,312	0,078	0,060
6. Рівень рентабельності продукції (Рп)												
ПАТ «Мотор Січ» (MSICH)	0,553	0,75	0,876	0,978	0,705	0,726	0,946	1,818	1,501	1,265	0,679	0,982
ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод» (KVBZ)	0,294	0,121	0,206	0,259	0,199	0,181	0,055	0,002	0,059	0,185	0,152	0,156
ПАТ «Укрнафта» (UNAF)	0,41	0,19	0,32	0,19	0,32	0,9	0,98	1,47	0,87	0,85	1,44	0,722
ПАТ «Укртелеком» (UTLM)	0,167	0,216	0,209	0,241	0,469	0,448	0,565	0,766	0,652	0,71	0,543	0,453
ПАТ «Центренерго» (SEEN)	0,04	-0,016	0,024	0,082	0,108	0,117	0,04	0,051	0,247	0,301	0,028	0,093

* Примітка: таблиця сформована за даними додатку Г.

Таблиця 4.4

Результати розрахунку рівня фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні із застосуванням методу штучних нейронних мереж за період 2009-2018 роки*

Назва та код АТ у біржовому списку	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ПАТ «Мотор Січ» (MSICH)	4,83	4,25	3,00	4,17	3,67	3,33	4,08	2,83	4,17	2,83
ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» (KVBZ)	2,83	4,92	4,42	3,00	2,75	2,75	2,58	3,92	4,67	4,42
ПАТ «Укрнафта» (UNAF)	2,67	4,08	3,83	2,83	3,50	3,92	2,00	1,42	3,29	2,67
ПАТ «Укртелеком» (UTLM)	4,17	3,54	3,75	4,00	2,58	3,17	2,58	2,50	2,67	2,92
ПАТ «Центренерго» (SEEN)	1,88	4,00	2,92	3,00	2,67	2,25	2,33	3,42	4,00	4,00

* Результати власних авторських досліджень

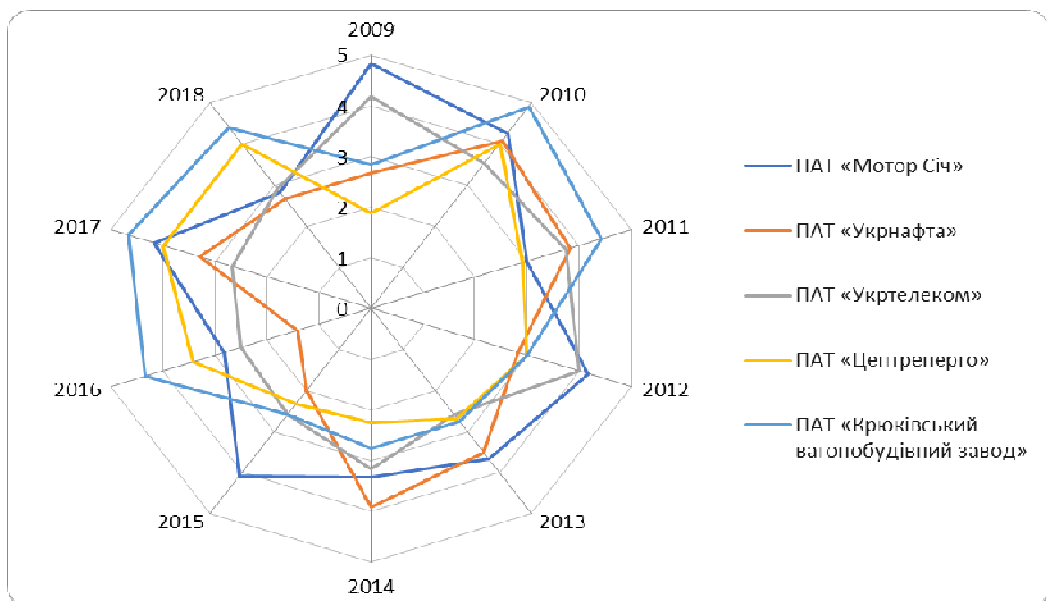

Рис. 4.10. Динаміка рівня фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні (графічне представлення даних табл. 4.4)

На основі наведених результатів необхідно верифікувати рівень фінансової безпеки компаній згідно наступної шкали (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Шкала рівнів фінансової безпеки акціонерних товариств

Значення	Рівень ФБ акціонерного товариства	Ваговий коефіцієнт для визначення рейтингу
4,00-5,00	Дуже високий (ДВ)	0,4
3,00-3,99	Високий (В)	0,3
2,00-2,99	Прийнятний (П)	0,2
1,00-1,99	Критичний (К)	0,1
0,00-0,99	Надкритичний (Н)	0,0

Результати верифікації рівнів фінансової безпеки акціонерних товариств у розрізі років та частота їх досягнення протягом досліджуваного періоду наведені у таблиці 4.6.

Таблиця 4.6

Верифікація досягнутих рівнів фінансової безпеки акціонерних товариств у 2009-2018 роках*

Код АТ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Частота (кількість повторень)				
											ДВ	В	П	К	Н
MSICH	ДВ	ДВ	П	ДВ	В	В	В	П	ДВ	П	4	3	3	0	0
KVBZ	П	ДВ	ДВ	П	П	П	П	ДВ	ДВ	ДВ	5	0	5	0	0
UNAF	П	В	В	П	В	В	К	К	В	П	0	5	3	2	0
UTLM	ДВ	В	В	В	П	В	П	П	П	П	1	4	5	0	0
CEEN	К	В	П	П	П	П	П	В	В	В	0	4	5	1	0

* Складено за даними таблиці 4.4.

На основі представлених даних чітко видно, що дуже високий рівень фінансової безпеки протягом досліджуваного періоду був досягнутий 4 рази у ПАТ «Мотор Січ», 5 разів у ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» та 1 раз в ПАТ «Укртелеком». Високий рівень фінансової безпеки був досягнутий 5 разів у ПАТ «Укрнафта» та по 4 рази у ПАТ «Укртелеком» та ПАТ «Центренерго».

Для узагальнення розуміння і для порівняння компаній між собою доречно вивести середнє значення частоти досягнутих рівнів фінансової безпеки та з урахуванням вагових коефіцієнтів провести ранжування і сформувати локальний рейтинг компаній (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Ранжування акціонерних товариств за рівнем фінансової безпеки*

Код АТ	Частота (кількість повторень)					Середньозважене значення частоти з урахуванням вагових коефіцієнтів	Рейтинг у локальному списку
	0,4	0,3	0,2	0,1	0,0		
	ДВ	В	П	К	Н		
MSICH	4	3	3	0	0	3,1	1
KVBZ	5	0	5	0	0	3	2
UTLM	1	4	5	0	0	2,6	3
UNAF	0	5	3	2	0	2,3	4
CEEN	0	4	5	1	0	2,3	4

**Складено автором.*

Результати розрахунків вказують, що серед відібраних п'яти підприємств першу позицію в рейтингу займає ПАТ «Мотор Січ», другу - ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод», третю - ПАТ «Укртелеком» і четверту позицію ПАТ «Укрнафта» та ПАТ «Центренерго».

Найнижчий сукупний рівень фінансової безпеки всіх досліджуваних акціонерних товариств зафіксовано у 2015 році. Це пояснюється тим, що у попередньому, 2014 році, Україна стикнулася із найбільшими у 21-му столітті викликами, включно із економічною кризою, військовим конфліктом на Сході, анексією Криму Росією. Падіння внутрішнього попиту, втрата торгівельних зв'язків з Росією, втрата активів у Криму та у зоні військового конфлікту стало причиною не тільки пониження рівня фінансової безпеки досліджуваних акціонерних товариств, багатьох вітчизняних суб'єктів господарювання, але спричинило падіння реального ВВП, погіршення рівня фінансової безпеки держави в цілому.

РОЗДІЛ 5 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

5.1. Вплив державного контролю та регулювання корпоративних відносин на фінансову безпеку акціонерних товариств

В сучасних економічних умовах державне регулювання є тим фактором, який значною мірою впливає на ефективність суб'єктів господарювання. Проблема оцінки ефективності державного регулювання у контексті забезпечення фінансової безпеки господарюючих суб'єктів різних форм власності набуває особливої гостроти і актуальності.

Роль державних органів у формуванні захищеності суб'єктів господарювання від різноманітних загроз, як зазначає Мойсеєнко І.П. [206, с.50-51] полягає у:

- формуванні правової захищеності підприємництва (захист приватної власності, правове врегулювання господарських відносин тощо) – *майнова безпека*;
- запобіганні утворенню монополій та зловживання монополієм становити; боротьбі з недобросовісною конкуренцією; контролі цін - *ринкова безпека*;
- нормативно-правовому регулюванні захисту інтелектуальної власності та комерційної таємниці - *інтелектуальна та інформаційна безпека*;
- забезпеченні стабільності національної грошової одиниці, ефективного функціонування фінансових ринків – *фінансова безпека*;
- державній підтримці експорту; захисті національного товаровиробника від іноземної конкуренції - *безпека зовнішньоекономічної діяльності*;
- контролі якості освітніх послуг, зокрема у вищій освіті, нормативно-правовому забезпеченні трудової діяльності - *кадрова безпека*.

Серед головних напрямів впливу держави на фінансово-економічну безпеку підприємств доречно виділити регулювання: інформаційного забезпечення управління фінансово-економічною безпекою підприємства (затвердження національних стандартів бухгалтерського обліку і фінансової звітності підприємства); грошового обігу і форм розрахунків; кредитних операцій; валютне регулювання;

регулювання інвестиційних операцій; страхових операцій; процедури банкрутства та ліквідації підприємства, порядку і форм санації; захисту комерційної таємниці та об'єктів інтелектуальної власності; форм і методів конкурентної боротьби тощо.

Система державного контролю та регулювання має важливе значення для розвитку та ефективного функціонування корпоративного сектору, який визначає основу сучасної ринкової економіки та її конкурентоспроможність. В економіці багатьох високо розвинутих країн акціонерні товариства (АТ) відіграють важливу роль як найбільш ефективна організаційна форма корпоративних відносин, яка дозволяє суттєво розширити фінансові можливості бізнесу [250].

Державні регулюючі та контролюючі органи через прийняття нормативно-правових актів з регламентуванням вимог до діяльності акціонерних товариств як емітентів цінних паперів та учасників фондового ринку, а також здійснення дій щодо правозастосування, контролю їх діяльності значним чином впливають на стан та рівень фінансової безпеки акціонерних товариств.

Державне регулювання діяльності акціонерних товариств в Україні – це здійснення комплексних заходів щодо впорядкування, контролю, нагляду за діяльністю АТ в країні та запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері, метою якого є узгодження інтересів усіх заінтересованих осіб в АТ.

Діяльність акціонерних товариств регулюється насамперед законом України «Про акціонерні товариства». Проте, оскільки акціонерні товариства є основними учасниками фондового ринку і виступають як емітенти, то їх діяльність також регулюється законами «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні». Крім того, оскільки акціонерні товариства є підприємствами – юридичними особами, то підпадають під дію такої ж нормативно-правової бази, як і інші підприємства.

Необхідно наголосити, що у різні періоди регулювання фондового ринку та діяльності АТ здійснювали в Україні різні органи державної влади з різною ефективністю. Закон України «Про цінні папери та фондову біржу», прийнятий у червні 1991 р., визначив в якості регулятора цього сегменту фінансового ринку Міністерство фінансів України. З 1995 р. ці функції виконує Національна (раніше – Державна) комісія з цінних паперів та фондового ринку України (НКЦПФР). НКЦПФР розробляє і затверджує акти законодавства, обов'язкові для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, учасниками ринку цінних паперів, їх об'єднаннями та контролює їх виконання з питань, що належать до її компетенції.

До основних завдань НКЦПФР в частині регулювання діяльності АТ як емітентів акцій відносяться: реєстрація усіх випусків акцій, інших цінних паперів (облігацій підприємств, ін.), встановлення вимог та стандартів щодо таких випусків та здійснення контролю за дотриманням емітентами порядку реєстрації випусків (емісії) цінних паперів, розробка нормативних документів щодо емісійної діяльності АТ, ведення загального реєстру випусків цінних паперів АТ тощо.

На сьогодні НКЦПФР створено відповідну систему нагляду та правозастосування на фондовому ринку, яка складається з постійного моніторингу, розкриття регулярної та особливої інформації емітентами, оперативного реагування на звернення громадян, юридичних осіб, а в разі виявлення правопорушень – вжиття відповідних санкцій. Так, ключовим напрямком роботи НКЦПФР як регулятора є створення ефективної та якісної системи захисту прав акціонерів та правозастосування.

Одним із видів наглядових процедур, здійснюваних НКЦПФР, є пруденційний нагляд, який проводиться з метою перевірки дотримання емітентами пруденційних правил [270]. Це дозволяє зменшити наглядове навантаження на тих АТ, діяльність яких є менш ризиковою і не викликає загроз їх фінансовій безпеці, та посилити нагляд за акціонерними товариствами – емітентами цінних паперів, діяльність яких пов'язана зі значними ризиками, що може негативно відобразитися на рівні їх фінансової безпеки.

До основних завдань та етапів впровадження пруденційного нагляду Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку України відноситься питання аналізу діяльності АТ як емітентів цінних паперів, зокрема створення передумов для контролю за повнотою, своєчасністю, достовірністю та наявністю регулярної та особливої інформації, надаваною акціонерними товариствами до НКЦПФР, що, в свою чергу, надає можливість для здійснення неупередженої та об'єктивної оцінки фінансово-господарської діяльності емітента та своєчасного виявлення негативних тенденцій та недоліків в діяльності акціонерних товариств з метою прийняття рішень щодо усунення причин виникнення цих недоліків та недопущення негативних наслідків в процесі їх діяльності.

З метою реалізації зазначених завдань НКЦПФР виокремлюються такі групи критеріїв оцінки негативних тенденцій у стані фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства як емітента цінних паперів.

Перша група. Віднесення цінних паперів емітента до таких, що мають ознаки фіктивності.

Друга група. Наявність інформації, що свідчить про негативні тенденції в фінансово-господарській діяльності акціонерного товариства як емітента цінних паперів.

Третя група. Наявність інформації, що свідчить про погіршення стану фінансово-господарській діяльності акціонерного товариства як емітента цінних паперів.

До кожної з цих груп критеріїв оцінки негативного стану фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства НКЦПФР відносить перелік критеріїв, які можуть бути базовими для оцінки фінансової безпеки АТ. Так, до першої групи належать: нерозкриття АТ як емітентом цінних паперів регулярної інформації відповідно до вимог законодавства; відсутність чистих доходів відповідно до звіту про фінансові результати, поданого до НКЦПФР станом на кінець звітного періоду; наявність інформації, що переважна частка активів АТ складається з фінансових інвестицій та/або дебіторської заборгованості відповідно до балансу АТ, поданого до НКЦПФР станом на кінець звітного періоду.

До другої групи віднесені такі базові критерії: наявність відомостей щодо зупинення обігу цінних паперів акціонерного товариства; отримання кредиту/позики на 25% і більше активів акціонерного товариства; недостатній коефіцієнт загальної платоспроможності (співвідношення активів та усіх зобов'язань); недостатній коефіцієнт поточної ліквідності; перевищення суми емісії облігацій над чистими активами акціонерного товариства; наявність несвоечасних оплат процентів за зобов'язаннями.

До третьої групи належать: порушення справи про банкрутство акціонерного товариства; наявність інформації про збитковість акціонерного товариства (за результатами фінансово-господарської діяльності за попередні два та більше років поспіль); невиконання зобов'язань акціонерним товариством за облігаціями (за наявності); вартість чистих активів акціонерного товариства не відповідає вимогам законодавства; негативний аналіз коефіцієнта вірогідності банкрутства; зменшення розміру власного капіталу.

За визначеними критеріями акціонерне товариство може бути оцінене на наявність ступеня ризику або негативного стану фінансової безпеки проваджуваної ним діяльності. Можливо передбачити певні рівні такого негативного стану акціонерного товариства в залежності від кількості наявних критеріїв, яким відповідає певне АТ.

Проте, на сьогодні досі не затверджений нормативно-правовий акт, який визначав би особливості здійснення НКЦПФР пруденційного нагляду за акціонерними товариствами. Поки що НКЦПФР прийняті

лише положення, що регулюють пруденційний нагляд на фондовому ринку за торговцями цінними паперами, компаніями з управління активами інституційних інвесторів, а також професійними учасниками, що здійснюють депозитарну діяльність. Зазначені документи встановлюють порядок розрахунку обов'язкових пруденційних нормативів та особливості нагляду НКЦПФР за їх дотриманням, а також механізм визначення рівня ризику фінансової безпеки професійних учасників фондового ринку відповідно до їх виду діяльності. Ці положення передбачають здійснення контролю за ліквідністю компаній та можливість прогнозувати їх майбутній фінансовий стан на основі аналізу отриманої НКЦПФР від них інформації.

У процесі розвитку системи пруденційного нагляду НКЦПФР поступово переходить від фокусування наглядового процесу на перевірях дотримання акціонерними товариствами як емітентами детальних вимог та правил до оцінки внутрішньої системи управління ризиками діяльності АТ.

Важливим інструментом пруденційного нагляду за АТ є раннє попередження, за допомогою якого виокремлюються проблемні АТ для детального фінансового аналізу та своєчасного виявлення ризику настання неплатоспроможності. Раннє попередження включає коефіцієнтний аналіз ключових ризиків фінансової безпеки діяльності АТ.

Крім здійснення НКЦПФР нагляду за діяльністю акціонерних товариств, певні повноваження щодо державного регулювання функціонування акціонерних товариств має Антимонопольний комітет України, який у відповідності до Закону України «Про захист економічної конкуренції» (від 11.01.2001 № 2210-III) здійснює контроль за придбанням крупних пакетів акцій підприємств, що займають монопольне становище на ринку, а також контроль за економічною концентрацією суб'єктів господарювання (контроль за придбанням пакетів акцій, сумарна вартість яких перевищує встановлені чинним законодавством порогові показники).

Проте, незважаючи на тривале функціонування зазначених державних регулюючих органів, існуюча в Україні система регулювання та нагляду за діяльністю акціонерних товариств визнається неефективною. Як справедливо було зазначено у проекті Концепції фінансової безпеки, ефективність регулювання діяльності АТ на фондовому ринку є низькою, про що свідчать незначні обсяги цього ринку, а також суттєві деформації корпоративних відносин в Україні, що відчувається у майже постійних переділах власності та гучних корпоративних конфліктах [156].

Найважливішим елементом зовнішнього контролю, який необхідно враховувати при формуванні системи фінансової безпеки акціонерних товариств, є державне регулювання їх емісійної діяльності, об'єктами якого є: вид і форми цінних паперів, реєстрація випуску цінних паперів, вид і спосіб розміщення цінних паперів, проходження лістингу на фондовій біржі при публічному випуску акцій, реєстрація звіту про випуск цінних паперів, облік прав власності на цінні папери, розкриття інформації про випуск цінних паперів та діяльність АТ [352, с. 197].

При цьому до методів державного регулювання емісійної діяльності акціонерних товариств, що впливають на фінансову безпеку АТ, відносяться: встановлення мінімального розміру статутного капіталу при створенні АТ, встановлення вимог щодо кількості акціонерів для приватних і публічних АТ, встановлення вимог до розміру додаткової емісії акцій, яка потребує схвалення загальних зборів акціонерів, встановлення вимог до АТ, які проходять лістинг на фондовій біржі, регламентація розмірів контрольних пакетів акцій, вимоги щодо взаємодії між особами, які здійснюють управління АТ.

Однією із важливих функцій регулятора є покращення системи корпоративного управління АТ та підвищення якості діяльності емітентів акцій. НКЦПФР створює систему захисту прав акціонерів та контролю за дотриманням цих прав акціонерними товариствами як емітентами цінних паперів.

Завдяки співпраці НКЦПФР з Державною установою «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України» успішно функціонує Єдиний інформаційний масив даних про емітентів цінних паперів – Інтернет-портал www.smida.gov.ua, який надає доступ до інформації про акціонерні товариства та професійних учасників фондового ринку України. У межах укладеного Меморандуму між НКЦПФР та Проектом USAID «Розвиток ринків капіталу» впроваджено Електронну систему комплексного розкриття інформації емітентами цінних паперів (ЕСКРІН), у межах якого функціонує веб-сайт <http://escriin.nssmc.gov.ua>.

Крім того, у зв'язку із запровадженням для застосування в Україні в обов'язковому порядку для ряду вітчизняних суб'єктів господарювання міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ), на початку 2012 р. НКЦПФР було ухвалено рішення щодо складання публічними акціонерним товариствами річної фінансової звітності за МСФЗ.

Оскільки перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності є складним процесом, а вимоги до нормативно-правових актів НКЦПФР з питань бухгалтерського обліку, аудиту, оподаткування, внутрішнього контролю в системі корпоративних відносин – високими, НКЦПФР

створила постійно діючий дорадчий орган – Консультаційну раду з бухгалтерського обліку та аудиту на ринку цінних паперів. До компетенції цього органу входить підготовка пропозицій щодо запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) на фондовому ринку та здійснення моніторингу стану запровадження МСФЗ та міжнародних стандартів аудиту (МСА), розробка пропозицій щодо наукового, навчально-методичного та організаційного забезпечення процесу реформування бухгалтерського обліку та аудиту, участь у розробці проектів нормативно-правових актів, які забезпечують розвиток і функціонування фінансової звітності відповідно до міжнародних стандартів, тощо.

Необхідно також наголосити, що одним із головних напрямів роботи НКЦПФР є створення сприятливих умов для правового функціонування фондового ринку, зокрема, контроль за діяльністю акціонерних товариств на фондовому ринку, запобігання правопорушенням у їх діяльності, а в разі виявлення правопорушень – спрямування зусиль на оперативне та всебічне розслідування і вжиття заходів для їх недопущення у подальшому.

Зокрема, до заходів контролю, які здійснюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку щодо діяльності акціонерних товариств, відноситься нагляд за реєстрацією акціонерів та проведенням загальних зборів, а саме: перевірка дотримання вимог законодавства про цінні папери та акціонерні товариства під час реєстрації для участі у загальних зборах, проведення загальних зборів, голосування та підбиття його підсумків за місцем проведення загальних зборів акціонерів тощо. НКЦПФР може призначати своїх представників для здійснення контролю за реєстрацією акціонерів для участі у загальних зборах акціонерних товариств, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям його підсумків.

Основні завдання Комісії в частині регулювання діяльності емітентів цінних паперів [279]:

- реєстрація випусків цінних паперів, зокрема: акцій, облігацій підприємств, облігацій внутрішньої місцевої позики тощо;
- встановлення вимог та стандартів щодо таких випусків та здійснення контролю за дотриманням емітентами порядку реєстрації таких випусків;
- розробка нормативних документів щодо емісійної діяльності учасників ринку;
- ведення Державного реєстру випусків цінних паперів;
- сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів;

- узагальнення практики застосування законодавства України з питань емісії та обігу цінних паперів в Україні та його покращення;
- сприяння розвитку ринку цінних паперів та похідних (деривативів);

- удосконалення засад корпоративного права.

У 2016 року НКЦПФР було здійснено 405 наглядів за реєстрацією акціонерів та проведенням загальних зборів, тоді як у 2012 році ця цифра складала 198, тобто у 2 рази зросла кількість нагляदів за 4 роки. За результатами контрольного заходу у 2016 році виявлено порушення у діяльності 68 емітентів [279]. За останні роки спостерігається тенденція до зниження вагомості застосування зазначеного заходу контролю, що свідчить про консолідацію пакетів акцій у мажоритарних акціонерів.

Для захисту інтересів держави та інвесторів у цінні папери НКЦПФР може зупиняти внесення змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів або до системи депозитарного обліку щодо цінних паперів певного емітента або певного власника на строк до усунення порушень, що стали підставою для прийняття такого рішення.

Крім того, згідно з Указом Президента від 23.11.2011 №1063/2011 «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» НКЦПФР здійснює контроль за достовірністю інформації, що надається АТ-емітентами, та її відповідністю встановленим стандартам; проводить самостійно чи разом з іншими відповідними державними органами перевірки та ревізії діяльності АТ-емітентів щодо стану корпоративного управління та здійснення операцій з розміщення та обігу цінних паперів.

У разі порушення законодавства про цінні папери НКЦПФР виносить попередження, зупиняє на строк до одного року розміщення (продаж) та обіг цінних паперів того чи іншого емітента. Також НКЦПФР може приймати рішення про визнання емісії цінних паперів недобросовісною та про визнання цінних паперів певних емітентів такими, які мають ознаки фіктивності.

На сьогодні характерними порушеннями в діяльності акціонерних товариств є неподання до НКЦПФР регулярної та особливої інформації АТ як емітентами цінних паперів, невиконання розпоряджень про усунення порушень законодавства про цінні папери, порушення встановленого порядку переведення випуску цінних паперів у бездокументарну форму існування та порушення прав акціонерів на отримання інформації.

Важливим напрямом роботи регулятора протягом досліджуваного періоду було виявлення акціонерних товариств, які не

привели свою діяльність у відповідність до вимог Закону України «Про акціонерні товариства» та не виконали вимог законодавства щодо подання регулярної річної інформації. За результатами проведеної роботи Комісією у відношенні 154 емітентів прийнято рішення щодо зупинення внесення змін до системи депозитарного обліку цінних паперів емітентів [279].

Комісія продовжувала роботу зі встановлення ознак фіктивності емітентів цінних паперів. За результатами проведеної роботи у відношенні 14 емітентів прийнято рішення про зупинення обігу цінних паперів і їх включено до списку емітентів, що мають ознаки фіктивності.

З метою усунення та запобігання причин та умов, що сприяють використанню фондового ринку (ринку цінних паперів) для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, з метою виявлення схем відмивання коштів, боротьбою з ухиленням від сплати податків та фіктивним підприємництвом або іншими протиправними діями, НКЦПФР здійснює роботу і в системі відстеження та запобігання використанню цінних паперів як засобу для відмивання (легалізації) злочинних доходів.

Також НКЦПФР проводить постійний моніторинг акціонерних товариств щодо наявності «подвійного» ведення систем реєстру акціонерних товариств, умисної втрати, пошкодження, знищення баз даних у депозитарних установах щодо обліку прав власності на акції та вживаються заходи щодо врегулювання таких проблемних ситуацій та унеможливлення їх виникнення у майбутньому.

Крім того, НКЦПФР здійснюється аналіз інформації, наданої професійними учасниками ринку цінних паперів, про укладені угоди з цінними паперами, у тому числі з акціями, з метою виявлення ознак маніпулювання цінами та правами власності на акції.

Дослідження процесів державного регулювання діяльності акціонерних товариств на фондовому ринку в Україні вказує, що деякі сегменти даного ринку ще недостатньо упорядковані, що може спричинити загрози фінансовій безпеці цих суб'єктів ринку. У першу чергу слід вирішити проблеми, пов'язані з відсутністю ефективної системи контролю та належного захисту прав власників акцій, повільним розвитком фінансової інфраструктури, низькою часткою організованого фондового ринку, що сприяє маніпулюванню ціноутворенням корпоративних цінних паперів, відсутністю розвиненої біржової та надійної депозитарної систем.

Зокрема, до таких проблем можна віднести переведення акціонерних товариств у приватні і публічні згідно із Законом України від

17.09.2008 №514-VI «Про акціонерні товариства», що гальмується через «мертві душі» у реєстрах акціонерів. Вони заважають консолідувати пакети акцій мажоритарним акціонерам. За оцінками Професійної асоціації реєстраторів і депозитаріїв, в Україні із 12 мільйонів фізичних осіб-акціонерів 5 мільйонів важко ідентифікувати через смерть, зміну місця проживання та втрату документів, що підтверджують право власності. Актуалізація цих даних є громіздким і коштовним процесом, який не під силу кожному окремому учаснику ринку.

По суті, наразі залишається багато невирішених проблем, пов'язаних з формуванням надійної та ефективної депозитарної системи обліку прав власності на цінні папери, у тому числі акції. Наслідками неефективної системи обліку можуть бути втрати систем реєстру у підприємницьких структурах реєстраторів, розкрадання акцій у депозитарних установах (депозитаріях, установах зберігачів), а також внесення недостовірних відомостей до системи депозитарного обліку цінних паперів з метою концентрації третіми особами контрольного пакета акцій підприємств, а це, у свою чергу, сприяє зниженню рівня фінансової стійкості акціонерних товариств.

Для вирішення цих та інших проблем НКЦПФ було ініційовано наступні законодавчі ініціативи, які на нашу думку, формують базис для посилення рівня фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Нормативно-правові акти, розроблені НКЦПФР, які посилюють рівень фінансової безпеки акціонерних товариств*

Вид, назва та мета документу	Передбачувані заходи
1	2
<p>1. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння залученню іноземних інвестицій» від 15.05.2018 року № 2418-VIII</p> <p>Мета: сприяти спрощенню процедури іноземного інвестування, забезпеченню захисту інвестицій та підвищення довіри іноземних інвесторів до депозитарної системи України.</p>	<p><i>Передбачає:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - спрощення процедури іноземного інвестування в Україні шляхом запровадження концепції рахунку номінального утримувача; - необхідність забезпечення розкриття інформації про бенефіціарних власників цінних паперів; - обмеження кола іноземних фінансових установ, що можуть відкрити рахунок у цінних паперах номінального утримувача для обліку прав на цінні папери своїх клієнтів, з метою недопущення фінансових установ із країни-агресора та країн з неналежним рівнем запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Продовження табл. 5.1

1	2
<p>2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах» від 23 березня 2017 р. № 1983-VIII (далі – Закон №1983)</p> <p>Мета: вдосконалення корпоративного управління акціонерним товариством.</p>	<p>Запроваджено процедуру squeeze out, відповідно до норм Директиви 2004/25/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо пропозицій про поглинання. Власники домінуючого контрольного пакета акцій акціонерного товариства мають право вимагати від міноритарних акціонерів продажу незначної частки акцій в капіталі компанії, яка їм належить, за справедливою ціною.</p>
<p>3. Проекти Законів України:</p> <p>1) «Про рейтингування» (реєстраційний номер у Верховній Раді України 8007 від 06.02.2018)</p> <p>2) «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо рейтингування» (реєстраційний номер у Верховній Раді України 8008 від 06.02.2018)</p> <p>Мета: приведення правових засад діяльності рейтингових агентств в Україні у відповідність до вимог європейського законодавства, а саме вимог Регламенту Європейського Парламенту та Ради № 1060/2009 від 16 вересня 2009 року щодо кредитних рейтингових агентств.</p>	<p>Передбачається:</p> <ul style="list-style-type: none"> - встановлення вимог до рейтингових агентств та їх діяльності; - встановлення механізмів авторизації рейтингових агентств; - визначення повноважень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо здійснення державного регулювання та нагляду на ринку рейтингування; - врегулювання питання використання кредитних рейтингів; - встановлення відповідальності рейтингових агентств за вчинення ними правопорушень.
<p>4. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту інвесторів від зловживань на ринках капіталу» (реєстраційний номер у Верховній Раді України 6303-д від 04.07.2018)</p> <p>Мета: посилення інституційної та фінансової спроможності вітчизняного регулятора фондового ринку, приведення його повноважень та статусу у відповідність до найкращих світових стандартів, зокрема принципів Міжнародної організації комісій з цінних паперів (IOSCO)</p>	<p>Передбачає:</p> <ul style="list-style-type: none"> - надання права Комісії при виконанні своїх функцій діяти самостійно та незалежно; - здійснення фінансування та матеріально-технічного забезпечення Комісії за рахунок спеціального фонду Державного бюджету, джерелами формування якого є надходження від сплати внесків на регулювання учасниками фондового ринку коштів, які надходять для НКПФР в рамках програм допомоги Європейського Союзу та урядів іноземних держав і міжнародних організацій; - надання Комісії повноважень проводити перевірки і в рамках міжнародного співробітництва при наданні допомоги регуляторам фондового ринку іншої держави;

Продовження табл. 5.1

1	2
	<p>- встановлення правових засад здійснення Комісією міжнародного співробітництва, зокрема, стосовно обміну інформацією (навіть з обмеженим доступом). Прийняття законопроекту дозволить, зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> - забезпечити імплементацію статей Регламенту ЄС № 596/2014 від 16 квітня 2014 року про зловживання на ринку в частині забезпечення у рамках міжнародної співпраці обміну інформацією та проведення слідчих дій, а також збереження професійної таємниці; - удосконалити систему нагляду та контролю за діяльністю на фондовому ринку з урахуванням найкращого передового світового досвіду з метою розбудови ефективної системи запобігання зловживанням на фондовому ринку.
<p>5. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання питання участі акціонерів в управлінні акціонерним товариством» (реєстраційний номер у Верховній Раді України 5043 від 26.08.2016)</p> <p>Мета: вирішити проблему «сплячих акціонерів», яка в Україні стоїть дуже гостро, а її існування заважає подальшому розвитку як існуючих акціонерних товариств, так і вітчизняного фондового ринку в цілому.</p>	<p>З метою визначення концептуальних засад подальшого реформування відносин на ринках капіталу та в сфері корпоративного управління як основи для подальшої розбудови законодавчого поля, Комісією було затверджено (схвалено) та оприлюднено такі стратегічні документи:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Комплексну програму розвитку фінансового сектору України до 2020 року (нова редакція); • Стратегічний план діяльності Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку як головного розпорядника бюджетних коштів на 2018-2020 роки; • Концепцію реформи інфраструктури ринків капіталу в Україні; • Концепцію корпоративного управління у професійних учасниках ринків капіталу України; • Концепцію державного регулювання операцій з криптовалютами.

*Складено на основі [279]

НКЦПФР, здійснюючи регулювання та контроль діяльності акціонерних товариств як емітентів цінних паперів на фондовому ринку, а також депозитарних установ та підприємницьких структур -

реєстраторів (реєстроутримувачів), як суб'єктів здійснення депозитарного обліку цінних паперів та реєстрації прав власності на цінні папери, безпосередньо впливає на рівень фінансової безпеки АТ. Загалом можна виокремити такі основні напрями впливу держави на фінансову безпеку акціонерних товариств:

1) затвердження загальних нормативних вимог щодо діяльності на фондовому ринку АТ як емітентів цінних паперів, створення необхідних передумов для їх розвитку та належного обліку прав власності на цінні папери, які випущені цими АТ (приміром, через здійснення державного регулювання та контролю за емісією (випуском) та обігом випущених АТ цінних паперів, контролю за дотриманням емітентами порядку реєстрації випуску цінних паперів, встановлення стандартів емісії (випуску) цінних паперів, здійснення реєстрації випуску цінних паперів та проспектів емісії цінних паперів (інформації про їх випуск), визначення вимог до розкриття інформації про АТ-емітента та його фінансово-господарський стан у проспекті емісії цінних паперів, встановлення обсягів, складу, строків, вимог, порядку та стандартів щодо розкриття регулярної, особливої інформації АТ-емітентами цінних паперів, затвердження норм і правил обліку цінних паперів, встановлення порядку розкриття публічними акціонерними товариствами інформації про свою діяльність на основі міжнародних стандартів фінансової звітності);

2) встановлення обов'язкових нормативів достатності власних коштів, інших показників та вимог, що обмежують ризики по операціях з цінними паперами в ході здійснення акціонерними товариствами – емітентами діяльності по випуску та обігу цінних паперів;

3) забезпечення стабільності функціонування ринку цінних паперів через формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо його розвитку і функціонування, протидію маніпулюванню на фондовому ринку, розроблення та впровадження моделей інфраструктури фондового ринку;

4) формування організаційно-правових механізмів для захисту корпоративних економічних інтересів, корпоративних прав та збереження цілісності АТ (через захист прав акціонерів, припинення порушень законодавства про акціонерні товариства);

5) формування механізмів та можливостей для удосконалення корпоративного управління і, як наслідок, підвищення ефективності управління фінансовою безпекою АТ (шляхом здійснення методологічного забезпечення запровадження та розвитку загальноприйнятих принципів та стандартів корпоративного управління).

Держава, яка неспроможна ефективно реалізовувати зазначені функції, відіграє негативну роль у системі забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств.

Отже, аналіз сьогоднішніх процесів регулювання діяльності акціонерних товариств на фондовому ринку в Україні вказує на недостатність та неефективність дій контрольно-регулюючих органів щодо провадження наголошених вище напрямів впливу держави на стан фінансової безпеки АТ. Підтвердженням цього висновку є те, що переважна більшість вітчизняних АТ формально присутні на зазначеному ринку. Як правило, акціонерні товариства не залучають капітал для свого розвитку через механізм випуску та обігу цінних паперів. Тобто функціонування акціонерної форми господарювання в Україні, яка є однією з найбільш ефективних організаційних форм у зарубіжних країнах, не призвело до активізації інвестиційного процесу в країні.

По суті, фондовий ринок є лише засобом, за допомогою якого власники ефективно виходять із колишнього бізнесу, продаючи його зовнішнім інвесторам, рефінансують борги і створюють інструменти для укладення угод злиття та поглинання акціонерних товариств. Навіть у сфері діяльності національних інституціональних інвесторів (корпоративні інвестиційні фонди, страхові компанії та комерційні банки, які переважно створені у формі АТ) зосереджені мізерні активи, які не здатні суттєво впливати на інвестиційний процес. Можна виділити лише декількох десятків великих емітентів, акції яких обертаються на фондовому ринку.

Крім того, сучасний стан корпоративного управління в Україні характеризується відсутністю прозорості діяльності акціонерних товариств, недостатньою координацією дій органів державного управління у сфері регулювання корпоративних відносин. Враховуючи, що метою ефективного корпоративного управління є досягнення оптимального балансу інтересів усіх сторін (акціонерів, менеджменту, клієнтів, постачальників, кредиторів, держави та суспільства), то увага до нього в системі фінансової безпеки повинна бути особливою. Адже рівень корпоративного управління є одним із ключових факторів, що обумовлює інвестиційний клімат в країні, впливає на ефективність діяльності товариств, визначає ступінь захищеності прав інвесторів та врахування інтересів інших зацікавлених осіб.

5.2. Врахування міжнародних стандартів у процесі забезпечення фінансової безпеки та управління ризиками акціонерних товариств

Останнім часом пильна увага в діючих акціонерних товариствах приділяється вивченню міжнародних стандартів, методів та засобів щодо управління фінансовими ризиками та безпекою діяльності, що зумовлено, перш за все, змінами в економічній та політичній системах України, які надають широкі можливості і водночас становлять серйозні загрози та вносять суттєвий рівень невизначеності в господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Варто зауважити, що існує нормативно-правове регулювання щодо впровадження міжнародних стандартів в діяльність АТ регламентує, перш за все, порядок розкриття регулярної інформації та складання фінансової звітності АТ. Так, у 2007 році Кабінетом міністрів було затверджено стратегію застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності (далі – МСФЗ) (розпорядження от 24.10.07 № 911-р [271]), одним з головних напрямів якої було визначено законодавче регулювання порядку застосування міжнародних стандартів, зокрема з 2010 року обов'язкове складення фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності згідно з міжнародними стандартами підприємствами-емітентами, цінні папери яких перебувають у лістингу організаторів торгівлі на фондовому ринку, банками і страховиками, за власним рішенням іншими емітентами цінних паперів і фінансовими установами. Згодом рішенням ДКЦПФР №981 від 22.06.2010р. [257] було зобов'язано публічні акціонерні товариства додатково розкривати інформацію про свою діяльність на основі міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 року № 996-XIV із послідовними змінами та доповненнями зобов'язав публічні акціонерні товариства складати за 2013 рік першу фінансову звітність за МСФЗ.

Якщо окреслити переваги МСФЗ для бізнесу, то серед головних варто виділити:

- МСФЗ дозволяє зробити бізнес прозорим і відкритим, а також на хвилі популярності МСФЗ звітність можна використовувати в якості PR;
- Правила МСФЗ чудово підходять для формування управлінського обліку та фінансового аналізу і є хорошою науковою базою для підготовки консолідованої звітності;
- Підготовка звітності по МСФО зазвичай впливає на поліпшення корпоративного управління (corporate governance);

- Використання МСФЗ розширює можливості залучення джерел фінансування та доступу на нові ринки збуту;
- Може бути досягнуто зниження ставок фінансування завдяки кращому інформуванню інвесторів, кредиторів та акціонерів.

Щороку вимоги МСФЗ змінюються, публікуються нові стандарти, тлумачення та доповнення, які впливають на подальшу фінансову звітність компаній. Перманентною задачею головних бухгалтерів та фінансових директорів є обізнаність на високому рівні щодо останніх змін до МСФЗ.

Таким чином, розроблені нормативно-правові документи регламентують порядок застосування саме МСФЗ для розкриття інформації про діяльність АТ. Однак, побудова ефективної системи інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки АТ передбачає необхідність вивчення міжнародних стандартів ISO та можливостей їх адаптації до вітчизняних підприємств, зокрема в частині управління ризиками.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день відсутні міжнародні стандарти ISO, які безпосередньо присвячені питанням забезпечення фінансової безпеки корпоративних підприємств. Незважаючи на це, деякі з цих стандартів, зокрема щодо інформаційної безпеки суб'єктів господарювання та управління ризиками, можна застосувати у процесі розробки та втілення на практиці комплексної системи забезпечення фінансової безпеки АТ.

Так, на основі міжнародних стандартів ISO/IES 27001:2010, ISO/IES 27002:2010 та ISO/IEC 27003:2010 акціонерне товариство може розробити і згодом впровадити комплексну систему управління безпекою, що забезпечить сталу підтримку індикаторів фінансової безпеки АТ у встановлених допустимих межах. Зокрема, у зазначених стандартах конкретизуються питання щодо забезпечення ефективного управління активами суб'єкта господарювання та безперервності бізнес-процесів, у тому числі управління кризовими станами, розробки внутрішньої організаційно-розпорядчої документації, яка описує функціонування системи управління безпекою підприємства та визначає засоби безпеки, що забезпечують зниження ризиків у сфері діяльності підприємства, розробки заходів з контролю та моніторингу функціонування системи управління безпекою суб'єкта господарювання.

На сьогодні міжнародний стандарт ISO/IEC 27003:2010 вже активно застосовується в Україні банківськими установами. Так, Департамент інформатизації Національного банку України розробив відповідні Методичні рекомендації (прийняті 01.03.2011 р. [198]), в яких викладена методика оцінки ризиків відповідно до стандартів

Національного банку України. Ці Методичні рекомендації розроблені на основі міжнародного стандарту ISO/IEC 27003:2010 «Information technology – Security techniques – Information security management system implementation guidance» («Настанова з впровадження системи управління інформаційною безпекою»). Приклади методик оцінки ризиків також наводяться у міжнародному стандарті ISO/IEC TR 13335-3. Порядок оцінки ризиків суб'єкта господарювання описується й у стандарті ISO/IEC 27001:2005. Відповідні етапи аналізу та оцінки ризиків наведені у міжнародному стандарті ISO/IEC TR 13335-4.

Крім того, міжнародний стандарт ISO 31000-2010 «Менеджмент ризику. Принципи та настанова» («Risk management. Principles and guidelines») детально описує аналіз ризиків діяльності підприємства (організації) та дії з управління ними. У відповідності з цим стандартом підприємства (організації) здійснюють ризик-менеджмент шляхом ідентифікації та аналізу ризиків, а також подальшого оцінювання, чи буде ризик змінений управлінським впливом, щоб відповідати встановленим критеріям ризику.

Стандарт ISO 31000-2010 встановлює ряд принципів, яких необхідно дотримуватися для того, щоб менеджмент ризику був ефективним. Цей стандарт рекомендує, щоб підприємства / організації розробляли, впроваджували та постійно покращували інфраструктуру, мета якої полягає в інтегруванні процесу менеджменту ризику у загальне управління, стратегію і планування, процеси звітності, політику, цінності та корпоративну культуру.

Стандарт ISO 31000-2010 може використовувати будь-яке господарське товариство, державне, приватне підприємство або громадська організація, асоціація, група осіб або окрема фізична особа. Даний стандарт може застосовуватися для широкого спектру діяльності. Він не є специфічним для будь-якої галузі економіки.

Стандарт ISO 31000-2010 може застосовуватися до будь-якого типу ризику, незалежно від його характеру, а також того, чи має він негативні або позитивні наслідки. Цей стандарт призначений для задоволення потреб широкого кола зацікавлених сторін, включаючи осіб, відповідальних за розробку політики управління ризиками всередині підприємства (організації); осіб, відповідальних за забезпечення ефективності управління ризиками у межах підприємства (організації) в цілому або у межах конкретної області діяльності або проекту; осіб, яким необхідно оцінювати ефективність управління ризиками.

На сьогодні в Україні триває процес запровадження Системи фінансової звітності (СФЗ), який передбачає подання фінансової звітності в уніфікованому електронному форматі iXBRL, підготовленої

відповідно до таксономії UA XBRL (від англ. eXtensible Business Reporting Language – «розширювана мова ділової звітності») МСФЗ, за принципом «єдиного вікна». Таксономія трактується як класифікаційна система, яка може бути використана для ідентифікації та структурування інформації з метою полегшення її пошуку та обробки користувачем [222]. Іншими словами, це перелік статей і показників фінансової звітності та її елементів, які підлягають розкриттю. Таксономія фінансової звітності UA XBRL МСФЗ затверджена та опублікована Міністерством фінансів України та поширена іншими регуляторами фінансового сектору — НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг.

Формат XBRL є загально визнаним міжнародним стандартом, що дозволяє опрацьовувати великі обсяги якісних та кількісних показників. У багатьох розвинутих країнах XBRL є загально визнаним стандартом для подання фінансової звітності за МСФЗ в електронному вигляді. На цей час XBRL офіційно рекомендований до використання і підтримується Радою з МСФЗ для електронного складання звітності за стандартами МСФЗ.

Перехід України на новий формат iXBRL відкриє низку переваг як для користувачів, так і для тих, хто готує фінансову інформацію. Серед переваг використання СФЗ для суб'єктів звітування варто назвати: коректне складання фінансової звітності; виключення дублювання при поданні фінансової звітності регуляторам; якісна фінансова звітність сприятиме залученню інвесторів. Для користувачів (регуляторів) перевагами використання СФЗ є швидкість і автоматичність обробки й аналізу фінансової звітності; своєчасне виявлення ризиків та оперативне реагування на них; більш ефективний і менш затратний регуляторний процес [351].

Варто зауважити, що у 2020 році всі суб'єкти звітування (не тільки вітчизняні підприємства) зіштовхнулися з викликами, пов'язаними з урегулюванням фінансових наслідків спалаху коронавірусу, які прийдеться розкривати під час підготовки фінансової звітності за МСФЗ. Ці наслідки, очевидно, будуть масштабними. Багато країн вимагають від суб'єктів господарювання обмеження або призупинення ділових операцій та ввели обмеження на поїздки і впровадили карантинні заходи. Ці заходи та політика значно порушили (або, як очікується, порушать) звичайну діяльність багатьох компаній. Більш масштабні та особливо виражені збитки, очевидно, очікуються в таких галузях, як туризм, готельний бізнес, транспортна логістика, роздрібна торгівля та розваги. При цьому виробнича сфера та фінансовий сектор також, очевидно, відчують на собі негативні

фінансові наслідки глобальної кризи. Основними факторами негативного впливу будуть:

- перебої у виробництві;
- перебої в ланцюгах поставок;
- недоступність персоналу і вимушена необхідність скорочення штатів;
- зниження обсягів продажів та рентабельності;
- закриття офісів та магазинів (у кого специфіка роботи дозволяє перейти на віддалений формат, ті суб'єкти менше постраждають);
- затримки у плановому розширенні бізнесу;
- неможливість залучення фінансування;
- зростання мінливості вартості фінансових інструментів тощо.

Ці обставини можуть призвести до суттєвих проблем при складанні фінансової звітності за МСФЗ суб'єктами господарювання. Компанії повинні ретельно враховувати свої унікальні обставини та ризики, коли аналізують, як останні події можуть вплинути на їх фінансову звітність. Зокрема, фінансова звітність та відповідні розкриття фінансової звітності повинні передати всі суттєві наслідки впливу глобальної пандемії на діяльність компаній.

Акціонерним товариствам необхідно, перш за все, розглянути питання про можливість за даних конкретних обставин відповідати одному з базових принципів МСФЗ – принципу неперервності діяльності протягом, як мінімум, 12 календарних місяців. Фахівці [359] також дають поради суб'єктам господарювання щодо необхідності формування припущень, з урахуванням масштабів перебоїв, можливого майбутнього відшкодування збитків для їхніх підприємств, та адекватного розкриття інформації про ті активи та зобов'язання, які піддаються значній невизначеності оцінки, щоб забезпечити користувачам краще розуміння фінансового впливу.

Оцінка керівництвом спроможності суб'єкта господарювання продовжувати свою діяльність протягом не менше 12 календарних місяців передбачає прийняття рішення про суттєвість невизначених майбутніх результатів подій чи умов. Це вимагатиме від суб'єкта господарювання, крім усього іншого, оцінити:

- 1) рівень порушення виконання операційних функцій;
- 2) потенційний зменшений попит на продукцію чи послуги;
- 3) договірні зобов'язання, що підлягають сплаті або передбачаються протягом одного року;
- 4) потенційну нестачу ліквідності та оборотних коштів;

5) доступ до існуючих джерел капіталу (наприклад, доступна кредитна лінія, державна допомога).

На основі такої оцінки можна робити фахові припущення про потенційні втрати, що дозволить адекватно розкрити інформацію у фінансовій звітності, яка готується за МСФЗ.

Отже, на сьогоднішній день існує потреба адаптації міжнародних стандартів ISO для розробки національних стандартів у галузі фінансової безпеки корпоративних підприємств. Це дозволить інтегрувати процес управління фінансовою безпекою у загальну систему корпоративного управління, стратегію, політику, цінності та корпоративну культуру акціонерних товариств, а також здійснювати управління на системному рівні та суттєво знизити вплив зовнішніх та внутрішніх ризиків на рівень фінансової безпеки.

5.3. Створення комплексної системи забезпечення фінансової безпеки та управління ризиками акціонерних товариств

Системний підхід до забезпечення фінансової безпеки полягає в аналізі всіх аспектів фінансової діяльності акціонерного товариства, виявленні найбільш вразливих зон і особливо небезпечних загроз, складання всіх можливих сценаріїв несприятливих подій і вироблення адекватних заходів протидії.

Принциповими положеннями системи забезпечення фінансової безпеки акціонерного товариства є:

- формування вичерпної множини цілей і завдань системи забезпечення фінансової безпеки;
- створення ефективного організаційного, в т.ч. кадрового, технічного та інформаційного забезпечення;
- аналіз переліку можливих загроз, ранжирування імовірностей ризику і потенційного збитку;
- мінімізація витрат на впровадження заходів по забезпеченню безпеки за критерієм «ефективність/вартість»;
- забезпечення живучості, гнучкості і керованості системи фінансової безпеки;
- можливість подальшого розвитку, модернізації і зміни конфігурації системи фінансової безпеки.

Комплексний підхід передбачає оптимальне поєднання організаційних, технічних і фінансових заходів попередження і своєчасного реагування на будь-яку небезпечну ситуацію. Ключового значення набуває правильний вибір технологій забезпечення фінансової безпеки.

Під технологією у даному випадку розуміються способи, процеси та порядок забезпечення фінансової безпеки. Технологія забезпечення фінансової безпеки передбачає впровадження найефективніших процесів, що потребують найменших затрат часу і ресурсів, застосування методів математичного аналізу і прогнозування та засобів автоматизації бізнес-процесів.

Протягом останніх років інтерес до автоматизації бізнес процесів значно зріс як у теоретичних дослідженнях, так і в практичній площині. Не залишається сумнівів, що час конкуренції на рівні продуктів і послуг відходить у минуле. Конкуренція зміщується у площину бізнес-систем. Все більше власників і менеджерів розуміють, що головним джерелом сталого розвитку компанії і стабільного зростання фінансових результатів стає ефективна модель управління бізнесом, в основі якої лежать систематизовані, оптимізовані і правильно організовані бізнес-процеси.

Багато вітчизняних компаній впроваджують процесне управління в свою систему менеджменту. Все частіше в бізнес-середовищі обговорюються переваги процесного управління, тему вдосконалення бізнес-процесів зачіпають практично на кожному бізнес-форумі чи конференції. Власники і керівники господарюючих суб'єктів звертаються до консультантів, зазвичай, з конкретною проблемою – процеси в бізнесі не налагоджені, співробітники роблять помилки, не вистачає прозорості в управлінні. Внаслідок цього виникають додаткові фінансові втрати та ризики, яких можна уникнути через впровадження найбільш оптимальних з точки зору затрат та впливу на ефективність компанії систем автоматизації бізнес-процесів.

У загальному розумінні автоматизація бізнес-процесів представляє собою впровадження програмної системи, яка виконує типові процедури на основі сучасних алгоритмів. Йдеться про складання і виписку документів, контроль виконання облікових, складських і логістичних операцій. Завдяки цьому рівень ефективності роботи компанії якісно підвищується. Глобалізація і віртуальні платформи, доступні навіть з мобільного телефону, перетворили «механізацію виробництва» у «digital-управління підприємством».

Серед найбільших переваг введення автоматизації бізнес-процесів можна назвати:

- ✓ виключення рутинної та одноманітної ручної праці;
- ✓ інформація обробляється і передається набагато швидше;
- ✓ в єдиному інформаційному просторі обслуговуються окремі підрозділи або все підприємство;
- ✓ запрограмовані звіти і документи складаються автоматично;

- ✓ зростає зручність оперування базами даних, а робота стає більш точною, повною і несуперечливою;
- ✓ підрозділи або вся компанія зводяться до єдиного комплексу, який об'єднує регулярний стандартизований документообіг та інформаційно-нормативну базу.

По суті, будь-яка інформаційна система покликана забезпечити IT-підтримку якої-небудь більш-менш значущої сукупності функцій бізнес-процесу, і в цьому сенсі може вважатися системою його автоматизації. Наприклад, ERP-система здійснює IT-підтримку процесу випуску виробів, а CRM-система в підсумку керує процесом продажів.

Впровадження ERP-системи дає можливість автоматизації управління дебіторською і кредиторською заборгованостями, зменшення складських запасів, калькуляції всіх видів продукції, статистичної обробки архівних даних, а також оптимізації внутрішніх бізнес-процесів, звільненні менеджерів від рутинної роботи і як наслідок, поліпшення ефективності діяльності підприємства та підвищення конкурентоспроможності. З метою економії матеріальних ресурсів, підвищення ефективності роботи транспорту, технологічного обладнання і устаткування можна упорядкувати завантаженість виробничих потужностей, згладити обсяги виробництва у часі, створити єдину базу даних для планування. При потребі в зовнішніх інвестиціях, приватизації, об'єднанні або поглинанні підприємств можна підвищити прозорість фінансово-господарської діяльності та контролюваність підприємства для інвесторів або власників.

Перевагою ERP-системи є не тільки прискорення виконання певних видів робіт, наприклад, обробка замовлень, розрахунок фінансових показників, формування звіту з прибутків, зведення балансу. Основним ефектом є можливість прийняття оперативних управлінських рішень на основі повної, достовірної інформації завдяки створеній єдиній базі даних. При цьому скорочується час на виконання рутинних робіт і збільшується відповідно для аналітичної роботи. Існує можливість скорочення кількості працівників низької кваліфікації та фіксації їх дій в системі. Фінансовий ефект полягає в якісному управлінні закупками сировини і відвантаженням готової продукції, а також у зменшенні виробничих запасів відповідно до реальних потреб і вивільненні оборотних коштів.

Business Studio - програмний продукт для моделювання бізнес-архітектури компанії (Business Architecture). Основне завдання, яке вирішує Business Studio - це створення комплексної моделі бізнесу, що містить наступні елементи:

- Стратегія (Система цілей і показників їх досягнення).
- Модель бізнес-процесів і їх KPI.

- Організаційна структура.
- Ресурси і документи.
- Інформаційні системи.

В частині створення моделей бізнес-процесів Business Studio базується на методології SADT (Structured Analysis & Design Technique), в тому числі підтримує нотацію моделювання бізнес-процесів IDEF0, а також нотації Basic Flowchart (Процес), Cross Functional Flowchart (Процедура), Event-Driven Process Chain (EPC), Business Process Management Notation (BPMN). В частині створення системи цілей і показників підтримується методологія створення Збалансованої системи показників Нортон і Каплана.

Сильною стороною продукту є інтегрованість - в одному інструменті зібрані найбільш затребувані методики і технології: BSC / KPI, моделювання бізнес-процесів, імітаційне моделювання, функціонально-вартісний аналіз, підтримка СМК.

Загалом, продукт доцільно використовувати в проектах реорганізації бізнесу, оптимізації та регламентації бізнес-процесів, впровадження комплексних інформаційних систем (ERP, CRM, ECM і ін.)

Багато програмних продуктів можуть інтегруватися між собою, створюючи загальну платформу для прийняття рішень. Так, наприклад ERP-система Odoo - сервіс, який зводить управління компанією в одну програму і дозволяє здійснювати: контроль воронки продажів, відстеження робочої телефонії, відправлення, підписування комерційних пропозицій відразу за посиланням, створення сайтів. Систему можна інтегрувати з ботами, які під'єднані до відкритих реєстрів і можуть відслідковувати ризики контрагентів.

Важливою і корисною платформою для перевірки ризиків контрагентів в Україні є аналітична система YouControl, яка на сьогоднішній день є найбільш відкритою і доступною для бізнесу. Вона призначена для бізнес-аналітики, конкурентної розвідки та перевірки контрагентів. Ресурс дозволяє отримати актуальну на час запиту інформацію про компанію із понад 30 державних реєстрів і щоденно дізнаватись про зміни, що відбуваються.

Збір інформації про компанії, з якими співпрацює фірма, є невід'ємним процесом інформаційно-аналітичного забезпечення в системі фінансової безпеки компанії. Для забезпечення фінансової безпеки бізнесу слід виявляти обачність і проводити оцінку потенційного контрагента та осіб, відповідальних за підписання договору, особливо при постачанні товарів з відстрочкою платежу. Якщо потенційний контрагент підібраний неправильно, то наслідки правочинів з недобросовісними контрагентами можуть негативно

позначитися на діяльності компанії. Найбільш негативними наслідками неправильного підбору контрагента можуть бути збитки внаслідок необхідності списання безнадійної дебіторської заборгованості та виникнення репутаційних ризиків. Організація може викликати підозри податкового органу в злочинній змові з недобросовісними учасниками економічних процесів. Поява таких підозр, навіть при відсутності порушень податкового законодавства, тимчасово збільшить кількість канцелярських процедур, спрямованих на доказ порядності. Це може певною мірою підвищити навантаження кадрів малих і середніх підприємств через обмеженість трудових ресурсів, оскільки дане питання вимагає компетентного підходу до вирішення, і доручається вищому керівному складу компанії або вирішується індивідуальним підприємцем самостійно.

Основне навантаження, яке лягає на підприємство при аналізі потенційних контрагентів - це пошук інформації, яка певним чином може характеризувати контрагента, у відкритих джерелах. Іншою складовою є безпосередньо запит у бізнес-партнера документів, які у нього мають бути згідно з вимогами законодавства та є відкритими для ознайомлення (зокрема, не становлять комерційну таємницю). Останнє не завжди може правдиво відображати реальну ситуацію. Тому необхідно перевірити всю інформацію через систему державних реєстрів, що є досить трудомістким процесом. У такій ситуації аналітична платформа YouControl є дуже корисною.

Впровадження різного роду систем збільшує ефективність відслідковування ризиків на підприємстві, економлячи час співробітника на виконання декількох завдань, які може робити всього лише один робот.

Важливим способом досягнення високого рівня фінансової безпеки є впровадження в компаніях лін-мислення (Lean production / Lean manufacturing). Це ефективна концепція менеджменту, суть якої полягає в оптимізації бізнес-процесів за рахунок максимальної орієнтації на інтереси та потреби клієнта (ринку) і врахування мотивації кожного працівника. Впровадження методології Лін-виробництва в ідеалі дозволяє вирішити цілу низку основних проблем, з якими щодня і щогодини зіштовхуються більшість підприємств: досягти високої якості при мінімальних витратах, скоротити терміни створення продукції, уникнути надвиробництва, врегулювати питання поставок.

Автором концепції вважають Тайїті Оно, який розробив унікальну виробничу систему для корпорації Toyota – Toyota Production System (TPS), яка згодом отримала назву Lean production. Принципи Лін-виробництва свого часу намагався донести до бізнес-громадськості

ще Генрі Форд. Але його ідеї тоді не сприйняли. Впровадивши методологію Лін-виробництва першими у світі, японці ще раз продемонстрували свій талант не стільки генерувати нові ідеї, скільки розвивати вже існуючі.

Рис. 5.1. Основні принципи концепції «бережливе виробництво» [181]

Особливість і привабливість Lean в тому, що система на 80% складається з організаційних заходів, і тільки на 20% складають інвестиції в технологію. Максимальну вигоду від впровадження ощадливого виробництва можна отримати, якщо добре зрозуміти принципи Lean – менеджменту і застосовувати їх в комплексі, тим самим забезпечивши єдність напрямків у виробничій діяльності.

У світовій практиці Lean впроваджується у системі фінансів. Lean у фінансах передбачає спрощення, впорядкування та гармонізацію основних фінансових процесів для створення більш стрункої та ефективної фінансової діяльності. Це передбачає, що кожен працівник повинен бути задіяний у створенні оптимізаційних рішень для мінімізації втрат та гармонізації всіх процесів та функцій.

Впровадження методології Lean передбачає використання певних кроків, але головне повної підтримки керівництва і персоналу компанії. Використання цієї методології дозволяє підвищити продуктивність на 50-200%; досягти зростання річного доходу до 10%; збільшити прибуток у 2-3 рази. Практичні та успішні кейси впровадження Lean в Україні були реалізовані у ряді компаній, серед яких МХП, Astarta, Нова Пошта та інші.

Аналізуючи відомі п'ять принципів Lean, що були запроновані Джеймсом Вумеком та Деніелом Джонсом можна сказати, що вони є універсальними для всіх організацій промислової та непромислової сфери, незалежно від організаційно-правової форми господарювання.

Серед інструментів забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств важливу роль може відігравати такий метод, як *конкурентна розвідка*. Доречно зауважити, що конкурентна розвідка – це не просто допоміжна служба по забезпеченню безпеки компанії. Вона являє собою одну з провідних умов результативного здійснення підприємницької діяльності, являючись потужним і високоефективним інструментом, який забезпечує виживання і комерційний успіх бізнес-структури.

Особливої актуальності явище конкурентної розвідки набуло порівняно недавно. Подібно багатьом інноваційним і свіжим ідеям, загальне сприйняття конкурентної розвідки було достатньо повільним. Сам термін є запозиченням зарубіжного аналогу «competitive intelligence», введеного в обіг у 1989 р. Г.Дреснером - віце-президентом консалтингової компанії Gartner Group, яка спеціалізувалася на ринках інформаційних технологій. Вважається, що родоначальником конкурентної розвідки стала компанія Хегох, яка у 80-х роках стикнулася з конкуренцією з боку японських виробників і успішно справилася з проблемами завдяки використанню методів конкурентної розвідки.

Основним призначенням системи конкурентної розвідки виступає: забезпечення керівництва достовірною, об'єктивною і повною інформацією про наміри контрагентів, сильні і слабкі сторони конкурентів; повідомлення про можливе виникнення кризових ситуацій; моніторинг і контроль реалізації укладених договорів і досягнутих раніше домовленостей. Сутність конкурентної розвідки полягає в умінні передбачити політику конкурента і визначити його, застосувавши превентивні заходи.

Основними вигодами використання конкурентної розвідки в системі забезпечення економічної безпеки компанії є: 1) можливість впливу на ефективність ведення бізнесу через прогнозування змін на ринку, здійснення конкурентного аналізу; 2) можливість передбачення загроз та пошуку шляхів їх нейтралізації при розробці стратегії протидії; 3) формування оптимального бізнес-потрфелю у разі диверсифікації діяльності; 4) формування нових конкурентних переваг та підвищення конкурентоздатність бізнесу; 5) зниження фінансових ризиків і підвищення фінансової стійкості; 6) підвищення ефективності рекламної та збутової діяльності; 7) захист ділової репутації; 8) виявлення слабких місць і недоліків у системі безпеки компанії, що

дозволяє розробляти адекватні заходи захисту від промислового шпіонажу, шахрайства та інших загроз.

Основними причинами необхідності впровадження конкурентної розвідки в систему управління компаній є: швидка зміна технологій; значний вплив політичних і соціальних явищ на діяльність компаній; зростання глобальної конкуренції і поява її нових учасників; зростаюча агресивність конкуренції; швидка зміна темпів розвитку бізнес-середовища.

Таким чином, без проведення конкурентної розвідки українські компанії будуть неминуче програвати в глобальній конкуренції. Ніяка стратегія, ніяка виробнича чи комерційна політика, а відповідно інвестиційна діяльність, науково-дослідні роботи, структурні зміни і т.д. неможливо ефективно здійснювати без поглибленого вивчення оточуючого середовища. Зараз особливо, в період нестабільності, стає зрозуміло, що саме вчасно одержана повна інформація може забезпечити вирішальну конкурентну перевагу.

Загалом, створення комплексної системи забезпечення фінансової безпеки акціонерного товариства передбачає здійснення наступних обов'язкових заходів:

- розробка стратегії, політики, плану забезпечення фінансової безпеки АТ відповідно до стратегічних цілей;
- розробка внутрішньої організаційно-розпорядчої документації, яка описує функціонування системи управління фінансовою безпекою акціонерного товариства та яка визначає засоби та методи, що забезпечують зниження ризиків фінансової безпеки;
- наявність ефективного інструментарію для ідентифікації внутрішніх і зовнішніх ризиків і загроз фінансовій безпеці;
- моніторинг фінансового стану та оцінки рівня фінансової безпеки АТ на постійній основі;
- використання сучасних методологій та інструментів для попередження та прогнозування виникнення ризиків і загроз
- вибір та реалізація оптимальних засобів і методів управління фінансовою безпекою в АТ;
- оцінка ефективності здійснюваних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки АТ та їх подальше удосконалення.

Залежно від обсягу та характеру діяльності в АТ має бути створений структурний підрозділ або призначений відповідальний працівник, до повноважень якого має належати реалізація функцій управління системою забезпечення фінансової безпеки АТ. Такий підрозділ (працівник) повинний бути відокремленим (незалежним) від підрозділів, з діяльністю яких пов'язано виникнення ризиків фінансової безпеки АТ.

В акціонерному товаристві також повинен бути розроблений та затверджений керівництвом організаційно-розпорядчий документ, в якому має регламентуватися функціонування комплексної системи забезпечення фінансової безпеки АТ та визначатися система заходів із запобігання та мінімізації впливу ризиків фінансової безпеки на діяльність АТ, а також мають встановлюватися права й обов'язки та розподілятися відповідальність між структурними підрозділами, посадовими особами та працівниками АТ у процесі управління фінансовою безпекою.

Фінансова безпека АТ має бути інтегрована у загальну систему управління та стати її невід'ємним елементом, оскільки прийняття будь-якого управлінського рішення потенційно може призвести до появи ризиків фінансової безпеки діяльності АТ, але з різними наслідками і різним ступенем імовірності.

Оцінку ефективності розробленої комплексної системи фінансової безпеки АТ можна здійснити за такими напрямками:

- діагностика стану та рівня фінансової безпеки АТ на предмет відповідності плановим показникам та знаходження в межах визначених граничних значень;
- діагностика фінансової надійності зовнішніх контрагентів / клієнтів, у першу чергу на етапі укладення договорів з метою попередження появи ненадійного партнерства;
- своєчасність відслідковування, попередження та нейтралізації всіх ризиків у фінансовій архітектурі.

Відслідковування та попередження ризиків повинно здійснюватися у розрізі зовнішнього та внутрішнього середовища. Щодо зовнішнього середовища, то повинен здійснюватися моніторинг економічних і політичних тенденцій і подій, зокрема у частині галузевих ризиків та ризиків на фінансовому ринку, які можуть потенційно негативно вплинути на фінансову безпеку акціонерного товариства. Внутрішнє середовище важливо моніторити на предмет інформаційної безпеки, недопущення помилок працівниками, які можуть призвести суттєвих втрат, використовуючи сучасні методи фінансового контролінгу.

На основі результатів оцінки ефективності комплексної системи фінансової безпеки АТ коригується стратегія фінансової безпеки акціонерного товариства та вносяться корективи у стратегічні та тактичні цілі. розробка заходів щодо нейтралізації загроз фінансовій безпеці АТ.

ВИСНОВКИ

Основними теоретичними та практичними результатами наукової роботи є такі положення та висновки:

1. Фінансова безпека суб'єктів підприємництва (ФБСП) є складним явищем і тому може розглядатись як сукупність відповідних елементів, що утворюють систему. Якщо питання системи безпеки та економічної безпеки в цілому добре висвітлені у сучасній науковій літературі, то питання сутності та структурного складу системи фінансової безпеки на рівні суб'єктів підприємництва вітчизняними науковцями достатньо не відпрацьовані. Під системою забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, на наш погляд, необхідно вважати впорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють єдину функціональну цілісність, призначену для захисту фінансових інтересів суб'єкту від зовнішніх та внутрішніх загроз. При побудові такої системи повинні бути відображені концептуальні моменти (наукова теорія, концепція фінансової безпеки, стратегія і тактика управління, фінансова політика, доктрина), визначені суб'єкт і об'єкт безпеки, загрози та ризику, а також розроблений ефективний механізм забезпечення фінансової безпеки.

2. Фінансову безпеку АТ слід розглядати через призму гармонізації у часі та просторі інтересів самого АТ з інтересами стейкхолдерів – акціонерів, держави, фінансових установ, ділових партнерів та інших суб'єктів господарювання, які зацікавлені в результатах діяльності підприємства. Забезпечення фінансової безпеки АТ представляє собою складний багаторівневий процес, який включає комплекс заходів щодо захисту його фінансових інтересів від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх фінансових загроз та формування фінансової рівноваги в поточній і стратегічній перспективі. Головною метою системи фінансової безпеки АТ є забезпечення зростання ринкової вартості підприємства при високому рівні гармонізації інтересів основних учасників фінансових відносин.

3. В рамках нашого дослідження уточнено зміст *механізму забезпечення ФБСП* – це сукупність чітко визначених дій суб'єктів забезпечення фінансової безпеки по створенню надійних умов гарантування захисту об'єкту фінансової безпеки від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Дії суб'єктів фінансової безпеки можуть містити в собі набір організаційних, фінансових та правових засобів впливу на об'єкти фінансової безпеки, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію і ліквідацію загроз фінансовій безпеці суб'єкту підприємництва.

4. Основні компоненти механізму забезпечення ФБСП виділено у три блоки (підсистеми): методологічна підсистема, функціональна підсистема та підсистема організаційного забезпечення. Методологічна підсистема включає базові елементи механізму, без яких неможливо розробляти чіткі заходи по забезпеченню фінансової безпеки – це цілі і завдання, принципи, функції та інструментарій (форми і методи, важелі, інструменти) забезпечення ФБСП. Функціональна підсистема складається з діагностичних процедур (моніторинг і діагностика фінансового середовища), розрахунково-аналітичних процедур (виділення та уточнення критеріальних показників, розрахунків їх порогових значень, оцінка рівня ФБСП), розробки конкретно-дієвих заходів та контролю за їх реалізацією. Для здійснення всіх зазначених процедур і заходів необхідне відповідне інформаційне, кадрове, технічне, матеріальне, фінансове та правове забезпечення, для чого в складі механізму виділено підсистему організаційного забезпечення.

5. Систематизовано чинники забезпечення фінансової безпеки АТ відповідно до рівнів безпеки (мега-, макро-, мезо- та мікро) та середовища їх виникнення (зовнішні та внутрішні). Мега-рівень безпеки включає глобальні чинники, такі як інтернаціоналізація фінансових послуг, зростання міжнародних потоків акціонерного капіталу, стабільність міжнародних фінансових ринків. Макрорівень безпеки охоплює макроекономічні, законодавчі та регуляторні ризики, мезорівень – регіональні та галузеві, які впливають на впливають на фінансову безпеку АТ через репутацію регіону та галузі як сприятливих для ведення бізнесу. Внутрішні фактори поділено на дві групи – корпоративні та індивідуальні. Така систематизація чинників дозволяє виділити найбільш впливові фактори, відвернути реальні і потенційні загрози і прогнозувати вектор подальших дій та напрямків діяльності АТ з метою забезпечення стабільного фінансового розвитку.

6. Дослідження особливостей функціонування акціонерних товариств в Україні показало, що кількість акціонерних товариств постійно зменшується, незважаючи на привабливість цієї організаційно-правової форми з точки зору розширених можливостей фінансування. Основною причиною є посилення вимог до їх діяльності. В умовах докорінних суспільних, соціально-економічних, політичних та інших змін в країні, рівень розвитку суб'єктів акціонерної форми господарювання значно різниться за регіонами країни, а також на субрегіональному рівні. За більшою кількістю фінансових показників переважали регіони, які належали до найбільш промислово розвинених – це Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Полтавська, Харківська та Чернігівська області. Перші топові позиції за рівнем сукупного доходу

займають компанії, які функціонують у галузі енергетики, гірничо-металургійного та агропромислового комплексів, що підкреслює сировинний характер української економіки.

7. Дослідження глобальних та макроекономічних чинників показало, що світова фінансово-економічна криза 2008-2009 років, яка мала негативні наслідки для соціально-економічного розвитку України, засвідчила вразливість вітчизняної фінансової системи, її залежність від зовнішнього впливу. Протягом 2010-2019 років Україна переживала безпрецедентне поєднання політичної, фінансово-економічної та банківської криз, що створило несприятливе зовнішнє середовище у частині генерування зовнішніх ризиків для фінансової безпеки акціонерних товариств.

8. Аналіз методичних підходів до оцінки фінансової безпеки суб'єктів господарювання показав, що на сьогоднішній день не існує єдиної методики оцінки фінансової безпеки підприємства. Автором розроблена математична модель для застосування нейромережевого прогнозування рівня фінансової безпеки акціонерних товариств. При формуванні системи показників-індикаторів фінансової безпеки, що складають критеріальну базу, враховані такі моменти: можливість використання параметрів усіма зацікавленими суб'єктами фінансових відносин; сумісність з чинною системою статистичного обліку (враховують допустиме викривлення фінансової звітності та обмеженість наявної для прийняття рішень інформації); врахування у процесі оцінки кількісних і якісних факторів впливу, а також зовнішніх і внутрішніх загроз; простота для використання при поточному моніторингу фінансової безпеки. Основу системи показників-індикаторів фінансової безпеки склали 4 групи показників: відносні, вартісні, ринкові та якісні. Якісні та кількісні показники, які закладені в методику, були ретельно відібрані на основі нормативних документів та праць вітчизняних і зарубіжних авторів, а також на основі опитування керівників підприємств. Для кожного показника визначено кодоване значення для нейромережі, залежно від діапазону нормативних значень та напрямку зміни в динаміці.

9. На основі аналізу відносних показників-індикаторів фінансового стану, динаміки вартісних та ринкових показників, а також стану корпоративного управління досліджено рівень фінансової безпеки вибраних п'яти акціонерних товариств ПАТ «Мотор Січ», ПАТ «Укртелеком», ПАТ «Центренерго», ПАТ «Укрнафта», ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод». Значення розрахованого інтегрального показника рівня фінансової безпеки вказує на те, рівень фінансової безпеки всіх підприємств коливався протягом 2008-

2018 років. Статус «дуже високий рівень фінансової безпеки» найчастіше був ідентифікований у ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» (5 разів), у ПАТ «Мотор Січ» (4 рази), та 1 раз в ПАТ «Укртелеком». Високий рівень фінансової безпеки був досягнутий 5 разів у ПАТ «Укрнафта» та по 4 рази у ПАТ «Укртелеком» та ПАТ «Центренерго». З урахуванням вагових коефіцієнтів важливості рівнів сформовано рейтинг підприємств, в якому першу позицію займає ПАТ «Мотор Січ», другу - ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод», третю - ПАТ «Укртелеком» і четверту позицію ПАТ «Укрнафта» та ПАТ «Центренерго». Найнижчий сукупний рівень фінансової безпеки всіх досліджуваних акціонерних товариств зафіксовано у 2015 році. Причиною цього було падіння внутрішнього попиту, втрата торговельних зв'язків з Росією, втрата активів у Криму та у зоні військового конфлікту. Це стало причиною не тільки пониження рівня фінансової безпеки акціонерних товариств, багатьох вітчизняних суб'єктів господарювання, але спричинило падіння реального ВВП, погіршення рівня фінансової безпеки держави в цілому.

10. Доведено, що державне регулювання корпоративних відносин та контроль діяльності акціонерних товариств як емітентів цінних паперів на фондовому ринку здійснюють безпосередній вплив на їх фінансову безпеку, оскільки створюється середовище, яке унеможливорює появу ризиків і загроз та попереджує виникнення зловживань суб'єктами фінансових відносин. Такими напрямками впливу держави є: затвердження загальних нормативних вимог щодо діяльності на фондовому ринку АТ як емітентів цінних паперів; встановлення обов'язкових нормативів достатності власних коштів, інших показників та вимог, що обмежують ризики по операціях з цінними паперами; формування організаційно-правових механізмів для захисту корпоративних економічних інтересів, корпоративних прав та збереження цілісності АТ; формування механізмів та можливостей для удосконалення корпоративного управління і, як наслідок, підвищення ефективності управління фінансовою безпекою АТ. Без зовнішнього регулятивного впливу цільова спрямованість механізму безпеки має ситуативний характер, виражаючи переважно тактичні пріоритети окремих суб'єктів соціально-економічної системи. Тому ключова роль держави полягає передусім у заданні вектора та створенні умов для забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств.

11. На сьогоднішній день існує потреба адаптації міжнародних стандартів ISO для розробки національних стандартів у галузі фінансової безпеки корпоративних підприємств. Це дозволить інтегрувати процес управління фінансовою безпекою у загальну

систему корпоративного управління, стратегію, політику, цінності та корпоративну культуру акціонерних товариств, а також здійснювати управління на системному рівні та суттєво знизити вплив зовнішніх та внутрішніх ризиків на рівень фінансової безпеки.

12. Запропоновано комплексний підхід до створення системи забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств, який передбачає оптимальне поєднання організаційних, технічних і фінансових заходів попередження і своєчасного реагування на будь-яку небезпечну ситуацію. Доведено, що від ефективності застосовуваних технологій та засобів автоматизації бізнес-процесів залежить ефективність системи фінансової безпеки акціонерного товариства. Алгоритм побудови системи забезпечення фінансової безпеки акціонерного товариства включає такі етапи: формування вичерпної множини цілей і завдань системи забезпечення фінансової безпеки; створення ефективного організаційного, в т.ч. кадрового, технічного та інформаційного забезпечення; аналіз переліку можливих загроз, ранжирування імовірностей ризику і потенційного збитку; мінімізація витрат на впровадження заходів по забезпеченню безпеки за критерієм «ефективність/вартість»; забезпечення гнучкості і керованості системи фінансової безпеки; постійний розвиток, модернізація і зміна конфігурації системи фінансової безпеки відповідно до стратегічних цілей. Важливим при побудові системи фінансової безпеки АТ є впровадження принципів процесного управління, інноваційних підходів менеджменту, такі як Lean, канбан, та ефективних інформаційно-аналітичних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптивное управление: «продвигать» предприятие к цели // Рациональное управление предприятием. – 2009. – №2. – С.52-55.
2. Азарян О. Реалізація економічних інтересів регіонів у моделі взаємодії держави та бізнесу / Олена Азарян, Іван Іншин // СХІД (спецвипуск). – 2011. – №1 (108). – С.21-25.
3. Аккоф Р. Аккоф о менеджменте / Пер. с англ. под. ред. Л. А. Волковой – СПб.: Питер, 2002. – 448 с.
4. Александров І.О. Формування типового портфелю ризиків підприємства хімічної галузі як складової механізму забезпечення фінансової безпеки / І.О.Александров, Т.Ю. Загорельська // Економічні науки. Серія “Економіка та менеджмент”: Зб.наук.пр. – Випуск 7 (26). Частина 1. – Луцьк: Луцький нац.техн.ун-т, 2010. – С.3-12. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_em/2010_7_1/1.pdf.
5. Алехин Б.И. Рынок ценных бумаг. Введение в фондовые операции. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 160 с.
6. Андреева Т.Є. Аналіз економічної безпеки діяльності підприємства як економічної категорії / Т.Є.Андреева, Т.Е.Петровська, І.Г.Грицькова // Коммунальное хозяйство городов: Научно-технический сборник. – 2009. – №87. – С.219-224.
7. Анилионис Г.П. Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации / Г.П. Анилионис, Н.А. Зотова. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 676 с.
8. Антонова О. Систематизація методичних підходів до оцінки фінансової безпеки підприємства / Олена Антонова // СХІД. – 2010. – №6. – С.3-7.
9. Ареф'єва О.В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки [Текст] / О.В.Ареф'єва, Т.Б.Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1(91). – С. 98–103.
10. Ареф'єва О.В. Наукові основи формування економічної безпеки підприємств / О.В. Ареф'єва // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: Збірник матеріалів науково-практичної конференції, Київ, 16-17 травня 2001 р. / Редкол.: І.І. Тимошенко (голова) та ін.. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С.49-53.
11. Аубакирова Г.М. Адаптивный поход к управлению промышленным предприятием [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/DN2006/Economics/10_aubakirova.doc.htm.
12. Афанасьєва О.Б. Методологічне підґрунтя реалізації системного підходу до антикризового управління [Електронний ресурс] / О. Б. Афанасьєва. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vamsu_econ/2011_1/afanas.htm.

13. Базилевич В.Д. Історія економічних учень: Навч.посіб. [Електронний ресурс] / В.Д.Базилевич, Н.І.Гражевська, Т.В.Гайдай, П.М.Леоненко, А.П.Нестеренко. – К.: Знання, 2004. – 1300 с. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-book-84.html>.
14. Баланда А.Л. Соціальні детермінанти національної безпеки України: теорія, методологія, практика: Автореф. дис... докт.екон.наук: 08.00.07 / А.Л.Баланда; Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. — Київ, 2008. — 38 с.
15. Барановський О. Недокапіталізована економіка [Електронний ресурс] / О.Барановський // Дзеркало тижня. – 2003. – №42 (467). – 1-7 лист. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/pedokapitalizovana_ekonomika-36848.html.
16. Барановський О.І. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. / О.І.Барановський. – К.: УБС НБУ, 2014.
17. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): Монографія / О.І.Барановський – К.: КНТЕУ, 2004. – 759 с.
18. Барановський О.І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання: Монографія. / О.І.Барановський – К.: КНТЕУ, 2009. – 754 с.
19. Бандурка О.М. Основи економічної безпеки: Підручник / О.М.Бандурка, В.Є.Духов, К.Я.Петрова, І.М.Червяков. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
20. Бачо Р.Й. Ринки небанківських фінансових послуг: регулювання розвитку (інституційні та аналітичні аспекти): монографія / Р.Й. Бачо. – Ужгород: Вид-во ТОВ «РІК-У», 2016. – 448 с.
21. Безух О. Захист від недобросовісної конкуренції в системі забезпечення безпеки підприємства // Підприємство, господарство і право. – 2004. – №7. – С.40-43.
22. Бендиков М. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект) / М.Бендиков // Консультант директора. – 2000. – №2 (210). – С.7-13.
23. Береза З.В. Суть та складові економічної безпеки підприємства // Наука й економіка: наук.-теорет.ж-л. ХЕУ. Випуск 4(16). Т.2. – 2009. – С.59-64.
24. Берлач А.І. Безпека бізнесу: навчальний посібник / А.І. Берлач. – К.: Університет «Україна», 2007. – 280 с.
25. Бегун В.В., Науменко І.М. Системний аналіз безпеки як вирішення багатофакторної задачі аналізу ризику: [Електронний ресурс] / В.В.Бегун, І.М.Науменко. – Режим доступу: <http://iee.org.ua/ua/detailed/ad/101>.

26. Білорус О.Г. Акціонерні товариства / О.Г.Білорус, В.І.Рогач. – К.: Техніка, 1992. – 144 с.
27. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень: підруч. для студ. ВНЗ / М.Т.Білуха. – К.: Вища школа, 1997. – 271 с.
28. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А.Бланк. – К.: Эльга, Ника – Центр, 2004. – 784 с.
29. Бланк И.А. Финансовая стратегия предприятия. / И.А.Бланк. – М.: Ника-Центр, 2004. – 720 с.
30. Благодетелева-Вовк С. Про суть і застосування категорій «економічний розвиток» та «економічне зростання» / С. Благодетелева-Вовк // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – №2 – С.47-57.
31. Богданов А.А. Всеобщая организационная наука (тектология): В 3 т. / А.А.Богданов. – М., 1995. – Т.1-3.
32. Богомолов В.А. Экономическая безопасность: уч. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности экономики и управления / В.А.Богомолов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 303 с.
33. Болгар Т.М. Фінансова безпека банків в умовах ринкової трансформації економіки України: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.08 / Тетяна Миколаївна Болгар; [Укр. академ. банк. спр. НБУ]. — Суми, 2009. — 21 с.
34. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н.Азрилияна. – 2-е изд. доп. и переаб. – Институт новой экономики, 1997. – 864 с.
35. Бондаренко О.М. Оцінка економічної безпеки авіакомпанії: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.04 / О. М. Бондаренко; Національний авіаційний університет. – К., 2004. – 24 с.
36. Босак А.О. Передумови формування системного підходу до менеджменту [Електронний ресурс] / А.О. Босак, Р.Б. Рогальський, В.А. Босак // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: [зб. наук. пр.] / відп. ред. О. Є. Кузьмін. - Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2011. – №714. – С.38-47. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/12782>.
37. Буренков О.В. Економічна безпека підприємства: поняття, сутність та еволюція в сучасних умовах / О.В.Буренков // Вісник КНУТД. – 2007. – №3. – С.76-81.
38. Васильців Т.Г. Стратегія та механізми забезпечення економічної безпеки підприємництва в Україні: Дис... докт. екон. наук: 21.04.01 «економічна безпека держави» / Тарас Григорович Васильців; [Націон. інститут стратег. дослід.] — Київ, 2010. — 452 с.

39. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов.ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.; с.522.
40. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2007. – 384 с.
41. Винограй Э.Г. Основы общей теории систем / Э.Г.Винограй. – Кемерово: Кемеровский технологический институт пищевой промышленности, 1993. – 339 с.
42. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання / О. С. Власюк. – К. : ДНУ «Акад. фін. управління», 2011. – 474 с.
43. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку : наук. доповідь / Олександр Степанович Власюк // Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К. : Вид-во НІПМБ, 2008. – 48 с.
44. Волошин В.І. Системний підхід до аналізу та забезпечення фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс] / В.І.Волошин, В.В.Каркавчук – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2012_1/2012_1/073.pdf.
45. Гайдуцкий П.И. Организация акционерных и паевых обществ. Практическое пособие. – К.: Изд-во УСХА, 1992. – 211 с.
46. Галиев И.И. Финансовая устойчивость открытого акционерного общества в системе воздействия внутренних и внешних факторов: дис... канд. экон. наук: 08.00.10 / Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации. – М., 2009. – 177 с.
47. Гапоненко В.Ф. Экономическая безопасность предприятия. Подходы и принципы / В.Ф.Гапоненко, А.А.Беспалько, А.С.Власков. – М.: Изд. «Ось – 89», 2007. – 208 с.
48. Гацька Л.П. Інституціональний підхід до реформування системи оподаткування в Україні // Научные труды ДонНТУ. – Серия: экономическая. – 2006. – Вып.103-3. – С.144-147.
49. Герасимчук З. В. Управління фінансовими ресурсами регіону: монографія / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович, І. М. Камінська. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244 с.
50. Гибадулин Р.Х. Экономическая теория фирмы предпринимательского типа: генезис и тезаурус/ Р. Х. Гибадулин, И. М. Марданова // Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Экономика». Вып. 20. – 2009. – №9 (147). – С. 96–100.

51. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма /Пер. с нем.И.И.Степанова-Скворцова. – М.: Изд-во соц.-экон.лит-ры, 1959. – 492 с.
52. Гладченко Т.М. Науково-методичні основи створення механізму державного управління і регулювання системи безпеки підприємницької діяльності: регіональний аспект: Автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / Т.М. Гладченко; Донец. держ. акад. упр. — Донецьк, 2004. — 19 с.
53. Глібко С.В. Сутнісні ознаки акціонерного товариства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України. – Харків, 1995. – 17 с.
54. Гнилицкая Л.В. Теоретико-методологические и прикладные основы обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности: [монографія] / Л.В.Гнилицкая, А.И.Захаров, П.Я.Прыгунов. – К.: Дорадо-Друк, 2011. – 290 с.
55. Гончарова Н.О. Підвищення рівнів економічної безпеки підприємства на сучасному етапі / Н.О Гончарова, Т.М. Головченко // Фінсова криза та шляхи мінімізації впливу її негативних наслідків на економіку області: обласна науково-практична конференція 12 березня 2009 року: тези доп. – Херсон, 2009. – С.79.
56. Горбулін В.П. Національна безпека: український вимір / В.П.Горбулін, О. В. Литвиненко. – К. : Інтертехнологія, 2008. – 104 с.
57. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / К.С.Горячева; [Нац. академія управління]. – К., 2006. – 17 с.
58. Горячева К.С. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць.Т.10. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС, 2004. – С. 288-295.
59. Господарський кодекс України: Коментар / За заг. ред. Н.О. Саніахметової. – Х.: Одиссей, 2004. – 848 с.
60. Гречаник І.О. Оцінка якості корпоративного управління шляхом оцінки ризиків // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – № 12. – С. 51-55.
61. Гречина І. Системний підхід як методологічна основа дослідження потенціалу економічних систем / Ірина Гречина // Економічний аналіз. – 2010. – Вип.7. – С.15-18.
62. Гривківська О.В. Фінансова безпека в системі економічної безпеки / О.В.Гривківська – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ev.nuos.edu.ua/content/finansova-bezpeka-v-sistemi-ekonomichnoi-bezpeki>.

63. Грунин О.А. Экономическая безопасность организации / О.А.Грунин, С.О.Грунин - СПб.: Питер, 2002. – 160 с.
64. Губарева И.О. Национальные экономические интересы Украины в условиях кризиса / И.О.Губарева // БИЗНЕСИНФОРМ. – 2009. – №12(2). – С.129-131.
65. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: монографія / Б. В. Губський. – К.: ДП «Укрархбудінфор», 2001. – 122 с.
66. Гукова А.В. Роль финансовой безопасности предприятия в системе его экономической безопасности / А.В.Гукова, И.Д.Аникина // Образование и общество. – 2006. – №3. – С. 98-102.
67. Гур'янов А.Б. Системний підхід до стратегічного управління підприємством / А.Б. Гур'янов, О.А.Гришко // Вісник економіки транспорту і промисловості. Випуск 34. – 2011. – С.274-277.
68. Гусев В.С. Разработка системы экономической безопасности предприятий и организаций. Дисс....к.э.н.: 08.00.05 / В.С. Гусев.– СПб, 2000. – 149 с.
69. Данеев А.В. Алгоритмы управления сложными организационно-техническими системами/А.В.Данеев, А.А.Воробьев, Д.М.Лебедев // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2010. – №4(72). – С.83-86.
70. Данільян О. Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. Г. Данільян, М. І. Дзьобань О. П. Панов. – Х.: Фолю, 2002. – 284 с.
71. Дацків Р.М. Економічна безпека у глобальному вимірі: [Текст] / Р.М.Дацків // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №7. – С.143-153.
72. Дем'яненко Г. Є. Економічна безпека торговельного підприємства: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.07.05 / Г. Є. Дем'яненко; Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2003. – 18 с.
73. Детюк А. Окремі питання визначення поняття «національна економічна безпека» // Адміністративне право. – 2009. – №11. – С.131-136.
74. Дмитрієв І.А. Визначення переліку складових економічної безпеки підприємства / І.А. Дмитрієв, А.О.Близнюк [Електронний ресурс].// Економіка. Менеджмент. Підприємництво: [Зб.наук.пр.]. – 2011. – №23(1). – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Emp/2011_23_1/33DmBl.htm.
75. Дмитриева М.Ю. Безопасность финансового рынка России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.sbcinfo.ru.

76. Довгань Л. Є. Корпоративне управління [Текст]: навч. пос. / Л. Є. Довгань, В. В. Пастухова, Л. М. Савчук. — К. : Кондор, 2007. — 180 с.
77. Донець Л. І., Ващенко Н.В. Економічна безпека підприємства: Навч. пос. — К: Центр учбової літератури, 2008. — 240 с.
78. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: Навчальний посібник. — К.: ЦУЛ, 2006. — 312 с.
79. Економіка підприємства / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.Г.Мельника. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. — 648 с.
80. Економіка підприємства : [підручник] / [Петрович Й.М., Кіт А.Ф., Семенів О.М. та ін.]; за заг. ред. Й.М. Петровича. — Львів: “Новий Світ-2000”, 2004. — 680 с.
81. Економіка підприємства: [підручник] / [За ред. С.Ф.Покропивного]. — [2-е вид., перероб. та доп.]. — К.: КНЕУ, 2001. — 528 с.
82. Економіка підприємства : підручник / [Посилкіна О.В., Сагайдак Р.В., Козирева О.В.,Латін П.Д.] ; за ред. О.В. Посилкіної. — Х. : Вид-во НФаУ: Золоті сторінки, 2006. — 488 с.
83. Економічна безпека : навч. посібник / [за заг. ред. З. С. Варналія]. — К.: Знання, 2009. — 647 с.
84. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : [навч. посібник для студ.вищ. навч. закл.] / В.Л. Оргинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко та ін. — К. : Правова єдність, 2009. — 544 с.
85. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 1 / [Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред) та ін.]. — К.: Видавничий центр «Академія», 2000. — 864 с.
86. Економічна енциклопедія. В 3 т. Т.2 / За ред. С.В.Мочерного. — К.: Видавничий центр «Академія», 2001. — 848 с.
87. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3 / [редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред) та ін.]. — К.: Видавничий центр «Академія», 2002. — 952 с.
88. Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємства: Препринт наукової доповіді / М.М. Єрмошенко, К.С. Горячева, А.М. Ашуєв; За наук. ред. М.М. Єрмошенка; Нац. академія управління. — К.: Нац. академія управління, 2005. — 77с.
89. Экономическая безопасность России: общий курс / под ред. В. К. Сенчагова. — М. : Дело, 2005. — 896 с.
90. Євтушевський В. А. Корпоративне управління [Текст] : підручник / В. А. Євтушевський. - К. : Знання, 2006. — 406 с.
91. Єрмошенко А.М. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових організацій: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Анастасія Миколаївна Єрмошенко; [Київ. нац. торгов.-екон. у-т]. — Київ, 2006. — 20 с.

92. Єрмошенко А.М. Співвідношення основних категорій фінансової безпеки страхових організацій [Текст] / А. М. Єрмошенко // Вісник Української академії банківської справи. - 2005. - N 1. - С. 33-38.
93. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення./ М.М. Єрмошенко – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.
94. Єрмошенко М.М. Визначення поняття фінансова безпека страховика та її категорії / М.М. Єрмошенко // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — №4. — С. 46-51.
95. Єрмошенко М.М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nam.kiev.ua/ape/n_01_1-2/yermosh.htm.
96. Єрмошенко М.М. Шляхи взаємного впливу фінансової безпеки держави і підприємства/ М.М. Єрмошенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб.тез доповід. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (25-26 листопада 2004 р.). – Суми: УАБС, 2005. – 132 с.; с.23-29.
97. Єфімова О. Системний підхід – основа управління діяльністю підприємств [Електронний ресурс] /Олена Єфімова // Персонал. – 2007. – №2. – С.67-72. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=450>.
98. Жадан О.В. Організаційно-економічне забезпечення функціонування та розвитку акціонерного товариства: Автореф. дис. ... канд.екон.наук: 08.06.01/Харк.держ.екон.унів-т. – Харків, 1998. – 16 с.
99. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: Монографія / Я.А.Жаліло. - К.: НІСД, 2003.- 368 с.
100. Жаліло Я.А. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації / Ярослав Анатолійович Жаліло // В зб.: Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К. : Сатсанга, 2001. – 224 с.
101. Журавльова І.В. Фінансова безпека економічних систем в умовах економіки знань / І.В.Журавльова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – №29. – С.254-256.
102. Журавльова Т.А. Забезпечення економічної безпеки фінансового розвитку підприємства /Т.А. Журавльова // Вісн. технол. ун-ту "Поділля". Сер. 2: Екон. науки. – 2004. – Вип. 1 (Ч.2, Т2). – С.169-172.
103. Забродський В., Капустин Н. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы / В. Забродский, Н. Капустин // Бизнесинформ. – 1999. – № 15-16. – С. 35-37.

104. Загальна аналітична інформація по неплатоспроможним банкам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uba.ua/documents/presentation/kiyak_a.pdf.
105. Загорельская Т.Ю. Финансовая безопасность предприятия как объект управления // Наук. праці ДНТУ. Вип. 103-4. – Донецьк, ДонНТУ, 2006. – С. 215-218.
106. Загорельська Т.Ю. Формування підходів щодо управління фінансовою безпекою підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2009/Economics/54118.doc.htm.
107. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник [Електронний ресурс] / А. Г. Загородній, Г.Л.Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с. – Режим доступу: <http://cyclor.com.ua/content/view/1506/1/1/55/#9729>.
108. Закон України «Про акціонерні товариства» №514-VI від 17.09.2008 р. (Із змінами, внесеними згідно із Законом N3610-VI (3610-17) від 07.07.2011).
109. Закон України “Про основи національної безпеки України” (із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 15 грудня 2005 року №3200-IV, від 1 липня 2010 року №2411-VI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rainbow.gov.ua/content/zakon_onbu.html.
110. Залетов О.М. Убезпечення життя: (Монографія)/ О.М. Залетов. — К.: Міжнародна агенція “Бізон”, 2006. – 688 с.
111. Захарченко В. І. Обґрунтування територіальної концепції економічної безпеки / В. І. Захарченко // Регіональна економіка. – 2000. – №2. – С.120 –127.
112. Зеленков М. Ю. Правовые основы общей теории безопасности Российского государства в XXI веке / М. Ю. Зеленков. – М.: Юридический институт МИИТа, 2002. – 209 с.
113. Зеркалов Д.В. Безпека комерційної діяльності. У двох книгах. Книга друга: Захист. Довідник. - К.: Основа, 2006. – 800 с.
114. Зима Л.М. Організаційно-економічні механізми управління економічною безпекою підприємств стратегічного значення: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01./ Леонід Миколайович Зима; [Донецьк. нац. унів-т]. – Донецьк, 2004. – 12 с.
115. Зубик В.Б. Экономическая безопасность предприятия (фирмы) / В.Б. Зубик, Д.В. Зубик. – Минск.: Высшая школа, 1998. – 391 с.
116. Зятковський І.В. Фінанси суб’єктів господарювання: основні засади та практика організації: Дис... докт. екон. наук: 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / І.В.Зятковський; Терноп. нац. екон. унів. — Тернопіль, 2006. — 449 с.

117. Иващенко Г.В. О понятии «безопасность» / Г.В.Иващенко // Теоретический журнал CREDO. – 2000. – №24.
118. Ільяшенко С.Н. Складові економічної безпеки підприємства і підходи до їх оцінки / С.Н. Ільяшенко //Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12-19.
119. Калина А.В. Економіка підприємства : [навч. посіб.] / Калина А.В., Котвицький А.А., Стожок О.З. – К.: Знання України, 2007. – 324 с.
120. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: навч. посібник / М.І. Камлик. – К.: Атака, 2005. – 432 с.
121. Камишнікова Е.В. Методи формування комплексної оцінки рівня економічної безпеки підприємства/ Е.В.Камишнікова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №12(102). – С.87-92.
122. Капитализация предприятий: теория и практика: моногр. / под. ред. д.э.н., проф. И.П. Булеева, д.э.н., проф. Н.Е. Брюховецкой; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти; ДОНУЭП. – Донецк, 2011. – 328 с.
123. Капітула С.В. Оцінка та управління економічною безпекою підприємства (на прикладі гірничо-збагачувальних комбінатів України): Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / С. В. Капітула; Криворізьк. техн. ун-т. – Кривий Ріг, 2009. – 20 с.
124. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы // Бизнес-информ. – 1999. – № 11,12, – С. 45-47.
125. Капустін М. Про деякі проблеми економічної безпеки підприємництва: [Електронний ресурс]/ М.Капустін // Персонал. – 2007. – №6. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=524>.
126. Карачина Н.П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: Дис... докт. екон. наук: 08.00.04./ Наталія Петрівна Карачина; [Вінницьк.нац.техн.унів-т]. – Вінниця, 2011. – 612 с.
127. Каркавчук В.В. Математичне моделювання управління фінансовою безпекою підприємств в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.11 / Валентин Вікторович Каркавчук; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2010. — 20 с.
128. Кармазіна Н. В. Наукові підходи до вдосконалення державного регулювання процесами формування акціонерної власності [Електронний ресурс]/ Н. В. Кармазіна // Вісник Академії митної служби України. Серія: «Державне управління». – 2010. – №2(3). – С.79-84. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vamsu_du/2010_2/Karmas.htm.
129. Карпов Л. Е. Адаптивное управление по прецедентам, основанное на классификации состояний управляемых объектов [Электронный ресурс] / Л. Е. Карпов, В. Н. Юдин // Труды Института системного

- программирования РАН. – Режим доступа: <http://citforum.ru/consulting/BI/karpov/>.
130. Картавцев В. С. Концепція національної безпеки України (проблеми підготовки та основні положення) / В. С. Картавцев // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 4. – С. 25-34.
131. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи / А. Б. Качинський. – К. : ПІНБ, 2004. – 472 с.
132. Кашанина Т.В. Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности. – М.: ИНФРА-М, 1995. – 554 с.
133. Квятківський Ю.В. Генезис поглядів на сутність та роль економічної безпеки в сучасному вимірі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.btsau.kiev.ua/files/list/edition/ed_csitfsfsag.pdf.
134. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки: Автореф. дис... докт. екон. наук: 08.01.01 / Володимир Іванович Кириленко; [Київс. нац. ун-т ім.В.Гетьмана]. — Київ, 2006. — 36 с.
135. Кирилів М.В. Теоретико-методичні засади дослідження фінансової безпеки підприємництва у контексті зміцнення економічної безпеки регіону в умовах глобалізації: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/pips/2009_2/723.pdf.
136. Кириченко О.А. Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах фінансової кризи // Финансовые рынки и ценные бумаги. – 2009. – №16. – С. 22-28.
137. Кириченко О.А. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання. Монографія / О. А.Кириченко, В.С.Сідак та ін. – К.: УЕП «Крок», 2008. – 401 с.
138. Кириченко О.А. Управління фінансово-економічною безпекою: Навч. посіб. /О.А.Кириченко, С.М.Лаптев, П.Я.Пригунов, О.І.Захаров та ін. // За ред. чл.-кор. АПН України, проф. Сідака В.С. – К.: Дорадо-Друк, 2010. – 480 с.
139. Кім Ю.Г. Управління системою фінансової безпеки підприємства: Автореф. дис... канд. екон. наук: 21.04.02 / Юрій Геннадійович Кім; [Ун-т економіки та права «Крок»]. — Київ, 2009. — 21 с.
140. Кім Ю.Г. Фінансові ризики в системі фінансово-економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / Ю.Г.Кім // Вчені записки університету економіки та права «Крок»: Зб.наук.пр. - 2009. - № 19. - С. 101-112. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vzuk/2009_19/101_111.pdf.
141. Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків / М.С.Клапків. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 570 с.

142. Клебанова Т.С. Теория экономического риска: учебно-метод.пособ. для самост.изучен.дисц. / Т.С. Клебанова, Е.В. Раевнева. – Х.: ИД «ИНЖЕК», 2003. – 156 с.
143. Клейнер Г.Б. Новая теория экономических систем и ее приложения. [Электронный ресурс] / Г.Б.Клейнер. – Режим доступа: <http://www.kleiner.ru/argab/novteor.html>.
144. Клейнер Г.Б. От теории предприятия к теории стратегического управления/Г.Б.Клейнер //Российский журнал менеджмента. – 2003. – №1. – С.31-56.
145. Клейнер Г.Б. Системная парадигма и системный менеджмент / Г.Б.Клейнер // Российский журнал менеджмента. – 2008. – Том 6, № 3. – С. 27-50.
146. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д.Ковалев, Т.Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. - №10. – С.48-52.
147. Коваленко О.Ю. Аналіз та оцінка рівня фінансової безпеки України / О.Ю.Коваленко // Наукові праці.Т.133.Випуск 120. – 2010. – С.56-61.
148. Коженювські Л. Управління безпекою/ Л.Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №1. – С.147-154.
149. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія / Г.В.Козаченко, В.П.Пономарьов, О.М.Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
150. Козлюк І.О. Забезпечення економічної безпеки авіаційної галузі: Монографія / І.О. Козлюк. – К.: Книжкове видавництво НАУ, 2005. – 236 с.
151. Колісник О. Альтернативні підходи в теорії безпеки та їх застосування у фінансовій науці / Олег Колісник // Наукові записки : зб. наук. праць каф. екон. аналізу. – 2006. – № 15. – С. 121–123. – http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/KZITgn.pdf.
152. Колпаков П.А. Концептуальные основы экономической безопасности фирмы: Автореф... дис. канд. экон. наук: 08.00.01 / Павел Александрович Колпаков; [Моск.гос.унив-т им. М.В.Ломоносова]. - М.: МГУ, 2007. - 24 с.
153. Концепція економічної безпеки України / Ін-т економ. та прогнозування НАН України; [Кер. проекту В.М. Геєць]. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
154. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. №569-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-p>.
155. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, затвердж. Постановою ВРУ №532-95-п від 18 липня 1995 р. (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ №1849 (1849-98-п) від 23.11.98) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1997. – №10. – ст.85.

156. Концепція фінансової безпеки України (проект) / Розробники: О.І.Барановський, Ю.О.Блащук, М.І.Пузяк, Л.В.Новошинська та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ufin.com.ua/konceptia/008.doc>.
157. Корнаи Я. Системная парадигма. / Я.Корнаи // Вопросы экономики. – 2002. – №4. – С.4-22.
158. Корнеев Д.В. Организационно-методическое обеспечение устойчивого развития крупного акционерного общества: Дис... канд. экон. наук: 08.00.05 / Дмитрий Владимирович Корнеев; [Моск. гос. ун-т экономики, статистики и информатики]. — М.: РГБ, 2005. — 154 с.
159. Королев М.И. Проблема безопасности в теории фирмы: развитие и противоречия / М.И. Королев// Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 3 «Экономика. Экология». – 2012. – № 1(20). – С.53-58.
160. Короткий Ю.Ф. К вопросу о понятии безопасности // Социально-политические аспекты обеспечения государственной безопасности в современных условиях: Сб. статей. – М.: Граница, 1994. – С. 49–58.
161. Косевцов В. О. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів: монографія / В. О. Косевцов, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1996. – 78 с.
162. Костирко Л.А. Діагностика впливу потенціалу фінансової стійкості на фінансову безпеку підприємства / Л.А.Костирко // Часопис економічних реформ. – 2011. – №3. – с.49-56.
163. Кошембар Л.О. Механізм удосконалення системи економічної безпеки суб'єктів господарювання на основі оптимізації оподаткування: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. экон. наук: спец. 21.04.02 / Вищий навчальний заклад "Університет економіки та права "Крок". – К., 2009. – 21 с.
164. Кравчук О. Я. Діагностика та механізм забезпечення корпоративної безпеки підприємства : [монографія] / Олег Ярославович Кравчук, Павло Ярославович Кравчук. –Луцьк : Надстир'я, 2008. – 256 с.
165. Кравчук П. Я. Формування системи корпоративної безпеки підприємства: Автореф. дис... канд. экон. наук: 08.06.01 / Павло Ярославович Кравчук; [Терноп. держ. экон. унів]. — Тернопіль, 2006. — 23 с.
166. Кракос Ю.Б. Управління фінансовою безпекою підприємств / Ю.Б.Кракос, Р.О.Разгон // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. – №1(1). – С.86-97.
167. Кредитний ризик комерційного банку: навч. посіб. / В.В.Вітлінський, О.В.Пернарівський, Я.С.Наконечний, Г.І.Веєликованенко; за ред. В.В.Вітлінського. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 251 с.

168. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навчальний посібник / О.В.Крушельницька. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
169. Кубах Т.Г. Сутність фінансової безпеки як складового елементу економічної безпеки держави. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.academy.sumy.ua/library/Article/Kubakh_1.pdf.
170. Кузенко Т. Б. Управление финансовой безопасностью на предприятии [Текст] / Т. Б. Кузенко, В. В. Прохорова, Н. В. Саблина // Бизнес Информ. – 2008. – № 12 (1). – С. 27-29.
171. Кузнецова Т.В. Інтегральна оцінка фінансової безпеки підприємства /Т.В.Кузнецова, Ю.Г.Ткачук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvse/2010_4/20.pdf.
172. Кузьмін О.Г. Діагностика потенціалу підприємства / О.Г.Кузьмін, О.Г.Мельник // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – №1. – С.155-166.
173. Кунцевич В.О. Підходи до діагностики фінансового потенціалу підприємства / В.О. Кунцевич // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №1(43). – С. 68-75.
174. Кунцевич В.О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки / В.О. Кунцевич // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №7(37). – С. 123-130.
175. Куркин Н.В. Управление экономической безопасностью развития предприятия: Монография. / Н.В. Куркин. – Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС, 2004. – 450 с.
176. Курс предпринимательства [Текст]: Учебник / В.Я.Горфинкель. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 439 с.
177. Лаврова Ю. В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства [Текст] / Ю.В.Лаврова // Вісник економіки і промисловості. – 2010. – №29. – С. 127-130.
178. Лакатос И. Методология исследовательских программ: пер. с англ. / И.Лакатос. – М.: Изд-во АСТ: НПП «Ермак», 2003. – 346 с.
179. Литвиненко А.Н., Феофилова Т.Ю., Воротнев А.С. Финансовая безопасность государства: проблема управления рисками. – СПб.: Институт внешнеэкономических связей, экономики и права, 2006. – 321 с.
180. Литовченко О.Ю. Чинники та джерела загроз фінансовим інтересам суб'єктів господарювання [Електронний ресурс]/ О.Ю.Литовченко, А.В.Чаплигіна. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2011/Economics/10_86667.doc.htm.
181. Лін мислення [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://lean.org.ua/pro-lean>.

182. Ліпкан В.А. Безпекознавство: Навч. посібник. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 208 с.
183. Ліпкан В.А. Тероризм і національна безпека України / В. А. Ліпкан. – К. : Знання, 2000. – 184 с.
184. Лукашов А., Могин А. IPO от I до O: Пособие для финансовых директоров и инвестиционных аналитиков. – Москва: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 361 с.
185. Лукин В.А. Системный подход к определению понятия «экономическая безопасность» / В.А. Лукин // Право і безпека. – 2006. – № 3. – С. 173-176.
186. Лукша П.О. Самовоспроизводство в эволюционной экономике / П. О. Лукша. – СПб. : Алетейя, 2009. – 208 с.
187. Луппова Н.І. Підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnau_ekon/2010_6/pdf/6_49.pdf.
188. Мак-Мак В.П. Служба безопасности предприятия (организационно-управленческие и правовые аспекты деятельности). - М: Мир безопасности, 1999. - 466 с.
189. Мальська М.П. Корпоративне управління: теорія та практика. Підручник/ М.П.Мальська, Н.Л.Мандюк, Ю.С.Занько. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 360 с.
190. Манів З.О. Економіка підприємства: [навч. посіб.] / З.О. Манів, І.М. Луцький. – [2-е вид., пер.]. – К. : Знання, 2006. – 580 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
191. Маргасова В.Г. Теоретичні засади визначення сутності поняття «фінансова безпека»/ В.Г.Маргасова, А.В.Роговий // Наук. вісник ЧДІЕУ. – 2010. – Вип.3(7). – С.121-125.
192. Марков М.М. Системное развитие предпринимательства как фактор обеспечения экономической безопасности России: теория и методология: Автореф... дис. докт. экон. наук: 08.00.05 / Санкт-Петербургский государственный инженерно-экономический университет. – СПб., 2009. – 39 с.
193. Мартинюк В.П. Методологічні основи оцінки стану фінансової безпеки держави / В.П. Мартинюк // Фінанси України. – 2003. – №2. – С.119-123.
194. Межевов А.Д. Стабильность коммерческих организаций (теоретические и методологические основы управления противодействиями угрозам) // Автореф. дис... док. экон. наук: 08.00.05 / Александр Дмитриевич Межевов; [Гос. унив-т управления]. – Москва, 2006. – 40 с.

195. Меламедов С.Л. Формирование стратегии экономической безопасности предпринимательских структур: дисс.... кандидата экономических наук: 08.00.05 / С.Л. Меламедов. – Санкт-Петербург, 2002. – 146 с.
196. Мельник В. Фінанси в системі економічної безпеки // Зб. наук. праць Акад. держ. податк. служби України. – 2000. – №3. – С.46-50.
197. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затв. наказом Міністерства економіки України від 2 березня 2007 р. №60 [Електронний ресурс]// Офіційний сайт Міністерства економіки України. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
198. Методичні рекомендації щодо впровадження системи управління інформаційною безпекою та методики оцінки ризиків відповідно до стандартів Національного банку України»: Лист НБУ від 03.03.2011 №24-112/365 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0365500-11>.
199. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затв. наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. №1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
200. Механизм – Мир словарей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mirslivarej.com/content_fil/MEXANIZM-18791.html.
201. Механизмы управления экономической безопасностью / [Ю.Г. Лысенко, С.Г. Мищенко, Р.А. Руденский и др.]. – Донецк: ДонНУ, 2002. – 178 с.
202. Минаев Г.А. Безопасность организации / Г.А. Минаев. – К.: КНТ, 2009. – 440 с.
203. Митрофанов А.А. Экономическая безопасность коммерческих предприятий и деловая разведка: [Электронный ресурс] / А.А.Митрофанов– Режим доступа: www.bre.ru/security/22843.html.
204. Михалкин Н.В. Безопасность Российской Федерации. Вопросы теории и практики / Н.В.Михалкин. – М.,1993. – 240 с.
205. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / [Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І.]; за ред. В. М. Гейця. – Х. : ІНЖЕК, 2006. – 240 с.
206. Мойсеєнко І.П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник / І.П.Мойсеєнко, О.М.Марченко. – Львів, 2011. – 380 с.
207. Молодецька О.М. Особливості оцінки корпоративної безпеки акціонерних товариств / У зб.пр. «Управління розвитком соціально-економічних системи: глобалізація, підприємництво, сталі економічне зростання».Ч.1./Ред.кол.Беспалова С.В. та ін. – Донецьк: ДонГУ, 2009. – С.255-257.

208. Москаленко В.П., Шипунова О.В. Финансово-экономический механизм промышленного предприятия: научно-методическое издание / Под науч. ред. д.э.н. проф. В.П. Москаленко – Сумы: Изд-во «Довкілля», 2003. – 176 с.
209. Мочерний С.В. Основи економічних знань: Підручник для вузів / С.В.Мочерний. – К.: Академія, 2001. – 312 с.
210. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: КВІЦ, 1999. – 464 с.
211. Нагірна О. Інформаційна та фінансова безпека компанії, або «рекрутинг чужими руками». Частина I // Практика управління. – 2007. – №8(8).– С.38-40.
212. Нагорна І.І. Організаційно-економічний механізм у забезпеченні стійкої економічної безпеки промислових підприємств: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04./ Інна Іванівна Нагорна; [Інст-т проблем ринку та економіко-еколог.досліджень]. - Одеса, 2008. - 20 с.
213. Національна безпека: порядок денний для України (мат-ли круглого столу, провед. у Національному інституті проблем міжнародної безпеки 9 квітня 2009 р.)// Стратегічна панорама. – 2009. – №3. – С.221-226.
214. Нейронные сети. STATISTICA Neural Networks: Методология и технологии современного анализа данных / [под редакцией В. П. Боровикова]. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Горячая линия — Телеком, 2008. — 392 с.
215. Нечипорук Л.В. Посилення загроз фінансовій безпеці держави в умовах фінансової глобалізації / Л.В.Нечипорук // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С.281-298.
216. Нусінова О.В. Фінансово-економічні прояви складових безпеки підприємств/О.В.Нусінова // Академічний огляд. – 2010. – №2 (33). – С.62-68.
217. Одинцов А.А. Защита предпринимательства. Экономическая и информационная безопасность: учеб.пособие для студентов, обучающихся по специальностям: менеджмент организации, финансы и кредит, приклад. информатика в экономике / А.А. Одинцов. – М.: Международные отношения, 2003. – 325 с.
218. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / С. И. Ожегов ; под. ред. Н. Ю. Шведовой. – 16-е изд., испр. – М. : Русский язык, 1984. – 797 с.
219. Окумура Х. Корпоративный капитализм в Японии: Пер. с яп. – М.: Мысль, 1986. – 252 с.

220. Омелянович Л. О. Економічна безпека торговельного підприємства: монографія / Л.О.Омелянович, Г. Є. Долматова. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 195 с.
221. Орлова В.В. Моделювання механізмів управління фінансовою безпекою підприємства: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.11 / Віра Василівна Орлова; Хмельниц. нац. ун-т. — Хмельниц., 2008. — 19 с.
222. Основы Таксономії UA XBRL МСФЗ. URL: <https://frs.gov.ua/learning/taxonomy/> (дата звернення 29.03.2020).
223. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность): учеб.-практ. пособие / Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова / Под ред. Е.А.Олейникова. – М.: ЗАО ” Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1997. – 288 с.
224. Особливості гарантування економічної безпеки підприємницької діяльності в ринкових умовах: Монографія / О.Ф. Долженков, Ж.О. Жуковська, О.М. Головченко; За заг. ред. О.Ф. Долженкова. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – 208 с.
225. Паєнтко Т.В. Безпека фондового ринку в контексті зміцнення фінансової безпеки держави/ Т.В.Паєнтко, М.В.Поплавська // Зб.наук.пр. Національного університету державної податкової служби України. Галузь науки: «Економічні науки». – 2011. – №2. – С.208-214.
226. Папехин Р.С. Факторы финансовой устойчивости и безопасности предприятия [Электронный ресурс]: Дис... канд. экон. наук: 08.00.10 / Роман Сергеевич Папехин; [Волгоградский гос.унив-т]. – Москва: РГБ, 2007. – 176 с. – (Из фондов Российской Государственной Библиотеки). – Режим доступа: <http://diss.rsl.ru/diss/07/0574/070574025.pdf>.
227. Папехин Р.С. Индикаторы финансовой безопасности предприятий / Р. С. Папехин. – Волгоград: Волгоградское научное изд-во, 2007 – 16 с.
228. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: Монографія / Г.А. Пастернак-Таранушенко. – К.: Київ.екон. ін-т мен-ту, 2003. – 320 с.
229. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення [Текст] : підручник для держ. службовців, науковців, студентів і аспірантів вищ. навч.закладів екон. профілю / Г. Пастернак-Таранушенко ; ред. Б. Кравченко ; Київ. екон. ін-т менеджменту. - К. : Кондор, 2002. - 302 с.
230. Педько А.Б. Власність, контроль і конфлікт інтересів в акціонерних товариствах: Монографія / А.Б.Педько. – К.: Виддім «Києво-могилянська академія», 2008. – 325 с.

231. Петренко М.І. Економічна безпека промислового підприємства в умовах кризового розвитку економіки України // Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції «Економічна безпека сучасного підприємства». – Вінниця: «УНІВЕРСУМ – Вінниця», 2008. – С. 99.
232. Петряєва З. Ф. Організація і методика економічного аналізу. Навчальний посібник. Ч. 1 / З. Ф. Петряєва, Г. Г. Хмеленко. - Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. - 308 с.
233. Перегудов Ф.И. Введение в системный анализ / Ф.И.Перегудов, Ф.П.Тарасенко. – М.: Высш.шк., 1989. – 360 с.
234. Півень А.І. Системний підхід до стабілізаційного фінансового управління машинобудівним підприємством / А.І.Півень // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – №1. – С.84-93.
235. Підхомний О.М. Типологія загроз фінансовій безпеці підприємницької діяльності / О.М.Підхомний, Н.О.Микитюк, І.П.Вознюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2007. – Вип.605. – С.119-123.
236. Піцур Я.С. Використання методики трендового аналізу в системі управління економічною безпекою корпоративних кондитерських підприємств [Електронний ресурс] / Я.С.Піцур, О.С.Сенишин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – №1. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvldu_e/2009_1/09pyskkr.pdf.
237. Пластун О.Л. Фінансова безпека господарських суб'єктів як ефективний засіб попередження банкрутства / О.Л.Пластун // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – Вип.2(21). – С.57-59.
238. Пластун О.Л. Система фінансової безпеки суб'єктів підприємництва / О.Л.Пластун // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2007. – №1. – С.100-107.
239. Пластун О.Л. Розвиток системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва сфери матеріального виробництва: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.08 / Олексій Леонідович Пластун; [Укр. академ. банк. спр. НБУ]. — Суми, 2007. — 21 с.
240. Плетнев Д.А. Определение корпорации: энтропия научного знания // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. Вып. 26. – 2010. – № 6 (187). – С. 20–27.
241. Плетнев Д.А. Определение понятия «корпорация»: терминологический дискурс в контексте / Д.А.Плетнев // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. Вып. 18. – 2009. – №2 (140). – С. 89–100.

242. Плетникова І.Л. Визначення рівня і забезпечення економічної безпеки залізниці: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.07.04 / І. Л. Плетникова; Харківська державна академія залізничного транспорту. – Х., 2001. – 15 с.
243. Погосова М.Ю. Діагностування фінансової безпеки промислового підприємства: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.08 / Марія Юрійвна Погосова; [Харків. нац. екон. унів.]. — Київ, 2010. — 20 с.
244. Погосова М.Ю. Структурно-логічний аналіз поняття «фінансова безпека підприємства» / М.Ю.Погосова // Наука й економіка. – 2008. – Вип.3(11). – С.258-265.
245. Пойда-Носик Н.Н. Дивідендна політика акціонерних товариств / Н.Н.Пойда-Носик, Г.О.Ємець // Ринок цінних паперів України. – 2010. – №3-4. – с.27-32. (0,5 д.а.)
246. Пойда-Носик Н.Н. Особливості функціонування та загрози фінансовій безпеці акціонерних товариств в Україні / Н.Н.Пойда-Носик // Фінанси України. – 2013. – №11. – С.84-99.
247. Пойда-Носик Н.Н.Оцінка ефективності та оптимізація структури капіталу у системі фінансової безпеки підприємства / Н.Н.Пойда-Носик, Л.В.Петришинець // Фінанси України. – 2010. – №10. – С.100-112.
248. Пойда-Носик Н.Н. Поняття, види та напрями боротьби з протиправним поглинанням підприємств / Н.Н.Пойда-Носик, Г.О.Ємець // Економіка розвитку. – 2010. – №4 (56). – С.87-91.
249. Пойда-Носик Н.Н. Проблемы обеспечения финансовой безопасности акционерных обществ в современных условиях / Н.Н.Пойда-Носик // 10th Anniversary International Scientific Conference “UNITECH’10”: Proceedings (19-20 November 2010, Gabrovo, Bulgaria) // Technical university of Gabrovo. Vol.III: Economics and Finance. – Gabrovo, 2010. – p.80-84.
250. Пойда-Носик Н.Н. Система державного контролю та регулювання корпоративних відносин в Україні та напрями її впливу на фінансову безпеку акціонерних товариств [Текст] / Н.Н.Пойда-Носик // Вісник Приазовського державного технічного університету. Сер.: Економічні науки: Зб.наук.праць. – Маріуполь: ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», Вип.28. – 2014. – С.182-189.
251. Пойда-Носик Н.Н. Страхове підприємництво регіону: сучасний стан і перспективи розвитку: Монографія / Н.Н.Пойда-Носик, Р.Й. Бачо. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2010. – 232 с.
252. Пойда-Носик Н.Н. Страхування як важливий елемент фінансової безпеки підприємництва / Н.Н.Пойда-Носик, Р.Й.Бачо // Науковий вісник НУ «Львівська політехніка»: Зб. „Менеджмент та

- підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – 2010. – №682. – С.186-190.
253. Пойда-Носик Н.Н. Управління вартістю та структурою капіталу підприємства як елемент фінансової безпеки / Н.Н.Пойда-Носик, Л.В.Петришинець // Фінанси України. – 2010. – №6. – С.117-124.
254. Пойда-Носик Н.Н. Управління фінансовою безпекою як специфічний напрям менеджменту [Тези] / Н.Н.Пойда-Носик // Мат-ли Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф-ї «Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні» (19-21 листопада 2015 р., м.Львів). – Львів: Укр. акад. друкарства, 2015. – 168 с.; С.117-120.
255. Пойда-Носик Н.Н. Фінансова безпека акціонерних товариств / Н.Н.Пойда-Носик // Сучасний стан та перспективи розвитку фондового ринку в Україні: мат-ли III Пленуму Співки економістів України та Міжн. наук.-практ. конф. [За заг. ред. В.В.Оскольського]. – К., 2010. – 208 с.; с.173-176.
256. Половнев К.С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия: дисс. ... к.э.н.: 08.00.05 / К.С. Половнев. – Екатеринбург, 2002. – 134 с.
257. Положення про розкриття інформації емітентами акцій та облігацій підприємств, які знаходяться у лістингу організатора торгівлі та Порядку заповнення форм розкриття інформації та змін до них емітентами акцій та облігацій підприємств, які знаходяться у лістингу організатора торгівлі: Рішення ДКЦПФР №981 від 22.06.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0707-10>.
258. Полонский С.Ю. Институциональный подход к теории современной корпорации [Электронный ресурс] / С.Ю. Полонский // Проблемы современной экономики. – 2007. – №2(22). – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1356>.
259. Полонский С.Ю. Теория корпорации и развитие корпоративной архитектуры: институциональный подход / Под науч. ред. д.э.н., проф. Панибратова Ю.П. – СПб.: Инфо-да, 2007. – 16 п.л.
260. Полтораков О.Ю. «Дилеми безпеки» через призму співвідношення об'єктивної та суб'єктивної складових // Стратегічна панорама. – 2009. – №4. – С.35-40.
261. Пономаренко В.С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование: монографія / В.С.Пономаренко, Т.С.Клебанова, Н.Л.Чернова. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2004. – 144 с.

262. Пономаренко О.І. Системні методи в економіці, менеджменті та бізнесі: Навч. посіб. / О.І. Пономаренко, В.О. Пономаренко. – К.: Либідь, 1995. – 240 с.
263. Пономарьов В.П. Формування механізму забезпечення економічної безпеки підприємства: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / В.П. Пономарьов; [Східноукраїнський держ. Університет МОН України]. — Луганськ, 2000. — 21 с.
264. Попов Е.В. Классификация миниэкономических теорий. Труды всероссийского симпозиума по миниэкономике. Пленарные доклады. — Екатеринбург, Институт экономики УрО РАН, 2002. — С.145-159.
265. Попов О.Є. Склад учасників корпоративних відносин у акціонерному товаристві / О.Є. Попов // Економічний простір. – 2009. – №23/2. – С.266-272.
266. Поснова Т.В. Механізм функціонування соціальної складової економічної безпеки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.01 / Т.В. Поснова. – К., 2008. – 19 с.
267. Предборський В. А. Детинізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: Монографія. – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
268. Предборський В.А. Економічна безпека держави: Монографія. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.
269. Приказюк О.В. Прибуток у формуванні фінансової безпеки аграрного підприємництва: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.08 / О.В. Приказюк; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2009. — 20 с.
270. Про схвалення Концепції запровадження пруденційного нагляду за діяльністю професійних учасників фондового ринку: Рішення НКЦПФР від 12.04.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nssmc.gov.ua/user_files/law/17095/1335370392.doc.
271. Про схвалення Стратегії застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні: Розпорядження КМУ від 24.10.07 № 911-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/911-2007>.
272. Пухальська Г.В., Христич Г.О. Економічна безпека підприємства: сутність та її складові / Г.В. Пухальська, Г.О. Христич // Вісник Хмельн. нац. ун-ту. Економічні науки. – 2008. – № 6. – Т.1. – С. 197-200.
273. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева; [5-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 495 с.

274. Раздина Е. Коммерческая информация и экономическая безопасность предприятия // Бизнес-информ. – 1997. – № 24. – С. 63–65.
275. Ревак І.О. Механізм забезпечення фінансової безпеки України: теоретичний аспект / І.О.Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. Збірник наук. праць. – 2009. – Вип. 2. – С. 238-247.
276. Ревак І.О. Об'єкти та суб'єкти фінансової безпеки – базові складові системи фінансової безпеки держави / І.О.Ревак // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – №29. – С.54-57.
277. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: Монографія / Н.Й. Реверчук. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
278. Рейтинг найбільших холдингів України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://biz.censor.net/resonance/3155547/rejting_nayiblshih_holdingv_ukrani.
279. Річні звіти Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2018-2018 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nssmc.gov.ua/about-us/annual-reports/>.
280. Рішення РНБО «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» від 17.11.2010 р., введено в дію Указом Президента № 1119/2010 від 10.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-10>.
281. Родионова Л.Н. Устойчивое развитие предприятий: термины и определения / Л.Н.Родионова, Л.Р.Абдуллина // Нефтегазовое дело, 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ogbus.ru>.
282. Саакова Л.В. Сравнительный анализ теорий фирмы и сущность современной корпорации [Электронный ресурс] // Проблемы современной экономики. – 2010. – №4(36). – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3342>.
283. Савин В. Некоторые аспекты экономической безопасности России / В. Савин // Международный бизнес России. – 1995. – № 9. – С. 14-16.
284. Санин В.В. Баланс и конфликт интересов стейкхолдеров в стратегических и бизнес-планах компании // Корпоративные финансы. — 2009. — № 2(10). — С. 112-132.
285. Садеков А.А. Теоретико-методологічні засади феномену безпеки / А.А.Садеков, Т.Б.Хлевицька // Вісник економічної науки України. – 2010. – №2. – С.125-128.

286. Свірський В. Фінансовий потенціал: теоретико-концептуальні засади / В.Свірський // Світ фінансів: наук. ж-л Терноп. нац. екон. унів-ту. – 2007. – Вип.4 (13). – С.43-51.
287. Система. Симметрия. Гармония / под ред. В.С.Тюхина, Ю.А.Урманцева. – М.: Изд-во «Мысль», 1988. – 315 с.
288. Сіменко І.В. Еволюція системного підходу як методологічна основа дослідження систем управління / І.В.Сіменко // Інтелект. Особистість. Цивілізація: Зб.наук.пр. – 2008. – №6. – С.378-386.
289. Скорук О.В. Корпоративна безпека підприємства як умова його ефективного розвитку / О.В.Скорук // Вісник Націон. унів-ту водного госп-ва та природокористування. Випуск 4(48).Серія «Економіка». Ч.2. – 2009. – С.296-301.
290. Словарь современных экономических и правовых терминов / Авт.-сост. В.Н.Шимов, А.Н. Тур, Н.В. Стах и др.; Под ред. В.Н. Шимова и В.С. Каменкова. – Мн.: Амалфея, 2002. – 816 с.
291. Словник термінів та визначень недержавної системи безпеки України / В.В.Крутов, П.Я.Пригунов, О.І.Захаров, В.А.Ліпкан та ін. – Київ, 2008. – 106 с.
292. Сметанюк А.В. Фінансова безпека як базова складова економічної безпеки підприємства: [Електронний ресурс] / А.В.Сметанюк. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69146.doc.htm.
293. Сорокіна І.В. Теоретико-методологічні аспекти формування системи економічної безпеки підприємства / І.В.Сорокіна // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №12. – С.114-122.
294. Сорокіна О.М. Зміст дефініції «фінансова безпека» [Електронний ресурс] / О.М.Сорокіна // Торгівля і ринок України – 2009. – Вип.28.Т.3. – с.270-274. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tiru/2009_28_3/42.pdf.
295. Соснин А.С. Менеджмент безопасности предпринимательства : [учеб. пособие] / А.С.Соснин, П.Я. Прыгунов. – К. : Изд-во Европ. ун-та, 2004. – 357 с.
296. Соціальна політика та економічна безпека / Під заг. ред. Є. І. Крихтіна. – Донецьк: Каштан, 2004. – 335 с.
297. Становлення і розвиток недержавних суб'єктів сектору безпеки України (система безпеки підприємництва): аналіт.доп. / В. В. Крутов, В. Г. Пилипчук; за ред. О. О. Котелянець. – К.: НІСД, 2011. – 136 с.; с.10-13.
298. Стащук О.В. Фінансова безпека акціонерних товариств: концептуальні засади теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Олена Володимирівна Стащук, Терноп. нац. економ. ун-т.– Тернопіль : [б.в.], 2018. – 40 с.

299. Стратегія національної безпеки України, затвердж. указом Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/104.html>.
300. Стратегии бизнеса. Справочник / Айвазян С.А., Балкинд О.Я., Боснина Т.Д. и др.; Под ред. Г.Б. Клейнера. – М.: КОНСЭКО, 1998. – 288 с.
301. Стрижиченко Н.А. Экономическая безопасность: понятие, уровни / Н.А. Стрижиченко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2003. – № 10. – С. 27-34.
302. Судакова О. І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства / О. І.Судакова // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С. 140-148.
303. Судоплатов А.П. Безопасность предпринимательской деятельности: практ. пособие / А.П. Судоплатов, С.В. Лекарев. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 381 с.
304. Сунгуровський М. В. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України / М. В. Сунгуровський // Стратегічна панорама. – 2001. – №3-4. – С. 48-49.
305. Сундук А.М. Економічна безпека України в регіональному вимірі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.10.01 / Сундук Анатолій Миколайович. – К., 2006. – 20 с.
306. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за ред. д.філ.н., проф. В.В. Дубічинського. – Х.: Школа, 2006. – 876 с.
307. Тамбовцев В. Объект экономической безопасности России / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45-54.
308. Тамбовцев В.Л. Стейкхолдерская теория фирмы в свете концепции режимов собственности [Электронный ресурс] / В.Л.Тамбовцев // Российский журнал менеджмента. – Т.6 – 2008. – №3. – с.3-26 – http://www.rjm.ru/files/upload/rjm/2008/3/6_3_tambovtsev.pdf.
309. Тарасенко Н. В. Економічний аналіз. Навчальний посібник. - 4-те видання, стереотипне / Н. В. Тарасенко. - Львів: „Новий світ - 2000", 2006. - 344 с. - ISBN966-7827-31-3.
310. Телиженко А.Н. Основы формирования механизма обеспечения безопасности экономического потенциала предприятия / А.Н.Телиженко // Вісн. Сум. Держ. ун-ту. Сер.: Економіка. – 2004. – №9. – С.67-76.
311. Терешкин В.А. Государственное управление и правовое регулирование предпринимательства в Российской Федерации / В.А.Терешкин. – М., 1994.

312. Ткачова Н.М. Механізми державного регулювання регіональної економічної безпеки : [монографія] / Наталія Миколаївна Ткачова. – Донецьк : ДонДУУ, 2008. – 284 с.
313. Толковый словарь Ожегова онлайн: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovarozhegova.ru>.
314. Томашевський В.М. Моделювання систем. – К.: Видавнича група ВНУ, 2005. – 352 с.
315. Турило А. М. Методика оцінки виробничої безпеки підприємства / А. М. Турило, С. В. Капітула // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №3 (69). – С. 137–143.
316. Турська Н.В. Удосконалення структури власності корпоративних підприємств у процесі управління / Н.В.Турська // Інноваційна економіка. – 2011. – №3(22). – С.65-67.
317. Україна. Всесвітній огляд економічних злочинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pwc.com/ua/uk/press-room/release113.jhtml> - офіційний сайт компанії PwC в Україні.
318. Урсул А.Д. Устойчивое развитие и обеспечение безопасности / А.Д. Урсул, А.Л. Романович // Актуальные проблемы современности. – 2003. – №7. – С.5-16.
319. Федоренко Т.О. Нормативно-правове та інституційне забезпечення економічної безпеки в Україні: проблеми та напрями вдосконалення / Т.О.Федоренко // Стратегічна панорама. – 2009. - №3. – С.144-147.
320. Федоренко Р.М. Система управління ресурсами як основа забезпечення економічної безпеки / Р.М. Федоренко // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: Збірник матеріалів науково-практичної конференції, Київ, 16-17 травня 2001 р. / Редкол.: І.І. Тимошенко (голова) та ін.. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С. 224-229.
321. Філіппова С.В. Особливості діагностики рівня економічної безпеки виноробних підприємств / С.В.Філіппова, С.А.Нізяєва // Економіка харчової промисловості. – 2012. – №1(13). – С.16-21.
322. Философский словарь / Под ре. И.Т.Фролова. – 6-е изд. перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
323. Фінанси підприємств: теоретико-методичне забезпечення формування та відтворення: Монографія / За заг.ред. к.е.н., проф. Журавльової І.В. – Харків: ХНЕУ, 2010. – 428 с.
324. Фінанси: підручник / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
325. Фінансова безпека підприємств і банківських установ [Текст]: Монографія / За заг.ред. д.е.н., проф. А.О.Єпіфанова [А.О.Єпіфанов, Л.О.Пластун, В.С.Домбровський та ін.]. – Суми: ДВНЗ „УАБС НБУ”, 2009. – 295 с.

326. Финансовая безопасность: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.faito.ru/pages/infresources/fkglossary/add_comment.php?id=259.
327. Фоменко А.В. Фінансова безпека підприємства: адаптація поняття до сучасних умов розвитку економіко-правової держави / А.В.Фоменко // Вісник економіки транспорту і промисловості. Випуск 29. – 2010. – С.182-184.
328. Фондовый рынок у 2009 році: проблеми, тенденції та перспективи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.smida.gov.ua/news/ng_view.php?id=513.
329. Франчук В.І. Загрози корпоративній безпеці як об'єкт дослідження / Василь Іванович Франчук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №9. – С.148-154.
330. Франчук В.І. Корпоративні відносини в системі безпеки акціонерних товариств / Василь Іванович Франчук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. - №11 (101). – С.145-150.
331. Франчук В.І. Проблеми забезпечення економічної безпеки в Україні: суть та шляхи вирішення / В.І. Франчук // Науковий вісник Львівського державного ун-ту внутр. справ. – 2006. – № 1(1). – С. 230-238.
332. Франчук В.І. Теоретико-методологічні засади організації системи економічної безпеки акціонерних товариств: Дис... докт. екон. наук: 21.04.02 / Василь Іванович Франчук; [Львівс. держ. унів-т внутріш.справ]. – Львів, 2011. – 435 с.
333. Франчук В.І. Теоретична модель системи забезпечення економічної безпеки акціонерних підприємств / Василь Іванович Франчук // Науковий вісник НЛТУ України. Вип.20.8. – 2010. – С.155-162.
334. Франчук В.І. Теоретичні засади корпоративної безпеки / Василь Іванович Франчук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №7(97). – С.161-167.
335. Холод Б.І. Системний підхід – основа сучасного управління діяльністю промислових підприємств / Б.І.Холод, О.М.Зборовська // Академічний огляд. – 2010. – №1(32). – С.48-54.
336. Цигилик І.І. Економічна безпека підприємства в системі внутрішнього економічного механізму / І.І. Цигилик // Економіка. Фінанси. Право. – 2004. – № 12. – С. 3-5.
337. Чемерис О. А. Категорійний аналіз поняття „фактор" у контексті вивчення проблеми підвищення рівня успішності майбутніх учителів математики / О. А. Черемис 5.01.2004 р. // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. - 2004. - № 14. - С. 55-57.

338. Черленяк І.І. Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління: Монографія / І.І.Черленяк. – Ужгород: Ліра, 2010. – 656 с.
339. Черпак А. Є. Класифікація конфліктів інтересів в акціонерних товариствах / А. Є. Черпак // Стратегія економічного розвитку України [Електронний ресурс] : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана", Український Союз промисловців і підприємців, Ін-т світової екон. і міжнар. відносин НАНУ ; [голов. ред. А. П. Наливайко]. – К. : КНЕУ, 2008. – Вип. 22–23. – С. 149–154. – Режим доступу: <http://ir.kneu.kiev.ua:8080/handle/2010/766>.
340. Черниш О.В. Фінансова безпека підприємства в умовах кризового середовища / О.В.Черниш, І.О.Тарасенко // Вісник Хмельницького нац. унів-ту. – 2009. – №3. – Т.2. – С.117-119.
341. Шатило О. До питання про національні економічні інтереси України: зміст, сучасний стан та органи регулювання / О.Шатило // Ефективність державного управління: зб.наук.пр. – 2009. – Вип.21. – С.426-432.
342. Шаваев А.Г. Концептуальные основы обеспечения безопасности негосударственных объектов экономики. – М.: 1994. – 281 с.
343. Шваб Л.І. Економіка підприємства: [навч. посібник] / Л.І.Шваб.– Житомир : ЖДТУ, 2004. – 459 с.
344. Шевченко І.Л. Особливості формування механізму забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств / І.Л.Шевченко // Стратегія економічного розвитку України. – 2009. – Вип.24-25. – С.128-134.
345. Шевченко Л.С. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, С.М. Макуха. – Х.: Право, 2009. – 310 с.
346. Шевченко О.Ю. Теорія фінансової безпеки: інноваційні підходи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu/Ekon/2009_6/28.pdf.
347. Шевчук О. Б. Глобально-інформаційна економіка та синергетичний підхід до її дослідження: монографія / О.Б.Шевчук. – К.: Фенікс, 2004. – 112 с.
348. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідної діяльності: підручник /В.М.Шейко, П.М.Кушнарєнко. – К.: Знання-Прес, 2002. – 293 с.
349. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення: монографія / В.Т.Шлемко, І.Ф.Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
350. Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия: научное издание / В.В. Шлыков. – СПб.: Алетейя, 1999. – 138 с.

351. Що таке СФЗ - <https://frs.gov.ua/about-frs/shho-take-sfz/> (дата звернення 29.03.2020).
352. Шульга І.П. Механізм впливу державного регулювання емісійної діяльності акціонерних товариств та його вплив на економічну безпеку емітента // Сборник научных трудов «Вестник НТУ «ХПИ» «Технічний прогрес та ефективність виробництва». – 2010. – С. 194-204.
353. Шульга І.П. Основні загрози економічній безпеці товариства при випуску та розміщенні акцій [Електронний ресурс] / І.П.Шульга // Ефективна економіка. – 2010. – №8. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=272>.
354. Шульга І.П. Система економічної безпеки емісійної діяльності акціонерних товариств / І.П.Шульга // Економічний часопис – ХХІ. – 2010. – Вип.11-12. – С.64-68.
355. Шульга І.П. Сучасні підходи до формування системи економічної безпеки акціонерного товариства [Електронний ресурс] / І.П.Шульга // Ефективна економіка. – 2010. – №10. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=366>.
356. Шульга І.П. Формування системи економічної безпеки емісійної діяльності акціонерних товариств: Дис... докт. екон. наук: 21.04.02 / Ірина Петрівна Шульга; [Унів-т економіки і права «Крок»]. – К., 2011. – 515 с.
357. Шумська С.С. Капіталізація і зростання економіки: економетричні оцінки взаємозв'язку / С.С. Шумська // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 4. – С. 79-93.
358. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы / В.И.Ярочкин. – М.: Ось-89, 2003. – 352 с.
359. Applying IFRS - Accounting considerations of the coronavirus outbreak. URL: https://www.ey.com/en_gl/ifrs-technical-resources/applying-ifrs-accounting-considerations-of-the-coronavirus-outbreak (дата звернення 29.03.2020).
360. Eddy, Wymeersch. Corporate governance and financial stability [Text] / Eddy Wymeersch // IMF Working Paper Series. – 2008. – WW/08/11. – P. 1–13.
361. Freeman R. Edward Strategic Management: A stakeholder approach. — Boston: Pitman, 1984. — ISBN 0273019139.
362. UK votes to leave the EU [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results.
363. US National Security / Ed. by D. Kauffman, J. McKittrick, T. Leney. – Lexington (Mass),1985. – P. 12.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А. Понятійний апарат наукового дослідження

Таблиця А.1

Визначення поняття «економічна безпека підприємства»

<i>Підхід</i>	<i>Зміст категорії</i>	<i>Прихильники</i>
1	2	3
1. ЕБП як система, стан системи	«... стан виробничо-економічної системи, при якому функціонують механізми запобігання чи зменшення ступеня впливу погроз стабільності функціонування і розвитку підприємства»	Ю.Г. Лисенко, С.Г. Мищенко, Р.А. Руденский [201]
	«... стан, за якого економічна система здатна створювати матеріальні та фінансові ресурси, що є достатніми для життя та розвитку особистості, соціальної, воєнно-політичної стабільності суспільства, а також створює умови для економічного зростання»	Т.В. Поснова [266, с. 5]
	«... як стан і здатність економічної системи протистояти небезпеці руйнації її організаційної структури і статусу, а також перешкодам досягнення цілей розвитку. Для фірми – це здатність збереження власного статусу і реалізації бізнес-плану за допомогою розвитку виробничої, фінансової та маркетингової систем»	О.М. Бандурка [19]
	„де такий стан системи регулювання, а також рівень розвитку підприємництва в державі (регіоні), за якого дотримуються гарантії захищеності життєво важливих інтересів окремо взятих суб'єктів підприємницької діяльності та підприємництва загалом від внутрішніх та зовнішніх загроз”	З. С.Варналій та ін. [83, с. 304-309]
<i>Стан відносин і ресурсів</i>	«... як такий стан його правових, економічних та виробничих відносин, а також матеріальних, інтелектуальних та інформаційних ресурсів, що виражає здатність підприємства до стабільного функціонування»	А.П. Судоплатов, С.В. Лекарєв [303, с. 3]
	«... стан юридичних, виробничих відносин, матеріальних і інтелектуальних ресурсів, при якому забезпечується стабільність функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науково-технічний і соціальний розвиток»	О.Ф. Долженков [224, с.25]

Продовження табл. А.1

1	2	3
	«... це такий стан виробничих відносин і організації інформаційно-правових зв'язків матеріальних, фінансових і інтелектуальних ресурсів, при якому гарантується стабільність функціонування, фінансово-комерційних успіх, прогресивне використання науково технічних досягнень і соціальний розвиток об'єктів господарювання»	В.Б. Зубік, Д.В. Зубік [115, с. 132]
	«... як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз та забезпечення стабільного функціонування підприємства в теперішній час і в майбутньому»	Е.А. Олейников [223, с.138]
	«... це стан ефективного використання ресурсів та існуючих ринкових можливостей, що дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам і забезпечує тривале виживання і стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії»	С.Н. Ільяшенко [118]
	«... як стан забезпеченості необхідними ресурсами на рівні, який дозволяє гарантувати розвиток і зростання економіки, захищеність соціальної сфери (при максимальному використанні власного потенціалу) при достатньому захисті економічних інтересів від системи загроз зовнішнього і внутрішнього походження»	Сундук А.М. [305]
	«...такий стан корпоративних ресурсів та підприємницьких можливостей, за якого гарантується найефективніше їх використання для забезпечення стабільного функціонування та динамічного науково-технічного і соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам)»	І.І. Цигилик [336]
	« це такий стан господарського суб'єкта, при якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає запобігання, ослаблення або захисту від існуючих небезпек і загроз або інших непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції і господарського ризику»	О.А. Грунін та С.О. Грунін [63, с.37-38]
	«як стан ресурсів підприємства та підприємницьких здібностей, при яких зберігається його стабільне функціонування, рівновага та стійкість до негативних впливів»	А. Калина [119]

Продовження табл. А.1

1	2	3
	«... як стан ресурсів (капіталу, персоналу, інформації і технологій, техніки і устаткування, прав і підприємницьких можливостей), при якому найбільш ефективно їх використання сприяє стабільному функціонуванню підприємства, соціальному та науково-технічному розвитку, а також запобігає появі внутрішніх і зовнішніх небезпек.»	З. Манів та І. Луцький [190]
	як стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки та устаткування, прав) і підприємницьких здібностей, за якого гарантується найбільш ефективно їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного і соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам	С.Покропивний [81, с.466]
<i>Стан розвитку та діяльності</i>	як стан його розвитку, який характеризується стабільністю економічного й фінансового розвитку, ефективністю нейтралізації негативних факторів та протидія їх впливу на всіх стадіях його діяльності	Л.О. Кошембар [163, с.5]
	економічну безпеку суб'єкта підприємницької діяльності «... як стан розвитку господарюючого суб'єкта, який характеризується стабільністю економічного розвитку, ефективністю нейтралізації негативних факторів та протидії їх впливу на всіх стадіях його діяльності»	М.І.Камлик [120, с. 39]
	під безпекою підприємства (фірми) варто розуміти «... стан її стабільної діяльності, за якого реалізуються її програми, забезпечується прибуток і захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників»	А.І.Берлач [24, с.19]
	стан виробничо-комерційної діяльності підприємства, при якому забезпечується дотримання його економічних інтересів як системи, що самоорганізовується і саморозвивається та здатна запобігати виникненню і впливу загроз з боку внутрішнього та зовнішнього середовища	Петрович Й.М. та ін. [80]

1	2	3
2. ЕБП як сукупність властивостей, умов	«... як сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, яка забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи»	В. Тамбовцев [307]
	«... як створення таких умов діяльності, за яких забезпечується надійний захист економічних інтересів підприємства від різних видів загроз»	Н.А. Стрижиченко [301]
	«... як кількісну і якісну характеристику властивостей, що відображає здатність «самовиживання» і розвитку в умовах виникнення зовнішньої і внутрішньої економічної загрози»	В. Забродський [103, с. 35]
	«... це сукупність якісних характеристик (властивостей) стану і напряму розвитку об'єкта, що забезпечують його цілісність, управляємість, стабільність сутностей характеристик, збереження різного роду потенціалів (ресурсів) об'єкта, а також його рейтингу в навколишньому світі при виникненні як внутрішніх, так і зовнішніх викликів або загроз економічного характеру, а також при дії несприятливих економічних факторів»	А.А. Одинцов [217, с. 325]
	«... як стан і властивість системи та її функцію, що має два взаємопов'язаних напрями дії: захисний і наступальний. У комплексі це породжує нову якість економічної системи – її здатність, з одного боку, попереджувати і припиняти дію загроз (протидіяти їм), а з іншого – забезпечувати реалізацію економічних інтересів»	В.І. Франчук [331, с. 232-233]
	«... це здатність системи протистояти загрозі виникнення втрат»	В.А. Лукін [185, с.174]
	«економічна безпека підприємства визначається як сукупність чинників, що забезпечують незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів»	Н. Капустин [124]
	«сукупність умов, при яких забезпечуються належні передумови (соціально-психологічні, організаційно-професійні, ресурсні, фінансово-економічні) започаткування та здійснення підприємницької діяльності, зберігається високий рівень захищеності підприємницького сектора національної економіки від екзогенних та ендогенних загроз...»	Т.Г. Васильців [38 , с.29-30]

1	2	3
3. ЕБП як захищеність	«... захищеність його (підприємства) науково-технічного, виробничого, інтелектуального та кадрового потенціалу від прямих (активних) чи непрямих (пасивних) економічних загроз»	М.І. Петренко [231, с. 99]
	Економічна безпека підприємницької структури – це «... захищеність її життєво важливих інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз, тобто захист підприємницької структури, її кадрового і інтелектуального потенціалу, інформації, технологій, капіталу та прибутку, який забезпечується системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно-технічного і соціального характеру»	С.Л. Меламедов [195, с. 11-12]
	«... захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноваріантні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльність»	Д. Ковалев [146, с.48] М. Бендіков [22]
	«... як стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки чи економічних загроз»	Шлыков В.В. [350]
	це стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз і ризиків, дестабілізуючих чинників, при якому забезпечується стабільність реалізації його основних комерційних і соціальних цілей	Кракос Ю.Б., Разгон Р.О. [166, с.89]
	«... як стан захищеності економічних інтересів власників і керівників підприємства, компанії або фірми, а також матеріальних цінностей, інформаційно-фінансових і інтелектуально-кадрових ресурсів від зовнішніх та внутрішніх загроз шляхом попередження їх виникнення, локалізації або ліквідації»	І.В. Гусев [68, с. 17]
	«... такий стан даного господарського суб'єкта, при якому життєво важливі компоненти структури і діяльності підприємства характеризуються високою ступеню захищеності від небажаних змін»	Г.Б. Клейнер [300]
	«захист діяльності підприємства від негативних зовнішніх загроз, усунення їх в процесі виникнення чи пристосування до існуючих умов, які не впливають негативно на його діяльність»	Л. Шваб [343]
	«... як система захисту життєво важливих інтересів»	В. Савін [283]

1	2	3
	«... це система активного захисту від можливих матеріальних, людських і фінансових втрат, у якій наявні чи можливі збитки, менш від встановлених норм»	Н.Й. Реверчук [277, с.21]
	«стан захищеності законних та життєво важливих інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх негативних факторів, і як наслідок, забезпечення стабільного розвитку у відповідності до поставлених цілей»	О. Соснін та П. Пригунов [295]
3. ЕБП як комплекс заходів	«... комплексне поняття, яке включає відповідні системи інформаційно-аналітичного моніторингу, попереджувальних, профілактичних, поточних і прогнозованих заходів щодо впливу на можливості загрози і має на меті нейтралізацію негативних наслідків»	Г.В. Пухальська, Г.О. Христич [272, с. 198]
	«... це система організаційно-економічних і правових заходів з запобігання економічних загроз»	В.А. Богомолів [32]
	сукупність управлінських, економічних, організаційних, правових і мотиваційних способів гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, за допомогою чого з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується отримання прибутку, величина якого достатня для перебування підприємства в безпеці	Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко [149, с.106]
	«Економічна безпека підприємства – комплекс заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарчих суб'єктів за умов ринкової економіки, які захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів»	Е. Раздіна [274]
	«сукупність організаційно-правових, техніко-технологічних, режимно-охоронних, економічних та інформаційно-аналітичних методів, що спрямовані на усунення небезпек та створення умов для забезпечення належного функціонування підприємства відповідно до поставленої мети»	А.А. Митрофанов [203]
4. ЕБП як процес	«... безперервний процес забезпечення на промисловому підприємстві, що знаходиться в певному зовнішньому середовищі, стабільності його функціонування, фінансової рівноваги та регулярного здобування прибутку, а також можливості виконання поставлених цілей і задач, здатності його до подальшого розвитку й удосконаленню на різних стадіях життєвого циклу підприємства і в процесі зміни конкретних ринкових стратегій»	К.С. Половнев [256]

1	2	3
	«...збалансований та безупинний розвиток, що досягається за допомогою використання всіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, гарантується найефективнішим їх використанням для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім та зовнішнім загрозам»	І.О. Козлюк [150]
	«... постійне управління реальними та потенційними загрозами економічного характеру, що передбачає їх узгодження з економічними інтересами підприємства з метою дотримання визначених умов і параметрів його функціонування»	Н.І. Луппова [187]
	«процес попередження впливу негативних факторів на різні ділянки фінансово-господарської діяльності підприємства»	О.В. Посилкіна [82]
	це система постійних дій, які спрямовані на недопущення негативного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на діяльність підприємства і забезпечення сприятливих умов його коротко- та довгострокового розвитку відповідно до поставлених цілей	З.В.Береза [23]
5.ЕБП як спроможність реалізації стратегії підприємства	«... це сукупний стан підприємства, який дозволяє здійснювати власну стратегію функціонування»	О.В. Ареф'єва [10, с. 50]
	«... його сукупний динамічний стан, який дозволяє формувати та здійснювати власну стратегію розвитку»	Р.М. Федоренко [320, с. 224]
	«...це здатність підприємства забезпечити стабільну реалізацію своїх інтересів (економічних, соціальних, політико-правових, екологічних) з метою досягнення стійкого фінансового розвитку підприємства і отримання прибутку не тільки сьогодні, а й в стратегічній перспективі»	О.В.Буренков [37]
	«економічна безпека може розглядатись як стан, при якому стратегічний потенціал фірми знаходиться поблизу границь адаптивності, а погроза втрати економічної безпеки наростає відповідно до наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони»	Н.О.Гончарова [55]

Таблиця А.2

Узагальнення підходів до трактування поняття «економічна безпека підприємства» (ЕБП)

<i>Концептуальний підхід</i>	<i>Об'єктна направленість (відповідає на питання – чого?)</i>	<i>Засіб реалізації (або властивість) (конкретизує об'єктну направленість)</i>	<i>Кінцевий результат (намічена мета)</i>	<i>Прихильники</i>
1	2	3	4	5
ЕБП як стан	<i>Системи</i>		здатність створювати достатні матеріальні та фінансові ресурси для розвитку та економічного зростання	Т.В. Поснова [266, с. 5]
		За допомогою функціонування механізмів запобігання чи зменшення ступеня впливу погроз	стабільність функціонування і розвитку підприємства	Ю.Г. Лысенко, С.Г. Мищенко, Р.А. Руденский [201]
		виражається в здатності протистояти небезпеці руйнації її організаційної структури і статусу, а також перешкодам досягнення цілей розвитку	збереження власного статусу і реалізації бізнес-плану за допомогою розвитку виробничої, фінансової та маркетингової систем	Бандурка О.М. [19]
	<i>Стан системи регулювання, а також рівень розвитку підприємництва в державі (регіоні)</i>		дотримання гарантій захищеності життєво важливих інтересів окремо взятих суб'єктів підприємницької діяльності та підприємництва загалом від внутрішніх та зовнішніх загроз	З. С.Варналій та ін. [83, с.304-309]
	<i>Відносин і ресурсів</i>	виражає здатність підприємства до стабільного функціонування		А.П. Судоплатов, С.В. Лекарев [303, с. 3]

Продовження табл. А.2

1	2	3	4	5
			стабільність функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науково-технічний і соціальний розвиток	О.Ф. Долженков [224], В.Б. Зубік, Д.В.Зубік [115]
			стабільність функціонування підприємства в теперішній час і в майбутньому	Е.А. Олейников [223]
			забезпечення тривалого виживання і стійкого розвитку на ринку відповідно до обраної місії	С.Н. Ільяшенко [118]
		дозволяє гарантувати	розвиток і зростання економіки, захищеність соціальної сфери (при максимальному використанні власного потенціалу)	Сундук А.М. [305]
		за якого гарантується найефективніше їх використання	стабільне функціонування та динамічний науково-технічний і соціальний розвиток, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам)	І.І. Цигилик [336]
			запобігання, ослаблення або захисту від існуючих небезпек і загроз; досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції і господарського ризику	О.А. Грунін та С.О. Грунін [63, с.37-38]
			стабільне функціонування, рівновага та стійкість до негативних впливів	А. Калина [119]
			стабільному функціонуванню підприємства, соціальному та науково-технічному розвитку, а також запобігає появі внутрішніх і зовнішніх небезпек	З. Манів та І. Луцький [190], С.Покропивний [81]

Продовження табл. А.2

1	2	3	4	5
	Розвитку і діяльності підприємства		Стабільність економічного й фінансового розвитку, ефективність нейтралізації негативних факторів та протидія їх впливу на всіх стадіях його діяльності	Л.О. Кошембар [163, с.5], М.І.Камлик [120, с. 39]
			реалізуються програми, забезпечується прибуток і захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників	А.І.Берлач [24, с.19]
			забезпечується дотримання його (підприємства) економічних інтересів як системи, що самоорганізовується і саморозвивається та здатна запобігати виникненню і впливу загроз з боку внутрішнього та зовнішнього середовища	Петрович Й.М. та ін. [80]
ЕБП як захищеність	Потенціалу	від прямих (активних) чи непрямих (пасивних) економічних загроз		М.І. Петренко [231, с. 99]
	Життєво важливих інтересів підприємства	від внутрішніх та зовнішніх загроз		С.Л. Меламедов [195, с. 11-12]
		від реальних і потенційних джерел небезпеки чи економічних загроз		Шлыков В.В. [350]
		від внутрішніх і зовнішніх негативних факторів	забезпечення стабільного розвитку у відповідності до поставлених цілей	О. Соснін та П. Пригунов [295]
	Економічних інтересів власників і керівників підприємства і ресурсів	від зовнішніх та внутрішніх загроз		І.В. Гусев [68]

Продовження табл. А.2

1	2	3	4	5
	Діяльності підприємства	від негативних впливів зовнішнього середовища		Д. Ковалев [146, с.48], Бендиков М. [22]
		від небажаних змін		Г.Б. Клейнер [300]
		від негативних зовнішніх загроз		Л. Шваб [343]
		від можливих матеріальних, людських і фінансових втрат		Н.Й. Реверчук [277, с.21]
		від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз і ризиків, дестабілізуючих чинників	стабільність реалізації основних комерційних і соціальних цілей	Кракос Ю.Б., Разгон Р.О. [166, с.89]
ЕБП як сукупність властивостей	Виробничої підсистеми		Досягнення цілей всієї системи	В. Тамбовцев [307]
	Стану і напряму розвитку об'єкта		Забезпечення цілісності, управляємості, стабільності, збереження різного роду потенціалів (ресурсів) об'єкта	А.А. Одинцов [217, с. 325]
	Сукупність умов діяльності		забезпечення надійного захисту економічних інтересів підприємства від різних видів загроз	Н.А. Стрижиченко [301]
	Системи		Здатність попереджувати і припиняти дію загроз (протидіяти їм), а також забезпечувати реалізацію економічних інтересів	В.І. Франчук [331, с. 232-233]; В.А. Лукін [185]
			відображає здатність «самовиживання» і розвитку в умовах загроз	В. Забродський [103, с. 35]
			здатність системи протистояти загрозі виникнення втрат	В.А. Лукін [185]
			незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів	Капустин Н. [124]

Продовження табл. А.2

1	2	3	4	5
ЕБП як комплекс заходів, методів, способів	По запобіганню можливих економічних загроз	включає системи інформаційно-аналітичного моніторингу, попереджувальних, профілактичних, поточних і прогнозованих заходів	нейтралізація негативних наслідків	Г.В. Пухальська, Г.О. Христюк [272, с. 198]
		організаційно-економічні і правові заходи		Богомолів В.А. [32]
	По усуненню небезпек та створення умов для забезпечення належного функціонування підприємства відповідно до поставленої мети	сукупність організаційно-правових, техніко-технологічних, режимно-охоронних, економічних та інформаційно-аналітичних методів		Митрофанов А.А [203]
	По гармонізації інтерсів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища	сукупність управлінських, економічних, організаційних, правових і мотиваційних способів	отримання прибутку, величина якого достатня для перебування підприємства в безпеці	Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко [149, с.106]
	По підвищенню фінансової стійкості господарчих суб'єктів		захист комерційних інтересів від впливу негативних ринкових процесів	Раздина Е. [274]
ЕБП як процес	Забезпечення		стабільності його функціонування, фінансової рівноваги та регулярного здобування прибутку; можливості виконання поставлених цілей і задач, здатності до подальшого розвитку й удосконаленню на різних стадіях життєвого циклу підприємства і в процесі зміни конкретних ринкових стратегій	Половнев К.С. [256]

Продовження табл. А.2

1	2	3	4	5
	збалансованого та безупинного розвитку	досягається за допомогою використання всіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, гарантується найефективнішим їх використанням	стабільне функціонування, динамічний науково-технічний і соціальний розвиток, запобігання внутрішнім та зовнішнім загрозам	Козлюк І.О. [150]
	постійного управління	реальними та потенційними загрозами економічного характеру, що передбачає їх узгодження з економічними інтересами підприємства	дотримання визначених умов і параметрів його (<i>підприємства</i>) функціонування	Н.І. Луппова [187]
	попередження	впливу негативних факторів на різні ділянки фінансово-господарської діяльності підприємства		О.В. Посилкіна [82]
	постійних дій		недопущення негативного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на діяльність підприємства і забезпечення сприятливих умов його коротко- та довгострокового розвитку відповідно до поставлених цілей	З.В. Береза [23]
ЕБП як спроможність реалізації стратегії підприємства	сукупний стан підприємства		Мета - формувати та здійснювати власну стратегію розвитку (функціонування)	О.В. Ареф'єва [10, с. 50], Р.М. Федоренко [320, с. 224]
	здатність підприємства	забезпечити стабільну реалізацію своїх інтересів (економічних, соціальних, політико-правових, екологічних)	досягнення стійкого фінансового розвитку підприємства і отримання прибутку не тільки сьогодні, а й в стратегічній перспективі	Буренков О.В. [37]
		стратегічний потенціал фірми знаходиться поблизу границь адаптивності, а погроза втрати економічної безпеки наростає відповідно до наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони		Гончарова Н.О. [55]

**Визначення сутності поняття «фінансова безпека підприємства» (ФБП)
у сучасних наукових дослідженнях**

Автор	Зміст
1	2
<i>1. Як рівень фінансового стану</i>	
І.А. Бланк [28, с.24]	Кількісний і якісно детермінований рівень фінансового стану підприємства, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенціальних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періоді.
А.М.Єрмошенко [91, с.4]	Фінансовий стан, котрий характеризується збалансованістю системи фінансових показників, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх загроз і дозволяє своєчасно та у повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, а також забезпечує ефективний розвиток страхової організації в поточному та наступних періодах.
К.С. Горачева [57, с.3]	Це такий фінансовий стан, що характеризується, по-перше, збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій та послуг, які використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до зовнішніх та внутрішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечити реалізацію його фінансових інтересів, цілей та задач достатнім обсягом фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати розвиток й цієї фінансової системи.
О.М.Сорокіна [294, с.273]	Специфічний вид економічних відносин, які виникають між підприємством і суб'єктами його зовнішнього оточення щодо забезпечення оптимального фінансового стану, в якому має перебувати підприємство для реалізації своєї стратегії та який характеризується здатністю підприємства протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам
<i>2. Як захищеність фінансових інтересів</i>	
О.І.Барановський [17, с.28]	ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин; рівень забезпеченості ... підприємства ... фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення його потреб і виконання існуючих зобов'язань

1	2
І.А. Бланк [28, с.24]	Кількісний і якісно детермінований рівень фінансового стану підприємства, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенціальних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періоді.
А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк [107]	Захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій та установ, регіонів, галузей і секторів економіки, держави загалом фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання фінансових зобов'язань.
А.В. Сметанюк [292]	Стан захищеності від загроз, що виникають у процесі його (<i>підприємства</i>) функціонування за розвитку, як суб'єкту фінансових відносин.
3. Як стан найбільш ефективного використання ресурсів	
Т.Б. Кузенко [170, с.28]	Стан найбільш ефективного використання інформаційних, фінансових показників, ліквідності та платоспроможності, рентабельності капіталу, що знаходиться в межах своїх граничних значень.
В.І. Мунтіян [210]	Стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, відображеного в оптимальних значеннях фінансових показників прибутковості та рентабельності бізнесу, якості правління, використання основних та обігових фондів підприємства, структури його капіталу, норм дивідендних виплат за цінними паперами, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного та фінансового розвитку.
А.В. Фоменко [327, с.183]	Стан найбільш ефективного використання фінансових, інформаційних, людських та ін. ресурсів задля реалізації та захищеності фінансових інтересів суб'єкта господарювання в поточному та перспективному періоді на усіх рівнях фінансових відносин.
Л.І. Донець, Н.В. Ващенко [78], О.В.Арефєва, Т.Б.Кузенко [9, с.101]	Стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості та рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних і оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат за цінними паперами підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства й перспектив його технологічного та фінансового розвитку.
Т.Ю.Загорельська [106]	Стан, який залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників та одночасно обумовлюється ефективністю управління (зберігання, використання) ресурсами підприємства

1	2
4. Як здатність підприємства реалізувати фінансову стратегію	
Гукова А.В., І.Д.Анікіна [66]	здатність підприємства самостійно розробляти й проводити фінансову стратегію, відповідно до цілей корпоративної стратегії, в умовах невизначеного й конкурентного середовища.
Р.С. Папехін [227, с.14]	Здатність підприємства самостійно розробляти і проводити фінансову стратегію відповідно до цілей загальної корпоративної стратегії в умовах невизначеного і конкурентного середовища.
Ю.Б.Кракос, Р.О.Разгон [166, с.90]	Здатність підприємства самостійно розробляти і проводити фінансову стратегію відповідно до цілей корпоративної стратегії в умовах невизначеного і конкурентного середовища.
5. Як стан фінансових ресурсів	
Кім Ю.Г. [139, с.8]	Стан фінансових ресурсів, за яких забезпечується ефективна (прибуткова) діяльність підприємства, захист його фінансових інтересів та здатність зберігати свою ліквідність, платоспроможність і фінансові можливості під впливом різного роду небезпек і загроз.
В.В.Крутов та ін. [291]	Стан фінансових ресурсів, за якого забезпечується ефективна (прибуткова) діяльність суб'єкта господарювання, захист його фінансових інтересів та здатність зберігати свою ліквідність і платоспроможність та фінансові можливості під впливом різного роду небезпек і загроз.
6. Як комплекс заходів	
І.В.Журавльова [323, с.306]	Комплекс заходів, які сприяють збалансованості системи фінансових показників підприємства, підвищенню захищеності фінансової діяльності підприємства від негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз, а також здатність забезпечувати реалізацію фінансових інтересів та місії підприємства.
7. Як складова безпеки вищого рівня	
О.І. Судакова [302]	Важлива складова частина економічної безпеки підприємства, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансів підприємства, яка відображається через систему критеріїв і показників його стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових резервів, фінансову стабільність, ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин.

1	2
О.Л.Пластун [239, с.4]	Складова фінансової безпеки держави, що полягає у здатності суб'єкта підприємництва здійснювати свою фінансову діяльність ефективно і стабільно шляхом використання сукупності взаємопов'язаних заходів фінансового характеру, що мають оптимізувати використання фінансових ресурсів, забезпечити належний їх рівень та нівелювати вплив ризиків внутрішнього і зовнішнього середовища. <i>Відмінним є розуміння фінансової безпеки не як певного фінансового стану, а саме як здатності суб'єкта підприємництва протистояти ризикам та діяти ефективно.</i>
Ю.В.Лаврова [177, с.127]	Складова економічної безпеки підприємства, яка полягає у наявності такого його фінансового стану, котрий характеризується: збалансованістю і якістю фінансових інструментів, технологій і послуг; стійкістю до загроз; здатністю підприємства забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, а також місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів; а також спрямованістю на ефективний і сталий розвиток, тобто дозволяє: 1) забезпечити фінансову стійкість, платоспроможність, ліквідність та достатню фінансову незалежність підприємства у довгостроковому періоді; 2) забезпечувати оптимальне залучення та ефективне використання фінансових ресурсів підприємства; 3) ідентифікувати зовнішні і внутрішні небезпеки та загрози фінансовому стану підприємства та розробляти заходи для їх вчасного усунення; 4) самостійно розробляти та впроваджувати фінансову стратегію; 5) забезпечувати достатню фінансову незалежність підприємства; 6) забезпечувати достатню гнучкість при ухваленні фінансових рішень; 7) забезпечувати захищеність фінансових інтересів власників підприємства.
8. Як комплексна характеристика підприємства	
М.Ю. Погосова [243, с.4]	комплексна характеристика функціонування суб'єкта господарювання, яка відбиває потребу у захисті фінансових інтересів та існує об'єктивно за умови неминущого впливу реальних і потенційних загроз макро-, мезо- та внутрішнього середовища, і викликає необхідність постійного забезпечення спроможності реалізовувати свої інтереси у процесі взаємодії з контрагентами системи фінансових відносин
Т.М.Болгар [33, с.3]	Стан банківської установи, що характеризується збалансованістю і стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, його здатністю досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку
Г. Шиназі [360]	Здатність сприяти та розширювати економічні процеси корпорації, управляти ризиками діяльності та нівелювати їх наслідки. Більш того, категорія фінансової безпеки – така категорія, яка характеризується ознакою безперервності у часі: вона може лише видозмінюватись, як похідна сукупності всіх елементів категорії фінанси.

**Типологія підходів до трактування змісту категорії
«фінансова безпека»**

Назва підходу	Зміст категорії „фінансова безпека” відповідно до підходу	Прихильники (автори)
1	2	3
Нормативно-правовий	1. Складова економічної безпеки, яка характеризує стан захищеності життєво важливих (ключових) інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу широкого кола негативних чинників (загроз). 2. Це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.	Концепція фінансової безпеки України [156] Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [197]
Теоретико-методологічний	Стан захищеності відповідної системи чи інтересів того чи іншого суб'єкта (особи, суспільства, держави), який характеризується відсутністю загроз або стійкістю до їх впливу, здатністю до розвитку та самовідтворення	В.Шлемко, І.Бінько [349]
Ресурсний	Стан корпоративних ресурсів (виробничих, фінансових, людських, інформаційних тощо) і підприємницьких можливостей, який забезпечує їх ефективне використання в поточному періоді та на перспективу з метою забезпечення розвитку підприємства.	Ю.Б.Кракос, Р.О.Разгон [166, с.90]
Інформаційний	Стан, при якому забезпечується надійність інформаційної системи підприємства та збереження інформаційних ресурсів.	О.Нагірна [211]
Статичний	Фінансова безпека розглядається як стан об'єкта з точки зору його рівня, визначається незалежністю, стійкістю, стабільністю та потребує застосування інструментів фінансового менеджменту	О.В.Гривківська [62]

Продовження табл. А4

1	2	3
Динамічний	Безпека є сукупністю умов функціонування суб'єкта, що контролюється ним	Г.В.Івашенко [117], О.Колісник [151]
Інституційний	Фінансова безпека характеризується сукупністю фінансових умов, які формуються під впливом наявних обсягів фінансових ресурсів; можливостей їх формування та використання згідно з нормативно-правовими підставами фінансової діяльності підприємства; механізмами, що забезпечують виконання цих норм та правил, а також формалізованими та неформалізованими нормами відносин між суб'єктами господарювання	О.Колісник [151], Т.Ю.Загорельська [106]
Неоінституційний	передбачає обов'язкове урахування інституційних пасток, які характеризують наявність стійких неефективних інституційних норм та правил (наприклад, оподаткування та субсидування суб'єктів господарювання; корумпованість посадових осіб державних органів влади; поширення „тіньових” відносин між суб'єктами господарювання тощо)	Л.П.Гацька [48, с.146-147]
Стаціонарно-інституційний	Це стан, який залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників та одночасно обумовлюється ефективністю управління (зберігання, використання) ресурсами підприємства.	Т.Ю.Загорельська [106]
Системний	Характеристика, побудована на взаємозв'язках економічної системи і середовища.	П.А.Колпаков [152], І.В.Журавльова [101]
Синергетичний	Динамічно стійкий стан по відношенню до несприятливих впливів і діяльність по захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, по забезпеченню таких внутрішніх і зовнішніх умов існування, які гарантують можливість стабільного розвитку.	П.А.Колпаков [152]

Додаток Б

Таблиця Б.1

Порівняльний аналіз особливостей функціонування публічних і приватних акціонерних товариств*

КРИТЕРІЙ ПОРІВНЯННЯ	ПУБЛІЧНІ АТ(ПАТ)	ПРИВАТНІ АТ (ПРАТ)
1. Кількість акціонерів	не обмежена	не більше 100 осіб
2. Розміщення акцій	публічне та приватне	виключно приватне
3. Ціна розміщення або продажу акцій	не нижча за ринкову (номінальну) вартість	
4. Наявність переважного права акціонерів на придбання акцій	Відсутня	може бути передбачена статутом
5. Придбання значного (більше 10%) пакета акцій товариства	особа зобов'язана не пізніше ніж за 30 днів подати товариству письмове повідомлення про свій намір та оприлюднити його	
6. Голосування на загальних зборах акціонерів	виключно з використанням бюлетенів	можливе шляхом відкритого голосування, використання бюлетенів
7. Обрання членів наглядової ради та ревізійної комісії	виключно шляхом кумулятивного голосування	пропорційно або кумулятивним голосуванням
8. Обов'язковість розкриття інформації про діяльність товариства	зобов'язане мати власну веб-сторінку в мережі Інтернет (на якій у порядку, встановленому НКЦПФР, розміщується інформація, що підлягає оприлюдненню)	відсутня обов'язковість
9. Перевірка незалежним аудитором річної звітності	обов'язкова	не обов'язкова
10. Кворум загальних зборів	за умови реєстрації акціонерів, які сукупно є власниками не менш як 60% голосуючих акцій	

Примітка. * – сформовано автором на основі [108, 158]

Рис. Б.1. Специфікація переваг та недоліків публічного акціонерного товариства (ПАТ), які створюють сприятливі умови та генерують ризики й загрози фінансовій безпеці АТ (сформовано на основі [230, с.63-65])

Рис. Б.2. Специфікація переваг та недоліків приватного акціонерного товариства (ПрАТ), які створюють сприятливі умови та генерують ризики й загрози фінансовій безпеці АТ (складено автором)

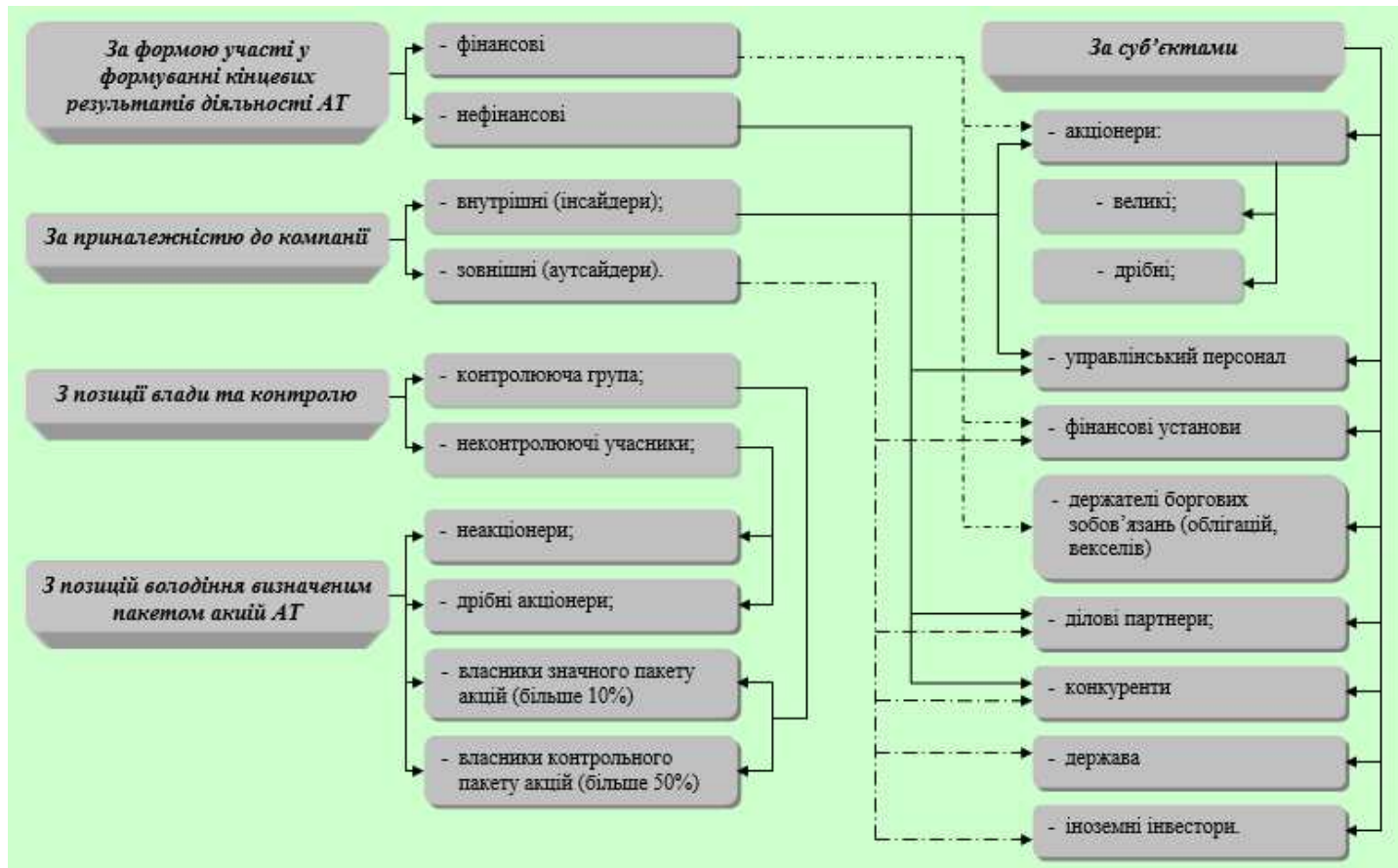

Рис. Б.3. Класифікація учасників корпоративних відносин в АТ
(власна розробка автора та інтерпретація [230])

Додаток В

Таблиця В.1

Правове регламентування становлення поняття національної безпеки в Україні за хронологією нормативних документів

Дата	Нормативний документ	Основні положення
1	2	3
16.01.1997	Концепція (основи державної політики) національної безпеки України	Зазначено, що самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави залежать від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів. Визначено сутність поняття “національна безпека”, основні об’єкти національної безпеки та принципи її забезпечення; окреслено сутність і пріоритетні національні інтереси України, визначено основні загрози національній безпеці України, в тому числі в економічній сфері; окреслено основні напрями державної політики національної безпеки України.
06.03.98	Закон України “Про Раду національної безпеки і оборони України”	Визначено правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України, її склад, структуру, компетенцію і функції.
19.06.2003	Закон України “Про основи національної безпеки України”	Визначено основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності. Подано визначення термінів “національна безпека”, “національні інтереси”, “загрози національній безпеці”; визначено правову основу національної безпеки, об’єкти національної безпеки, суб’єкти, їх функції та принципи забезпечення національної безпеки; окреслено пріоритетні національні інтереси та загрози національним інтересам і національній безпеці України; визначено основні напрями державної політики з питань національної безпеки.
12.02.2007	Стратегія національної безпеки України	Зазначено, що подальший розвиток і захист найвагоміших здобутків України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах і цілях, які мають відповідати викликам і загрозам XXI ст., її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки. Визначено принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; конкретизовано засади політики держави у сфері національної безпеки, в тому числі щодо забезпечення прийнятого рівня економічної безпеки.

Продовження табл. В.1

1	2	3
02.03.2007	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України	Визначено специфічний понятійний апарат з використанням невластивих класичній економічній науці термінів: “економічна безпека”, “загрози економічній безпеці”, “критерії економічної безпеки”, “індикатори економічної безпеки”, “оптимальні значення індикаторів”, “порогові значення індикаторів”, “граничні значення індикаторів”, “макроекономічна безпека”, “фінансова безпека”, “бюджетна безпека”, “валютна безпека”, “грошово-кредитна безпека”, “боргова безпека”, “безпека страхового ринку”, “безпека фондового ринку”, “зовнішньоекономічна безпека”, “інвестиційна безпека”, “соціальна безпека” та ін. Окреслено підходи до визначення інтегрального індексу економічної безпеки.

Додаток Г

Таблиця Г.1

Значення індикаторів фінансової безпеки ПАТ «Мотор Січ» (MSICH) у 2008-2018 роках

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Показники фінансової стійкості											
1. Коефіцієнт фінансової незалежності “автономії” (Кавт)	0,510	0,605	0,617	0,624	0,663	0,700	0,649	0,686	0,647	0,663	0,724
2. Коефіцієнт фінансової стабільності (Кф.с.)	1,043	1,536	1,619	2,015	2,757	2,338	1,850	2,182	1,832	1,965	2,623
3. Фінансовий леверидж (Фа)	0,070	0,092	0,070	0,016	0,024	0,152	0,170	0,088	0,195	0,193	0,161
4. Коефіцієнт забезпечення власними коштами (Кз.к.)	0,246	0,408	0,447	0,456	0,449	0,524	0,483	0,557	0,515	0,544	0,615
5. Коефіцієнт покриття необоротних активів власним капіталом	1,455	1,821	2,003	2,008	1,706	1,889	2,014	2,355	2,379	2,538	2,552
Показники ліквідності											
6. Коефіцієнт покриття (Кл)	1,432	1,977	2,044	2,294	2,718	3,262	2,815	2,786	3,211	3,531	4,485
7. Коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності (Кш.л.)	0,483	0,862	0,966	0,890	1,004	1,105	1,004	0,790	0,896	1,183	0,990
8. Коефіцієнт абсолютної ліквідності (Ка.л)	0,102	0,206	0,246	0,183	0,339	0,540	0,377	0,362	0,511	0,452	0,314

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Показники ділової активності											
9. Коефіцієнт оборотності активів (Ко.а)	0,633	0,966	1,928	0,809	0,757	0,689	0,721	0,741	0,461	0,556	0,418
10. Коефіцієнт оборотності оборотних активів	1,010	1,464	1,414	1,170	1,262	1,101	1,099	1,072	0,640	0,757	0,575
11. Середня тривалість одного обороту активів (Чо.а), днів	362	249	258	312	289	331	332	340	570	482	635
12. Коефіцієнт оборотності запасів (Ко.з)	0,986	1,379	1,393	1,030	1,193	0,979	0,867	0,553	0,356	0,483	0,474
13. Середня тривалість одного обороту запасів (Чо.з)	370	265	262	355	306	373	421	660	1025	755	770
14. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (Ко.д)	4,335	5,304	4,487	3,908	4,775	5,829	5,699	6,128	4,903	4,139	3,344
15. Середній період погашення дебіторської заборгованості (Чо.д)	84	69	81	93	76	63	64	60	74	88	109
16. Середній період погашення кредиторської заборгованості (Чо.кр)	136	83	80	107	88	79	85	83	112	87	109

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
17. Коефіцієнт оборотності позикового капіталу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	0,101	0,723	0,752	0,906	0,974	0,767	0,505	0,827	0,408	0,527	0,368
Показники рентабельності											
18. Рівень рентабельності продажу (реалізації) (Рр.)	0,002	0,198	0,250	0,232	0,204	0,154	0,145	0,246	0,186	0,205	0,102
19. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від операційної діяльності (ЕВІТ)	0,126	0,295	0,318	0,360	0,288	0,255	0,340	0,428	0,329	0,369	0,142
20. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	0,051	0,193	0,216	0,230	0,203	0,213	0,161	0,221	0,176	0,221	0,226
21. Рівень рентабельності активів (Ра)	0,001	0,191	0,241	0,188	0,155	0,106	0,105	0,182	0,086	0,114	0,043

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
22. Рівень рентабельності власного капіталу (Рв)	0,002	0,341	0,392	0,302	0,241	0,154	0,156	0,272	0,129	0,174	0,060
23. Рівень рентабельності продукції (Рп)	0,553	0,750	0,876	0,978	0,705	0,726	0,946	1,818	1,501	1,265	0,679
Вартісні показники (в динаміці)											
24. Чистий дохід від реалізації, млн.грн	2047,31	3740,35	5001,80	5792,52	7928,38	8583,92	10730,12	13830,66	10546,2	15150,4	12239,69
25. Фінансовий результат від операційної діяльності (ЕВІТ), млн.грн	258,25	1104,99	1588,40	2086,96	2283,36	2190,85	3644,33	5921,86	3471,45	5586,91	1734,15
26. Фінансовий результат від звичайної діяльності (ЕВІТДА), млн.грн	164,39	943,92	1479,51	1583,79	2054,45	2289,64	2678,50	4202,69	2912,29	4113,94	2387,56
27. Чистий прибуток, млн.грн	3,84	741,23	1248,03	1344,16	1619,47	1319,19	1560,37	3399,84	1964,44	3104,17	1252,19
29. Активи, млн.грн	3539,24	4210,66	6153,76	8182,34	11478,7	13196,1	16579,4	20756,5	25125,6	29243,4	29495,22
28. Операційний Cash-flow, млн.грн	27,96	446,03	867,79	940,48	868,36	1099,90	1380,86	2062,31	-908,72	1517,25	-426,41
30. Власний капітал, млн. грн.	1804,56	2546,26	3799,73	5108,80	7614,48	9242,54	10762,4	14234,0	16252,3	19381,4	21354,36
Ринкові показники											
31. Ринкова ціна акцій, грн	-	323,54	1672,36	3004,57	2248,43	2293,17	1819,04	2508,45	1956,88	1857,74	3708,48

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
33. Free-float, %	33,8	24,3	24	20	24	20	24	24	20,5	20	18
34. Дивідендна дохідність, %		0,93	21,02	0,00	0,44	0,52	1,32	1,20	1,53	0	0
Якісні показники											
35. Наявність ефективного менеджменту в компанії	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах
37. Приналежність до певної галузі	ІП	ІП	ІП	Н/П	НдП	Н/П	ІП	ІП	ІП	ІП	НдП
38. Диверсифікованість операційної діяльності	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
39. Належність до інтегрованої корпоративної структури (холдингу, концерну, кластеру)	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
40. Близькість до владних структур і можливість лобювання власних інтересів	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
41. Наявність привілейованого доступу до ресурсів (фінансових, природних і т.Г.)	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
42. Наявність власного кодексу (принципів, правил) корпоративного управління	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Так
43. Наявність чіткої фінансової стратегії розвитку	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
44. Рівень корпоративної культури	ПР	ПР	ВР	ВР	ПР	НР	ВР	НР	ВР	ВР	ВР
45. Кадрова політика	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР	ДЧ	ДЧ

Позначення:

- ІІ - Інвестиційно приваблива галузь
- НдІІ - Недостатньо приваблива галузь
- Н/ІІ – Неприваблива галузь
- Мах - Найвищий рівень
- НМ - Неякісний менеджмент
- ВР - Високий рівень
- ПР - Прийнятний рівень
- НР – Низький рівень
- ДЧ - Дуже чітка політика

**Значення індикаторів фінансової безпеки ПАТ «Крюківський вагобудівний завод» (KVBZ)
у 2008-2018 роках**

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Показники фінансової стійкості											
1. Коефіцієнт фінансової незалежності "автономії" (Кавт)	0,784	0,793	0,727	0,712	0,724	0,637	0,729	0,682	0,594	0,720	0,717
2. Коефіцієнт фінансової стабільності (Кф.с.)	4,610	3,710	3,041	3,382	3,292	1,753	2,684	2,150	1,462	2,566	2,530
3. Фінансовий леверидж (Фа)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,108	0,207	0,342	0,177	0,179	0,089
4. Коефіцієнт забезпечення власними коштами (Кз.к.)	0,733	0,706	0,649	0,669	0,642	0,461	0,542	0,439	0,479	0,634	0,649
5. Коефіцієнт покриття необоротних активів власним капіталом	3,207	2,915	2,785	3,201	3,168	1,950	1,791	1,572	2,701	3,069	3,728
Показники ліквідності											
6. Коефіцієнт покриття (Кл)	4,327	3,450	3,001	3,478	3,510	2,286	4,913	6,745	2,591	5,056	3,674
7. Коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності (Кш.л.)	2,115	1,822	1,806	1,685	1,752	1,199	2,534	3,654	1,680	3,374	1,516
8. Коефіцієнт абсолютної ліквідності (Ка.л)	0,214	0,202	0,736	0,472	0,473	0,375	0,594	1,892	0,733	1,885	0,805
Показники ділової активності											
9. Коефіцієнт оборотності активів (Ко.а)	2,59	0,92	2,41	2,49	2,08	0,92	0,73	0,39	0,56	0,70	1,63

Продовження табл. Г.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
10. Коефіцієнт оборотності оборотних активів	3,46	1,24	3,26	3,27	2,72	1,53	1,53	0,68	1,01	1,58	2,07
11. Середня тривалість одного обороту активів (Чо.а), днів	105	296	112	112	134	238	238	541	360	231	176
12. Коефіцієнт оборотності запасів (Ко.з)	5,30	2,31	6,48	6,06	4,39	2,20	2,28	1,43	2,42	3,89	3,78
13. Середня тривалість одного обороту запасів (Чо.з)	69	158	56	60	83	166	160	256	151	94	97
14. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (Ко.д)	8,62	2,81	8,44	9,87	7,91	4,16	3,78	2,03	3,13	4,77	8,73
15. Середній період погашення дебіторської заборгованості (Чо.д)	42	130	43	37	46	88	97	179	116	77	42
16. Середній період погашення кредиторської заборгованості (Чо.кр)	14	45	23	26	27	61	52	29	43	28	20
17. Коефіцієнт оборотності позикового капіталу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	2,26	0,43	1,15	1,56	1,28	0,32	0,13	0,15	0,10	0,47	0,59
Показники рентабельності											
18. Рівень рентабельності продажу (реалізації) (Рр.)	0,123	0,050	0,068	0,110	0,108	0,090	-0,123	-0,334	-0,052	0,086	0,088
19. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від операційної діяльності (ЕВІТ)	0,174	0,077	0,124	0,145	0,143	0,093	-0,116	-0,278	-0,042	0,082	0,084

Продовження табл. Г.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
20. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	0,139	0,061	0,087	0,097	0,151	0,134	0,043	0,111	0,059	0,104	0,109
21. Рівень рентабельності активів (Ра)	0,319	0,046	0,165	0,274	0,226	0,082	-0,090	-0,131	-0,036	0,105	0,144
22. Рівень рентабельності власного капіталу (Рв)	0,402	0,060	0,221	0,381	0,312	0,121	-0,133	-0,185	-0,057	0,161	0,201
23. Рівень рентабельності продукції (Рп)	0,294	0,121	0,206	0,259	0,199	0,181	0,055	0,002	0,059	0,185	0,152
Вартісні показники (в динаміці)											
24. Чистий дохід від реалізації, млн.грн	3252,54	1419,29	4368,96	6177,81	7216,14	3769,15	2826,68	1246,36	2150,00	3847,18	5514,14
25. Фінансовий результат від операційної діяльності (ЕВІТ), млн.грн	565,75	108,93	540,99	898,74	1029,78	351,46	-327,78	-346,42	-90,89	314,79	465,48
26. Фінансовий результат від звичайної діяльності (ЕВІТДА), млн.грн	437,38	119,69	407,92	736,05	874,71	427,96	-225,20	-272,40	16,56	427,21	600,68
27. Чистий прибуток, млн.грн	399,99	71,47	298,62	680,22	782,23	339,38	-347,57	-416,73	-112,85	331,98	487,25
29. Активи, млн.грн	1515,13	1516,12	2064,32	2905,04	3908,02	4348,75	3352,46	3010,10	3260,92	3048,54	3706,28
28. Операційний Cash-flow, млн.грн	113,63	101,63	313,43	78,34	205,60	376,53	-340,04	422,24	327,49	684,24	2,72
30. Власний капітал, млн. грн.	1188,17	1202,51	1501,13	2068,73	2828,19	2769,05	2442,38	2054,36	1936,47	2193,55	2656,24

Продовження табл. Г.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Ринкові показники											
31. Ринкова ціна акцій, грн	22,34	9	17,4	36,1	23	19	17,15	12,65	8,9	8,99	10,4
33. Free-float, %	4,71	4,71	4,71	4,71	10,3	6,76	5,5	5,5	5	5	5
34. Дивідендна дохідність, %	2,24	0,89	2,99	3,27	14,78	0	0	0	0	0	16,83
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Якісні показники											
35. Наявність ефективного менеджменту в компанії	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах	Мах
37. Приналежність до певної галузі	ІІІ	ІІІ	ІІІ	ІІІ	ІІІ	ІІІ	ІІІ	ІІІ	ІІІ	ІІІ	ІІІ
38. Диверсифікованість операційної діяльності	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
39. Належність до інтегрованої корпоративної структури (холдингу, концерну, кластеру)	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
40. Близькість до владних структур і можливість лобювання власних інтересів	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
41. Наявність привілейованого доступу до ресурсів (фінансових, природних і т.Г.)	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
42. Наявність власного кодексу (принципів, правил) корпоративного управління	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні
43. Наявність чіткої фінансової стратегії	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК

розвитку											
----------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Продовження табл. Г.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
44. Рівень корпоративної культури	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР
45. Кадрова політика	ВР	ПР	ПР	ВР	ВР	ПР	ВР	ВР	ВР	ВР	ВР

Позначення:

- ІІ - Інвестиційно приваблива галузь
- НдП - Недостатньо приваблива галузь
- Н/П – Неприваблива галузь
- Мах - Найвищий рівень
- НМ - Неякісний менеджмент
- ВР - Високий рівень
- ПР - Прийнятний рівень
- НР – Низький рівень
- ДЧ - Дуже чітка політика

Значення індикаторів фінансової безпеки ПАТ «Укрнафта» (UNAF) у 2008-2018 роках

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Показники фінансової стійкості											
1. Коефіцієнт фінансової незалежності “автономії” (Кавт)	0,802	0,570	0,446	0,439	0,534	0,624	0,446	0,274	0,083	0,021	0,164
2. Коефіцієнт фінансової стабільності (Кф.с.)	4,042	1,328	0,806	0,784	1,410	1,659	0,806	0,378	0,090	0,024	0,196
3. Фінансовий леверидж (Фа)	0,004	0,051	0,042	0,039	0,073	0,102	0,167	0,146	0,615	2,462	0,342
4. Коефіцієнт забезпечення власними коштами (Кз.к.)	0,497	0,265	0,023	0,114	-0,292	-0,165	-0,228	-0,527	-1,798	-1,994	-1,019
5. Коефіцієнт покриття необоротних активів власним капіталом	1,319	1,370	1,030	1,196	0,835	0,921	0,813	0,523	0,123	0,033	0,280
Показники ліквідності											
6. Коефіцієнт покриття (Кл)	1,998	1,454	1,058	1,163	1,060	1,033	0,941	0,693	0,378	0,369	0,531
7. Коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності (Кш.л.)	1,163	1,100	0,603	0,826	0,857	0,836	0,733	0,608	0,237	0,232	0,302
8. Коефіцієнт абсолютної ліквідності (Ка.л)	0,210	0,108	0,028	0,017	0,008	0,017	0,012	0,012	0,009	0,013	0,006
Показники ділової активності											
9. Коефіцієнт оборотності активів (Ко.а)	0,801	0,627	1,073	1,215	0,469	0,694	0,908	0,841	0,660	0,848	0,99
10. Коефіцієнт оборотності оборотних активів	2,42	1,24	1,86	2,02	1,43	1,75	1,76	1,82	1,64	3,11	2,81

Продовження табл. Г.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
11. Середня тривалість одного обороту активів (Чо.а), днів	151	294	196	181	256	208	207	201	223	117	130
12. Коефіцієнт оборотності запасів (Ко.з)	3,93	3,50	4,24	4,84	7,18	5,58	5,60	4,35	3,94	3,14	2,38
13. Середня тривалість одного обороту запасів (Чо.з)	93	104	86	75	51	65	65	84	93	116	153
14. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (Ко.д)	5,70	2,09	3,18	3,27	1,72	2,57	3,01	2,25	2,22	8,43	7,14
15. Середній період погашення дебіторської заборгованості (Чо.д)	64	175	115	112	212	142	121	163	165	43	5
16. Середній період погашення кредиторської заборгованості (Чо.кр)	13	42	49	86	200	122	83	63	29	13	10
17. Коефіцієнт оборотності позикового капіталу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	1,00	0,159	0,434	2,267	0,335	0,313	0,276	0,271	0,053	0,061	0,284
Показники рентабельності											
18. Рівень рентабельності продажу (реалізації) (Рр.)	0,153	0,038	0,132	0,089	0,095	0,009	0,045	-0,189	-0,387	0,004	0,18
19. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від операційної діяльності (ЕВІТ)	0,209	0,067	0,187	0,112	0,121	0,034	0,107	-0,122	-0,651	0,004	0,22

Продовження табл. Г.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
20. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	0,256	0,126	0,149	0,918	0,273	0,155	0,166	0,238	0,071	0,071	0,26
21. Рівень рентабельності активів (Ра)	0,123	0,024	0,142	0,108	0,045	0,006	0,041	-0,159	-0,255	0,003	0,18
22. Рівень рентабельності власного капіталу (Рв)	0,149	0,036	0,279	0,244	0,086	0,011	0,078	-0,445	-1,409	0,146	1,74
23. Рівень рентабельності продукції (Рп)	0,41	0,19	0,32	0,19	0,32	0,90	0,98	1,47	0,87	0,85	1,44
Вартісні показники (в динаміці)											
24. Чистий дохід від реалізації, млн.грн	9400,47	9978,91	20010,4	24502,07	15009,7	21101,3	27891,93	28762,00	22578,7	26906,9	36112,99
25. Фінансовий результат від операційної діяльності (ЕВІТ), млн.грн	1962,12	672,31	3747,51	2750,21	1808,98	712,43	2991,29	-3513,69	-14698,1	104,16	7978,77
26. Фінансовий результат від звичайної діяльності (ЕВІТДА), млн.грн	2155,86	1112,94	3359,49	2980,27	3789,76	3080,72	3667,86	6911,43	1612,28	1960,56	8183,33
27. Чистий прибуток, млн.грн	1438,03	378,78	2646,29	2181,89	1428,11	189,89	1264,63	-5440,73	-8739,30	101,77	6438,20
29. Активи, млн.грн	12935,8	18883,0	18425,3	21907,09	32573,4	28241,4	33207,52	35182,43	33249,8	34387,2	40456,19
28. Операційний Cash-flow, млн.грн	187,79	-2449,7	4608,28	3522,10	1406,95	906,84	596,86	2936,47	697,37	899,44	889,88
30. Власний капітал, млн. грн.	10368,9	10772,2	8223,68	9625,48	17400,6	17621,2	14817,71	9657,27	2749,58	737,08	6643,18

Продовження табл. Г.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Ринкові показники											
31. Ринкова ціна акцій, грн	396,74	113,12	177,96	596,12	365,93	115,65	105,72	207,6	176,95	104,52	139,83
33. Free-float, %	8	10	8	8	8	8	3	8,2	8,2	8	8
34. Дивідендна дохідність, %	6,68	1,84	8,22	0	0	60,57	0	0	0	0	0
Якісні показники											
35. Наявність ефективного менеджменту в компанії	НМ	НМ	НМ	НМ	НМ	НМ	НМ	НМ	Мах	Мах	Мах
37. Приналежність до певної галузі	ІІ	Н/ІІ	НдІІ	ІІ	ІІ	НдІІ	ІІ	Н/ІІ	Н/ІІ	ІІ	ІІ
38. Диверсифікованість операційної діяльності	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
39. Належність до інтегрованої корпоративної структури (холдингу, концерну, кластеру)	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
40. Близькість до владних структур і можливість лобіювання власних інтересів	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
41. Наявність привілейованого доступу до ресурсів (фінансових, природних і т.Г.)	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
42. Наявність власного кодексу (принципів, правил) корпоративного управління	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні

Продовження табл. Г.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
43. Наявність чіткої фінансової стратегії розвитку	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
44. Рівень корпоративної культури	НР	ПР	НР	ПР	НР	ПР	ПР	НР	ПР	ВР	ВР
45. Кадрова політика	ВР	ПР	ПР	ПР	ПР	ПР	ПР	ПР	ВР	ВР	ДЧ

Позначення:

- ІІ - Інвестиційно приваблива галузь
- НдП - Недостатньо приваблива галузь
- Н/П – Неприваблива галузь
- Мах - Найвищий рівень
- НМ - Неякісний менеджмент
- ВР - Високий рівень
- ПР - Прийнятний рівень
- НР – Низький рівень
- ДЧ - Дуже чітка політика

Значення індикаторів фінансової безпеки ПАТ «Укртелеком» (UTLM) у 2008-2018 роках

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Показники фінансової стійкості											
1. Коефіцієнт фінансової незалежності "автономії" (Кавт)	0,587	0,579	0,623	0,597	0,583	0,591	0,579	0,694	0,714	0,702	0,733
2. Коефіцієнт фінансової стабільності (Кф.с.)	1,477	1,450	1,745	1,565	1,529	1,447	1,375	2,270	2,491	2,354	2,746
3. Фінансовий леверидж (Фа)	0,547	0,525	0,381	0,442	0,001	0,067	0,060	0,166	0,107	0,096	0,172
4. Коефіцієнт забезпечення власними коштами (Кз.к.)	-1,443	-1,472	-1,459	-1,271	-1,907	-0,982	-0,312	-0,575	-0,251	0,000	0,186
5. Коефіцієнт покриття необоротних активів власним капіталом	0,707	0,698	0,737	0,728	0,703	0,776	0,906	0,899	0,952	1,000	1,038
Показники ліквідності											
6. Коефіцієнт покриття (Кл)	2,214	1,790	1,273	1,488	0,338	0,472	0,499	0,711	0,681	0,709	1,030
7. Коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності (Кш.л.)	1,760	1,480	0,956	1,043	0,320	0,436	0,462	0,658	0,629	0,670	0,967
8. Коефіцієнт абсолютної ліквідності (Ка.л)	0,713	0,432	0,172	0,166	0,078	0,192	0,023	0,063	0,107	0,155	0,176
Показники ділової активності											
9. Коефіцієнт оборотності активів (Ко.а)	0,53	0,57	0,61	0,64	0,75	0,72	0,81	0,66	1,03	1,03	0,43
10. Коефіцієнт оборотності оборотних активів	2,77	3,34	3,73	3,82	6,34	3,86	4,11	4,05	3,62	2,98	2,80

Продовження табл. Г.4

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
11. Середня тривалість одного обороту активів (Чо.а), днів	132	109	98	95	58	95	89	90	101	123	130
12. Коефіцієнт оборотності запасів (Ко.з)	13,25	14,62	14,79	11,38	76,72	49,03	35,34	30,68	28,96	26,60	31,16
13. Середня тривалість одного обороту запасів (Чо.з)	28	25	25	32	5	7	10	12	13	14	12
14. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (Ко.д)	7,08	7,10	7,03	7,27	9,57	9,79	5,71	4,91	4,66	4,08	3,88
15. Середній період погашення дебіторської заборгованості (Чо.д)	52	51	52	50	38	37	64	74	78	89	94
16. Середній період погашення кредиторської заборгованості (Чо.кр)	29	35	32	30	27	16	19	25	23	29	33
17. Коефіцієнт оборотності позикового капіталу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	0,31	0,36	0,44	0,41	0,49	0,40	0,46	0,51	0,44	0,49	0,45
Показники рентабельності											
18. Рівень рентабельності продажу (реалізації) (Рр.)	-0,230	-0,067	-0,039	-0,020	0,0528	0,0215	0,0441	0,0939	0,0950	0,1413	0,0854
19. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від операційної діяльності (ЕВІТ)	-0,019	-0,006	-0,010	0,047	0,114	0,086	0,119	0,181	0,171	0,236	0,153

Продовження табл. Г.4

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
20. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	0,207	0,236	0,236	0,204	0,241	0,220	0,234	0,294	0,249	0,302	0,259
21. Рівень рентабельності активів (Ра)	-0,122	-0,038	-0,023	-0,013	0,040	0,015	0,036	0,062	0,048	0,065	0,037
22. Рівень рентабельності власного капіталу (Рв)	-0,190	-0,066	-0,039	-0,021	0,071	0,026	0,064	0,098	0,068	0,091	0,051
23. Рівень рентабельності продукції (Рп)	0,167	0,216	0,209	0,241	0,469	0,448	0,565	0,766	0,652	0,710	0,543
Вартісні показники (в динаміці)											
24. Чистий дохід від реалізації, млн.грн	6646,3	6870,9	6749,3	6767,5	6947,5	6446,8	6493,0	6394,8	6327,1	6117,1	5936,6
25. Фінансовий результат від операційної діяльності (ЕВІТ), млн.грн	-125,97	-41,48	-67,72	316,3	788,9	554,2	774,4	1158,2	1082,8	1446,3	908,4
26. Фінансовий результат від звичайної діяльності (ЕВІТДА), млн.грн	1533,9	1691,1	1661,6	1684,9	1659,1	1412,6	1768,7	1744,7	1530,2	1827,0	1579,0
27. Чистий прибуток, млн.грн	-1525,5	-461,53	-260,43	-136,59	366,8	138,9	286,2	600,2	601,0	864,4	507,0
29. Активи, млн.грн	12370,5	11749,0	10476,8	10698,1	9096,7	8837,1	7920,5	12062,9	13001,2	13737,7	13738,9
28. Операційний Cash-flow, млн.грн	942,5	1229,1	1397,3	1432,9	1117,9	1422,6	1612,9	2266,1	1582,4	1839,0	1341,6
30. Власний капітал, млн.грн.	7256,0	6797,4	6527,6	6383,0	5302,3	5225,8	4585,0	8374,5	9277,2	9641,6	10071,1

Продовження табл. Г.4

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ринкові показники											
31. Ринкова ціна акцій, грн	1,24	0,1806	0,449	0,5411	0,455	0,16	0,1203	0,1101	0,13	0,145	0,15
33. Free-float, %	7,14	7,14	7,14	7,14	7,14	7,21	7,21	7,21	7,21	7,21	7,21
34. Дивідендна дохідність, %	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Якісні показники											
35. Наявність ефективного менеджменту в компанії	НМ	НМ	НМ	НМ	НМ	НМ	НМ	НМ	Мах	Мах	Мах
37. Приналежність до певної галузі	ІП	Н/П	НдП	ІП	ІП	НдП	ІП	Н/П	Н/П	ІП	ІП
38. Диверсифікованість операційної діяльності	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
39. Належність до інтегрованої корпоративної структури (холдингу, концерну, кластеру)	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
40. Близькість до владних структур і можливість лобювання власних інтересів	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
41. Наявність привілейованого доступу до ресурсів (фінансових, природних і т.Г.)	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
42. Наявність власного кодексу (принципів, правил) корпоративного управління	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні

Продовження табл. Г.4

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
43. Наявність чіткої фінансової стратегії розвитку	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
44. Рівень корпоративної культури	НР	ПР	НР	ПР	НР	ПР	ПР	НР	ПР	ВР	ВР
45. Кадрова політика	ВР	ПР	ПР	ПР	ПР	ПР	ПР	ПР	ВР	ВР	ДЧ

Позначення:

- ІІ - Інвестиційно приваблива галузь
- НдП - Недостатньо приваблива галузь
- Н/П – Неприваблива галузь
- Мах - Найвищий рівень
- НМ - Неякісний менеджмент
- ВР - Високий рівень
- ПР - Прийнятний рівень
- НР – Низький рівень
- ДЧ - Дуже чітка політика

Значення індикаторів фінансової безпеки ПАТ «Центрэнерго» (CEEN) у 2008-2018 роках

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Показники фінансової стійкості											
1. Коефіцієнт фінансової незалежності "автономії" (Кавт)	0,433	0,410	0,425	0,432	0,463	0,498	0,460	0,357	0,610	0,684	0,705
2. Коефіцієнт фінансової стабільності (Кф.с.)	0,770	0,702	0,747	0,767	0,952	0,992	0,851	0,554	1,564	2,160	2,386
3. Фінансовий леверидж (Фа)	0,640	0,662	0,461	0,262	0,065	0,188	0,158	0,122	0,087	0,083	0,120
4. Коефіцієнт забезпечення власними коштами (Кз.к.)	-1,516	-1,711	-1,024	-0,436	-0,063	-0,209	-0,389	-0,339	-0,195	0,245	0,008
5. Коефіцієнт покриття необоротних активів власним капіталом	0,559	0,524	0,594	0,715	0,936	0,851	0,752	0,686	0,906	1,177	1,003
Показники ліквідності											
6. Коефіцієнт покриття (Кл)	0,790	0,696	0,761	0,880	1,108	1,016	0,831	0,801	0,969	1,617	1,411
7. Коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності (Кш.л.)	0,325	0,308	0,265	0,288	0,492	0,456	0,675	0,486	0,504	0,774	0,801
8. Коефіцієнт абсолютної ліквідності (Ка.л)	0,023	0,049	0,013	0,006	0,008	0,013	0,160	0,131	0,183	0,411	0,262
Показники ділової активності											
9. Коефіцієнт оборотності активів (Ко.а)	1,02	0,99	1,31	1,67	2,05	1,56	1,47	1,16	0,98	0,75	1,57
10. Коефіцієнт оборотності оборотних активів	5,45	4,44	5,23	4,91	4,55	3,60	3,09	2,81	6,13	3,11	4,31

Продовження табл. Г.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
11. Середня тривалість одного обороту активів (Чо.а), днів	67	82	70	74	80	101	118	130	60	117	85
12. Коефіцієнт оборотності запасів (Ко.з)	9,98	7,87	8,37	6,84	6,77	5,53	9,46	8,46	6,63	4,73	8,59
13. Середня тривалість одного обороту запасів (Чо.з)	37	46	44	53	54	66	39	43	55	77	43
14. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (Ко.д)	16,83	16,90	21,81	21,57	13,97	8,61	7,69	6,40	10,73	12,26	16,01
15. Середній період погашення дебіторської заборгованості (Чо.д)	22	22	17	17	26	42	47	57	34	30	23
16. Середній період погашення кредиторської заборгованості (Чо.кр)	43	56	45	46	45	51	65	55	70	46	27
17. Коефіцієнт оборотності позикового капіталу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	0,072	0,085	0,104	0,163	0,254	0,286	0,107	0,061	0,209	0,847	0,401
Показники рентабельності											
18. Рівень рентабельності продажу (реалізації) (Рр.)	-0,042	-0,056	0,002	0,005	0,026	0,065	0,009	0,003	0,036	0,173	0,034
19. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від операційної діяльності (ЕВІТ)	0,023	-0,029	0,018	0,034	0,046	0,086	0,022	0,016	0,093	0,225	0,050

Продовження табл. Г.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
20. Коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від звичайної діяльності (ЕВІТДА)	0,040	0,048	0,044	0,053	0,061	0,095	0,040	0,037	0,063	0,223	0,065
21. Рівень рентабельності активів (Ра)	-0,043	-0,056	0,002	0,008	0,053	0,102	0,014	0,004	0,051	0,203	0,054
22. Рівень рентабельності власного капіталу (Рв)	-0,092	-0,132	0,005	0,019	0,118	0,212	0,029	0,009	0,102	0,312	0,078
23. Рівень рентабельності продукції (Рп)	0,040	-0,016	0,024	0,082	0,108	0,117	0,040	0,051	0,247	0,301	0,028
Вартісні показники (в динаміці)											
24. Чистий дохід від реалізації, млн.грн	4672,6 0	4471,40	5667,36	7179,88	9062,63	7453,91	7557,76	6863,85	10696,1	10918,6	14508,8
25. Фінансовий результат від операційної діяльності (ЕВІТ), млн.грн	108,00	-128,66	99,36	247,15	420,87	642,80	166,22	108,65	990,20	2451,88	727,02
26. Фінансовий результат від звичайної діяльності (ЕВІТДА), млн.грн	-8,50	-33,37	221,74	258,68	443,65	645,26	250,13	220,26	643,50	2244,82	879,71
27. Чистий прибуток, млн.грн	-197,75	-252,25	9,62	35,23	233,54	487,02	70,60	21,86	386,87	1891,06	499,13
29. Активи, млн.грн	4696,5 5	4381,52	4275,20	4316,61	4506,8	5026,6	5281,05	6582,2	8582,17	10073,6	8423,25
28. Операційний Cash-flow, млн.грн	-66,20	132,11	-288,16	191,56	38,50	447,83	1167,27	449,01	301,01	1125,62	1227,00
30. Власний капітал, млн.грн.	2032,7 7	1796,93	1817,82	1864,01	2086,43	2503,38	2427,70	2346,63	5235,28	6885,85	5935,61

Продовження табл. Г.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Ринкові показники											
31. Ринкова ціна акцій, грн	0	3,13	9,5	14,8	8,1	6,23	4,48	7,61	4,4	10,28	12,59
33. Free-float, %	21,71	21,71	22	21,7	22	21,7	21,7	21,7	22	22	21,7
34. Дивідендна дохідність, %	0	0	0,07	0,19	2,34	6,36	0,00	1,39	11,90	37,35	5,37
Якісні показники											
35. Наявність ефективного менеджменту в компанії	НМ	НМ	Мах	Мах	НМ	Мах	НМ	НМ	Мах	НМ	НМ
37. Приналежність до певної галузі	ІІ	ІІ	ІІ	ІІ	ІІ	ІІ	ІІ	ІІ	ІІ	ІІ	ІІ
38. Диверсифікованість операційної діяльності	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
39. Належність до інтегрованої корпоративної структури (холдингу, концерну, кластеру)	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ
40. Близькість до владних структур і можливість лобіювання власних інтересів	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так
41. Наявність привілейованого доступу до ресурсів (фінансових, природних і т.Г.)	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так	Так

Продовження табл. Г.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
42. Наявність власного кодексу (принципів, правил) корпоративного управління	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Так
43. Наявність чіткої фінансової стратегії розвитку	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ	НІ
44. Рівень корпоративної культури	НР	ПР	НР	НР	ВР	ВР	НР	ПР	ПР	НР	НР
45. Кадрова політика	ВР	Н/Я	ПР	ВР	ВР	ПР	Н/Я	ПР	ПР	ПР	ВР

Позначення:

- ІІ - Інвестиційно приваблива галузь
- НдП - Недостатньо приваблива галузь
- Н/П – Неприваблива галузь
- Мах - Найвищий рівень
- НМ - Неякісний менеджмент
- ВР - Високий рівень
- ПР - Прийнятний рівень
- НР – Низький рівень
- ДЧ - Дуже чітка політика

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Ніна Никифорівна **ПОЙДА-НОСИК**

**ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ
АСПЕКТИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ**

МОНОГРАФІЯ

Комп'ютерне складання та верстання – А. Я. Когут

Підписано до друку 25.02.2020. Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 17,67.
Тираж 300 пр. Замовлення № 538/20.

Редакційно-видавничий відділ Чернігівського національного технологічного
університету 14035, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4802 від 01.12.2014 р.